

Єпископ Іван Хома

НАРИС ІСТОРІЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

ЗМІСТ

Передмова автора до першого видання	4
ПЕРШИЙ РОЗДІЛ. ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА	5
Гелленісти і юдаїзуючі	5
Первісна християнська громада в Єрусалимі	6
Первомученик Степан	7
Диякон Пилип	8
Переслідування за Ірода Агриппи	8
Перші християни в Антіохії	9
Знищення Єрусалиму в 70-му р.	10
Апостол народів	11
Апостольський Собор	13
Святий Апостол Іван	17
Зовнішні причини поширення християнства	19
Внутрішні причини поширення християнства	19
Перешкоди в поширенні християнства	20
Переслідування християн	21
Церква за панування Флявіїв	22
Переслідування Траяна	22
Переслідування за Марка Аврелія	23
Систематичні переслідування	24
Великі переслідування від Декія до Діоклеціана	25
Передвісники миру	27
Перемога Константина	31
Медіолянський едикт із 313 р.	33
Свята Олена	34
Християнська політика Константина	35
Останні роки Константина	36
ДРУГИЙ РОЗДІЛ. КОНСТИТУЦІЯ ЦЕРКВИ	37
Церковна ієрархія	37
Початий християнського письменства	38
Канон	40
Апостольські Отці	41

Апологети.....	42
Два великі християнські осередки.....	45
Отці Церкви	47
Вчителі Церкви.....	49
Єресі й розколи.....	50
Важніші розколи:	52
Єресь Арія.....	52
Нікейський Собор 325 року	53
Єфрем Сірієць (306-373 рр.).....	55
Святий Атавасій (295-373 рр.)	56
Германи	57
Святий Мартин	58
Монашество	59
Поганська реакція за Юліана Апостата	60
Агонія поганства	61
Святий Амвросій (339-397 рр.)	62
Теодосій (378-395 рр.).....	63
Константинопільський Собор 381 р.	63
Останні роки Теодосія	65
Східні Отці й учителі Церкви	65
ТРЕТІЙ РОЗДІЛ. ЦЕРКВА В ЧАСАХ МАНДРІВКИ НАРОДІВ	68
Св. Августин (354-430 рр.)	68
Про Боже Царство	72
Смерть Августина	72
Мандрівка народів і їх навернення.....	73
Гуни	74
Папа Лев Великий (440-461 рр.)	74
Падіння Західної Римської Імперії (476 р.).....	76
Середньовіччя (476-1453 рр.).....	77
Візантія й варвари	78
Сильні й слабкі сторони імперії.....	78
Великі богословські суперечки в V столітті.....	80
Ефезький Собор 431 р.....	81
«Розбійничий Синод» 449 р.	82
Халкедонський Собор 451 р.....	83
28-ий канон Халкедонського Собору.....	84
Залишки монофізизму.....	84
Імператор Юстиніян (527-565 рр.).....	85
Великий військовий план Юстиніяна	86
V Вселенський Собор (II Царгородський) 553 р.....	87
Навернення франків. Хльодовей	88
Наслідники Хльодовея (511-751 рр.).....	89
Християнство в Британії.....	90
Ірландське чудо	92
Навернення герман.....	93
Навернення саксонів	96
Святий Венедикт (480-547 рр.)	97
Розвиток і вплив бенедиктинських монастирів	98
Навернення народів північної та східної Європи	99
Початки християнства на українських землях	102
Іслам і наїзди магометан.....	104
Поширення ісламізму	106

Кінець християнської Африки	107
Церква на Сході	108
Справа Фотія	111
Відносини між Сходом і Заходом після Фотія	114
Династія Каролінгів і Апостольський Престол	117
Нова Західна Римська Імперія	120
Спадкоємці Карла Великого	123
Папа Микола I (858-867 рр.)	125
Саксонська династія Оттонідів (919-1024 рр.)	127
ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ. ЦЕРКВА В ЕПОХУ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	134
Папа Григорій VII	134
Папа Урбан II (1088-1099 рр.)	141
Паскаль II (1099-1118 рр.)	142
Апостольський Престол від I до III Лятеранського Собору	143
Папа Іннокент III (1198-1216 рр.)	150
Іннокент III і Галичина	152
IV Лятеранський Собор 1215 року	153
Святий Франціск з Асизу	153
Святий Домінік	156
Значення жебручих Чинів	158
Імператор Фрідріх II (1215-1250 рр.)	159
Митрополит Петро, посол Руси в Ліоні на Соборі	161
Посольство П'єно де Карпіні (1245-1247 рр.)	162
Церковна Унія короля Данила	165
Коронація Данила в 1253 році	166
Невдача хрестоносного походу проти татар	167
Хрестоносні походи	169
Монгольський наїзд	175
5-й хрестоносний похід	177
6-й хрестоносний похід	178
Святий Людвік	179
Чому монголи прийняли іслам?	182
Підсумки хрестоносних походів	184
II Ліонський Собор 1274 р.	184
Епоха розквіту схоластики	187
Перенесення Апостольського Престолу до Франції	191
Знесення Ордену темпларіїв	196
Велика Західна Схизма (1378-1417 рр.)	200
Вселенський Собор у Констанці (1414-1418 рр.)	204
Іван Віклеф та Іван Гус	208
Собор у Базилі (1432-1449 рр.)	210
Флорентійський Собор 1439 р.	211
Упадок Царгороду	213
Церква на Сході під турецьким ярмом	215
П'ЯТИЙ РОЗДІЛ. ПЕРІОД РЕФОРМ І РЕФОРМАЦІЙ	216
Протестантська реформація	216
Іван Кальвін (1509-1564 рр.)	223
Англіканізм	224
Король Генріх VIII	225
Релігійне переслідування в Англії	228
Урядове введення протестантської реформи в Англії	230
Реформа Католицької Церкви	233

Відновлення монаших Чинів та створення нових.....	233
Католицька реформа від Папи Олександра VI до Папи Павла III.....	237
Тридентський Собор (1545-1563 pp.).....	239
Тридентський Собор (догми, реформи, дисципліна).....	242
Застосування декретів Тридентського Собору.....	242
Святий Карл Боромей (1538-1583 pp.).....	243
Свята Тереса з Авілі і святий Іван від Хреста.....	244
Релігійна війна у Франції.....	248
Протестантські перемоги.....	251
Місії.....	253
Тридцятилітня війна (1618-1648 pp.).....	255
Кардинал Рішельє (1610-1642 pp.).....	256
Вестфальський трактат з 1648 року.....	257
Револуція в Англії (1648-1688 pp.).....	258
Король Людовік XIV (1661-1715 pp.).....	260
Мир в Утрехті 1713 р.	262
РОЗДІЛ ШОСТИЙ. ЦЕРКВА В МОДЕРНУ ЕПОХУ	263
Модерна епоха і ворожі Церкві напрями.....	263
Французька революція 1789 р.....	270
Антикатолицький характер французької революції.....	273
Конкордат 1801 р.....	275
Конфлікт Наполеона з Папою.....	276
Релігійне відродження у Франції.....	277
Віденський Конгрес (1814-1815 pp.).....	279
Свобода католиків у Англії 1829 р.	280
Липнева революція 1830 р., бельгійське й польське повстання.....	282
«Молода Італія».....	284
Папа Пій IX (1846-1878 pp.).....	285
Архієпископ фон Кеттелер (1811-1877 pp.).....	289
Відновлення католицької ієрархії в Англії 1850 р.	289
I Ватиканський Собор (1869-1870 pp.).....	290
Перебіг Собору.....	292
Перервання Собору.....	293
«Культуркамф» у Німеччині.....	294
Папа Лев XIII (1878-1903 pp.).....	296

Передмова автора до першого видання

Від 1965 р. ми почали серію викладів з історії Вселенської Церкви і під час першого циклу, впродовж п'яти років, дійшли ми до понтифікату Папи Лева XIII (1878-1903 pp.) включно. Текст цих викладів ми видали спочатку окремим скриптом в ста примірниках для студентів Українського Католицького Університету, а тепер видаємо друком п'ять тисяч примірників. У виготовленні тексту ми користувалися різними працями, зокрема професора о. Ф.Калле (бельгійця) і французького академіка історика Данеля Ропс.

Отож, це не є цілком науковий твір, оснований на студії джерел, з метою відкрити щось нове, оригінальне. Ні. Нехай це буде в нашій

богословській літературі для студентів практичний підручник для вивчення і пізнання тієї великої історії Божого люду - Церкви, яку заснував Христос, наш Спаситель; і лишив її в наших людських руках, і тому вона має свою історію і з великими світлими сторінками, і з кривавими - з кров'ю її мучеників - Христових свідків, і з лукавими, коли люди забували про її надприродний характер і поводитись у ній, неначе б вона була тільки з цього світу. Історія Церкви - то історія Христа в історії людства. Тим-то студія церковної історії така важлива й потрібна для формування семінариста, питомця, студента. Тому мета цієї праці - допомогти студентові полюбити історію Церкви і хотіти її студіювати та знання тієї історії поширювати.

Рим, 1990

Автор

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ. ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА

Історія християнства є така давня, як історія людства, бо Старий Завіт був підготовкою для Нового Завіту і в ньому він знайшов своє доповнення та вдосконалення. Світ був підготований до прийняття Христової науки, або, як каже Св. Павло, коли настала «повнота часу» /Гал. 4,4; Еф. 1,10/, приходять Христос, тобто, коли людство вже було підготоване Богом до прийняття Спасителя, зокрема жидівський нарід. Жидам, через темряву віків і серед тяжких народних лихоліть, просвічували немов дві зорі - *монотеїзм*, тобто віра в одного Бога, й очікування на обіцяний прихід Месії.

Гелленісти і юдаїзуючі

Вже від часів неволі *асирійської* (722 р. перед Хр.) і *авалонської* (597 р. перед Хр.) жиди не були обмежені тільки Палестиною, вони жили й у сусідніх країнах, і їм понесуть (Благовість) Апостоли. Наприклад, сильна й чисельна жидівська колонія була в Єгипті.

Серед жидів були тоді дві духовні течії, що по-різному відносились до чужинців:

Юдаїзуюча або *партикулярнетична* течія, що підкреслювала свою богообраність, не цікавилася іншими народами. До неї належали передусім жиди з Палестини, зосереджені довкруги єрусалимської святині.

Гелленістична або *універсальна* течія, яка складалася з жидів, що з пошаною відносились до чужинців і не проклинали всіх поган, а, навпаки, залишали відкриті двері для людей доброї волі. Це були жиди з діаспори, розсіяні на чужині, які говорили грецькою мовою, забуваючи свою арамейську, тобто мову своїх батьків, їхнім осередком було місто Олександрія в Єгипті, де в III ст. перед Хр. за дорученням фараона Толемая (285-247 рр. перед Хр.) 72 мудреці зробили найстарший грецький переклад Св. Письма Старого Завіту, т. зв. «Септуагінта», що опісля був дуже скоро поширений. Жиди-гелленісти, хоч жили на чужині, творили, однак, одну

замкнену цілість і не дуже змішувалися з іншими народами. Мали свої синагоги, підтримували зв'язок з єрусалимським храмом паломництвами та щорічним податком.

В Олександрії була жидівська екзегетична школа, що узгляднявала й науку грецького філософа Платона. Між 20 р. перед Хр. і 40 р. по Хр. жив у Олександрії великий рабін і філософ Філон, сучасник Ісуса Христа, що тримався свого народу й ходив на прощу до Єрусалима, а одночасно захоплювався ідеями грецького філософа Платона, стараючись послужитись грецькою культурою для своєї віри. Згідно з наукою Філона, Бог не є тільки Богом Ізраїля, але й цілого світу. Філон мав великий вплив на олександрійських екзегетів, зокрема на Климента й Орігена. Згадані дві течії були помітні в першій християнській спільноті. Юдаїзуючі пояснювали Євангеліє на свій спосіб і хотіли зобов'язувати новонавернених на християнство до приписів закону Мойсея. Однак, перемогла гелленістична течія, щойно після спору /Діян. 6,1/, вибором 6 дияконів-гелленістів, як це видно з їхніх грецьких імен: Степан, Пилип, Прокоп, Ніканор, Тимон, Пармен і Микола (цей останній був грек з Антіохії). Ці диякони мали адміністративне завдання, а також проповідували Боже слово.

Первісна християнська громада в Єрусалимі

В Єрусалимі постала перша християнська громада з людей, які вірували в Ісуса з Назарету як у Месію й Божого Сина. Впродовж 40 днів після воскресіння Ісус перебував ще зі своїми учнями, даючи їм поучення про «Боже царство» /Діян. 1,3/, поручав їм залишатися в Єрусалимі аж до зіслання Св. Духа /ів. 14,16/, щоб силою Св. Духа стали вони свідками Христа в Єрусалимі, Юдеї та Самарії і аж до кінців землі /Діян. 1,8/. По вознесінню Христа його учні з Петром і Пречистою Дівою Марією перебували в горниці однодушне на молитві. В тих днях на пропозицію Св. Ап. Петра, що виступав як голова й провідник Апостольської колегії, вибрано у «вечернику» ще перед зісланням Св. Духа Матія на місце зрадника Юди, і так колегія «Дванадцяти» знову була повна. Десятого дня по вознесінню зійшов Св. Дух на зібрану громаду - 120 осіб - *Церква була основана*. Цього самого дня проповідував Св. Ап. Петро, і внаслідок його проповіді *3000 жидів повірило в Христа й охрестилось* /Діян. 2/. Так почалася із зісланням Св. Духа *властива історія Христової Церкви*, описана в Апостольських Діяннях.

Після цього навернення були інші, число вірних постійно зростало /Діян. 2, 47/, а по уздоровленню кривого *віруючих мужчин* було біля 5000. Життя цієї молоді християнської громади розвивалося дуже гарно: «Громада вірних мала одне серце й одну душу, і ні один не називав своїм щось з того, що кому належало» /Діян. 4,32/. Вбогі знаходили підтримку з боку багатих, бо «всі віруючі були вкупі й усе мали спільним» /Діян. 2,44; 4,32/. Харитативна діяльність Апостолів перешкаджала їхній проповіді Божого слова, зокрема коли число християн постійно зростало, а, крім цього, були нарікання гелленістів,

що «занедбано їхніх вдів у щоденній службі» /Діян. 6,1/. Тоді на пропозицію Апостолів вибрано 7 мужчин, пізніших дияконів /Діян. 18,1/, і їм поручено опіку над убогими, а введення в їхній уряд відбулось через положення рук і молитву /Діян. 6,6/. Примітним є те, що розвиток християнства був повільний, поступовий, без потрясінь, без поспіху, а навіть без усталеного згори людського плану. Апостоли не випереджували діяння Св. Духа, але чекали на нього, приймали його, йому слухняно піддавались і з ним співпрацювали.

Спочатку християни жили разом із жидами, і з юдаїзму зберігали все те, що не було противне християнській вірі, ходили щодня на молитву до святині й зберігали далі закон Мойсея. Але, крім цього, в приватних домах «вони постійно перебували в Апостольській науці та спільності, на ламанні хліба й молитвах» /Діян. 2,42/. Хоч християни були лояльні супроти жидів, однак найвища жидівська рада — *Синедріон* (тому що число християн постійно зростало) два рази домогалась від Апостолів, щоб ті припинили свою проповідь про Ісуса Христа /Діян. 4,1-21/, а як вони не послухали, їх ув'язнено й бичовано /Діян. 5,17-41/. Але зі страху перед народом і з огляду на пересторогу поважаного всім народом законовчителя Гамаліїла, Синедріон не переслідував далше Апостолів /Діян. 5,34-39/. Однак, коли Св. Степан почав говорити, що Христос скасував Старий Завіт, жида його укаменували, і це було знаком тяжкого переслідування християн, зокрема християн-гелленістів.

Первомученик Степан

«Степан же, повний благодаті й сили, творив чуда і великі знаки в народі» /Діян. 6,8/. Цих кілька слів допомагають нам краще пізнати плоди нової проповіді. Степан був гелленістом, мабуть, з Олександрії, і, разом з іншими дияконами, вніс більшу динамічність у життя первісної Церкви. Він був першим зразком тих подиву гідних людей, яких завжди матиме християнство, і проповідував відважніше, ніж це робили інші Апостоли до того часу. Жида спостерегли небезпеку для себе й негайно скликали Синедріон (36 р. по Хр.). Римського намісника Понтія Пилата не було тоді в Єрусалимі: він поїхав до Риму, щоб виправдати себе перед імператором Калігулою за свої останні вчинки, а жидам легше було здійснити свої плани. Вони привели Степана до суддів, але він не думав оправдуватися чи рятуватися, тільки рішуче й відважно визнавав свою віру, бо такою завжди є постава мучеників. В Апостольських Діяннях записана його довга проповідь, вона гарна, дуже логічна й повна енергії, а передусім неустрашимості, і закінчується страшними для жидів словами: «Ви завжди противитеся Св. Духові! Які батьки ваші, такі й ви. Кого з пророків не гонили батьки ваші? Вони вбили тих, що наперед звіщали прихід Праведного, якого ви тепер стали зрадниками й убивцями» /Діян. 7,51-52/. Ця проповідь є радше наукою, ніж обороною, й за це Степан став *першим мучеником Євангелія*.

Смерть Св. Степана не припинила поширення християнства. Спочатку апостольська проповідь була звернена до кіл жидівських, палестинських або гелле-ністичних /Діян. 8,4/. Це був перший необхідний етап, бо Христос виразно доручав апостолам звертатися найперше до овець Ізраїля /Мт. 10,5/. Коли ж християнська спільнота впродовж кількох років закріпилася, слухняні заповіді Христа Апостоли звернулися до всіх народів /Мк. 67, 13; Лк. 10, 1, 6/, висилаючи своїх місіонерів (по двоє), сповнених віри, ревності й відваги на всі сторони.

Диякон Пилип

Диякони мали визначну роль у поширенні Євангелія, зокрема поза Єрусалимом. Про одного з них, диякона Пилипа, що, здається, походив з Кесарії, сказано, що він «пройшовши в місто Самарію, проповідував їм Христа» /Діян. 8,5/. Самарян вважали за нащадків поган. Жиди тішились, коли в 128 р. перед Хр. Іван Гіркан знищив їхню столицю Самарію, але Помпей її відновив, а Ірод, щоб подобатись імператорові Августові, надав їй поганський вигляд (колони, святині й театри). Однак самарійський нарід зберіг віру й вичікував Месію, та це й видно з розмови Христа з Самарянкою /Ів. 4, 21-23/. Самаряни після проповідей Пилипа охрестились, а тоді Апостоли, що були в Єрусалимі, довідавшись про гарні успіхи Пилипа, послали до самарян Петра й Івана на перевірку, бо такий був тоді метод. «Ці прийшли й помолилися за них, щоб вони прийняли Св. Духа, бо він ще не зійшов був на нікого з них, а лише були вони охрещені в ім'я Господа Ісуса. Тоді поклали на них руки і прийняли Св. Духа» /Діян. 8, 15-17/.

Пилип проповідував потім в *Газі*, в *Азоті*, в *Кесарії*, у Филистимців /Діян. 8,26,40/, хрестив слугу ефіопської цариці.

Величезне значення мало *схрещення Корнилія*, сотника з полку, що звався італійським /Діян. 10,1/. Сотник був римлянином, і не диво, що опісля юдеохристияни з Єрусалиму накиннулися на Св. Ап. Петра, коли він відважився таке зробити.

Переслідування за Ірода Агриппи

Переслідування християн, що почалося після смерті Св. первомученика Степана, не припинялось, а навпаки зростало з наказу Ірода Агриппи I, що в 41 р. став королем Ізраїля. Він був сином Аристовуля і Береніси, внучки Ірода Великого. Вихований при дворі імператора Тиберія, був приятелем Калігули, який, ставши імператором, зробив його королем. Ірод Агриппа, щоб сподобатися жидам, започаткував *систематичне переслідування* християн, казав убити Ап. Якова Старшого, брата Св. Ап. Івана. Така сама доля чекала й Ап. Петра, але ангел чудесно визволив його з в'язниці /Діян. 12,1-10/, і тоді він «пішов удруге місце» /Діян. 12, 17/. Це було 42 або 43 р. Незабаром опісля (44 р.) Ірод помер страшною смертю. «А слово Божеросло й множилось» /Діян. 12,24/.

За переданням, у той час інші Апостоли вибралися з Єрусалиму на місійну працю. В Єрусалимі залишався Ап. *Яків Молодший*, син Алфея

/Мт.10,3/ - як провідник первісної християнської громади. Юдеохристиянин Гегезип з II ст. згадує про нього як про *єпископа Єрусалиму*. Він мав велику повагу серед Апостолів, а Св. Павло зачисляє його до «стовпів» Церкви /Гал. 2,9/. На Апостольському Соборі, коли було дискутовано про ставлення до поган, він старався погодити два протилежні погляди /Діян. 15, 13-21/. З огляду на його умертвлення і прив'язання до старозавітного Закону, названо його «Праведним». Він написав Послання «Дванадцятьом поколінням, що в розсіянні», тобто юдеохристиянам у поганському світі. Також і він упав жертвою жидівського фанатизму, архиерей Ананія казав його укаменувати в 62-63 рр.

Перші християни в Антіохії

Поширенню християнства сприяли: *паломництва* жидів до єрусалимського храму, *торговельні зв'язки*, розпорошення жидів - діаспора, а також і *переслідування*, бо багато християн покидали святе місто Єрусалим і шукали захисту деінде, зокрема в *Антіохії*. Туди, за переданням, пішов і Св. Петро /Гал. 2,11/.

Антіохія була столицею римської провінції Сирії, а одночасно 3-4 містом у всій Римській імперії. Жидівська колонія в Антіохії була численною, біля 50.000 осіб, тобто п'ята або шоста частина міста, як подає жидівський *історик Йосиф Флявій*, була там ціла жидівська ділянка з 4-ма синагогами. Ті жидівські колоністи були переважно купцями, що говорили вже по-грецьки й жили, як греки, але зберігали свою віру.

Перші відомості, про християнство дійшли до Антіохії після смерті Св. Степана /Діян. 11, 19/. І в *Антіохії розв'язано головне питання християнства*, а саме - чи триматися далі юдейського партикуляризму, чи йти за християнським універсалізмом? В антіохійській церкві було дві групи; юдейсько-християнська й гелленістично-християнська. їхні стосунки між собою були кращими, ніж у Єрусалимі. Вони разом їли /Гал. 2/, хоч це було заборонено приписами старозаконної чистоти, і такі поступки тривожили єрусалимську церкву /Гал. 2,12/. Чи хрещення сотника Корнилія мало вплив на таке рішення - не відомо. В усякому разі, з Єрусалиму до Антіохії вислано *Йосифа*, званого *Варнавою*, що походив з *Кіпру* й добре говорив по-грецьки. Він, після розмов з багатьма християнами-антіохійцями, прийшов до заключення, що поширення християнства серед жидів і поган - це діло Боже, і *підтримав спосіб поступливості в Антіохії*, «коли він прийшов і побачив ласку Божу, зрадів і підбадьорив усіх триматися Господа рішучим серцем» /Діян. 11, 23/. Ця християнська спільнота в Сирії кільканадцять років пізніше була найбільш квітучою громадою, й *«уперше в Антіохії назвали учнів християнами»* /Діян. 11,26/. Перед тим християн називали галилейцями або назаретянами /Діян. 11,26/, вони самі називали себе: братами, святими, віруючими, учнями Господніми і т.п. /Діян. 1,15; 6, 1, 2, 7; Рим. 1,7; Еф.1,1/.

Знищення Єрусалиму в 70-му р.

Не зважаючи на переслідування Ірода Агриппи, єрусалимська церква далі існувала під проводом апостола Якова Молодшого. По смерті Ірода Агриппи Палестиною правив знову римський прокуратор, який мешкав у фортеці Антонія. Спочатку прокуратором був Фест, а потім Альбін, і за нього вибухли проти-християнські заворушення. В 62-63 рр. первосвященик Анна, син того первосвященика, за якого був розп'ятий Христос, почувався настільки сильним, що відважився знищити християн. Користуючись з того, що прокуратор Фест вже не жив, а його наслідник Альбін ще не приїхав, казав ув'язнити апостола Якова, домагаючись, щоб він відрікся Хрнста, а коли цей відмовився, його укаменовано. Цей смертний засуд був незаконним, і тому Анна був позбавлений уряду первосвященства. В 66 р. жиди, невдоволені жадобою й жорстокістю римських прокураторів Альбіна (62-64 рр.) і Гессія Фльора (64-66 рр.), підняли повстання в Кесарії і в Єрусалимі. Ірод Агриппа II вислав військо, щоб навести порядок, але безуспішно. Твердиня Антонія й палата Ірода були знищені, а їх оборонців повбивано, водночас засновано римські відділи у всій Палестині. Взимку 66-67 рр. римський легат Сирії вислав 12 легіонів, щоб придушити повстання, але і йому не вдалось, а жидам здавалось, що вернулися славні минулі часи і перемоги Макавеїв.

У 67р. імператор Нерон вислав свого найкращого генерала Веспасіяна з 60.000 армією до Палестини, щоб зліквідувати небезпечне повстання. Однак римське військо зазнало поразок, зокрема в гірській частині Палестини. В одному з боїв Веспасіян втратив 11.000 вояків, війна затяглась. Як помер імператор Нерон, його наслідником став Веспасіян. Він у 70 р. вислав до Палестини свого сина Тита з великою силою війська. Після п'ятимісячної облоги Тит у вересні 70 р. зруйнував Єрусалим, а на згадку про цю перемогу поставлено в Римі лук Тита.

Багато християн вважали знищення Єрусалима карою Божою для жидів за смерть Христа. Згідно зі свідомством історика Евзебія, велике число єрусалимських християн врятувалось втечею до Персії та Трансйорданії і розірвали останню ланку, яка єднала їх з юдаїзмом і єрусалимською святинею. Вони до кінця любили ту величаву будову, обряди, спомини, а тепер не зосталось з неї каменя на камені. Пізніше почала знову організовуватись єрусалимська церква, і на місце апостола Якова вибрано апостола Симона, який також згинув мученичою смертю біля 107 р.

Знищення Єрусалима погіршило відносини між жидами й християнами. Римський історик Тацит у своїх «Історіях» згадує про ту ворожнечу, як про звичайну річ. Він пише, що під час воєнної наради 9 серпня 70 р. була мова про знищення святині, і тоді Тит згадав, що «є боротьба між двома сектами, не зважаючи на їх спільний початок». Останній акт трагедії Єрусалима прийшов з початком II ст., коли імператор Адріян (117-138 рр.) вирішив відбудувати Єрусалим, але вже як поганське місто під назвою «Елія Капітоліна». Освячені Богом місця знеславлено статуєю поганського божка Юпітера, а на Голгофі поставлено

святиню Венери. Жида не могли стерпіти такої зневаги, зробили *революцію в 130 р.* і боролися з римлянами 3 роки. Остаточно римські легіони перемогли й знищили Єрусалим ще гірше, ніж в 70-му р., а жидам заборонено під карою смерті наближатись до Єрусалима, хіба що раз на чотири роки в річницю знищення святини під «мур плачу».

Християни - греки й римляни - заснували в «Елія Капітоліна» і в Палестині нову християнську спільноту під проводом єпископів, що мали гелленістичні імена, але ця нова спільнота не мала безперервної традиції з первісною. Однак, потрібно підкреслити, що жертви серед перших християн-жидів (Степана, Якова), які пролили жидівську кров за Христову віру, залишили глибокий вплив юдаїзму і в первісній Церкві. Кожний євангеліст подає численні цитати зі Старого Завіту; також Літургія і молитви багато взяли зі Старозавітніх книг, це видно й з малюнків на стінах катакомб. Однак волею Христа було йти далі, ніж вказував Закон, : коли Єрусалим падав під ударами римських воїнів Тита, коли юдеохристияни не бачили для себе виходу, тоді Церква остаточно знайшла свій шлях. І цю справу закінчив найперше Св. Павло.

Апостол народів

Павло народився між 5 і 10 рр. в гарному грецькому місті Тарсі, що лежало в півніжжі Таврійських гір між Сірією й Месопотамією. В ньому жило багато жидів, бо це було торговельне місто. Св. Єронім у своєму творі «*Де віріс іллюстрі-бус*» («Про славних мужів») каже, що батьки Св. Павла були галилейцями і в 4 р. по Хр. примушені були переселитися до Тарсу. Були вони заможними купцями й мали привілей *римського громадянства* («юс цівітатіс»), а Рим скупі роздавав такі привілеї. Жид, римський громадянин, міг уникнути судової влади свого народу і відкликатися до римського імператора. Цей привілей помагав деколи Св. Павлові в його місійній праці. Коли йдеться про ремесло, св. Павло *вмів ткати шатра чи килими* і таким способом утримував себе й своїх помічників. Коли було йому 15-16 років, батьки вислали його на науку до найславнішого тоді рабіна (фарисея) *Гамаліїла*, відомого своїми широкими поглядами та щедрістю. Сидячи, згідно зі звичаєм, «у стіп учителя», Савло слухав детальне й довге навчання. Мабуть не навчився лагідності учителя, але опанував способи тонкої діалектики й поняття про людську природу, життя, смерть і гріх. Своім походженням Савло був призначений до такого посланництва, яке його чекало. З одного боку представник діаспори і юдаїзму, а з другого боку поганське оточення, в якому він жив, ставило його на межі двох цивілізацій, а такі люди призначені змінити біг історії.

Після смерті первомученика Степана, він вибрався до Дамаску, щоб ловити християн. Йшов 8 днів, і несподівано на дорозі осліпило його небесне світло, Савло впав на землю й почув голос: «Савле, Савле, чому мене переслідуєш?» Ціла дальша розмова Савла з Христом записана в Апостольських Діяннях (гл. 9). Осліплений увійшов він до Дамаску, де,

згідно із свідомством історика Йосифа Флавія, жило 50.000 жидів, а князь Арета повадився з ними добре. Савло поселився в жида Юди, жив мовчки, не їв і не пив, чекав і молився. В тому самому Дамаску один з визначних членів християнської громади на ім'я Ананія дістав з неба наказ оздоровити Савла. Ананія робив це нерадо, бо знав з яким наміром прийшов Савло до Дамаску, що він, фарисей з фарисеїв, був рішучим ворогом Христа і його учнів, що він як молодий студент у школі Гамалиїла оберігав тих, які каменували Св. Степана. На оправдання його поступків можна було навести виховання в душі релігійного націоналізму.

По дорозі до Дамаску наступила цілковита переміна Савла, що її звично називають *наверненням*. Від тоді Савлові бракуватиме днів, щоб виявити свою любов Тому, Який так полюбив його, що зрушив його серце. Діставши несподівано і в чудесний спосіб завдання проголосити Благовість - Христову науку й одержавши хрещення з рук Ананії, Св. Павло довго готувався до сповнення своєї місії, розважав і випробовував методи. *Навернення сталося в 35-36 рр., а великі апостольські подорожі почались у 44-45 рр.*

З Дамаску він пішов у Арабію, потім знову вернувся в Дамаск, відтак спрямував свої кроки до очевидців Воскресшого Христа /Гал. 1, 17-18/, але вони зустріли його з недовір'ям, яке зникло завдяки запевненням Варнави, що мав великий вплив у молодій Церкві. Савло був прийнятий до спільноти, ходив по Єрусалимі й проповідував Христа /Діян. 9,26-30/.

В дискусіях між двома групами Савло був з гелленістами, проти юдеїв. Коли напруження між двома групами дійшло до вершка, Савло вибрався до свого родинного міста Тарсу /Діян. 9, 29/ і там готувався до місійної праці. *В 42 або в 43 рр.* Варнава, йдучи з доручення Апостолів до Антіохії, вступив до Тарсу і взяв зі собою Савла /Діян. 11,25/, де під досвідченим проводом Варнави він завершив свою підготовку. З Варнавою брав участь у зборах християнської громади, навчав, а коли в Єрусалимі настав голод, то вони обоє несли допомогу матірній церкві від сірійської дочки /Діян. 11, 15-30/. Ця діяльність тривала

2 роки, згодом почалася велика місійна праця, що тривала 20 років, тобто до смерті Апостола, бо він повинен занести ім'я Христа «перед поган, царів і синів Ізраїля» /Діян. 9,15/, або, як сам він казав про себе: «почуваю себе боржником перед греками чужинцями, розумними й нерозумними» /Рим. 1,14/.

Діяльність Св. Павла була незвичайна', постійні подорожі, проповіді, дискусії й переконування. Де він проходив, там поставали нові церкви, а серед своїх численних трудів, він знаходив час на *Послання*, в яких дає поради, нагадує й повчає. Засоби для здійснення тих великих справ були мізерні. Непримітний жид, що власними руками заробляв на життя, водночас був людиною неустра-шимою. Його не стримували ні 39 палиць, ні каменування, ні страх перед смертю. Він готовий був знести все: морські подорожі з небезпеками, їзду через пустині, жидівські й поганські погрози, голод, спрагу, холод і бурі /II Кор. 12, 10/, щоб усіх спасти, бо його віра була

безмежна. Остаточною метою його проповіді були столиця тодішнього світу - Рим та Іспанія /Діян. 19,21; Рим. 15,24,28/. Св. Павло мав дуже великі успіхи, так що міг сам про себе казати, що працював більше, ніж інші апостоли /І Кор. 15,10/. Очевидно, спочатку звертався завжди де жидіз «рідних мені тілом» /Рим. 9,3/, а коли вони не хотіли прийняти його науки, тоді йшов до поган.

З територіального погляду діяльність Св. Ап. Павла можна поділити на *два періоди*: в *першому* він обмежувався Малою Азією, Грецією й Егейським басейном, а в *другому* періоді (від 60 р.) працював у Римі. Зробив він три великі місійні подорожі, майже 20.000 кілометрів пішки впродовж 13 років.

1. *Перша місійна подорож тривала від 45 до 49 р.* В антіохійській церкві були пророки, й одного дня, коли вони молилися, почули голос Св. Духа: «Відлучіть Мені Варнаву й Савла на діло, на яке Я їх покликав». Найперше вибралися вони на *острів Кіпр*. Про напрям подорожі, мабуть, вирішив Варнава, бо він походив

з Кіпру. Там зустріли вони римського проконсула *Сергія Павла*, одного з тих аристократів, що цікавилися релігійними справами. Савло навернув його й негайно, чи то з приязні до конвертита /Діян. 13,4,13/, чи для більшої успішності своєї діяльності серед поган, *Савло прийняв ім'я Павло*. З Кіпру подався до *Малої Азії* і проповідував у Пергу (Памфілія), в Антіохії (Пісидія), в Іконії, Лістрі та Дербі (ікаонія). Допомігав йому Варнава і, деякий час, Іван Марко, тіточний брат Варнави.

Апостольський Собор

При кінці 49 р. Павло брав участь в Апостольському Соборі в Єрусалимі /Діян. 15/. Перед Собором було важке завдання — вирішити, чи навернених поган зобов'язувати до приписів Закону Мойсея, після того, як цей Закон удосконалив Христос. В антіохійській церкві було занепокоєння, бо деякі люди, які прийшли з Юдеї, твердили, що хто не прийме обрізання, той не може спастися. Тоді вислано з Антіохії Павла й Варнаву та ще кількох інших до Апостолів і старших в Єрусалимі. Після дискусії вирішено, щоб не накладати більше ніякого тягару на поган, які стають християнами, «крім цих необхідних речей: стримуватися від Ідоложертвенного м'яса, від крові, від душенини та від розпусти» /Діян. 15,28-29/ - це так звані чотири застереження Апостола Якова.

Декрет Апостольського Собору складається з двох частин. *Перша частина* важливіша: «Подобалося бо Св. Духові і нам не накладати на вас ніякого тягару більше, крім цих необхідних речей», - *давала свободу ново наверненим поганам*.

I це рішення йшло по думці Св. Павла, але безпосередньо після того слідували вищезгадані чотири заборони, які ще довго збереглися в Церкві, бо при кінці

II ст. покликалися на них апологети, хоч приклад Св. Павла показує, що вони мали тільки тимчасове значення, натомість *непохитною була засада, що обрізання не є необхідне для спасіння*.

Незабаром після Апостольського Собору дійшло до *суперечки між Св. Петром і Павлом в Антіохії*, так що Павло «виступив одверто йому в вічі» /Гал. 2,11/, бо Петро, коли прийшов до Антіохії, їв з християнами - наверненими з поган, отже підтверджував, що старозаконні приписи не зобов'язують християн. Потім, коли прийшли юдеохристияни до Антіохії з Єрусалиму, де ще зберігалися старі обряди, Петро уникав від їжі з християнами, котрі походили з поган. Павло зганив таке «лицемірство». Церковний письменник Тертуліян називає це «помилкою поступовання (Петра), а не помилкою науки» (Прескр. 23). Без сумніву, Павло виграв справу, бо інакше не витягнув би того аргументу проти юдаїзуючих в листі до Галатів. Так Церква поступово звільнюється від старозавітних приписів; в Єрусалимі признано свободу новонаверненим поганам, але нічого не рішено в справі жидів, що стали християнами. Однак не можна було зберегти єдності Церкви, без уділення жидам тих свобод, які признано поганам. Це питання було вирішене в Антіохії, і воно має величезне значення для дальшого розвитку християнства. Бо спочатку можна було вважати християнство за жидівську секту, але після суперечки й вияснення в Антіохії вже *не могло бути помилки, що християнство — це велика цілість*, в якій вміщувалися навернені з жидівства й поганства, бо всіх їх єднала віра в Христа.

2. Після випадку в Антіохії Ап. Павло вибрався в *другу місійну подорож від 49 до 52 р.* і взяв із собою Силу, одного з пророків єрусалимської церкви, а пізніше ще *Тимотея й Луку*. Варнава, що проти волі Павла хотів взяти зі собою тіточного брата Івана Марка, пішов знову на острів Кіпр /Діян. 15,36-39/. Потім Апостольські Діяння більше про нього не згадують. Під час другої місійної подорожі Ап. Павло відвідав громади в *Малій Азії*, в Ликаонії й Пісідії /Діян. 16,1-5/, а потім через Фригію й Галатський край і Місію, дійшов до моря, приплив до Європи, а саме до *Македонії та Греції* й перебував у таких містах як *Філіппа* в Македонії, з яким потім був дуже зв'язаний, Солунь, Верії, Атени, де відшукав тільки деяких осіб, серед яких Діонісій Ареопагіт /Діян. 17,34/, що пізніше, мабуть, був першим атенським єпископом. Ніде не були такі малі успіхи Павла, як в Атенах. Вкінці півтора року навчав Павло з великим успіхом в Коринті, великому і багатому торговельному місті. Йому помагали юдеохристияни з Риму, *Акіла й Прискіла* /Діян. 18,1-2/, видалені декретом імператора Клявдія. Після відходу Павла в Коринті був діяльний *Аполлос* (юдеохристиянин), олександрійський бесідник /Діян. 19,1/. Проконсул *Галліон* (брат римського філософа Сенеки) в Ахаї /Діян. 19,12-17/ відкинув скарги юдеїв на Павла. В 52 р. Св. Павло через Ефез та Антіохію вернувся до Єрусалиму.

3. *Третя місійна подорож тривала від 53 до 58р.* Св. Павло відвідав християн у Галатському краї і Фригії та затримався *два і півроку в Ефезі*, тоді найбагатшому місті в Азії. Коли золотар Димитрій, що робив срібні храмики богині Діани, невдоволений з поширення християнства, викликав розруху в Ефезі /Діян. 19,23-29/, Павло повинен йти далі до *Троади*,

Македонії й Греції /Діян. 20/, правдоподібно і в Ілїрику /Рим. 15,19/. Одночасно він писав цілий ряд Послань, зокрема до Коринтян, Римлян і Галатів /Діян. 18/. До Ефезу незабаром прийшов Св. Іван, і азійські церкви перейшли в сферу його діяльності. А Св. Павло, через Мілет, Родос, Сірію і Палестину вернувся до Єрусалиму, щоб завести збірку пожертв.

Не знати, чим більше захоплюватися в тій місійній праці: чи героїзмом, чи постійністю, чи інтелігентністю Павла. Під час подорожей він був наражений на небезпеки від розбійників, зокрема в Таврійських горах, а на височинах в зимі було дуже холодно, натомість літом дуже гаряче. Мав він перепони з боку жидів і з боку поган, але мав біля себе й гурток відданих людей: *Тим і Сила* - римські громадяни, *Тимотей* - улюблений учень, *Лука* - грецький лікар, *Лідія* - побожна македонка, *Прискіла* - жидівка з Коринту, що з мужем *Акілою* опікувались Апостолом, а опісля працювали в Ефезі.

Ув'язнення Св. Павла. Жиди Малої Азії, які ненавиділи Павла й робили йому всякі перепони під час апостольської діяльності, по його поверненні до Єрусалиму оскаржили його в святотатстві, немов би він впровадив до єрусалимського храму нечистого Трофима ефезянина /Діян. 21,29/. Постало з того приводу страшне замішання. Римський трибун Лісій, зауваживши з вежі Антонія бійку, вислав негайно відділ війська, щоб навести лад. Він думав, що Павло - це єгиптянин, який зробив бунт /Діян. 21,38/. Однак, коли довідався, що він жид з Тарсу, казав привести Павла до твердині, щоб захистити його від розлюченої юрби і щоб вибити його потім батогами, але, коли довідався, що Павло римський громадянин, звільнив його /Діян. 21,25-30/ і хотів його позбутись та пробував довести до порозуміння між ним і Синедріоном. Тоді Павло вигідно довів правду про *воскресіння*, яка роз'єднувала садукееїв, що вірили у воскресіння, від фарисеїв /Діян. 23/. Фарисеї стали в обороні Павла, дійшло до дуже великої сварки. Лісій, дивлячись, що небезпечно тримати Павла в Єрусалимі, відіслав його до імператорського прокуратора Фелікса в Кесарії /Діян. 23,23/, а цей тримав його два роки в тюрмі (58-60 р.), однак не знущався над Св. Павлом, бо охороняло його римське громадянство /Діян. 24/. Наступник Фелікса Фест, що перебрав уряд у 59 р., щоб догодити юдеям, хотів відіслати Павла до Єрусалиму, де чекала його певна смерть. Тоді Св. Павло, користуючись ще раз привілеєм римського громадянства, *звернувся до кесаря - імператора*, з домаганням вести його до Риму /Діян. 25,9-12/. Від вересня 60 р. до весни 61 р. тривала подорож Св. Павла до Риму з різними пригодами /Діян. 27/: Кесарія, Сірія, Лідія, Крета, Мальта, де розбився корабель, Неаполь, Пуццуолі, «вія Аппія» — це постої Св. Павла в дорозі до Риму /Діян. 28/. Римський прокуратор Фест несвідомо сповнив Божі плани.

Ще в 58 р. Св. Павло написав Послання до Римлян, свідомий того, що, аби здобути світ, потрібно поставити хрест там, де б'ється серце світу. Коли він прийшов до Риму, йому дозволено жити окремо разом з тим

воїном, що його стеріг. Так було два роки, і Св. Павло міг вільно проповідувати Царство Боже /Діян. 28,30/, і тою згадкою про римське ув'язнення Св. Павла закінчується книга Апостольських Діян.

В Римі мешкали тоді різні національності, а жидівська колонія начислювала 40-50 тисяч осіб, які мешкали переважно на «Трастевере», і серед них постала перша християнська громада. Светоній, згадуючи про Христа (один з найстарших нехристиянських текстів), каже, що за панування імператора Клавдія вибухли серед жидів у Римі заворушення «із-за Христа» /Діян. 18,2/, і тому Клавдій деяких жидів вигнав з Риму.

Св. Ап. Петро в Римі. Ще перед Св. Павлом прийшов до Риму Св. Петро. Він, звільнений чудесно з тюрми, вибрався з Єрусалиму до Антіохії, звідти, як кажуть Оріген та Евзевій, до *Понту, Бітинії, Галатії і Кападокії*, як це видно з його першого Послання. Був також і в Коринті /І Кор. 1,12/, а до Риму дістався за панування Клавдія (41-54 рр.), заснував Римську Церкву, єпископом якої був принаймні 25 років. В тому часі кілька разів вибирався на Схід, в 49 р. на Апостольський Собор в Єрусалимі, незабаром пізніше є згадка про суперечку з Павлом в Антіохії і про партію Кифи в Коринті. За імператора Нерона (54-68 рр.) Св. Петро був розп'ятий, як говориться в переказі — головою вниз (на власне бажання). *День його смерті - 29 червня 67р.* Археологи в 1950 р. знайшли гріб Св. Петра під головним престолом ватиканської базилики.

В 67 р. здавалося, що християнство вже знищене назавжди. Тим часом той «рибалка», що мав відвагу перенести центр первісної Церкви до міста, де її могла зустріти байдужість і ворожість, побачив, що під час переслідування ця Церква здобула перший успіх. Могутній і зіпсутий Рим спостеріг у Петрі великого й страшного ворога. Минувся Нерон і його «домус авреа», що мав бути пам'яткою безсмертності. На місці, де мав згаснути християнський вогник, сьогодні найбільша святиня, а перед нею обеліск, монумент давнього ідолопоклонства, свідчить нині про перемогу, що перемогла світ, тобто про остаточну перемогу Христа. Між Св. Петром і Павлом була щира співпраця. Петро проповідував передусім серед жидів, а Павло - серед поган, сторожів і надвірної служби.

Смерть Св. Павла. Після двох років ув'язнення, імператорський трибунал звільнив Павла, було це правдоподібно перед 64 роком, напередодні пожежі Риму. Одержавши свободу, Св. Павло старався поширювати Євангеліє в тих країнах, де ще воно не було проповідуване. На жаль, Апостольські Діяння вже не згадують про останні поїздки Св. Павла. Правдоподібно, був він у Іспанії /Діян. 19,21; Рим. 15,24-28/. Про ту поїздку згадує також «Канон Мураторі» (Л.А.Мураторі 1672-1750, італ. священик, історик, видав найстарший список книг Нового Завіту). Про іспанську місію Св. Павла натякає і Папа Св. Климент (88-97 рр.) у своєму Посланні до Коринтян /5,7/, приблизно 96 р., кажучи, що він дійшов до границь Заходу.

Після звільнення з римської в'язниці Св. Павло був ще в *Греції* на острові *Креті*, де проповідував разом з *Титом*, і там залишив його

єпископом (Тит походив з поган, брав участь у Єрусалимському Апостольському Соборі), а сам подався в *Малу Азію* і згодом з Нікополя написав листа до Тита. Крім цього був також в Ефезі й Коринті. В Ефезі настановив єпископом Тимотея, що був його найвірнішим супутником й учнем, походив з Лікаонії; батько його був грек, а мати юдейка.

Після спалення Риму Нероном Св. Павло, передчуваючи свою близьку смерть, написав два листи до Тимотея й один до Тита, і ці три листи становлять окрему групу т.зв. Пастирських листів, у яких немає догматичних чи моральних поучень, тільки є мова про особливості, завдання та обов'язки пастирів окремих Церков. Подає він вказівки, як потрібно спростовувати твердження неправдивих учителів, як відбувати спільні моління тощо. При тому характеризує прикмети пастирів — пресвітерів, зокрема Апостол наполягає на твердості й на витривалості в боротьбі з єретиками. Це останній заповіт Св. Павла своїм улюбленим учням, що мають продовжувати його працю.

Другий раз був ув'язнений Св. Павло, мабуть, в *Троаді* /ІІ Тим. 4,13/, звідти перевезено його до Риму, і друге Послання до Тимотея написане вже в Римі. Цим разом тюрма була сувора, а крім цього Апостол терпів холод та відчував самоту /ІІ Тим. 4,9/: «один Лука зо мною». Внаслідок переслідування були апостазії, зради, і це дуже боліло Апостолу. Залишилась йому велика надія на смерть: «Я вже готовий пролити мою кровну жертву, і час мого відходу настав. Я змагався добрим змагом, скінчив біг, віру зберіг. Тепер вже приготований мені вінок справедливості, що його мені дасть того дня Господь, справедливий Судця» /ІІ Тим. 4,6-8/.

Немає ніяких свідоцтв про процес і смерть Св. Павла, тільки найстарший переказ Церкви згадує, що йому як римському громадянину мечем стято голову правдоподібно 67 р. (29 червня?) при *вія Остнія*. Там, де його голова вдарила три рази об землю, є тепер *Тре фонтане*, а його гріб є під головним престолом величавої базиліки при *вія Остія*, яка носить його ім'я.

Смерть двох верховних Апостолів, духовних велетнів Церкви, не спинила її життя бо як каже Св. Іларій з Поат'є: «Церква переслідувана процвітає, зранена перемагає, і саме тоді тріумфує, коли здається, що вона знищена» /«Про Тройцю», VII,4/.

Святий Апостол Іван

Євангелист Іван, син Заведея й Саломії, родички Пресвятої Богородиці, рідний брат Апостола Якова старшого, походив з Витсаїди, був рибалкою, а пізніше улюбленим учнем Христа. По Вознесінні він — нерозлучний товариш Св. Петра. Бачимо його біля нього під час уздоровлення кривого, перед Синедріоном і в Самарії. Брав участь в Апостольському Соборі, а Св. Павло зачислює його до Апостолів — «стовпів Церкви» /Гал. 2,9/, тобто ставить його після Петра і Якова.

Деякі історичні джерела твердять, що він жив у Єрусалимі до успення Матері Божої, яку поручив йому Христос, але Св. Іриней, ліонський єпископ (104-202 рр.), учень Св. Полікарпа, єпископа смирненського, що був учнем Св. Івана, у своєму творі «Проти єресей» згадує, що Св. Ап. Іван апостолував у Ефезі. В часи переслідувань Доміціана, як свідчить Тертуліян, Св. Івана кинуто в котел з киплячою олією (в Римі), але він вийшов з нього здоровим. Потім був засланий на острів Патмос, де написав книгу «Об'явлення», останню книгу Св. Письма, що замикає біблійний канон, і в ній завершується біблійне натхнення. З Патмосу він повернувся до Ефезу і там помер близько 100 р. в столітньому віці.

Четверте Євангеліє, Об'явлення й три Послання - це багата літературна спадщина Св. Івана Богослова. Євангеліє написано в Ефезі при кінці I ст. Воно відрізняється від синоптиків, тобто трьох перших Євангелій. Видно, що Св. Іван писав для вірних, які вже знали дещо про життя Христа з синоптиків, то й хотів доповнити тільки те, про що не було сказано в синоптиках. Християнство в тому часі було досить поширене, й змінились релігійні обставини. В Малій Азії виникли різні єресі, що заперечували божество Христа. Св. Іван, маючи це на увазі, переповідає передусім ті проповіді Христа і описує ті чуда, які найбільше доказують Його божество. Перше його послання дуже подібне до Євангелія, друге адресоване до якоїсь Церкви, а третє звернене до улюбленого Гая, зразкового християнина, що радо гостив у себе місіонерів, апостольських посланців, та й сам жив боговгодно.

Доля *інших Апостолів* нам маловідома. Евзевій (265-340 рр.) у своїй «Історії Церкви» пише, що Тома проповідував серед *Партії і в Індії*, Андрій у *Скити* (південна Русь, нинішня Україна), Вартоломей в *Індії та Араби*, Матей серед *жидів*, а потім серед інших народів (*Ефіопія*). Про Апостолів Пилипа, Симона Зилота, Юду Тадея й Матея - Евзевій мовчить.

Про Євангелиста *Марка* сказано, що він був засновником Церкви в *Олександрії (Єгипет)*, але також італійські міста Венеція й Аквілея приписують йому свої християнські початки. *Лука* - супутник і співробітник Св. Павла - написав третє Євангеліє й Апостольські Діяння, а пізніше проповідував у Ахаї.

Жоден період в історії Церкви не є так мало відомий, як цей первісний, хоч він був дуже важливим, бо це час досвідів, проб, підготовки методів, від яких залежав дальший розвиток Церкви.

Євангеліє поширювалося з неймовірною швидкістю, по всіх усядах поставали християнські спільноти, передусім у Малій Азії, на Балканському півострові, в Італії, в південній Франції, в Іспанії, на побережжі Чорного моря, в північній Африці - все це було в межах *Римської імперії*. Є дуже поважні сліди, що вказують на ранній розголос Євангелія у великому королівстві *Партії* (майбутній Персії), яке було поза східними границями римського світу. Апостольські Діяння /2,8-11/ зачисляють до свідків Зіслання Духа «Партів, Медів, Еламітів і мешканців

Месопотамії». На тих територіях вже за апостольських часів поширювалося християнство, однак наслідки апостольської праці є мало відомі.

Зовнішні причини поширення християнства

Римський мир (Пакс романа). Після битви біля Анціо в 31 р. перед Хр. римський полководець Октавіан, перемігши Антонія, започаткував Римську імперію, і від того часу майже 150 років тривав мир. За панування імператора Октавіана Августа народився Христос, тобто тоді, коли Римська імперія відзначалася *могутністю, рівновагою і стійкістю*, а це сприяло поширенню християнства. Наприклад, Св. Павло нераз користувався охороною римського закону. Жиди кілька разів намірялися його вбити, але імператорські урядники врятували його в Єрусалимі, Коринті й Ефезі, і сам він відкликався до імператорського суду.

Римські шляхи. В⁴ часі республіки (510-30 рр. перед Хр.) і в часі імперії будовано й удосконалювано знамениті римські шляхи, щоб тісніше зв'язати далекі провінції з Римом. Римська імперія розтягалася тоді на 2.000.000 км² і мала 56-60 мільйонів населення. Також і морські шляхи на Середземному морі були безпечніші, коли римські військові кораблі вичистили їх від всякого роду опришків. Процвітали великі пристані *на Сході*: Олександрія, Смирна, Ефез, Антіохія; в Італії: Пуццуолі, Остія, Сиракуза, Бріндісі; *в Африці*: Кирене, Картагіна; *в Греції*: Солунь, Коринт. Список цих міст пригадує нам перші християнські громади, а це вказує, що економічна карта Римської імперії перекривалася з картою поширення християнства, бо дуже добра римська комунікаційна сітка полегшувала апостольські подорожі перших місіонерів.

Одна мова — грецька. Латина була тоді мовою війська й адміністрації, правда вона поступово почала витискати грецьку мову, але щойно в III ст. переважала на Заході. Натомість грецька мова в I-II ст. була загально-розмовною мовою. Хто говорив грецькою, той був певний, що його зрозуміють чи в Малій Азії, чи в Римі, чи в Франції. І тому всі новозавітні книги (за винятком Євангелія від Матея) були написані грецькою. «Переможена Греція перемогла жорстокого побідника» — казав римський поет Горацій. Навіть велика ідея римського універсалізму була спадщиною гелленістичних філософів.

Занепад давніх релігій і нахил до монотеїзму - віри в одного Бога.

Внутрішні причини поширення християнства

Сила правди. Христова наука давала відповіді на питання, які дотепер мучили людство: про Бога, безсмертність душі, ціль життя, справедливість і т.п. Для поган ця наука була чимось зовсім новим і нечуваним.

Чуда й харизми, що супроводжували проповіді Апостолів.

Велика ревність перших християн: мужчин і жінок, вільних і невольних, вчених і невчених, багатих та убогих, урядовців, купців, воїнів.

Зразкове життя, братня любов і харитативна діяльність християн мали великий вплив на поган. Тертуліян, переповідаючи слова поган, пише: «Дивіться, як вони себе люблять, вони готові вмерти один за одного» /Апологетикус, 39/.

Стійкість під час переслідувань і героїство мучеників, що жертвували своє життя за Христа, часто було причиною нових навернень. Згаданий Тертуліян, звертаючись до гонителів, писав: «Розпинайте, мучте, засуджуйте, лякайте... нас стає багато... сім'ям є кров християн». І на початку IV ст. було вже 7 мільйонів християн, переважно в східних країнах Римської імперії, на 50-60 мільйонів населення.

Постійний історичний досвід нагадує, що кожна революція для своєї успішності потребувала трьох елементів: революційної ситуації, революційної науки й революційного персоналу. *Таку революційну ситуацію* підготував великий добробут, невільництво, занепад моральності. Християнська наука була революційна, в порівнянні з поганськими, й мала відповідних людей, які проголошували й практикували засаду: любити ворогів, прощати образи, упокорятися, заперечувати себе.

Перешкоди в поширенні християнства

Урядовці Римської імперії спершу не звертали уваги на християн, їх ігнорували. Християн часто змішували з членами жидівських спільнот, або вважали їх ще однією східною сектою. І, як казав Св. Павло, проповідь про Христа була «ганьба для юдеїв і глупота для поган» /І Кор. 1,23/.

Великі протиріччя між християнством і поганством були помітні в прилюдному житті тодішньої спільноти. Поганська релігія не була приватною справою, але була зв'язана з державним, родинним, громадським і культурним життям, яке було просякнуте *політеїзмом* - вірою в багатьох богів. Римська держава дуже дбала про почитання своїх богів, тому й не дозволяла *монотеїстичних релігій* - віри в одного Бога, за винятком жидівської, яка, хоч монотеїстична, була толерована, бо опиралася на національну основу, а крім цього жидів було мало.

Натомість християни були чимось зовсім інакшим від жидів, їх релігія не була старою й національною, як жидівська, але *новою і вселенською*, вона мала вірних серед різних народів і прямувала до здобуття цілого світу. Вона загрожувала тісному співіснуванню римського державного життя й політеїзму, і ті побоювання римлян сповнилися, коли вони побачили, що християни відкидають культ імператора. Насправді християни підкорялися державним законам, вірно виконуючи вказівки Христа: «Віддайте ж кесареви кесареві, а боже Богові» /Мт. 22,21/ і поучення Св. Павла /Рим. 13,1/ та Св. Петра /І Петр. 1,13-17/. Відсутність у християн державних культів погани вважали атеїзмом, а при кінці II ст. вони прийшли до переконання, що брак пошани з боку християн до римських богів був *причиною різних нещасть* в імперії: чуми, повені, голоду, наїздів варварів.

Переслідування християн

Перші римські імператори не переслідували християн. Правда, імператор *Клавдій* (41-54 рр.)> у 41 р. виступав проти жидів у Олександрії, а в 50 р. проти жидів у Римі, і це його зарядження діткнулося також і юдео-християн /Діян. 18,2, Акіла й Прискіла/, бо їх вважали тоді за жидівську секту. Оповідає поганський історик Светоній, що близько 51-52 рр. імператор Клавдій «вигнав з Риму жидів, які були причиною постійних заворушень із-за Христа» (Життя Клявдія, XXV, 3-4, написане біля 120 р.). Однак це ще не було переслідуванням християн, яке почалося за імператора Нерона (54-68 рр.).

Пожежа Риму й оскарження Християн. Вночі з 18 на 19 липня 64 р. в Римі вибухла страшна пожежа, що тривала цілий тиждень, вигоріло 10 ділень з усіх 14 і загинула велика кількість мешканців Риму. Правдоподібно вогонь почався випадково, але в народі поширилася вістка, що імператор Нерон є винуватцем цієї страшної пожежі, щоб мати більше місця для розбудови палат, і почали називати його «палієм». Тим більше, що імператор мав на своєму сумлінні вже деякі злочини: смерть мами Агріппіни, жінки Октавії й філософа Сенеки. Нерон, щоб відвернути від себе підозріння й гнів народу, фальшиво оскаржив християн, немов би вони підпалили Рим. «Тих людей, - пише Тацит, згадуючи їх уперше, — зненавиджених із-за їх нікчемностей і відомих з ненависти до людського роду» /Аннали, XV, 44/. Чи це була відраза, чи ненависть, не знати, але в кожному разі загально трактовано християн ворожо, може й тому, що загаль народу не відрізняв їх від жидів, до яких всюди й завжди ставився неприхильне із-за їх відокремленості. І від тоді римська влада почала їх відрізняти від жидів, які зберегли свої привілеї, а для християн почались арешти, процеси й засуди, бо християнами не можна було бути («христіанос ессе нон ліцет»).

Після всякого роду мук багато християн згинуло мученичою смертю («мультиудо інгенс», - каже Тацит). І під час того переслідування були замучені верховні апостоли Петро й Павло, отже й виринуло питання їх спадкоємства, і то в таких тяжких хвилинах. Не маємо точних вісток, як тому зарадили в Римі. Св. Іриней, уродженець Малої Азії й учень Св. Полікарпа, в 180 р. писав з Ліону, маючи намір представити правдиву апостольську традицію і, покликаючись на Церкви, засновані апостолами: «Але тому, що задовго було б вичисляти наслідства в усіх Церквах, вистачить вказати на апостольську традицію й проповідь, яка дійшла до нас через єпископське наслідство Римської Церкви, яка є велика й найстарша зі всіх, основана в Римі на двох найславніших апостолах Петрі й Павлові. Ця традиція достатня, щоб опрокинути тих, котрі в який-небудь спосіб є поза правдою... Заснувавши церкву, блаженні апостоли передали апостольський уряд Лінові. Про нього згадує Павло в листах до Тимотея /2 Тим. 4,21/. По ньому став наслідником Анаклет, після нього був єпископом третій по апостолах Климент...» («Проти єресей» III, 3,2). Св. Іриней, хоч

точний щодо імен Пап, на жаль, не подав років їхнього вселенського архиєрейства.

Церква за панування Флявіїв

Після смерті Нерона, на чолі Римської імперії були Флявії: Веспасіян і Тит, які лишили християн у спокої, може тому, що не хотіли наслідувати свого попередника Нерона, який залишив страшні спомини в народі. Вони не мали упередження до релігії, яка починалась з юдаїзму. Правда, вони знищили Єрусалим у 70 р., але в їхньому оточенні була княжна Береніце з роду Іродів й історик Йосиф Флавій.

Друга хвиля переслідування проти молодого Церкви почалася з виразного рішення Доміціана (81-96 рр.), і, не припадково, як це сталося за Нерона. Доміціан після передчасної смерті свого брата Тита став імператором, маючи тоді 30 років. Був інтелігентним, працьовитим, але водночас і гордим, егоїстичним, диктаторським. Християнська релігія вже глибоко вкорінилася в римську спільноту. Першими жертвами цього другого переслідування були члени римської аристократії, між ними сенатор Флавій, син Флавія Сабія, старшого брата Веспасія й тіточний брат Тита та Доміціана, консул *Климент* в 95 р., а його жінка *Флявія Домітілла* заслана, її ім'ям названо одні з найкращих римських катакомб. Обидва їх сини, учні Квінтіліяна, що мали вступити на імператорський трон після Тита й Доміціана, які не мали мужеського потомства, були також християнами. Якби передчасна й трагічна смерть Доміціана не знищила б надії цих двох молодих осіб обняти імператорський трон, на чолі Римської імперії два століття перед Константином були б християнські володарі.

Жертвою переслідування впав і консул *Ацілій Глябріо* в 96 р. Всі вони були оскаржені в **атеїзмі**, бо відмовлялися від участі в культі на честь імператора. Тоді також і Св. Ап. Івана заслано на острів Патмос.

Переслідування Траяна

Лагідний імператор Нерва (96-98 рр.) знову залишив християн у спокої, але його наслідник *Траян* (98-117 рр.) поступав уже інакше. Справді була це найкраща постать часів Римської імперії, гарної постави, шляхетний, інтелігентний, працьовитий. Був визначним законодавцем і полководцем. Йому приписують вислів, що «ліпше випустити злочинця, ніж покарати невинного». Не дивно, що римський сенат надав йому титул «Найкращий» (Оптімус).

У 112 р., в переписці між Траяном і його намісником Битії й Понту Плінієм Молодшим, настало вперше точне визначення *правдивого положення християн* у імперії. На питання Плінія, «чи християн карати за саме ім'я, чи ні?», відповідь імператора була коротка: «Не треба шукати за християнами, але, коли на них будуть доноси, що вони християни й вони потвердять, що є християнами, треба їх карати. Одначе, коли хтось заперечить і скаже, що не є християнин і це докаже, почитаючи наших

богів, такому треба простити». Ця відповідь імператора подає вказівки римським урядовцям, як правно поступати з християнами.

1. Злочин християнства - це окремий злочин, який має винятковий характер, бо достатньо, щоб хтось жалував, щоб одержати прощення. Однак цього не практикувалось, коли йшлося про інші злочини, як крадіж, вбивство і т.п.

2. Влада не повинна шукати за християнами. Іншими словами *ініціатива переслідування не повинна виходити від влади*.

Проти християн потрібно робити доноси, згідно з приписами давнього права, щоб карати їх. Йшлося про кару смерті або заслання на важкі праці в копальнях.

Апостазія посередня чи безпосередня під час допиту достатня, щоб одержати прощення й вийти на волю.

Ця відповідь Траяна стала основою політики його наслідників супроти християн.

Серед великого числа мучеників, що тоді згинули, блистять геройські постаті *Ігнатія* - єпископа Антіохії, *Симеона* - єпископа Єрусалиму й Папи Климента (88-97 рр.) третього наслідника Св. Петра, після Ліна й Анаклета. Папа Климент був засланий до Криму і там згинув мученичою смертю. Його мощі віднайшов 861 р. Св. Кирило під час так званої хозарської місії, й опісля разом зі Св. Методієм перевіз їх до Риму в 867 р., й вони тепер є в базиліці Св. Климента.

За панування імператора Адріана (117-131 рр.) й Антоніна (131-161 рр.) переслідування християн дещо притихло. Хоча в 155 р. згинув мученичою смертю славний єпископ Смирни - *Полікарп*.

Переслідування за Марка Аврелія

Пове, четверте з черги переслідування, почалося за панування *Марка Аврелія* (161-180 рр.), що був визначним філософом і славним полководцем. За його володіння закінчився тривалий період «римського миру» і почалася нова епоха в римській історії, - Рим почав оборонятися перед наступом варварів. Марк Аврелій не загострив законодавства відносно християн, тільки застосовував його більш рішучо. В той час серед визначніших мучеників були: в Римі — апологет *Юстин* (+ 163 р.), а між 178-180 рр. *Кекилія*, що походила зі славної римської родини. В Ліоні в 177 р. згинув біля 50 осіб, серед них 90-літній ліонський єпископ *Понтін* і молоденька невільниця *Бляндіна*.

Смерть Марка Аврелія була справжнім нещастям для Римської імперії, бо його син *Коммод* (180-192 рр.), що став імператором, був одним з найгірших володарів. Однак за нього настали кращі часи для Церкви. Не наступило це відразу, бо на початку його володіння були випадки мучеництва африканських християн, а в Римі помер мученичою смертю сенатор Аполоній. Але, коли Коммод одружився з невільницею Марцією, що була християнкою, то вона випросила в Коммода звільнення християн, засуджених на тяжкі роботи в копальнях Сардинії.

Папа Віктор (189-197 рр.) дав список вірних, а священник Гіяцинт, опікун і приятель Марції, пішов звільнити в'язнів, між котрими був майбутній Папа Каліст. І так *перший раз уласкавлено християн за релігію*, не вимагаючи від них жодного, навіть поверхового відречення віри. Обидві влади, церковна й імператорська, погоджувалися на таке рішення. Завдяки злагідненню строгих засад щодо християн, від яких жоден з Антонінів не хотів перед тим відступити, наладналося несподівано співжиття між Церквою й державою. Зріст числа християн, поширення християнства серед імператорського двору, легкість, з якою провінційні уряди пристосувалися до нового напрямку, вказували, що давня система була на фальшивій дорозі. Одинокий слабкий імператор II ст. поступив мимоволі правильно, виявляючи, в протизагаду до своїх славних попередників, перший раз прихильність до Церкви. Хоч попереднє законодавство стосовно християн не було ліквідоване, однак на майбутнє потрібно буде нових імператорських рішень, щоб знову розпочати переслідування.

За володіння імператора Коммода почався занепад центральної влади, і, коли його вбито, Римська імперія почала занепадати, різні військові частини проголошували імператорами своїх командирів, дійшло до громадянської війни. Остаточним переможцем вийшов *Септимій Север* (193-211 рр.), що походив з Африки, з картагінського міста Лептіс Магна. Він навів лад і почав володіти з незаперечним авторитетом та повагою.

Під час володіння Септимія Севера помер у 198-199 рр. Папа Віктор, а його наслідником став Зефірин. За нього відомим став невільник Каліст, що, як християнин, був засланий на Сардинію. Звільнений завдяки інтервенції Марції був і Анціум, що його Зефірин взяв за свого диякона. Завдяки йому економічно розвинулась Римська Церква. Первісний центр церковного уряду мав бути при «вія Саларія», хоч є згадка й про «вія Аппія», зокрема місце т.зв. «ад Катакумбас», де Каліст заснував великий цвинтар, який названо його іменем. В одній з підземних крипт цього цвинтаря Каліст похоронив папів. Однак немає певних слідів, де був центр римських єпископів перед Константином.

Систематичні переслідування

Від 64 до 192 рр. переслідування християн були більш-менш випадкові, зміцнювані або злагіднювані імператорами, в кожному разі не мали характеру якоїсь системи. Натомість, з початком III ст. постав новий режим, тобто переслідування на підставі спеціальних едиктів, обов'язкових для цілої Римської імперії. Наслідки переслідувань цього другого періоду були більш криваві від першого.

Імператор Септимій Северій спочатку був прихильним до християн, але потім змінив свою настанову. *Між 200-202 рр. він видав розпорядження*, яким під тяжкою карою заборонив перехід на жидівство й християнство. Це розпорядження вдарило передусім по тих, котрі готувалися стати християнами, і тих, котрі підготовляли, тобто було

звернене поки що проти поодиноких осіб, а не проти Церкви як установи. Крім цього, це розпорядження (рескрипт) започаткував новий спосіб ставлення державних урядовців стосовно християн. Перед тим не можна було взивати християн на суд, хіба що зроблено донос. Імператор Траян виразно казав: «не треба їх шукати». Тепер урядовці одержали наказ виступати проти тих, котрі наворачтають. Бути християнином або наворачтати когось на християнство вважалося від тепер злочином, і урядовці повинні шукати таких злочинців, не чекаючи на доноси. Так почався новий період переслідувань, більш жорстокий і тотальний. Жертвами цього переслідування впали: школа Климента й Орігена в *Олександрії*, аристократка *Перпетуа* й невольниця *Феліцитас* у Картагіні.

Син Септимія Севера *Каракалла* (211-235 рр.) залишив у історії прикрий спомин, подібно як Нерон. Хоч був жорстоким тираном, однак християн не переслідував так тяжко, як його батько. Після смерті Каракалли в Римській імперії впродовж кількох десятиріч був нелад; на домагання війська імператори чергувались один за одним. Серед них дещо відзначався *Север Олександр* (222-235 рр.), що толерував християн.

Після вбивства Севера Олександра на імператорський трон прийшов *Максимін* (235-238 рр.), «перший варвар» з Тракії, незвичайно сильний, а одночасно хитрий. Щоб затерти всякий слід по своєму попереднику, що лагідно трактував християн, він почав їх переслідувати «з ненависті до Севера Олександра». Його едикт був звернений передусім *проти церковної ієрархії*, щоб викликати замішання в християнській спільноті. Жертвою цього переслідування в Римі був *Папа Понтіян* (230-235 рр.) і його противник Гіпполіт. Обом були заслані на Сардинію й там померли. Мощі Понтіяна перевіз папа Фабіян до Риму й поховав у катакомбах Св. Каліста, де їх відкрито щойно в 1909 р.

За володіння *Гордіана III* (238-244 рр.), а зокрема за *Пилипа Араба* (244-249 рр.) настали знову мирні часи для Церкви. Дехто з християн, як Діонісій Олександрійський та Оріген, дуже похвально говорили про Пилипа Араба і про його дружину, а навіть переписувалися з ними. Про Пилипа був поголос, що він християнин. Урядового підтвердження не було, а швидше було заперечення, коли взяти до уваги його участь 21 квітня 248 р. в ігрищах з нагоди тисячоліття заснування Риму. Походив він з околиць близько Палестини, де було багато християн, і тому знав їх добре. Св. Діонісій Олександрійський згадує про нього як про людину лагідну й милосердну. Він дав дозвіл Папі Фабіянові перевезти урочисто мощі Папи Понтіяна із Сардинії до Риму. Однак, це ще не означало, що ненависть до християн вигасла в імперії. Наприклад, в останніх місяцях панування Пилипа мали місце антихристиянські погроми в Олександрії.

Великі переслідування від Декія до Діоклеціана

З початком III ст., серед замішань і заворушень, почала творитися нова спільнота під проводом імператорів, вибраних випадково, які прийшли з Африки, Азії чи з Арабії, і які залишились варварами навіть під

імператорською пурпурою. Але давній римський дух запустив глибоке коріння в суспільстві. Цю віднову римського духу видно в імператора *Декія* (249-251 рр.) з його чеснотами й похибками.

Походив він з римської родини, що жила над Дунаєм в околиці Сирмії (Паннонія). Предтеча Авреліяна й Діоклеціяна, Декій перший з іллірських імператорів відважно й енергійно спинив на півстоліття анархію - розклад Римської імперії. Землі Іллірії найдовше зберегли військовий дух і чесноти давніх римлян, бо повинні були стерегтися й боронитися завжди проти варварів. Декій був славним полководцем, відважним, рішучим, чесним, гідним наслідником «давніх римлян», яких поважав, і хотів боронити та зберегти народні традиції, подібно як імператор Траян. Найперше, хотів *піднести могутність і давню славу Риму* й знищити ті сили, які розкладали імперію. У зв'язку з цим хотів оживити державну релігію, що була частиною політичної системи. Всяке ухилення вважалося зрадою. *Перший його едикт з 252р. заповідає загальне й систематичне переслідування*, в ньому сказано, що всі громадяни імперії зі своїми родинами мають принести жертву богам; хто цього не зробить, буде суворо покараний. Цей едикт був звернений не тільки проти християн, але проти всіх підозрілих громадян, які не хотіли поклонятися римським богам. Очевидно, що внаслідок цього едикту найбільше потерпіли християни. Едикт наказував урядовцям, щоб у визначений день перевірили релігію підозрілих громадян. Наказ був виразний і загальний, і не було змоги інакше його пояснити, тому й був виконаний докладно. Урядовці не чекали на доноси, підозрілих громадян казали привести до святині, щоб принесли жертву богам (покласти кадило перед вівтар, їсти м'ясо й пити вино, призначене на жертву богам). Хто це виконав, дістав посвідку. *Едикт мав радше на меті апостазії християн, ніж їх смерть*. Переслідування почалося одночасно в цілій імперії. Серед жертв був *Папа Фабіян* (+ 20 січня 250 р.), а після його смерті впродовж 14 місяців було таке люте гоніння, що римський клир не міг вибрати його наслідника. На Сіцилії загинула *Се. Атама*, в Парижі *Се. Діонісій*, в Тулузі *Се. Сатурній*.

Хоч переслідування було жорстоке, однак не тривало довго, й тоді було вибрано нового Папу *Корнилія* (251-253 рр.). Переслідування послабло мабуть тому, що імператор Декій був поза Римом, зайнятий війною з готами, й у боротьбі з ними загинув у Дакії над долішнім Дунаєм в травні або червні 251 р.

Його наслідник *Галлій* (251-253 рр.) пішов слідами Декія і заповів загальні моління до богів та кари для непослушних. Зокрема наказав заслати єпископів. Виконання едикту, що почалося в Римі *літом 253 р.*, застало християн духовно приготованими. Як ув'язнено Папу Корнилія, то його супроводжували вірні, що хотіли ділити з ним його долю. Він помер на вигнанні в Чівітавеккії, в червні 253 р. Наслідник Корнилія, Папа Лукій, також був на засланні, але імператор Валеріян дозволив йому повернутись, і він незабаром після повернення помер 5 березня 254 р.

Імператор Валеріян (253-260 рр.), один з полководців військ Декія, ставши імператором, знову завів мир у імперії. Його невістка Салоніна, мабуть була християнкою, і в зв'язку з цим на імператорському дворі було багато християн, так що Св. Діонісій Олександрійський писав: «Імператор Валеріян виявив людяність і доброту до людей Бога. Раніше ніякий імператор не виявив стільки доброзичливості й прихильності для них, як він... Його дім повний вірних і був церквою Бога». На жаль, 3 роки пізніше Валеріян змінив своє ставлення стосовно християн, і став їх гонителем. Причинами такої зміни можна вважати нещастя імперії. Франки й германи натискали на римські границі над ріками Реном і Дунаєм, готи доходили до Егейського моря, бербері бунтувалися в Африці, перси зайняли східну частину Римської імперії й дійшли до Антіохії. Римський міністр фінансів, що захоплювався тайними релігіями Сходу, зокрема Єгипту; зумів переконати імператора Валеріяна, що згадані лиха — це наслідки його лагідної політики щодо християн, додаючи, що християнська Церква багата й що, конфіскувавши її майно, можна розв'язати фінансову кризу. Тут треба підкреслити велику різницю спонук, що вплинули на Декія й Валеріяна, щоб переслідувати християн. Декій мав вищу ціль, бо хотів піднесенням релігійного почитання богів відновити римську велич. Натомість ціль Валеріяна була нижча, бо він почав переслідувати християн, спонуканий до того забобонним страхом і жадобою гроша.

Перший його імператорський *едикт зі серпня 257 р.* був спрямований не так проти християнської релігії, як скорше проти християнської спільноти, що вперше була проголошена «недозвеною асоціацією». Єпископи, священики й диякони під карою вигнання мали принести жертву богам. Публічний культ та відвідування християнських цвинтарів були заборонені під карою смерті.

Внаслідок *другого едикту з 258р.*, виданого на Сході, покарано смертю членів вищого духовенства, які залишилися вірними Христовій науці, а також і аристократів, натомість аристократок заслано, а імператорських урядників-християн засуджено на каторжні роботи як невільників. Це переслідування в деяких провінціях було дуже кривавим. Славними мучениками того часу були в Римі: Папа Сикст II і диякон Лаврентій, а в Африці - великий картагінський єпископ Кипріян.

Переслідування дійшло до вершини, коли до Риму прийшла вістка, що *перси* під проводом свого короля Сапора наступають на східні провінції Римської імперії. Це примусило імператора Валеріяна до негайної поїздки на Схід, де застав він римське військо в нещасному стані, здесятковане пошестями й тяжкими походами сірійською пустинею. В таких умовах не можна було дальше провадити війну з Персами, й тому Валеріян старався почати переговори, під час яких попав у перський полон і загинув у неволі.

Передвісники миру

По смерті Валеріяна імператором став його син *Галленій* (260-268 рр.), якого християни хвалили за його лагідність і прагнення справедливості. В

260 р. він видав едикт про припинення процесів проти християн, а опісля, на прохання єпископів, дав доручення, щоб повернути Церкві її добро й сконфісковані цвинтарі. Збереглося багато рескриптів у тій справі, зокрема до Діонісія Олександрійського й до єгипетської Церкви. Цей едикт і ці рескрипти - це дуже важливі акти в християнській історії /Евзевій УПДЗ/, бо вони давали Церкві не якесь невиразне перемир'я, але мир. В дійсності це не було ще те саме, що станеться за Константина, коли християнство буде проголошене як дозволена релігія («релігію ліцита»), але все ж таки Галленій визнав і гарантував Церкві право власності. Є сліди, які вказують на те, що деякі християни дістали від держави відшкодування за втрати, зазнані в часи переслідування. Це були перші передвісники остаточного миру, що наступить через 50 років за панування імператора Константина.

Мимо того, в деяких провінціях, далеких від Риму, ще лилася християнська кров, бо там не визнано авторитету й влади Галленія. Римський світ, мучений довгий час неладом, почав у деяких місцях заломлюватися. Наприклад, Франція й сусідні краї, що були в руках твердих вояків, не хотіли слухати Риму. Те саме було в Єгипті. Імператор Галленій хотів скріпити єдність римської імперії, але загинув.

Після Клявдія II, якого називали «готом», за його геройську боротьбу з готами, які були найбільшою турботою імперії, імператором став Авреліян (270-275 рр.). Він був твердим, але чесним вояком з-над Дунаю, і впродовж 5 років старався спинити занепад римської величі й наїзди варварів. Побудував сильні оборонні мури довкруг Риму, звані «авреліянськими». Дехто, як Св. Августин і Ляктанцій, зачисляють його до гонителів християн, однак історик Церкви каже, що на Авреліяна робили натиск, щоб він знищив християнство, але він, не підписавши едикту, впав жертвою змови.

І так, при кінці III ст., відносини між Церквою й державою ставали на нові основи, й майбутність Церкви заповідалася кращою. Християн було вже видно на найвищих державних щаблях, і навіть були вони намісниками провінцій. Замість скромних церков почали винакати гарні базиліки, але папи поступали ще дуже обережно і, на всякий випадок, поширювали катакомби, що мали б стати схоронищем, бо тривалого миру ще не було. Все ж таки було наглядним, що християни перемагають, і що всі переслідування закінчилися невдачею.

Імператор Діоклеціян (284-305 рр.) походив з Далматії й відзначався сильним характером, непересічною інтелігентністю та великим почуттям обов'язку. Положення імперії було тоді непевне. З персами було перемир'я, але вони кожної хвили могли знову вхопитися за зброю й виступити проти римлян; *бургунди* наступали на ренанські фортеці; саксони й франки нищили побережжя протоки Ля-Манш, а в римській адміністрації зауважувалися всюди ознаки слабості й немочі та небезпечні прояви розпаду імперії.

Очевидно, що ці небезпеки бачив добре й Діоклеціян, тому й зважився протидіяти, шукаючи найперше способу, щоб не допустити до

повторення тієї анархії, яка вже тривала 30 років і довела імперію на край прірви. Він був свідомий, що одна людина не в силі вдержати лад і порядок у такій великій імперії, як Римська, та оборонити її границі від різних наїздів, і що для сповнення цього завдання потрібно було кілька осіб. Одночасно поділ влади мав би забезпечити найкращу розв'язку успадкування імператорського трону.

У 286 р. імператор Діоклеціян взяв собі на допомогу *Максиміліяна* - людину без великої культури, але зате віддану й доброго енергійного вояка. Імперію поділено на дві частини, *Східну* - на чолі з Діоклеціаном і *Західну* - на чолі з Максиміліаном, і так постало *двовладдя* (діярхія). Цю систему правління доповнено в 293 р. ще двома співробітниками, і тоді на чолі Римської імперії було *два імператори*: Діоклеціян і Максиміліян, які мали титул «августус», а у них по одному співробітникові з титулом «цезаря». Ця система правління називалася «четверовладдя» (тетрархія), вона була добра й могла мати найкращі наслідки, бо два «Цезарі» мали б бути наслідниками двох «Августів».

На основі «чотирьохвладдя» Римська імперія була поділена на 4 зони, а кожна з них довірена імператорові або кесареві. Вибір Цезарів був добрий. Діоклеціян, що був відомим адміністратором, вибрав для себе *Галерія* — твердого вояка, що самим своїм виглядом викликав страх у людей. Для культурно неотесаного Максиміліяна підібрав культурного Констанція, щоб міг його доповнювати.

Діокліціян мав свою столицю в *Никомидії*, над Мармуровим морем, ближче до загрозованих римських кордонів на ріках Дунаї й Євфраті, маючи під безпосереднім наглядом: Тракію, Єгипет і багаті азійські країни. Цезар *Галерій* мав свій осідок у *Сирмії*, і зараджував Грецією, Македонією та Іллірією. Імператор *Максиміліян* резидував у *Медіоляні*, і до нього належали: Італія та Африка. Цезар *Констанцій* жив у *Тревирі*, кермуючи Британією, Галлією, Іспанією та Мавританією. Незабаром з'явилися перші плоди нової реформи: бургундів і тевтонів прогнано за ріку Рен, а персів за ріку Тигр. Британія і Єгипет підкорились владі Риму.

До того часу християни вже більше ніж 30 років мали мир. Богослуження відправлялися прилюдно, були загальновідомі християнські церкви і їх провідники. Християни були на високих державних становищах у війську, і навіть при імператорському дворі. Жінка імператора Діоклеціяна Пріска і дочка Валерія (дружина Галерія) мали тісні зв'язки з християнами. Впродовж перших 10 років Діоклеціян лишив християн у спокої, аж у 295 р. несподівано почалося *переслідування найтяжче й найдовше*. Християнський історик *Ляктанцій* каже, що переслідування спричинив цезар Галерій, бо він переконав Діоклеціяна, що для успішного завершення централізаційної політики в імперії потрібно знищити ворогів державного культу. Вступом до того було очищення війська, вояків-християн поставлено перед вибором: принести жертву богам, якщо хочуть зберегти свої військові ступені, або інакше бути

здеградованими і прогнаними з війська /Евзевій VIII, 1/. Дехто з них загинув, як центуріон Маркил.

Загальний *наступ на християн почався в 303р.* Впродовж одного року вийшло *4 едикти проти християн*. Перший едикт з 23 лютого 303 р. приказував *знищити церкви, а святі книги спалити*. Водночас було проголошено, що християни позбавлені всяких громадських прав. В Нікомидії, столиці Діоклеціана була сщюба підпалити імператорську палату, а вину скинено на християн. Розлючений Діоклеціан зажадав від жінки й дочки, щоб відреклися віри, ув'язнив єпископа Антима і групу священників та вірних, які згинули серед страшних мук /Евзевій VIII, 2,6/. Три наступні едикти загострили переслідування, а *четвертим з 304 р.* проголошено той самий наказ, який вже видав раніше Декій - *що кожний громадянин має принести жертву богам*. Наступило страшне переслідування, було воно останнє, але найтяжче. Найбільш потерпіли східні провінції, де володів цезар Галерій. З визначніших мучеників того часу необхідно згадати: *Севастіана* -трибуна преторіанів, маленьку *Агнету*, Папу *Маркеллина* і *Св. Лукію* в Сіракузах на Сіцилії. За словами історика Евзевія /VIII, 9,3-4/, в Єгипті в Тебах згинуло багато християн. А в нинішній Швейцарії на приказ імператора знищено цілий *тебанський легіон*, воїни якого походили з провінції Теби (Єгипет).

Переслідування доходило до найвищого ступеня, коли несподівано по імперії в *березні 305р.* рознеслася вістка, що «Августини» Діоклеціан і Максимів зреклися трону, а на їх місце, як було передбачено, прийшли *Галерій на Сході й Констанцій на Заході*. Ставши «Августами», вони згідно з системами чотирьохвладця підібрали собі двох «цезарів»: *Севера на Заході і Максиміна Дая на Сході*.

Ці політичні зміни в Римській імперії мали великий вплив на історію Церкви, бо Констанцій (батько Константина) був прихильним до християн, а як став володарем цілого Заходу, припинив переслідування в тих країнах, де воно вже почалося, наприклад, в Іспанії. Новий цезар Заходу Север, хоч був досить суворий, та однак під впливом Констанція не переслідував християн. І тому в країнах Заходу (Італія, Сіцилія, Галія, Іспанія, Мавританія, Африка), як свідчить Евзевій, *настав мир*.

Натомість на Сході новий цезар Максимін Дай спочатку поручав урядовцям, щоб лагідністю притягали християн до державного культу, але, коли той спосіб виявився майже безуспішним, тоді в *306 р.* він видав *едикт*, наказуючи всім своїм підданим принести прилюдну жертву богам. Настало *страшне переслідування*, але воно не врятувало імперії, яка пропадала. Поки був при владі Діоклеціан, то він старався скріпити єдність імперії системою чотирьохвладця, але, коли він усунувся до своєї Далматії над Адріатиною, тоді почали кріпнути відцентрові сили. Галерій не терпів Констанція, бо цей, як старший за віком, виступав завжди першим у державних актах і був інших поглядів. Політичне положення імперії погіршилось і тому, що син Максиміна - *Максентій* і син Констанція - Константин були невдоволені, що Діоклеціан не іменував їх цезарями, і

рішилися силою здобути ці уряди. Почалась *боротьба за престолонаслідство*, що тривала 9 років.

Християни Італії й Африки за володіння *Максентія* (306-312 рр.), що усунув Севера, мали спокійні дні. В Галії по смерті Констанція військо в 306 р. вибрало **августом** його сина *Константина*, який продовжував лагідне урядування батька стосовно християн. Також і наддунайські провінції під володінням «августа» *Ліцінія* (308 р.) переживали спокійні хвилини, бо він був менш ворожий до християн, ніж Галерій. На жаль, не припинялося переслідування християн на Сході. Світлою постаттю серед численних мучеників був учений священик Памфілій з Кесарії (Палестина), приятель історика Евзебія.

В квітні 311 р. Галерій, уже смертельно хворий, видав у Сардиці едикт, яким поклав *кінець переслідуванню*. Цей едикт підписали Ліціній, Константин і, навіть, Максентій /Евзебій VIII, 17/, тільки Максиміян на Сході не здавав ще своїх позицій, але не переслідував християн явно за життя Галерія, а щойно по його смерті (311 р.). До цього послуговувався всякого роду конференціями, книжечками, а одночасно намагався знищити провідників Церкви. Тоді жертвами впали олександрійський єпископ Петро, олімпський Методій, газький Сильван і ексегет Лукіян з Антіохії. Але переслідування вже не було популярним серед народу. Вияви християнської любові, передусім під час різних пошестей і голоду, викликали щораз більшу прихильність до християн.

Перемога Константина

Переслідування, що почалося в 303 р. було найкривавішим, але в той час Боже Провидіння вже підготовляло людину, яка мала змінити долю Римської імперії. Був це син Констанція — Константин, що спочатку був «цезарем», а згодом - «августом» Заходу. Народився 280 р. в Сербії від матері Св. Олени, а виховувався при дворі імператора Діоклеціана в Никомидії. Маючи 15 років, вступив до війська, а три роки пізніше став трибуном (генералом). Високого росту, сильної і гарної постави, інтелігентний, хоч середньої освіти. Відзначався незвичайною відвагою, так що вояки пішли б за ним у вогонь і в воду.

В той час, коли Діоклеціан зрікся імператорського трону, Константин був при дворі «августа» Галерія, що хотів його позбутись і наражав на різні небезпеки, з яких Константин виходив щасливо. Коли його батько Констанцій занедужав, Галерій дозволив Константинові помагати батькові під час походу на Англію. 306 р. *Констанцій помер в Ебборакум* (Йорк), тоді римські легіони без відома Галерія проголосили августом Константина, однак Галерій признав за ним тільки титул «цезаря», чим Константин тимчасово задовільнився. Його блискучі перемоги над франками, будова мосту над Реном недалеко Кельну, ув'язнення двох германських королів збільшили у війську популярність Константина, і він став одинокою реальною силою на Заході.

Коли в 311 р. *помер Галерій*, на Сході володіли Максиміян і Ликіній, а в Римі - Максентій, що проголосив себе «августом». Однак і Константин, і

Максентій були переконані, що їх двох забагато на Заході. Весною 312 р. Константин, забезпечивши границі над рікою Реном і заключивши союз з Ликінієм, що був одружений з його сестрою Констанцією, почав війну з Максентієм. Сили були нерівні. Константин мав 40-тисячну армію, що складалася переважно з галлів, германів і бретонців, а Максентій мав 100.000 вояків, у тому числі й наймані відділи з Африки. Константин на чолі своїх відділів перейшов Альпи й скоро через «вія Флямінія» почав посуватися на південь; 27 жовтня підійшов під Рим, якого перед тим ніколи не бачив, бо жив на Сході або в Галлії. Перед очима Константина виринули величезні оборонні мури, гарні монументи й величаві водопроводи. 28 жовтня 312 р. вдосвіта Максентій перейшов зі своїм військом Тибр через *міст Мільвія*. Щоб прискіпити перехід війська, зроблено ще один міст з човнів. До бою дійшло в «ад Сакра Рубра» (нині Прімапорта). Константин на коні кермував своїми частинами, і вже під час першого удару італійські й картагінські відділи Максентія почали відступати, на полі бою полягли тільки деякі відділи преторіанів; під час переправи через Тибр Максентій утопився, а його тіло знайдено лише другого дня.

Перемога Константина була велика, і вона мала глибше значення, ніж розрахунки двох амбітних володарів, бо у зв'язку з цим боєм сталась одна подія надзвичайної історичної ваги — Константин став християнином. Дотепер він був поганином, щоправда лагідним до християн, подібно як і його батько, а після перемоги над Максентієм прийняв християнство. Це підтверджують не тільки християнські історики (Евзебій, Ляктанцій), але й *урядові написи*, між іншим і на луці Константина, побудованому 313 р. Там написано, що він перебіг «через натхнення божества» - ті слова добре звучали у вухах як християн, так і поган.

Історик Евзебій, пишучи 312 р. дев'яту книгу своєї «Церковної Історії», оповідає, що Константин у боротьбі проти Максентія «визивав Христа і Йому завдячує перемогу». Ще точніше пише про це 318 р. Ляктанцій в «Житті Константина», твердячи, що вночі перед боєм Константин мав видіння й дістав наказ від Христа зробити на щитах своїх воїнів небесний знак «Х» і «Р» — дві грецькі букви зв'язані разом, їх видно на монетах і на інших пам'ятках Константина. Крім цього Евзебій довідався, мабуть, від самого Константина, що перед боєм він звернувся до Бога християн, і серед дня на небі на заході бачив ясний хрест з грецьким написом: **Цим знаком переможеш**. Наступної ночі з'явився йому Христос, показуючи хрест, і Константин зробив прапор у формі хреста.

Опісля багато говорилося про обставини й психологічні причини навернення Константина. Деякі вважали це тільки політичним кроком, інші сумнівалися щодо щирості його навернення й наводили факт, що він *прийняв хрещення лише 26 років пізніше*. Як би воно не було, Константин міг звернутися до Христа з проханням про допомогу, як це зробив пізніше Хльодовей у Франції напередодні бою під Толбіак. Після перемоги Константин додержав слова і розпочав християнську політику, в

усякому разі, його рішення було спасенним. Не перебільшуючи значення цієї події, християни, представляючи на саркофагах з IV ст. перемогу Константина біля «Понте Мільвіо» і затонення Максентія та його війська у водах Тибру, представляють Константина як нового Мойсея. Вирішальний поворот в історії був довершений.

Медіолянський едикт із 313 р.

Через день після перемоги 29 жовтня 312р. Константин увійшов тріумфально до Риму. Римська аристократія, що не любила Максентія, прийняла Константина дуже гарно, а народ, як завжди, став на боці переможця. Константин почав діяти лагідно, залишив на своїх місцях більшість урядовців, тільки звільнив когорти преторіянців і казав убити синів Максентія та деяких його приятелів. На ті часи це було дуже мало. Відновивши власним коштом римські водопроводи, які були в поганому стані, Константин став популярним серед римлян. Щоб не дразнити почуття поган, він погодився на прийняття «божеських почестей» і дозволив будову храму та золотої статуї на свою честь.

Одночасно Константин виявляв свою прихильність до християнства. Негайно з'явилися на монетах букви «Х» і «Р», а прапор у формі «Т» повівав над його військом. Написав до Максиміана Дая, щоб той перестав переслідувати християн, а проконсулові Африки наказав віддати Церкві забране у неї добро. Здається, що зимою 312-313 рр. на державний кошт відновив християнські будови, а папа Мільтіяд (311-314 рр.) одержав від імператорки Фавсти величаву Лятеранську палату, що стала першою резиденцією папів; при ній опісля збудовано величаву базиліку Св. Івана Лятеранського.

При кінці січня 313 р. Константин виїхав до Медіоляну на шлюб своєї сестри Констанци з Лікінієм. При цій нагоді Константин з Лікінієм мали дуже важливі наради, передусім відносно християнства. Ці наради тривали майже два місяці, і з початком 313 р. з'явився документ, який остаточно змінив біг історії; згідно з давнім звичаєм він мав назву *едикту Меделанського*. Повний текст едикту не зберігся, залишилися тільки уривки в листах Константина і Лікінія, які переповідають Евзебій і Ляктанцій. Від цього почався так званий *константинівський мир*.

В першій частині едикту сказано, що «свобода релігії не може підлягати примусові, і в справах Божих кожний може йти за голосом власної совісті». Застосування цієї засади зроблено у відношенні до християн, що були тоді переслідувані. Обидва імператори рішуче заявляють: «Ми хочемо, щоб кожний, що бажає визнавати християнську релігію, міг це робити без якогось страху перед переслідуванням. Християни мають повну свободу визнавати свою релігію». Щоб заспокоїти поган, з приводу зміни церковної політики, Лікіній зостався далі поганином, а імператори заявили: «Що сказано про християн, це відноситься й до інших. Кожний має право вибрати такий культ, який йому подобається».

Друга частина едикту мала практичний характер: будову церков, цвинтарів, повернення церковного добра і тому подібне.

Коли 30 квітня 313 р. Лікіній переміг Максиміна під Адріанополем, Медіо-лянський едикт став чинним на цілому Сході. Геройські подвиги Апостолів і мучеників увінчались успіхом, остаточно переміг хрест. Вже Галерій (311 р.) і Максентій, ведені політичними й особистими спонуками, підготували подібні рішення; однак рішення медіолянського едикту були далеко глибші, бо він мав за собою імператора, що дійшов до вершка слави, що добровільно вклонився перед Богом і міг зломити всякий опір.

На ділі медіолянський едикт вводив рівність між християнством і поганством. Христова релігія ставала дозволеною разом з іншими, а поганство зникне щойно по більше як двох століттях. Константинові потрібно було ще майже чверть століття (313-337 рр.) щоб перевести засади медіолянського едикту в життя і так сильно скріпити Церкву, щоб її не могли знищити наступні атаки поганства. Поступав він обережно й повільно, бо християни були в меншості, і важко було змінити ту ситуацію, що існувала більше ніж 200 років.

314 р. виринула суперечка між Константином і Лікінієм. Константин відібрав у нього Грецію, Іллірію, Македонію й відігнав його майже цілковито до Азії. Кожного року напруження між ними ставало щораз сильнішим. Імператор Заходу з постави й переконання був більшим християнином, ніж імператор Сходу, що не поступав по-християнському, й при якому дійшло майже до нового переслідування Христа. Коли 324 р. почалась війна між Константином і Лікінієм, то Константин виступав немов оборонець віри й свободи сумління. *Лікіній зазнав поразки під Адріанополем.* Його жінка Констанція, сестра Константина, випросила помилування для свого мужа, однак півроку пізніше Лікіній, з наказу Константина, загинув у Солуні за те, що неначе підготовляв атентат на нього. Деякі християни оправдували цей злочин, однак Св. Єронім тільки переповідає, але не оправдовує. Християнська політика могла б пояснити, чому Константин усунув Лікінія, який протиставлявся законам Христа, однак не може виправдати вбивства свого сина з першого подружжя — Кріспа в 326 р. Сталося це мабуть за підмовою його жінки Фавсти, яка хотіла приготувати місце для своїх синів. Однак і вона пізніше була вбита, щоб, немов, надолужити за попередній злочин.

Свята Олена

Незабаром після тієї страшної трагедії, в якій Константин виступає як убивця своїх рідних, відбився на ньому більший вплив християнства, а водночас його мати Олена вибирається на прощу до Святої Землі, щоб виблагати на Святих Місцях милосердя для себе й для свого сина. Вона була вже без сумніву християнкою, хоч годі встановити відколи, і мала тоді 78 років. Приїхавши до Єрусалиму, вона зібрала священників та археологів на нараду, щоб вирішити, де почати розкопки і шукати хрест Господній. Після кількох тижнів праці знайдено три хрести. На мольбі єпископа Макарія, Господь Бог

чудесним способом вказав, котрий є хрест Господній, бо вмираюча жінка нагло виздоровіла, коли її діткнуто до хреста, на якому помер Христос.

Коли ця вістка дійшла до Константина, він так писав до єрусалимського єпископа: «Немає слів для прославлення того чуда. Це річ подивугідна, що святе знаряддя Страстей нашого Бога, яке було стільки років скрите під землею, заблисло саме в тій хвилині, коли нападається ворог людського роду. Розум не може цього збагнути; Боже перевищує людське». Незабаром Константин zorganizував будову трьох церков, з найкращого й найціннішого матеріялу, церкву Христових Страстей, церкву Хреста й церкву Воскресіння. Теперішня базиліка Св. Гробу збудована хрестоносцями на тому місці, де первісне стояли три кон-стантинівські церкви.

Щодо Св. Хреста, то Олена поділила його на три частини: одну послала до Риму, другу до Царгорода, а третю залишила в Єрусалимі. Хоч історично важко встановити яку роль відіграла Олена у віднайденні Хреста, та, однак, Церква, проголошуючи її святою, злучила з її іменем Віднайдення Св. Хреста. Закінчивши своє завдання і покуту, Св. Олена вернулася до свого сина в Константинопіль і там незабаром померла на 80 р. життя. Константин побудував на її честь величезну статую, приказав, щоб її родинне місто Дрепан назвалось її іменем, а цілу провінцію назвав «Геллеспонтом». Ту палату в Римі неподалік Лятерану, в якій звичайно мешкала Св. Олена, Константин подарував Папі, і її пізніше перемінено на базиліку, де зберігається частина Св. Хреста й мощі Св. Олени; цю базиліку названо базилікою Св. Хреста Єрусалимського.

Християнська політика Константина

З вище сказаного можна зробити висновок, що Константин не був досконалим християнином. Однак, коли дивитись на його діла, з них видно, що він вірив, що Провидіння дало йому окреме посланництво в світі. Християнський історик Евзебій Кесарійський, підсумовуючи його діяльність, каже: «Ціле людство вірило в одного Бога, а водночас була одна універсальна влада; Римська імперія піднеслась і процвітала. Ненависть прогнано з посеред народів, і пізнанням одного Бога поширилась християнська наука серед людей. А тому, що в той час тільки один володар мав необмежену владу, в світі панував мир. З волі Божої в тому самому часі, для добра людей було два джерела щастя й добробуту: Римська імперія й християнська наука любові». В цих похвальних висловах є деяке перебільшення, але немає нічого неправдивого. Бо за чверть століття володіння Константина зроблено перший вирішальний крок до загальної християнізації людства.

Є численні приклади, які вказують на вплив християнських засад на нові законні рішення. Неділя не була вже більше днем сонця, проте стала днем Воскресіння й відпочинку. Заборонено кару розп'яття, обмежено необмежену владу батьків, призначено державну допомогу для опущених дітей, поліпшено долю невільників і заборонено їх віддаювати від дітей і жінок, видано окремі закони проти неморальності. Крім цього введено празники: Пасхи, Різдва й Зіслання Св. Духа. Постали славні

константинівські базиліки, посвячені правдивому Богові. *Поганське суспільство* й імперія поступово ставали християнськими, а це сприяло двом головним ідеям Константина: єдності й порядку.

Церква, яка щойно звільнилася від переслідувань, зустрічала нову небезпеку - надмірну опіку держави. Правда Константин не мав наміру підкорити Церкву державі, але одного разу сказав на соборі: «Ви є єпископи всередині Церкви, а я є єпископом назовні», - очевидно з правом втручатися в церковні справи. Це стало початком замішання між правами кесаря і правами Божими, що призвело до боротьби між Церквою й імперією, яка тривала майже ціле середньовіччя.

Ще одну важливу справу довершив Константин, коли з маленького міста Візантії над Босфором зробив *столицю своєї імперії*, щоб бути далі від Сарматів і Готів та стати забором проти перської небезпеки. Нову столицю будовано від 324 до 330 рр. При будові працювало 40.000 готів; зі всіх сторін спроваджено архітекторів, а статуї й мармур привезено з Греції, Малої Азії, Єгипту, Персії, Італії, Африки та Індії. Найкращими були собор Св. Софії, імператорська палата та амфітеатр. Нова столиця називалась *Новий Рим*, але потім перемогла назва *Константинопіль* - місто Константина.

Останні роки Константина

В 333 р. Константин внаслідок якогось передчуття смерті, кермуючись засадою «чотирьох владця», введеною Діоклеціаном, яку він хотів зробити *дідичною*, а не виборною, як було дотепер, поділив імперію на синів і внуків. Синові *Константинові II* дав на заході: Галлію, Іспанію й Британію; *Констанцієві* - на сході: Азію, Сирію та Єгипет; *Констансові* - Італію, Іллірію й Африку; внукові *Дальматієві* — Тракію, Македонію й Грецію; а *Ганнібаліанові* - Понт, Вірменію і далеку спадщину Мітрідата.

Константин ще брав участь у боротьбі проти персів, що хотіли зайняти римські провінції поза рікою Тигром, однак їм це не вдалось. В 337 р. стан здоров'я Константина погіршився; він тоді жив у Анкирі біля Нікомидії, і біля нього був постійно єпископ Евзебій, сповідник його сестри. Щойно тоді Константин попросив *хрещення*. Хотів він це зробити над рікою Йорданом, але вже не мав сили. Сказав вбрати себе в стихар неофітів, а під час вбирання сказав: «Ось, прийшов день, на який я так довго чекав, ось, хвилинка спасення, що очікував я від Бога». А коли Нікомидійський єпископ Евзебій охрестив його, Константин прошепотів: «Сьогодні я насправді щасливий. Бачу світло Боже». Помер в празник П'ятдесятниці, 22 травня 337 р., ополудні; мав величавий похорон.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ. КОНСТИТУЦІЯ ЦЕРКВИ

Церковна ієрархія

Спочатку провід Церкви, очевидно, був у руках Апостолів. Апостолами називали не тільки 12, але також і їх помічників, євангелістів і перших проповідників. З другого боку, в первісній Церкві, передусім у спільнотах, що складалися з навернених поган, були єпископи, пресвітери й диякони, що через свячення-рукоположення діставали окремий уряд у Церкві. Про єпископів сказано в Апостольських Діяннях /20,28/, що їх настановив Св. Дух кермувати Божою Церквою, і так почала свою працю новозавітня ієрархія. Спочатку священники мало відрізнялися від вірних і, навіть, виконуючи священнодійства, займалися якимось ремеслом. Від III ст. вже видно виразну різницю між священниками й вірними. В перших початках християнства майже кожна громада мала свого єпископа, але не були означені границі його влади, бо були церковні громади дуже великі, а були й малі. Влада єпископів великих осередків зростала впродовж століть, і вони почали впливати на єпископів менших осередків, так що на початку IV ст. Собори Нікейський та Антіохійський проголосили, що єпископи головних міст провінцій мають першенство перед іншими єпископами тої самої провінції.

І так, в тих самих містах, по-сусідству з імператорською організацією почала діяти християнська організація, а побіч високих римських урядників виринула християнська церковна влада, і незабаром прийде час, коли вся влада перейде в руки церковні, так добре були зорганізовані християни в той час, коли розпадалася Римська імперія. Єпископи перейняли на себе всю відповідальність за свої спільноти й по-геройськи несли тягар, що лежав на їхніх раменах. У той час, коли в імперії почали діяти відцентрові сили, в Церкві було видно щораз більший потяг до єдності. Одним із засобів закріплення *єдності в III ст. був Собор або Синод*, їх скликувано вже в другій половині II ст., але в III ст. вони стали постійною установою. Кожний раз, коли виринала якась складність, а також, що деякий час, єпископи і представники християнських спільнот збиралися на Собор чи Синод і спільно приймали рішення. Такі Собори були в: Римі, Антіохії, Олександрії, Картагіні, Галії, Іспанії. Очевидно, що були це краєві або провінційні збори єпископів, бо скликати вселенський Собор в тих часах було дуже важко і небезпечно, тому що переслідування були ще завжди можливі. Щойно після того, як імператор Константин став християнином, можна було скликати перший Вселенський Собор в Нікеї 325 р. Коли йшлося про важливі справи, які заторкували цілу Церкву, то скликувано більш-менш одночасно до різних метрополітальних міст провінційні Синоди й опісля порівнювано висліди праць.

Живим символом цієї єдності був Рим. («Символ» походить від грецького слова *αισχροΧοу*, що означає знак. Наприклад, хрест є символом християнської віри). Першенство римської християнської громади, відоме в попередньому сторіччі, ставало щораз очевиднішим. Церква «Вічного міста» і

її голова відчували вищість, яку заповнювала їм традиція, але й одночасно відчували відповідальність, яка лежить на них за ціле християнство. З другого боку, є численні свідоцтва, які вказують на щораз більше почитання вірними у цілій імперії «Вічного міста», де Св. Ап. Петро і Св. Ап. Павло пролили свою кров. Виконання тої верховної влади в Церкві не було завжди мирним. Траплялось, що в деяких країнах Церкви обороняли свою думку, інакшу, ніж думка Риму, однак, ті труднощі знаходили завжди мирну розв'язку в середині Церкви і за згодою римського авторитету. Наприклад, суворий Св. Іпполит виступав проти Папи Св. Каліста, за брак у нього рішучості. Також виринула гостра суперечка між римською й африканською Церквами щодо хрещення відступників. Була коротка наукова криза, коли Св. Діонісій Олександрійський почав хилитися на небезпечний шлях, у час, коли в Римі був Папою Діонісій. В згаданих випадках остаточно перемагало рішення Риму. Коли йшлося про справи віри чи про дисципліну, то римський єпископ говорив з надзвичайним авторитетом. На підтвердження його першенства можна навести слова Тертуліяна: «Вселенський архиєрей, іншими словами, єпископ єпископів», або несподіване рішення імператора Авреліяна, який, розв'язуючи спір між двома кандидатами на антіохійський єпископський престіл (між єретиком і католиком) рішив, що добрим кандидатом є той, «хто є в злуці з Римом». З цього можна зробити висновок, що Церква в той час, коли вичікувала визнання своєї сили, бачила цю силу в одному чоловікові, в наслідникові Св. Ап. Петра.

Початий християнського письменства

Християни, бажаючи пізнати життя й науку Христа, читають і студіюють одну книжку, що поділена на чотири частини, або точніше — чотири малі твори, зібрані в одній книзі - Євангелії, написаній чотирма Євангелистами. Між трьома першими Євангеліями дуже велика схожість, а четверте, хоч суттєво те саме, відрізняється тоном і стилем. Тут потрібно мати на увазі умови, серед яких писали Євангелисти. Кожний з них старався *вірно передати Христову науку*, будучи одночасно знаряддям Божого натхнення й не маючи наміру писати літературних творів, але бажаючи дати свідоцтво, і тому не кажеся «Євангеліє Матея, Луки, Марка, Івана», але: «Євангеліє від Матея, від Луки, від Марка, від Івана»; слово «від» вказує на основну різницю. Однак Євангелисти, пишучи під натхненням Св. Духа, залишалися людьми, які мали свій темперамент, спосіб думання, стиль і талант. Користувалися особистими споминами й зібраними свідоцтвами. Також треба мати на увазі, що одне Євангеліє було звернене до жидів у Єрусалимі, друге до гелленістів у розсіянні.

Перший писав Євангеліє Матей. Це був колишній митник з Капернаума, що хоч мав грецьку культуру, однак у глибині серця залишився жидом. Папій писав коло 130 р., що «Матей перший списав науку (слова) Господа по-арамейськи», а пізніше Св. Іринеї додає, що «Матей написав Євангеліє для палестинців у їхній мові, натомість Петро й Павло проповідували в Римі й заснували Римську Церкву». Отже, Матей написав

Євангеліє між 50-55рр. в жидівському середовищі, думаючи й пишучи по-жидівському. Знаючи добре їхню ментальність та очікування Месії, кладе натиск на близький прихід царства небесного. Його книжка побудована на п'ятих основних проповідях - науках Ісуса Христа. Як свідок, він переповідає те, що чув. Це Євангеліє не збереглося в оригінальній арамейській мові, тільки в грецькому перекладі.

Де кілька років опісля, коли Св. Петро був уже в Римі, прийшов до нього (коло 55 р.) його учень *Марко*. Він правдоподібно походив із Кіпру, але мешкав у Єрусалимі, отже, був жидо-гелленістом. Не був учнем Ісуса, будучи замолодим, але скоро став християнином. Покірний вдачаю, виконував завдання секретаря або катехита у великих апостолів-проповідників. Працював з мудрим Варнавою і трохи зі Св. Павлом. Мабуть, по смерті Варнави удався до Св. Петра, якого пізнав раніше, слухав його проповіді, робив собі записки й потім, на прохання римської громади, між 55-62 рр. Марко списав друге Євангеліє. Згаданий уже Папій каже, що «Марко, будучи перекладачем Петра, списав точно, що собі пригадав, але без порядку, про те, що Господь сказав і зробив». Коли згадує про Йордан, то додає, що це ріка; жидівські вислови перекладає по-римськи і пояснює жидівські обряди. Все це вказує, що його Євангеліє було призначене не для жидів, а тільки для поган, які не знали Палестини і жидівських звичаїв.

Книжку Луки можна назвати архитвором, першим літературним твором християнства. Мова гарна, і з тексту видно, що пише людина інтелігентна, вчена й чутлива. Богословські дискусії його не дуже займають, він хоче, щоб люди відчували живу присутність Христа, щоб Його полюбили, й тому оповідає про доброго самарянина, про грішницю, про блудного сина, одним словом, це «Єван-гелист лагідності», як каже Данте.

Про Луку багато разів згадує у своїх листах Св. Павло, бо він був товаришем його місієвих подорожей. Св. Іриней твердить, що Лука списав «євангеліє, яке проповідує Павло». Походив з Антіохії, знав світові й християнські проблеми, був лікарем, людиною вченою, що вміла інтелектуально працювати й користуватися джерелами. Лука почав списувати Євангеліє в 63 р. Через Павла дійшло до нього багато матеріалу від Апостолів, а під час перебування в Палестині він сам розпитував багатьох свідків, може, й Пречисту Діву Марію, зокрема, про дитячі роки Ісуса. Користувався текстом Матея й Марка.

Автором *Апостольських Діян* є також Св. Лука, бо і Євангеліє і Діяння присвячені «шляхетному Теофілеві». Крім цього, є єдність стилю, наміру й науки обох книг. Час написання книги припадає на період між першим і другим ув'язненням Св. Павла, тобто на 63-64 рр. Якщо б не було цієї книги, то ми не знали б про 30 перших років історії Церкви. З неї довідуємося про життя єрусалимської громади, про проповідь Христової науки в Юдеї і Самарії, про початки місій серед поган, про навернення сотника Корнилія; є там багато деталей з життя Павла: його навернення, подорожі, перебування у Греції та Італії. Книжка має характер оповідний, а її доповнюють листи Апостолів, передусім Павла, що мають характер моральний, духовний і

богословський. Є їх 13. Павло диктував їх своєму секретареві під час місійної праці, звично при кінці додавав власноручно поздоровлення й підпис, щоб вірні були певні, що це Послання від нього. Були написані між 52-66 рр., а звернені до учнів, до громад і деколи до поодиноких осіб. Вони відрізняються довжиною, стилем, але є знаменитим поясненням науки Христа. В тих Посланнях Апостол нагадує, повчає, заохочує. Коли якась громада одержувала Послання, то його переписувала й передавала іншій громаді. І Св. Петро натякає /ІІ Петр. 3,15-16/ на збірку Послань «улюбленого брата Павла», які читано в Церкві.

Крім листів Св. Павла, є ще лист *Св. Якова* «брата Господнього», першого єрусалимського єпископа, яким захоплювався Св. Климент Папа, дальше два Листи *Се. Петра*, лист *Св. Юди Тадея* й три листи, Євангеліє та Об'явлення *Св. Івана*.

Від написання трьох перших Євангелій і листів Св. Павла до написання «Об'явлення», Євангелії і трьох листів *Се. Івана* проминуло 30-40 років, бо «Об'явлення» (Апокаліпсис) написане між 92-96 рр., а *Євангеліє* 96-104 рр. Життя Ісуса Христа було вже загальновідоме вірним, а переслідування стало історичним фактом; Св. Іван, живучи в Ефесі, добре знав, що написали раніше три перші Євангелисти, і перед ним виринули інші питання. Гелленісти, що цікавились Ісусом, бажали знати, в чому полягає його об'явлення, яким є відношення між Христом і Богом. З другого боку, постали вже і єретики, які заперечували, що Христос є Божим Сином. Отже, потрібно було відповісти на ті питання й спростувати єресі. І тому Св. Іван ставить на перше місце події й факти та чуда, вже відомі з перших трьох Євангелій, але надає їм духовного значення. Наприклад, розмноження хлібів звіщає хліб життя, воскресіння Лазаря обіцяє життя вічне. Вершком є вступ - пролог Євангелія про Об'явлення вочлененого Слова: «Споконвіку було Слово, і Слово було в Бога і Слово було Бог... І Слово сталося тілом і поселилось між нами...» Ми вже привикли до тих слів, але для сучасників Івана було інакше. На величне поняття Слова - Логос, що творить, порядкує і об'являє, філософи дещо натякали, і вислів був відомий на грецькому сході, але Св. Іван дає вичерпну розв'язку для всіх.

Канон

«Об'явленням» Св. Івана закінчуються книги Нового Завіту. Як старозавітні книги є віковим свідомством союзу, що його заключив Бог зі своїм народом, так новозавітні книги є свідомством нового союзу, що його заключив Христос між Богом і людьми та припечатав своєю кров'ю.

Новозавітних книг є 27 і вони становлять Канон Св. Письма, тобто правило, міру, зразок. Цей Канон встановила сама Церква, щоб відрізнити тих 27 книг від інших, які не були написані під натхненням Св. Духа. Канон був встановлений наприкінці II ст., і це підтверджує так званий «Канон Мураторі». Мураторі - це бібліотекар Амброзіанської бібліотеки в Мілані, який у 1740 р. надрукував манускрипт з VI або VII ст., в якому

був поданий список - каталог книг Св. Письма, зроблений у Римі в 200 р. Цей список залишився таким самим до сьогодні, за винятком Листів Св. Якова і Св. Петра. Остаточний Канон Св. Письма був усталений на Тридентському Соборі в XVI ст.

Апостольські Отці

Коли скінчився час натхненного Письма, то почалося властиве християнське письменство. Писали люди, навчені прикладом Апостолів, що безпосередньо брали участь у намаганні здобути світ хрестом. Перша група цих письменників має загальну назву *Апостольські Отці*, тобто ті, про яких сказано, що в «їхніх вухах гомонів ще голос Апостолів, і вони мали перед очима їх приклад», бо були учнями апостолів. Такі були твори Апостольських Отців:

Дідахе або *Навчання дванадцятьох Апостолів* - книжка дуже цінна, віднайдена щойно 1873 р. в Константинополі. Була вона написана в Сирії й Палестині або в Єгипті між 70-150 рр., на жаль, автор її невідомий. Це свого роду збір моральних, особистих і соціальних обов'язків, накладених на перших християн, а водночас - це катихизм та підручник літургії і моральні та духовні роздуми. В ній є і повчання про передумови до прийняття хрещення, про пости, про молитви й Пресвяту Євхаристію. Крім Навчання дванадцятьох Апостолів, містить також Лист Варнави й обидва Листи Климента Римського.

Лист Варнави, написаний між 96-98рр., подає вказівки про пости, жертви й інше. Доказує, що зберігання старозавітного закону не є потрібним для спасіння. Закінчується закликом до чуйності й готовності на прихід Ісуса Христа.

Лист Св. Климента Папи, третього наслідника Св. Петра, по Лінії й Анаклеті, написаний у 95-96 рр. до *Коринтян*, є зразком мудрості, рівноваги, інтелігентності й любові. В ньому Климент дає поради християнській громаді в Коринті, якій загрожував поділ, бо там усунено пресвітерів. Говорить виразно, з надзвичайним авторитетом, з батьківською любов'ю, відповідальністю, рішучістю і вироzumінням, як людина, що вимагає послуху єрархії. Цей лист досягнув своєї цілі, бо його читали з пошаною в коринтській Церкві, принаймні до половини наступного століття, як твердить єпископ Діонісій. Імператор Траян заслав Св. Климента до Криму, в Корсунь, де він і помер. Св. Ап. Павло згадує про нього в листі до Филип'ян /4,3/ як про свого співробітника в Римі.

Визначне місце серед Апостольських Отців займає Св. *Ігнатій Богоносець*, теофос, єпископ Антіохії. Це героїчна постать і зразок мученика; його свідоцтво є дуже цінним для пізнання Церкви в II ст. Близько 110 р., за імператора Траяна він був засуджений на смерть, на поживу диким звірям. Коли римські воїни везли його закованого з Антіохії до Риму, то він продиктував 7 листів. Чотири надіслав зі Смирни, де була перша затримка, до християнських громад в Ефезі, Магnezії,

Траль і в Римі. Інші три послав з Троади, де знову була затримка, до громади в Філадельфії, Смирні та до смирненського єпископа Полікарпа. Всі ці листи є архитвором того часу, написані в поспіху в'язнем, засудженим на смерть, і вони дуже скоро поширились у цілій Церкві. Ці листи мають багато спільного з листами Св. Климента: турбота про порядок, про мир у Церкві, про послух єрархії і про любов до єдності. Однак є й різниця у поступках двох єпископів. Климент не вдовольняється проханнями, але дає авторитетні ради, які мусять бути виконані. Інакше поступає Ігнатій, що, хоч дає поради іншим церквам, та нема їх в листі до римлян. Є там тільки мольби, благання й вияви пошани до Римської Церкви. У своїх листах Св. Ігнатій багато пише про значення Церкви, про її організацію, про тайну Євхаристії. В листі до римлян помітна його погорда смертю, жива віра й туга за небом та велика посвята для Христа. Помер, роздертий дикими звірями в римському амфітеатрі 107 р.

5. *Св. Полікарп*, учень Св. Івана, у Смирні приймав свого приятеля Ігнатія, коли його везли до Риму, і за те з Троади дістав від нього гарну подяку. Він описав мучеництво Св. Ігнатія, про що є згадка в листі до Филип'ян у Македонії, заохочуючи їх до наслідування Христа. Полікарп також помер мученицькою смертю в 155-156 рр., а про його життя написав Св. Іриней, його учень.

Апологети

Апологетика, в найширшому значенні цього слова, така давня, як і християнство. Від самого початку ті, що голосили благовість, старалися всіми силами доказати її правдивість і спростувати закиди. Багато виступів Христа, передусім у Єрусалимі, які переповідає Св. Іван, мають апологетичний характер. Те саме можна сказати й про проповіді Св. Петра, Степана та Павла, записані в Діяннях. А серед апологетичних письмен, найапологетичніший характер має лист Св. Варнави.

Апологетика як нова форма, новий рід християнської літератури з'являється біля 120 р. Сама катехизація вже не була достатньою, часи переслідування вимагали оборони християнської релігії *як проти поган, так і проти жидів*. Твори апологетів мають вид розмови-діалогу й хочуть доказати, що християнство є одинокою правдивою вірою, що християни невинні і заслуговують на толеранцію державної влади.

В Римській імперії не тільки влада, але й публічна опінія були неприхильними до християнства. Почавши від переслідувань Нерона, християн вважали за злочинців, вимагаючи для них найбільших кар. З життя Св. Полікарпа знаємо, що перший раз його смерті домагався натовп, подібно було й у Ліоні 177 р. Джерелом тої ненависті були клепи, в які люди довго й сліпо вірили. Християни вимушені були боронитися перед тими обмовами, свідомі великої сили чистої науки і праведного життя, або, як вони казали: «Нон ельоквімур магна, сед вівімус». Кілька апологій були

звернені до імператорів, бо автори мали надію, що імператори, читаючи їхні праці, звернуть увагу на християнство й стануть прихильнішими.

З найстарших апологетів, які нам відомі, був атенець *Кодрат* (Квадратус), апостольський учень, що написав листа до імператора Гадріяна (117-138 рр.), в якому виклав суть християнської релігії. На жаль, цей лист пропав, залишилась тільки згадка про нього в «Історії» Евсевія.

Другим був атенський «філософ» *Аристид*, що свою апологію присвятив імператорові Антонінові (138-161 рр.). Опираючись на поняття Бога, Аристид доказував, що християнська наука вища, шляхетніша й чистіша, ніж це твердять варвари, греки й жиди. З другого боку, красу Христової релігії підтверджує християнське життя, й, передусім, християнська любов.

3. Найвизначнішим грецьким апологетом II ст. був Св. *Юстин*, «філософ і мученик», з колонії Флявія Палестинська, що була побудована на місці давнього Сіхему в Палестині. З ранньої молодості він посвятився студіям філософії, але вдоволення й душевний спокій знайшов щойно тоді, коли завдяки поваленому старцеві пізнав християнську релігію; близько 130 р. Св. Юстин заснував *християнські школи*, спершу в Ефезі, а опісля в Римі, навчаючи Христової науки як філософ. З його наукових творів збереглося тільки три: *Діалог з Трифоном*, жидом, де спростовуються закиди жидів і рабинів проти християнської релігії, та *дві Апологи*, в яких він обороняв християн перед різними наклепами, представляючи їх зразкове життя й чесноти. Під час переслідувань Марка Аврелія, на донос поганського філософа Крескентія, Юстина ув'язнено й покарано смертю в 165-166 рр. разом з його 6 учнями. Він - перший церковний письменник, який розвинув ширшу літературну діяльність і лишив нам багатшу спадщину по собі.

4. До найвизначніших богословів II ст. належить Св. *Іриней*, ліонський єпископ, «батько католицької догматики» в християнській давнині. Народився в Смирні (Азія) коло 135 р. Батьки його були християнами. Як 15-літній юнак він слухав науку Св. Полікарпа, який оповідав своїм учням те, що чув від Св. Івана. Про свою науку в Полікарпа Св. Іриней писав так: «Чого чоловік навчиться в дитинстві, те втискається в його душу так, що можу пригадати собі, де сидів і де вчив Св. Полікарп, як входив і виходив, його спосіб життя, його проповіді до вірних у Смирні. Пригадую собі, як оповідав нам про своє знайомство з Іваном і з усіма тими, що виділи Господа, як він (Полікарп) з ним розмовляв і які дістав науки від тих, що особисто бачили Боже Слово. Все те пам'ятаю докладно, хоч не списував на папері, але зберіг у моєму серці». З Малої Азії Іриней переїхав до Галії (Франції), де став священником, а в 177 р. ліонським єпископом, після мученицької смерті єпископа Понтіна. Був ревним архипастирем і невтомним оборонцем Христової науки. Написав великий твір в п'ятьох томах п.н. **Проти ересей** (Адверсус гerezес). Цей полемічний твір проти гностиків

заперечує не тільки гнозу, але й всяку єресь. Подає багаті відомості з церковної історії та літератури й закладає основи церковної наукової теології. Твори Іринія є життє дайним джерелом свідочств правд віри, збережених у Церкві. Також важливі його свідочства щодо оцінки й об'єму новозавітного канону. Навчанню єретиків протиставив він традицію Церкви, яку кожен може пізнати. Завдяки йому можна встановити список єпископів, передусім римської Церкви, що має визначний уряд. «Доказом правдивості церковної науки проти єретиків є для Іринія те, що церковна наука походить з апостольського джерела - Св. Письма і Передання (традиції), а вчення єретиків є новотвором ... Апостольське Передання як норма правди знаходиться в тих Церквах, що їх заснували Апостоли, безперервна спадковість єпископів тих Церков запоручує його непорушність. Вистачить обмежитися однією з них, найбільшою, найстаршою, всіми знаною, заснованою всехвальними Апостолами Петром і Павлом, Церквою в Римі, та доказати, що її наука є ідентичною з наукою Апостолів, а ряд її єпископів безперервною чергою сягає від Апостолів: «Ад танк енім екклезіям проптер потентіорем прінціпалітатем нечессе ест омнем конвеніре екклезіям...» /Адверсус Гerezес, III 3,3/... Римській Церкві самій про себе і в першу чергу перед іншими апостольськими Церквами прислуговує непомильність у навчанні, так що інші Церкви, оскільки в них збереглося вірно апостольське передання, мусять незмінне своєю наукою погоджуватися з наукою Римської Церкви» /Лаба Василь о. проф., Патрологія, Рим 1974 р., ст. 98/. Св. Іриней помер мученицькою смертю в 202 р. під час переслідування за імператора Септимія Севера.

Наприкінці II ст. християнська думка закріпилася вже на сильних основах, перейшовши через чотири періоди часу.

Перше покоління - безпосередніх учнів Христа - під проводом Св. Духа усталило головні засади Христового післанництва, а Св. Іван і Св. Павло, хоч не мали наміру творити ані філософії, ані богословії, опрацювали, кожний по своєму, головні великі ідеї.

Друге покоління - Апостольських Отців - зрозуміло й проголосило, що треба збагатити одержаний скарб. Представники того покоління не були великі мислителі, але глибоко духовні, й вони приготували поле для християнської філософії.

Третє покоління - Апологетів - уже суттєво опрацювало християнську думку, зокрема, завдяки Св. Юстинові. Перший раз християни почали дещо брати з поганської філософії й твердили, що послугування розумом щодо деяких понять природи можуть послужити вірі. Тим вони відкривали для людського інтелекту безмежні світогляди.

Врешті, *четверте покоління* - антиєретиків, зокрема Св. Іриней, - обороняючись перед внутрішніми загрозами, примусили християнську інтелігенцію досліджувати щораз, то більше правди надприродні, роблячи науку богословії найбільш тривалою наукою в світі. Очевидно, всі вони були пройняті любов'ю до Христа і засвідчили кров'ю те, що вчили.

Два великі християнські осередки

На Сході - Олександрійська школа. В той час Церква виявила свою надзвичайну живучість і самостійність у літературній ділянці. Виринали постаті, що довели християнську літературу до небувалих вершин і мали величезний та тривалий вплив на тодішнє суспільне життя. Одним з таких великих центрів християнської думки III ст. була *Олександрія* в Єгипті. Тоді була вона величезним містом, в якому не лише перехрещувались шляхи Азії й Африки, але в ньому також нуртували різні ідеї й різні релігії. В Олександрії дуже шанували освіту, й були там незвичайні осередки для набуття знань, як бібліотека, музей, зоологічний город. Християнство вже здавна запустило своє коріння в Олександрії. В II ст. Св. *Пантен* з Сіцилії (180-200 рр.) заснував у Олександрії *катехитичну школу*, на зразок школи Св. Юстина в Римі. Впродовж 150 років та школа мала великих учителів, отже, Олександрія в III ст. стала інтелектуальним осередком християнства й римського світу.

Першим її світочем був *Климент*, що походив з Атен. Він народився коло 189 р., в ранній молодості став християнином, опісля, цілими роками подорожуючи по Великій Греції, південній Італії, Сирії, Палестині, Єгипті, старався краще пізнати Христову науку, слухаючи вчених християн. Найбільше вдоволів його Пантен - «бджола Сіцилії», і Климент став його учнем-помічником, а в 200 р. наслідником. Як священник і душпастир увесь час присвячував християнському навчанню, проповідуючи й пишучи твори. Була це людина великої культури та подивугідної інтелігентності, працьовитості та посвяти для Христової науки. Деякий час його школа внаслідок переслідування була замкнена, а він перенісся до Кападокії, до одного зі своїх учнів, продовжуючи свою працю. *В 216 р. він уже не жив.*

З його численних творів збереглась тільки частина, а саме — твір **Протрептікос** (Напімнення до греків). Є це апологія християнства, подібна до тих, що були написані в II ст. Другий твір - «Педагогус» - є працею про звичаї і правдивим провідником душі, що хоче йти до Бога. В третьому творі — **Стро-мата** — представлено, як християнин має добиватися набуття знань і досконалості. Головна заслуга Климента Олександрійського полягає в тому, що він доказував, що християнська наука не нижча від будь-якої поганської науки.

Найславнішим представником Олександрійської школи був *Оріген*, учень Климента. Народився в Олександрії 185 р., в християнській родині. В 202-203 рр. під час переслідування Септимія Севера, єпископ Димитрій назначив його учителем катехитичної школи на місце Климента, що жив тоді в Кападокії. В часі переслідування помер мученицькою смертю його батько Леонід. Оріген також хотів померти з батьком, і тільки зусилля мами спинили його, бо треба було допомогти їй у вихованні шести його братів.

Сповняючи завдання учителя катехитичної школи, Оріген сам багато вчився, щоб дорівняти тодішнім славним поганським учителям в

Олександрії. Тому слухав виклади неоплатоніка Аммонія Сакка, студіював єврейську мову, бо найбільше притягало його Св. Письмо. Поправляв переклад Св. Письма, писав до нього пояснення. Став теологом, філософом, екзегетом, моралістом, правником і навіть поетом. Кажуть, що написав або продиктував 8.000 творів, з яких ще тепер цитується 800. У 212 р. вибрався до Риму, щоб бачити «почитану Церкву», і при цій нагоді запізнав вченого пресвітера Іпполита. Потім поїхав ще до Кесарії Палестинської, Сирії й Аравії. По 28 роках керівництва катехитичною школою, єпископ Димитрій зробив йому закид, що він *неправильно свячений* і що в його науці є *дещо неправовірного*. Синод в Єгипті 231-232 рр. позбавив його учительського уряду в катехитичній школі та священничої гідності, а Рим підтвердив це рішення. Тоді Оріген перенісся до Кесарії Палестинської, де не був відомий цей засуд, і там продовжував свою працю. Прихильна для християнства імператорка Юлія Маммеа, мати майбутнього імператора Севера Олександра, закликала його до Антіохії 232 р., щоб слухати його порад. Під час переслідування Декія в 250 р. його ув'язнено і мучено, так що два або три роки опісля він *помер в Кесарії або в Турі 254 або 255 р.*

Наукова спадщина Орігена величезна. Найбільше було його *екзегетичних* праць-пояснень майже до всіх книг Св. Письма. З *апологетичних і догматичних праць* потрібно згадати 8 книг «Дроти Кельса*» - це найкраща апологія з перед-константинівських часів, звернена проти поганського філософа Кельса, написана в 248 р. Найбільший його богословський твір називається «Пері архон» (*Про засади*), і в ньому зібрана християнська наука віри. До моральних та *аскетичних праць* належить твір **Про молитву**, тобто про молитву взагалі й пояснення «Отче наш», та *Ізаохота до мучеництва** (235 р.).

Правовірність учення Орігена залишилася сумнівною, бо в його творах є дещо незгідне з наукою Церкви, як, наприклад, *передіснування душ*, відношення трьох Осіб Пресвятої Трійці (лишає мало місця для Св. Духа), спасення *всіх грішників* і навіть *демонів*. У зв'язку з цим Оріген був осуджений як єретик перший раз за імператора Юстиніяна 543 р., а опісля на Синоді в Константинополі 553 р. Щойно в пізніших часах злагіднено осуд про нього як піонера богословів. Свою філософічно-догматичну систему він будував з трьох елементів: Св. Письма, церковної традиції та сучасної філософії. Очевидно, всі його твори були написані грецькою.

На Заході - Латинська Школа. Якщо Олександрійська школа є подивугідним прикладом незвичайного зусилля залучити людський інтелект до Христового вчення, поглибити розуміння тайни Бога, то латинська школа Африки звернена більш до життя й діяльності. Є ще друга *основна різниця* між Олександрійською й Картагінською школами, а саме — *мова*. В цілій імперії *грецька мова була немов урядовою мовою Церкви*. В Римі ще на початку III ст. Літургію відправлялося по-грецьки, і щойно впродовж того століття почалось впровадження латинської мови. Натомість, у північній Африці постійно панувала латинська мова, й африканські християни говорили, молились і відправляли по-латині,

тільки в проповідях деколи вживали також пунійську мову. І християнство в північній Африці очевидно було досить поширене, коли в 240 р. на Африканському Соборі було 90 єпископів. У III ст. на християнському Заході Африка видала найбільшу кількість письменників, що писали по-латині, й під тим оглядом можна б їх зібрати під одну латинську школу.

Першим великим представником тої школи був *Тертуліян*, син поганського сотника, він народився в Картагіні близько 160 р. Замолоду здобув широку й ґрунтовну освіту, зокрема, в ділянці римського права, став адвокатом і здобув собі велику славу. Маючи 30 років, став християнином, а опісля священиком і впродовж 20 років був у перших лавах християнської боротьби. Однак у запалі боротьби зайшов задалеко й перейшов до єресі Монтанізму. Однак деякі його вислови є завжди актуальними: що «людська душа є з природи християнська», що «де є Церква, там є Дух Божий» і що «кров мучеників - це насіння християн» («фіунт, нон наскунтур Крістіяні»). З його 33 *творів* найвизначніший «Депрескріпціоне геретікорум» (проти єретиків), де він викладає засаду *церковної традиції*. Його апологетичний архитвір - це «Апологетикум», або «Апологетикус».

Був він засновником латинської теології, спричинився до поступу богословської науки про Пресвяту Тройцю, про заслугу людини й про її відповідальності перед Богом, дав нові уточнені поняття про Св. Тайни. Бракувало йому тільки глибшого розуміння євангельських слів, що обіцяють Царство покірним серцям.

Іншою людиною був Св. *Кипріян*. Народився біля 210 р. і належав до римської аристократії в Африці. Був багатим, високо освіченим, а також адвокатом. Незабаром після навернення й схрещення став священиком, а згодом картагінським єпископом (249-258 рр.), радо читав твори Тертуліяна. Між ним і Римом (Папою Степаном) дійшло до суперечки в справі апостолів (відступників) і важності їх хрещення. Але перемогла мудрість, і коли він у 258 р. за переслідування Валеріяна загинув мученицькою смертю, то Церква проголосила його святим. Він належить до великих зразкових пастирів старохристиянської Церкви, всеціло відданих службі для свого духовного стада.

До його найважливіших творів належить «Де католіце екклезіє унітате» (*про єдність католицької церкви*), написаний 251 р., де він каже, що «той не може мати Бога за батька, хто не має Церкви за матір».

Отці Церкви

«Отець» у переносному значенні, як звичайно вживається в патрології, означає *учитель*, подібно, як син означає *учень*. Таке поняття приходить уже: а) в *Старому Завіті*, де учні пророчих шкіл називаються синами пророків, а їх учитель називається отцем /І Цар. 10,12; IV Цар. 6,1/; б) в *Новому Завіті*, II Кор. 4,14-15/; в) у *творах* письменників

перших століть. Наприклад, Климент Олександрійський каже, що «Отцями називаємо тих, що навчили нас катихизи».

«Отець» означає єпископ, саме тому, що єпископ є учителем. Бо справді Христос поручає Апостолам: «ідіть навчайте всі народи» /Мат. 28,19/, роблячи їх учителями, а єпископи, як наслідники Апостолів, є також учителями. Зокрема, цей титул «Отець» надав Він першому між єпископами, римському папі, бо він має верховну владу. І титул *Отець* давався єпископам вже від перших часів християнства. Наприклад, у «Мучеництві Полікарпа» сказано, що «цей учитель Азії отець християн,... який учить, многих».

Пізніше слово «Отець» вживалося на означення *оборонців науки*, зокрема, тих, які боролись за віру проти єретиків, навіть, якщо не були єпископами.

Починаючи від IV ст. вислів «Отець» має таке значення, як і сьогодні. І цей вислів вживають: а) *церковні письменники*, як Св. Василій Великий: «То, що ми навчилися від святих Отців», Св. Григорій Назянзенський: «я навчився від святих Отців», Св. Кирило Олександрійський: «Думки Отців... Отці думали... наші Отці... зібрані колись в Нікеї»; б) *Собори*: Нікейський 325 р., Царгородський 381 р., Ефезький 431 р.: «маємо під рукою твори Отців, деякі розділи ми з них вибрали»; Халкедонський 451 р.: «318 Отців добре прослідують віру, і її підтвердили святі Отці Атаназій, Кирило, Келестин, Іларій, Василій, Григорій, а тепер знову найсвятіший Лев... То, що є 318 святих Отців і голосить найсвятіший Лев... Подібно й свідоцтво святих Отців... Це є віра Отців».

В давнину не всіх *єпископів називали Отцями*, але тільки тих, які були *церковними письменниками* й залишили писане свідоцтво віри. І так Св. Августин у творі «Проти Юліяна», вичисливши східних і західних єпископів, наводить також священника Єроніма як свідка віри про існування і перехід первородного гріха. Ще ясніше сказано в «Поясненні» Вінкентія з Леріно, що писав 434 р.

Однак не всіх церковних письменників можна вважати свідками віри Церкви, бо деякі з них зробили догматичні похибки. Тому, отже, одні з них є *признані Церквою як свідки віри*, а інші ні. Такий поділ є в декреталі Папи Гелазія (492-496 рр.) «*De libris recipendis et non recipendis*» (Які книжки треба прийняти і які ні), де після списку книг Св. Письма, порядку патріярших престолів (Рим, Олександрія, Антіохія) і згадки про Вселенські Собори (Шкейський, Ефезький, Халкедонський) записано: а) *вичислення визначних творів*: Кипріяна, Григорія Назянзенського, Василя Великого, Атанасія, Івана Золотоустого, Теофіля Олександрійського, Іларія з Поатіє, Амвросія, Августина, Єроніма Проспера Аквітанського і Льва Великого; б) є *застереження* щодо таких церковних письменників, як Оріген і Евзевій Кесарійський; в) *відкинення творів*: Тертуліяна, Ляктанція, Арнобія, Тихонія, Кассіяна.

Беручи до уваги все дотепер сказане, можна твердити, що *нині під словом Отці розуміємо тих давніх церковних письменників, які*

визначались православною наукою, святістю життя й були признані Церквою як свідки Божого Передання. Отже, 4 особливі прикмети характеризують Отців Церкви:

Патристична давнина.

Православна наука.

Святість життя.

Признання Церкви.

У п. 1. наведена *патристична давнина*, тому що йдеться про письменників, які мають бути свідками віри, яку визнавала Церква в первісних віках. Однак нема однастайності щодо границь тої давнини. Тож: а) *Мабіллян* розтягає давнину аж до XII ст., і для нього Св. Вернард (+ 1153 р.) був «останній з Отців»; б) *Феслер* йде ще далше, тобто до XIII ст., включаючи в каталог Отців Церкви Св. Бонавентуру і Св. Тому з Аквіну, які померли в 1274 р.; в) *Казама* вважав границею патристичної давнини Отців Церкви VII Вселенський Собор Шкейський 787 р., тому що ця дата мало віддалена від смерті Св. Івана Дамаскина, і той рік більше підходить для границі патристичної епохи. Бо, оскільки перша епоха (переднікейська) закінчується Нікейським Собором 325 р., а золота епоха Отців завершується Халкедонським Собором 451 р., то бодай для однозгідності годиться звести кінець патристичного віку до VII Вселенського Собору, який підтвердив ту науку, за яку боровся і терпів Св. Іван Дамаскин.

До п. 2. зачислена *православна наука*, її вимагається від Отців, бо вони є сторожами й свідками скарбу (депозиту) віри, тобто правд віри, які одержали від своїх попередників із завданням передати їх незмінними наступним поколінням. Тому зі списку (каталогу) Отців Церкви виключені не лише письменники єретики і розкольники, але також і ті, що зробили деякі догматичні помилки.

До п. 3. віднесена *святість життя*, яка є необхідною, бо Отці Церкви мають навчати як словом і пером, так і прикладом.

До п. 4. зараховане *признання (апробата) Церкви*, бо тільки Церква могла означити Канон (список) Св. Письма й вона може означити, хто є автентичними свідками Божого Передання. Не обов'язково, щоб те признання було виразним (експліците), вистачить невиразного (імпліците), тобто, коли його цитують: *Вселенські Собори, Вселенські Архиєреї* в документах стосовно віри й моралі, *визначні Отці Церкви* під час догматичних дискусій і пояснювання об'явлених правд. Однак, щоб цитати мали вартість невиразного признання, треба, щоб письменник був цитований не як звичайний історичний свідок, але як Отець Церкви, тобто як свідок Божого Передання.

Вчителі Церкви

Серед церковних письменників були такі, які в особливіший спосіб відзначалися швидкістю розуму, богословською й світською наукою і незвичайною святістю життя, так що заслужили собі титул *Вчителі Церкви*. В

патристичному періоді Вчителі Церкви поділяються на великих і малих, східних і західних.

Великими східними Вчителями Церкви є:

Св. Атанасій + 373 р.

Св. Василій + 379 р.

Св. Григорій Назянзенський + 390 р.

Св. Іван Золотоустий + 407 р.

Великими західними Вчителями Церкви є:

Св. Амвросій + 397 р.

Св. Єронім + 427 р.

Св. Августин + 430 р.

Св. Григорій Великий + 604 р.

Малими східними Вчителями Церкви є:

Св. Єфрем Сірійський + 373 р.

Св. Кирило Єрусалимський + 386 р.

Св. Кирило Олександрійський + 444 р.

Св. Іван Дамаскин + 750 р.

Малими західними Вчителями Церкви є:

Св. Іларій з Поатіє + 366 р.

Св. Петро Хризолог + 450 р.

Св. Лев Великий + 461 р.

Св. Ісидор зі Севілли + 696 р.

Характеристичними прикметами, якими Вчителі Церкви відрізняються від інших церковних письменників, є такі:

Православна наука.

Визначна наука.

Визначна святість.

Виразне признание Церкви (давнина вимагається тільки для Вчителів патристичного періоду).

Виразне признание Церкви для 4 великих східних Вчителів є в літургічних книгах, а малі були признані в такому хронологічному порядку: Св. Кирило Єрусалимський і Св. Кирило Олександрійський у 1882 р.; Св. Іван Дамаскин у 1890 р.; Св. Єфрем Сірійський у 1920 р. Церква, вставляючи письменника в каталог Вчителів Церкви, призначає йому окрему службу й бодай невиразно поручає його твори.

Єресі й розколи

Христова Церква вже на початках свого існування мусила оборонятись не тільки проти зовнішніх наступів з боку жидів і поган, але також проти *внутрішніх неприятелів - єретиків і розкольників*.

Єресь - це наука, противна правдам (догмам) Католицької Церкви, а єретиками називають тих християн, які свідомо і вперто відступають від католицької науки в головній точці віри або притримуються невідступне якоїсь оманної й Церквою засудженої науки.

Розкол - це відірвання від Церкви якоїсь частини вірних, а розкольниками називаємо тих християн, що без важної причини відлучаються від церковної єдності.

Важнішими єретиками перших трьох століть були:

Симон ворожбит. Він чув, як диякон Пилип проповідував у Самарії. «Увірував тоді й сам Симон - як кажуть Діяння /8,13/ - й, охрестившись, перебував з Пилипом». Коли прийшли з Єрусалиму апостоли Петро та Йоан, то клали руки на християн, і вони прийняли Святого Духа. Симон, побачивши, що «через накладання апостольських рук дається Дух, приніс їм гроші й каже: «Дайте й мені таку владу, щоб той, на кого я покладу руки, прийняв Святого Духа». Петро ж сказав до нього: «Срібло твоє нехай з тобою буде тобі на погибель, бо ти за гроші думав придбати дар Божий». Звідси й гріх симонії - торгування (заробіток) на священних або духовних речах.

Керинт, жид, ставши християнином, учив, що є різниця між Христом (Слово, Логос) та Ісусом, який був тільки чоловіком, як і інші люди, що Христос злучився з Ісусом щойно під час хрещення в Йордані й був у тій злуці аж до хвили піймання Ісуса жидами. Але Христос прийде знову, щоб заснувати нове царство на землі, в якому вибрані будуть веселитися 1000 років.

Проти цього єретика звернений початок Євангелія від Св. Йоана, що починається словами: «Споконвіку було Слово (Логос - Єдинородний Син Божий), і Слово було в Бога, і Слово було Бог, і Слово стало тілом». Після цього та ересь не здобула собі багато прихильників.

Ебїоніти вірили, що Христос є предсказаний пророками Месія, але не є Син Божий; що закон Мойсея є необхідним для всіх християн. Також вірили, як Керинт, що Христос під час другого приходу створить царство на землі, яке триватиме 1000 літ, а відтак наступить суд над світом.

Гностики дістали назву від грецького слова *γνῶσις* - філософічна школа, яка з чистої віри в факт хотіла дійти до правдивого пізнання Бога, природи й призначення людей через студії релігій і порівняння християнства з попередніми віруваннями. Гностики найбільше займалися двома питаннями - постанням світу й відкупленням. Гностиків ділять звичайно на дві групи за їх поглядами про сотворення світу: на олександрійських і сірійських. Представниками перших були: Василід і Валентин, а представниками других: Керинт, Маркіон та інші.

Маніхеї. Засновником секти був перс Манес (215-277 рр.). Визнавали дві одвічні першооснови: одна добра (бог світла), а друга зла (князь тьми). Маніхеї мали свою спеціальну ієрархію; поширилися на Сході й Заході та трималися в пізніших відмінах (богуміли, катари) аж до глибокого середньовіччя.

6. *Антитринітарії*. Проголошували, що Тайна про Пресвяту Трійцю є недоступна для людського розуму і, що Бог є один, не тільки щодо природи, але й щодо осіб.

Важніші розколи:

Монтаністи. Засновником секти був Монтан. Він біля 170 р. почав закликати до суворого життя і заповідав кінець світу та прихід тисячолітнього царства на рівнині коло міста Пепуца в Фригії. В Африці монтанізм знайшов прихильника в особі Тертуліяна. їх засудили малоазійські Собори єпископів, але вони перетривали аж до часів Труланського Собору 692 р.

Новатіяни. Священик Новатіян, мабуть з Риму, в першій половині III ст. вчив, що не годиться приймати до християнської спільноти тих, що раз відпали від Христа. Новатіян не признавав Папи Корнилія, постарався про архиерейські свячення й заснував окрему церковну громаду в Римі. Новатіяни відмовляли в прощенні грішникам, а тих, що переходили на їхню сторону, перехресчували. Існували до V ст.

Донатисти появились у Картагіні, де по смерті єпископа Мензурія в 311 р. його наслідником вибрано *Кекіліяна*. Однак деяка частина вірних не була вдоволена з того вибору. Почали оспорювати чинність його обрання, дійшло до псевдо-синоду, провідником якого був примас Нумідії; на ньому вибрано єпископа Майоріна. Але більшість вірних zostались при єпископі Кекіліяні, і тому дійшло до правдивого розколу. По смерті Майоріна в 313 р. вибрано єпископом *Доната*. Тоді вмішався імператор Константин і поручив своєму проконсулові в Африці, щоб він підтримав законного єпископа Кекіліяна. А коли церковний спір в Африці не припинився, то Константин звернувся до Папи Мілціяда, щоб він вирішив справу «згідно з правом».

На 3 жовтня 313 р. Папа скликав Собор у Римі. В ньому взяло участь 15 єпископів італійських, 3 французькі, 10 африканських прихильників Кекіліяна й 10 африканських прихильників Доната. На Соборі одностайно проголошено чинність вибору Кекіліяна. Здавалось, що справа вирішена, бо Церква сказала своє слово. Більше того - наступного року на Соборі в Арлес знову підтверджено вибір Кекіліяна й засуджено практику поновного хрещення. Але Донат не хотів примиритись. Тоді 316 р. імператор Константин доручив своїм урядовцям підтримати Кекіліяна - «людину досконалої невинності», а щодо донатистів ужити строгих засобів. Сто літ опісля Св. Августин переконливими богословськими доказами привів до єдності з Католицькою Церквою велику частину донатистів. Ті розколи в Африці ослабили християнство й були одними з глибоких причин слабого спротиву Африканської Церкви проти наступу ісламу.

Єресь Арія

В час, коли розкол донатистів у Африці прибирав ширших розмірів, у Олександрії почала поширюватись єресь Арія, що була однією з найстрашніших для Католицької Церкви, бо вона порушувала основи віри, євангельське післанництво й таїнство самого Христа. А поширювали її люди непересічні. Впродовж 100 років тривала завзята боротьба. Цю єресь започаткував близько 321 р. вчений священик з Олександрії на ім'я

Арій, що мав тоді близько 60 років. Він походив з Лібії, а вчився в Антіохії у славного ексегета Лукіяна. В 306 р. став дияконом, а в 308 р. священником. Від 313 р. був душпастирем в одній з олександрійських дільниць, де мав славу знаменитого проповідника, який поширював нові поняття в справах віри.

Арій проти Св. Письма й віри усієї Церкви вчив, що *Ісус Христос, Син, не є Богом, як Отець, не є Йому рівний, не є тої самої суті*. Між Богом і Христом, на його думку, є така прірва, яка є між скінченим і нескінченим. Іншими словами, *Арій заперечував божество Христа*, кажучи, що Він є сотворінням. Сином Божим не був через суть, але став через свою святість, героїство, заслуги, і все це є доказом Божої любові.

Впродовж 2000 років історії Церкви не було такої страшної єресі, як аріянізм. Якщо Христос не є Богом, то християнство паде, тратить свій зміст (субстанцію). Тоді нема Воплочення, нема Відкуплення.

Олександрійський єпископ Олександр, людина праведна, але одночасно й рішуча та відважна, стривожений тими виступами Арія, уникаючи сили, а вживаючи переконання, скликав Синод, в якому взяло участь майже 100 єпископів з Єгипту й з Лібії, щоб спільно вирішити справу.

На Синоді Арій повадився спокійно, свідомий підтримки, знаючи, що є люди, які думають так, як він, або майже так. Наприклад, кесарійський єпископ *Евзебій* і нікомідійський єпископ *Евзебій*, що мав вплив і на імператора. Але Арій мав і великого противника в особі 20-літнього диякона Атанасія, що був секретарем єпископа Олександра.

Атмосфера Синоду була гаряча, але, за винятком 2-3 єпископів, всі інші разом з Олександром були проти Арія. Він був засуджений, а з ним і деякі клерики з Киринаїки, й одержав виразний наказ підкоритись або залишити свій уряд. Впродовж кількох тижнів Арій зволікав, а потім виїхав до Єгипту, щоб мати змогу вільно провадити боротьбу, й осів у Кесарії Палестинській, користаючись з гостинності місцевого єпископа. Вислав звідомлення Евзебієві нікомідійському про те, що трапилось в Олександрії, й просив опіки. Під претекстом, що єпископ Олександр переслідує Арія, Евзебій нікомідійський спровадив Арія до себе. Коли про це довідався єпископ Олександр, він вислав визначним єпископам листа, представляючи дійсний стан справи й оскаржуючи Евзебія нікомідійського в інтригах. Єгипетський спір почав поширюватись і грозив розколом Церкви на Сході.

Нікейський Собор 325 року

Щоб остаточно вирішити справу, імператор Константин, що осінню 324 р. переміг Лікінія й зайняв Нікомідію, запросив єпископів на Собор до Нікеї. Одночасно дав доручення, щоб єпископи імперії, як високі урядники, могли користуватись під час подорожі імперіальною поштою. Звичайно подають, що на Нікейському Соборі було *318 соборових Отців* (біблійна згадка про 318 слуг Авраама /Буття 14,14/). В дійсності було їх дещо

більше ніж 220. А «батько церковної історії» Евзебій Кесарійський згадує, що було їх 250, подаючи їхнє походження: Сирія, Кілікія, Фенікія, Арабія, Палестина, Єгипет, Тебайда, Лівія, Месопотамія, Персія, Скитія (Русь), Понт, Галатія, Кападокія, Азія, Фригія, Ламфілія, Тракія, Македонія, Іспанія (Озій). Не приїхав з огляду на старечий зік *Папа Сильвестр*, але він прислав своїх представників. З Заходу було тільки 5 єпископів.

Собор тривав від 20 травня до 25 липня 325 р. і відбувся в залі літньої імператорської палати в Нікеї. На відкритті Собору імператор Константин був присутній. мав промову по-латині, заохочуючи до миру, але не мішався в дискусії, «лишаючи слово предсідникам Собору» (Евзебій).

Серед єпископів були такі, що мали ще рани на тілі, яких зазнали під час недавніх переслідувань. Наприклад, єпископ Неокесарії над Евфратом Павло мав спаралізовані руки, а єгипетський єпископ Пафнутій стратив одне око під переслідуванням Максиміана.

Арій особисто боронив свою науку. З 17 його однодумців найсильніший був никомідійський єпископ Евзебій. Після довгих дискусій православна група під проводом єпископа Маркилла Анкирського, Евстанція Антіохійського й диякона олександрійського Атанасія перемогла й приготувала *нікейське визнання віри*, яке виключало всякі двозначні вислови підкорення Слова (Логос) Отцеві. Так, як тепер визнаємо в Символі віри: «Вірую... і в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, єдинородного, від Отця родженого перед всіма віками. Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, несотвореного, єдиносущного (гомоузіос) з Отцем, що через Нього все сталося».

Окремо в додатку виразно були засуджені найважливіші твердження Арія. *Визнання віри прийняв Собор 13 червня 325 р.*; тільки два єпископи відмовились підписати його. Так, як і Арій, вони були виключені з Церкви й заслані, а символ віри Константин проголосив імператорським законом.

Згодом, Собор ще цілий місяць займався справами меншої ваги. Вирішено, щоб *празник Воскресіння Христового* святкувати навесні в неділю після повного місяця, й поручено олександрійському єпископові обчислювати й повідомляти інших щороку, коли припадає цей празник. Також і це рішення Константин підніс до гідності імператорського закону. Крім цього, Собор рішив: 1) що відпавших від Церкви під час переслідування Лікінія можна знову прийняти, але після 12-літньої покути в трьох степенях; 2) що новоохрещеним не можна зразу уділяти єрейських та архиєрейських свячень, лише після довгої проби; 3) архиєрейські свячення мають уділяти три єпископи; 4) єпископові Олександрії підкорено всіх митрополитів і єпископів Єгипту, Лівії й Тебаїди, так що він дістав права патріярші; 5) що під час пасхального часу і в неділі треба молитись стоячи; 6)заборонено лихву.

Церковний історик грек Сократ каже, що Нікейський Собор хотів ввести цілібат для єпископів, священників і дияконів, але єпископ-ісповідник Пафнутій остерігав, щоб цього не робити. Мабуть ця вістка неточна,

натомість Собор підтвердив давню східну практику, забороняючи подружжя після єрейських свячень. По закінченні Собору Константин, що святкував тоді 20-ліття королівства, запросив Отців Собору на прийняття, про що пише Евзебій, що це радше виглядало на сон, ніж на дійсність. Вся велич імперії піднесла цей I Вселенський Собор Церкви, яка вийшла з переслідувань, однак бажаного миру не здобула.

Єфрем Сірієць (306-373 рр.)

На Соборі в Нікеї був і молодий Єфрем зі своїм владикою Яковом з Нісібіс. Єфрем народився 306 року в Нісібіс. Як 18-літній юнак пішов у пустиню на молитву й науку. Там почав складати свої перші релігійні вірші. Єпископ Яків з Нісібіс пізнав у ньому великий талант і поставив його на чолі катехитичної школи, яку він провадив до 363 року, коли Перси зайняли Нісібіс. Потім перенісся на римську територію і жив у пустині коло Едесси, гуртуючи даліше коло своїх учнів.

На часи Єфрема припадає золотий вік катехитичної школи в Едессі. Мала вона подібності з антиохійською та її позитивними методами в екзегезі, розглядаючи найперше буквальный змісл у пояснюванні Св. Письма, а залишаючи менше місця аллегоричному й образному зміслові. Як екзегет він стоїть нарівні з Оригеном і Хризостомом у грецькій Церкві та з Єронімом — у латинській.

Під кінець свого життя він відвідав Єгипет, батьківщину чернецтва і Св. Василя в Кесарії кападокійській, де з рук великого єпископа одержав дияконат, в якому полишився до смерті, бо вважав себе негідним священства. Помер 373 року. 1920 року Папа Бенедикт XV проголосив Св. Єфрема учителем Вселенської Церкви, ставлячи перед очима цілого світу його високу науку і визначну святість життя.

Писав Єфрем коментарі до книг Старого Завіту й листів Св. Ап. Павла. З великим замилюванням писав також і гімни, яких налічувалося 12.000. В тих гімнах оспівував він народження, життя і смерть Ісуса Христа; обороняв правдиву науку Церкви проти жидів гностиків, марціонітів, маніхеїв, аріан і ін. Деякі з його віршів введено в сирійську літургію.

У творах Св. Єфрема міститься чиста і ясна наука про Бога, його безконечність, незглибимість і непізнанність. У своїх гімнах він прекрасно висловлюється про святість, провидіння і милосердя Боже. Ясне свідоцтво дає про Пресвяту Тройцю: Бога Отця порівнює він зі сонцем, Сина — з його світлом і Св. Духа - з теплом проміння. Без найменших неясностей учить він про дійсну присутність Ісуса Христа в Пресвятій Євхаристії, про першенство Св. Ап. Петра.

Численні гімни присвятив Св. Єфрем Матері Божій, вихваляючи її вічне дівоцтво, її материнську гідність і особливо її непорочне зачаття. Саме він дає найстарше свідоцтво про непорочне зачаття: «Ти, Господи, і Твоя Мати, Ви одиноко чисті (гарні) під кожним оглядом, бо на Тобі, о Господи, нема ніякої скверни і ніякої скверни нема на Твоїй Матері» /Пісня 27,8/.

Не дивно, що вже віддавна величали Св. Єфрема сонцем Сирії, підвалиною Церкви, учителем світу /Див. Твори Патріарха Йосифа, 11, 151-156/.

Святий Атавасій (295-373 рр.)

Церква перебула тяжку пробу й вийшла з неї переможно завдяки численним визначним постатям, серед яких перше місце займають Св. Атанасій і Св. Іларій з Поатіє.

Се. *Атанасій* народився біля 295 р. в Олександрії. Відзначався незвичайною штелігентністю, сильним характером і глибокою релігійністю. Під його впливом проходила релігійна історія Єгипту й майже усього християнства в ті бурхливі роки. Як згадано вище, він був секретарем єпископа Олександра, а по його смерті в 328 р. був вибраний єпископом, маючи тоді 33 роки.

Тяжкий був його єпископат. Через кілька років після Собору група, прихильна аріянам, під проводом Евзебія Никомидійського здобула собі підтримку імператора Константина і почала безоглядну боротьбу проти провідника православних Атанасія Олександрійського. В 335 р. він дістав імператорський приказ виїхати до *Трір (Трієр)* у Німеччині. *Це було перше його вигнання*, потім будуть ще чотири. Там на вигнанні в Трієр 335 р. він написав славне «Життя» пустинника Антонія і в такий спосіб познайомив Захід з ідеєю єгипетського монашества.

Прихильники Арія міцніли й робили заходи, щоб знову прийняти його до Церкви, але він помер у 336 р. В 337 р. Св. Атанасій вернувся до Олександрії, однак тільки на короткий час, бо знову мусив виїжджати, спочатку до *Риму*, потім до Франції, північної Італії та над Рен. Новий імператорський Собор скликано до Садика (сьогоднішня Софія) в 342 р., але він не зміг привести до єдності: західні Отці вважали, що усунення Атанасія є незаконним і підтвердили Нікейський Собор, натомість східні Отці засудили Атанасія й Папу Юлія I, в якого він тоді був. Вони хотіли у визнанні віри поставити замість «єдиносущний» -- «подібний», що «Син є в усьому подібний Отцеві», або, що Він «є з субстанції подібний до Отця». Але надарма.

В 346 р. до Олександрії вернувся Св. Атанасій і впродовж 10 років мав досить спокійне життя та змогу написати важливі догматичні праці. Опісля вороги знову почали його атакувати. Це була найтяжча хвилина аріянського наступу. Під їх впливом імператор Констанцій примусив собор в *Арль* 353 р. і в *Мілані* 355 р. знову засудити Атанасія. Ще раз мусив Атанасій переховуватися в пустині й при тій нагоді міг бути присутній у хвилину смерті свого приятеля Антонія, великого єреміта в Тебайді. Шість років мусив ховатися, боронячи листами, які кружляли всюди, правдиву католицьку науку. Новий собор для Заходу відбувся в Ріміні 359 р., а для Сходу в Селевкії, але не дійшло до замирення. Єпископи зібрані в Ріміні, а було їх 400, підтвердили постанови Нікейського Собору, а в Селевкії поділились.

Щойно смерть Констанція 361 р. принесла зміну. Тоді міг вернутись Атанасій до Олександрії, де й *помер 373 р.* Цього неustraшимого оборонця віри Церква винесла на престоли як першого єпископа немученика й надала йому титул «великого Вчителя».

«Атанасієм Заходу» був *Се. Ілярій з Поатіє*. Його життя не було таким бурхливим, як Св. Атанасія, тому що на Заході не було таких великих богословських дискусій. Народився Ілярій у Поатіє 315 р., в багатій поганській родині. Одержав добру освіту. Під час студій попало йому в руки Св. Євангеліє від Св. Івана. Перша глава Євангелія (пролог) його потрясла, зокрема, слова: «Слово сталося тілом і замешкало між нами». Кілька років опісля, коли він вже мав родину, прийняв хрещення й став священником. У 354 р. *став єпископом у Поатіє*. В 355 р. Ілярій скликав синод до Парижа, на якому відкинено аріянізм. За те аріянофіл імператор Констанцій заслав його до Фригії в Азії. Звідти Ілярій листовно кермував своєю єпархією, а одночасно пильно студіював східну бого-словію, яку Захід слабо знав. Старався приєднати до Католицької Церкви «гомоузійян», яких між усіма аріянами було найлегше притягнути. Його авторитет дуже поширився на цілому Сході, і тому імператор рішився, що ліпше знову вислати його до Франції. Вернувшись до Поатіє, розпочав знову боротьбу проти єретиків, а водночас поширював ідею монашества, писав догматичні твори, наприклад «Про Пресвяту Трійцю», пояснення до Св. Письма: до книги Йова, Псалмів, Євангелія від Матея. Його діяльність подиву гідна. Коли він помер, ціла Франція вважала його святим. Св. Мартин вважає себе його учнем, і ще довго по монастирях співано гарні гімни, ним уложені на зразок східних.

Германи

Внаслідок аріянської єресі всякого роду готи, що жили між Чорним Морем і рікою Реном (остроготи, візиготи, алани, франки, льонгобарди, бургунди) прийняли аріянство. І тому ворожнеча між ними та імперією, яка за імператора Теодосія стала вповні католицькою, була дуже гостра.

Готи, які жили в південній Русі, вже на початку IV ст. мали церкви, а їхній єпископ брав участь у Нікейському Соборі. Першу благовість Христової науки в наддунайські краї принесли полонені по поверненні додому. Коли появився *Ульфіль*, церква почала проникати у варварські країни таким самим способом, яким з'єднувала зі собою населення імперії. *Ульфіль народився 311р.* серед християн-готів, а його предки походили з Кападокії; відзначався великою інтелігентністю, докладністю, здобув культуру грецьку, латинську й германську. В 341 р. його вислано на Собор до Антіохії. Там він попав під вплив Евзебія Нікомидійського, який зробив його *аріянським єпископом*. Вернувшись додому, приніс зі собою зерна єресі, яка не мала б важливих наслідків, якби він не був геніальною людиною, розумів потреби свого народу і йшов йому назустріч.

Він створив новий алфавіт, переклав на готську мову Св. Письмо, написав до нього численні пояснення. І так поставала національна *Церква Готів, якої Ульфіль був головою*.

Ця форма християнства поширилась дуже скоро. Візиготи, коли в 376 р. перенеслися на правий берег Дунаю, втікаючи перед гунами, були вже аріянами. Алярик у 399 р., займаючи Іллірію, мав зі собою аріянське духовенство. Можна сказати, що за винятком Франків та Англо-Саксонів, які залишились поганями, всі варварські народи, що увійшли в імперію в V ст. були аріянами.

Католицька Церква старалася спинити цей наступ єресі. І тому, Св. Іван Золотоустий вислав католицьких місіонерів до готів, і вони здобули успіхи над Босфором і над середнім Дунаєм, зокрема, серед остроготів. Такі місіонери були й на землях, зайнятих Рунами, в Дакії (нинішня Сербія). Важливим осередком католицизму був монастир, що його заснував у 450 р. над Дунаєм близько Відня Св. Северин (+ 482 р.), і мав великий вплив на германів, навіть на самого Одоакра в Італії.

Незважаючи на ті зусилля, більшість варварів залишалися аріянами. Хоча провідники германів були єретиками, все ж таки вони почувалися християнами і, коли займали нові землі Римської Імперії, то звичайно щадили церкви, святі речі й мощі. Так, наприклад, поступав Алярик.

Аріянство не було якоюсь потугою, воно опиралось на зброю готів, вандалів або бургундів, а його духовний авторитет був слабкий, духовенство малоосвічене. Все ж таки аріянство було перешкодою, яка спиняла їх асиміляцію з мешканцями Імперії.

Святий Мартин

В III ст. Церква у Франції вже була сильно закріплена, а в IV ст. зробила великий крок уперед. В час константинівського миру було там 30 єпархій, а 50 років пізніше - вже 60. До тої, вже християнської, Франції прийшов біля 338 р. 20-літній вояк Мартин, що походив з Панонії (нинішня Мадярщина). Його батько, старшина, був поганином. Мартин уже в ранній молодості став християнином і, маючи 14 років, хотів цілковито посвятитися на службу Христові, але батько віддав його до війська, і Мартин був зі своїм відділом в Ам'єн у Франції. Одного дня він стрів там убогого жебрака, що тремтів з холоду. Вірний Христовій любові, Мартин дав йому половину свого плаща. В наступну ніч з'явився йому Христос, загорнений у половину того плаща, яку він подарував жебракові. Приймавши хрещення, Мартин вніс прохання про звільнення з війська й пішов за голосом покликання. Його учителем був Св. Іларій з Поатіє, і під його проводом Мартин скоро досягав успіхів. Він почав працювати при боці великого єпископа, коли прийшли йому докори совісті, чи він мав право залишити в поганстві своїх батьків і приятелів у Панонії (Мадярщині).

Під впливом тих докорів вернувся над Дунай, на вернув свою маму, але скоро мусив знову покинути рідний край. Коротко був у Італії й зазнав прикрощів від аріян, тому перенісся на малий острів біля Генуї, щоб жити

монашим життям як єреміт. У той час вертався зі заслання Св. Іларій, тому Мартин поїхав за ним до Франції і започаткував створення монастирів.

Після смерті Св. Іларія вірні міста *Тур* бажали мати його своїм єпископом. Він хотів оминати цю гідність, але не вдалось. Хоч був єпископом, приватне жив як монах і мешкав у скиті, 4 км від Тур. Відзначався передусім проповіданням Христової науки по селах. *Помер 397р.* Дотепер це найбільший святий Франції.

Монашество

В IV ст. надзвичайно поширилося монашество. Вже в III ст. один молодий єгиптянин на ім'я *Павло*, щоб уникнути переслідування Декія, пішов у пустелю Тебайду і там так полюбив те суворе життя, що залишився в пустині до смерті.

Опісля там жили «Батьки пустелі», тобто Се. *Антоній*, засновник єремітів (монахів, які жили у відокремлених печерах) і Се. *Пахомій* — зачинатель монастирів.

Св. *Антоній* пішов у пустелю біля 270 р., маючи 20 років. Походив він з багатой родини в Менфі. Читаючи Христові слова про багатого молодця, так був зворушений тими словами, що зразу ж продав усе, що мав і роздав бідним, а сам під проводом одного праведного старця почав працю над власним удосконаленням, скріплюючи бажання самотнього життя. Спочатку поселився у порожньому гробі недалеко свого міста, а опісля перенісся далше в глибину пустелі й там жив 20 років. Тільки деколи переривав ту самоту, ідучи до в'язниць Олександрії або до копалень, щоб потішати переслідуваних Максиміліаном християн. Слава про нього розійшлась дуже скоро, і довкруги нього зібралось багато таких, які хотіли його наслідувати, й він став духовним провідником великого числа єремітів. Потім перенісся до Тебайди (пустелі), там жив 40 років і помер 356 р., на 105 році життя.

Спосіб монашого життя, який започаткував *Св. Антоній*, - це життя на самоті; були різні роди єремітів (г)РПМ°С ~ спокійний, незамешкалий): *анахорети* (схиосхорпо - відділятися), *затворники* і єреміти, які жили близько міст, щоб могли послужити людям своїми порадами. Після великого розквіту цей спосіб монашого життя почав занепадати, в середніх віках він вже був мало поширений на Заході, але на острові Атос і в Ефіопії є *ще* затворники, які живуть у повній самоті, як в'язні Бога.

Св. *Пахомій*. Деякі монахи скоро спостерегли, що багато кандидатів до досконалості не можуть перемогти небезпек повної самоти, і що те бажання самоти треба оперти на взаємній любові до інших. Тобто, щоб монахи жили в окремих келіях, але збиралися разом на відправи. І так постали *кенобіти* (коїр - спільне, рюџ - життя) - перші монастирі.

Св. *Пахомій*, навернений поганин, є, власне, засновником того роду монашого життя, що мало величезний вплив. В одній опущеній оселі він зібрав своїх перших учнів. Кожний з них мав свою маленьку хатинку, а ціла оселя була обгороджена парканом. Всі монахи підкорялися одним

правилам. Покуту потрібно робити ретельно, кожний може її збільшити, але без шкоди для спільноти й під наглядом настоятеля. Зусилля розумове повинно здійснюватися одночасно з фізичною працею, й у зв'язку з тим були часті конференції з поясненням монахам Св. Письма. Спільна або приватна молитва повинна бути в такій кількості, щоб підносила душу, але щоб не втомлювала її. Ті правила, що відзначались глибоким знанням людини, мали великий та успішний вплив. Перший такий монастир зі спільним життям Пахомій заснував у Тебайді на правому березі Нілу в 318 р.

Св. Пахомій дочекався великого розвитку монастирів, які він започаткував, бо ще за його життя постало 9 нових спільнот, подібних до першої, ним заснованої. Його сестра *Марія* заснувала монастир для дівчат. При кінці IV ст. було вже не менше як 7.000 монахів. Може, в цьому явищі потрібно бачити й бажання мучеництва після закінчення переслідувань. Ці два роди монашества з Єгипту дуже скоро поширилися на цілому Сході.

Найвизначнішою постаттю східного монашества був *Св. Василій* (330-379 рр.). Він належав до глибоко християнської родини: був онуком мучеників, сином тих, які лишили все, щоб уникнути багатства Діоклеціана, братом засновниці монастирів і двох святих - Григорія Нісійського і Петра Севейського, людина надзвичайно діяльна, великий мислитель, незвичайний адміністратор. Ставши монахом, з деякими своїми приятелями вдався до Неокесарійської країни в Понті, живучи згідно з правилами Св. Пахомія, але дещо зміненими.

Його реформа правил Св. Пахомія мала на меті обмежити число монахів монастиря, щоб дати змогу настоятелю краще їх вести. З духовного боку в спільному житті робив великий натиск на практикування чеснот покори, терпеливості й любові. Велике нововведення його реформи - *це створення шкіл при монастирях*. Ця ідея мала вирішальний вплив на майбутню християнську цивілізацію. Його правила стали основою східного монашества. Він був також автором Св. Літургії, яка відправляється тепер 10 разів упродовж року.

Монашество, що постало на Сході, скоро почало поширюватись і на Заході. Без сумніву, велика заслуга в цьому Св. Атанасія, великого приятеля Св. Антонія, бо він під час своїх заслань на Заході подавав відомості про східне монашество. В половині IV ст. була згадка, що в *Римі*, на Авентині, була група патриціанок, зібраних разом, щоб жити життям молитви й покути, Св. Єронім став їхнім провідником.

У Франції засновником монашества був, як згадано вище, Св. Мартин. Він вирішив, щоб монахи були також священиками. У хвилину його смерті було вже 2.000 монахів у Франції.

Поганська реакція за Юліяна Апостата

Після смерті Константина Великого (+ 337 р.) влада перейшла в руки його синів - *Констанція* на Сході (+ 361 р.), *Констанса* в Італії й Африці (+ 350 р.) і Константина II на решті Заходу (+ 340 р.). Коли два

останні померли, то імператором цілої Римської імперії став Констанцій. Всі вони так, як батько, були прихильними до Христової Церкви, але ситуація змінилася, коли імператором став його внук *Юліян* (361-363 рр.).

Він народився 331 р. й одержав Тайну Хрещення. В 337 р. Юліян уникнув смерті, яка стрінула його батька, старшого брата й інших його свояків. Сини Константина були непричетними до цього злочину, хоч і мали з нього користь. Як небезпечного родича, вони вислали його до одного замку в Кападокії і там тримали під наглядом. У 355 р. нагляд над Юліаном став легшим, і він міг подорожувати по Малій Азії, Царгороді, Греції, був покликаний до Мілану, Констанцій іменував його кесарем Галії (Франції) й поручив йому провід війська проти германів. У 361 р. військо домогалось, щоб він ішов проти Констанція, але несподівана смерть Констанція спинила громадянську війну, яка мала вибухнути. Одиноким володарем імперії став Юліян.

Його інтронізація - це офензивний поворот поганства. Під час володіння Юліана в Константинополі відчинено поганські храми. Християнам, котрі відрікалися від своєї віри, він давав нагороду. Одночасно видав *декрет*, яким наказував християнам, щоб вони *віддали поганам церкви*, перемінені з поганських храмів. *Декретом з 362 р. заборонив християнам навчати.*

В зимку 362-363 рр. перебував у Антіохії й готувався до війни проти Персів. Він бачив уже тоді, що його намагання повернути поганство безуспішні, однак почав писати книжки проти християн. *У червні 363 р.* під час небезпечного відступу на іранських полонинах був тяжко поранений списом і одразу помер. У хвилину смерті нібито сказав: *«Галилейче, ти переміг».*

Християнство, що його Юліян хотів викорінити, вийшло переможно з останньої проби, а його названо *апостатом*. Буря тривала менше ніж два роки. Це була остання можливість поганства, щоб скріпитись, бо ніхто з наслідників Юліана не відновлював його безнадійної боротьби.

Агонія поганства

Поділ імперії між двох братів *Валентініана I* (+ 375 р.) і *Валенса* (+ 378 р.), що були догматичними противниками, давав поганству нову надію. Валентініан тримався католицьких засад, але не накидав своїх переконань. Хоч помагав Церкві, однак не був рішучим у поборюванні поганських практик. *Валене* був завзятим *аріянином* і жорстоко поборював католиків, лишаючи в спокої поган.

Але в 375 р. почалась агонія поганства, коли імператором став *Граціян*, син Валентініана. Молодий князь, глибоко релігійний, зробив перші кроки, щоб розірвати зв'язок між державною й традиційною (поганською) релігією. Він був *першим імператором*, який, вступаючи на трон, *відмовився від відзнак найвищого архиєрея* («Понтіфекс максімум»). Його попередники християни приймали цей титул. Хоч він не дав наказу замкнути поганських храмів, однак проголосив одне важливе рішення:

держава не буде більше покривати видатки поганського культу. Усунув також у 382 р. із зали засідань римського сенату статую богині Вікторії.

Святий Амвросій (339-397 рр.)

Римська імперія схилялась щораз то більше до занепаду, й у IV ст. приготувлялось передання влади зі світських рук у церковні, передусім в єпископські. Бо держава, встановлюючи інституцію «оборонці Міста», доручала єпископам відповідальність. Серед тодішніх єпископів світлою постаттю був *Св. Амвросій*.

Народився в Трірі, де його батько був префектом Галії. Студії правничі й ораторські закінчив у Римі. В 370 р., ставши адвокатом, здобув собі таку славу, що імператор зробив його намісником північної Італії з осідком у Мілані, де він дав докази знаменитого адміністратора. Коли в 374 р. помер медіолянський єпископ Авксентій (аріянин), духовенство й вірні зібрались у церкві, щоб вибрати нового єпископа. Під час виборів мав бути й Амвросій, як високий імператорський урядник. Коли він входив до церкви, то якийсь дитячий голос закликав: «Амвросій нехай буде єпископом». Народ підхопив той голос, закликаючи, щоб Амвросій став медіолянським єпископом. Не допомогло, що він не був катехуменом, що мав інші заняття. На думку зібраних, його прикладне життя і дух справедливості були найкращими прикметами, щоб стати провідником християн. У цьому випадку голос народу був голосом Божим, і він йому підкорився, маючи 40 років. Прийняв Тайну Хрещення, а в наступні 8 днів усі свячення аж до архиєрейських включно. Кермував меделянською церквою з апостольською ревністю впродовж майже 24 років. Під проводом священника Сімпліція, свого безпосереднього наслідника, старався набути богословських знань, студіюючи передусім праці грецьких Отців. Був знаменитим *пастирем та учителем* народу, *оборонцем* Церкви перед поганством, аріанізмом та іншими ересями, *дорадником* імператорів Граціяна, Валентиніана II й Теодосія та мав на них глибокий вплив. Одночасно був великим борцем за *незалежність Церкви* від державної влади, не дозволив пониження Церкви перед державною владою. «Якщо королі поповнюють провини,-казав він, - то єпископи слухними напоминаннями мають їх направити». Або: «в справах віри єпископи мають судити християнських імператорів, а не імператори єпископів». Цю науку сильно підкреслювали згодом папи, що «імператори є в Церкві, а не понад нею». Св. Амвросій застосував її при одній нагоді, яка стала найславнішою в його житті. В *серпні 390 р.* в Солуні вибухло повстання, під час якого був убитий військовий командант. Розгніваний імператор Теодосій приказав зібрати мешканців міста в цирку під претекстом ігрищ і їх замордувати. Як довідався про той намір Амвросій, то запротестував, і здавалось йому, що спинить Теодосія й не допустить, але не вдалось. Згинуло тоді в Солуні від рук римських воїнів 7000 осіб, між ними жінки й діти. Та велика жорстокість християнського імператора викликала велике згіршення. Тоді Св. Амвросій виключив його з Церкви, тобто екскомунікував. У приватному листі, повному батьківської любові, Амвросій

закликав імператора, щоб визнав свою вину, запевняючи йому прощення й прийняття до Церкви. Теодосій опирався, але перемогли докори сумління, і в різдвяну ніч 390 р. наймогутніший імператор, скинувши свою світлу одіж, одягнув покутничу й так на площі в Мілані виявив свій жаль та бажання бути знову включеним у любов Христа. Тоді *Церква*, голосом свого великого єпископа, що прийняв до єдності імператора, *остаточно перемогла*. Церква зачислила Амвросія як першого з латинських Отців до числа своїх Великих Учителів. Його *письменницькі праці*: проповіді й катехизи. В поясненні Св. Письма Ст. Завіту він залежний від Орігена й Василя. Догматичні праці: «Про віру», «Про Святого Духа», «Про Таїнства», «Про покуту», «Про Тайни». Моральний трактат — «Про уряди слуг». Сам титул взятий від Цицерона — «Де офіційс». Написав багато листів і гімнів, між ними «Тебе Бога хвалим».

Теодосій (378-395 рр.)

Теодосій був останнім великим імператором перед занепадом імперії. За походженням і вдачею - іспанець. Народився у багатій родині в Іспанії коло 347 р. Коли 378 р. візиготи під натиском гунів кинулись на Візантію, і коли під час страшної катастрофи під Адріанополем загинув Валент, то імператор Граціян доручив йому владу на Сході. Завдяки своєму досвідові, Теодосій мав немов моральну опіку над Граціяном і Валентініяном II і два рази інтервенував на Заході, щоб їм допомогти або щоб помститись. Перший раз виступив проти узурпатора Максима, що в 388 р. убив Граціяна коло Ліону.

Над цілою імперією нависла гроза революції і *наступу варварів*. Готи займали вже всюди високі становища у війську, зрештою, вони були дуже вірні слуги. Тепер з-за Дунаю вони грозили наступом на імперію під натиском гунів. Серед тої непевності елементом сталим, мудрим і сильним була Церква. Серед своїх дорадників імператор мав Амвросія і Папу Дамаза, який був також іспанцем, як і Теодосій. 28 лютого 380 р. в Солуні він видав едикт, яким оголосив християнство державною релігією. «Всі ваші народи - писав він — *мусять об'єднатися у вірі*, яку передав римлянам апостол Петро, яку визнає Папа Дамаз та олександрійський єпископ Петро: визнати Пресвяту Трійцю: Отця, Сина й Святого Духа». Було написано рішучі слова: всі народи імперії *мусять об'єднатись в християнській вірі*, тобто в тій, яку визнає імператор. Римська держава й християнство вже творили щось єдине — одна віра, одна імперія. Противники Бога ставали противниками держави.

Константинопільський Собор 381 р.

Три великі кападокійці: Василій Великий, Григорій Назянзенський і Григорій Нісійський очистили поле від богословських непорозумінь, що перешкаджали правильному розумінню нікейського визнання, яке вони висловлювали кількома реченнями: «Одна субстанція, три Особи». Тоді імператор Теодосій, щоб усунути існуючі ще напруження і завести мир, рішився скликати новий собор, де мало бути визначено також божество Св. Духа. Тих, що заперечували і твердили, що Св.Дух є сотворінням Сина,

називано «Пневматомахами», тобто противниками Св.Духа, а серед них був і Константинопільський єпископ Македоній, а тому деякі називали їх також македоніянами.

Другий Вселенський Собор почався в травні 381 р. в Константинополі. В ньому взяли участь тільки єпископи Сходу, і тому числом учасників він був менший, ніж Нікейський, всіх було майже 150. Папа Дамаз не був на ньому особисто, ані не вислав представників. Західні єпископи були зібрані на початку 381 р. в Аквілеї (Італія). Про перебіг Собору в Константинополі знаємо ще менше, ніж про Нікейський. Головуючим був антіохійський патріярх Мелетій, що мав підтримку імператора Теодосія. Були також Св. Григорій Назянзенський, обрання якого на константинопольського єпископа (на місце Македонія) було підтверджене Собором, а також Св. Кирило Єрусалимський, катехизи якого є перлинами давньої християнської літератури.

Надарма пішли зусилля переконати 36 македоніанів про їхню єресь, однак вони покинули місто. По смерті Мелетія головував на Соборі, здається, Григорій Назянзенський, але тільки короткий час. Він ради миру зрікся константино-пільського престолу. Його наслідником став Нектарій, що був також і пред-сідником Собору, який закінчився в липні 381 р.

В *першому каноні* Отці Собору підтвердили нікейське визнання віри й ще раз загально осудили всякого роду аріян, або Пневматомахів (Духоборців).

У *третьому каноні*, взявши під увагу нове значення Константинополя як нового осідку імператора, Собор признав за єпископом цього міста *першенство* стосовно патріярхів Східної Церкви, але *після* єпископа Риму.

5, 6 і 7 *канони*, які грецьке переданая приписують Константинопільському Соборові, належать до іншого Синоду, що відбувся там 382 р. і який переслав єпископам Заходу декрети Собору, що відбувся рік раніше, але не одержав підтвердження з огляду на третій канон, хоч було прийняте визнання віри звичайно назване нікейсько-константинополітанським, яке ввійшло в символ віри: «І в Духа Святого, Господа животворящего, що від Отця походить, що з Отцем і Сином рівнопокляняємий і рівнославимий, що говорив через пророків». Так звучать слова Символу Віри I Константинопільського Собору 381 р., який пояснив таїнство походження Св. Духа від Отця, підтверджуючи єдність і рівність у бо-жестві цього Св. Духа з Отцем і Сином.

Це визнання віри, після признання Собору з 381 р. як вселенського, стало урядовим спершу для Східної, а опісля для Західної Церкви. Хоч був спір щодо вислову цієї правди. Східні казали «від Отця *через* Сина» походить Святий Дух, а західні «від Отця і Сина».

Головною точкою в навчанні I Константинопільського Собору є Св.Дух, а в науці Ефезького Собору 431 р. є Ісус Христос. Тому II Вселенський Собор є передусім пневматологічним, а наступний собор — Ефезький, передусім христологічним. Ісус Христос і Св.Дух у відношенні

до Бога Отця і людей становлять головний осередок, серце об'явленого божого таїнства, і тому важливість тих перших Соборів, що спричинились до формулювання Божих правд, має вирішальне значення для нашої віри.

Останні роки Теодосія

Осіnnю 394 р. імператор Теодосій почав занепадати на здоров'я. У зв'язку з цим він здійснив заходи щодо свого наступництва: найстаршого сина *Аркадія* (395-408 рр.) зробив володарем на Сході, а *Гонорія* (395-423 рр.) на Заході. Цей поділ імперії практиковано ціле століття, але єдність теоретична була завжди збережена, натомість у січні 395 р. *поділ імперії став вирішальним*. Відтоді обидві імперії самостійно будуть кермувати своєю долею, Західна ще кілька десятків років, тобто до 476 р., а Східна ще тисячу років, тобто до упадку Цар городу в 1453 р.

Теодосій мав довгу розмову перед смертю зі Св. Амвросієм у Мілані, поручаючи йому своїх синів, з яких Гонорій мав тоді щойно 9 років, щоб був він їхнім дорадником і щоб наглядав над імперією. 17 січня 395 р. Теодосій помер, відмовляючи покайний Псалом. Два роки опісля зійшов у могилу і великий єпископ Медіоляну Св. Амвросій. В той час варвари вже готувалися до наступу на імперію.

Східні Отці й учителі Церкви

Св. Василій 330-379 рр. Про Св. Василя вже була згадка, коли йшла мова про монашество. Він народився в Кесарії Кападокійській 330 р. й одержав добре виховання від своєї матері Емелії та бабці Макрини. Освіту здобув у Кесарії, Константинополі й Атенах, де зав'язав знайомство з Григорієм з Назянсу. Повернувшись з Атен додому, вступив на державну службу і мав відкрити перед собою світлу майбутність, але він вибрав усамотнене життя, покинув Кесарію й пішов на пустинне місце в Понті, де перебував довго в товаристві Григорія з Назянсу. В 364 р. архієпископ Кесарії Кападокійської покликав його на службу при церкві й висвятив на священника, а коли помер (370 р.), то Василій став його наступником на архієпископському престолі, а тим самим — митрополитом Кападокії й екзархом цілої північної Малої Азії.

Ставши архієпископом, і ділом, і словом боронив своє стадо та й цілу Церкву перед наступом єретиків аріян, що мали опору в особі цісаря Валенса. Василій не уступив погрозам Валенса, а навіть відмовив йому Св. Причастя в 372 р. в церкві в Кесарії. Імператор Валене, прихильник аріян, щоб прихилити Василя на свій бік, послав до нього намісника Модеста, щоб той обіцянками й погрозами намовляв його перейти до аріян. Коли цей пригрозив Василієві позбавленням майна, засланням і смертю, то Св. Василій так відповів: «Даремно мені грозиш, бо не знайдеш в мені нічого, як тільки зношену одіж і кілька книжок; заслання не боюся, бо вся земля Бога, якому служу; не боюся ні смерті, бо скорше мене злучить з моїм Господом в небесній щасливості, чого давно бажаю». Коли Модест переказав ті слова імператорові Валенсові, то він подивлявся Св. Василю й залишив його в спокої.

Василій написав багато праць в обороні правдивої віри, уклав Святу Літургію й монаші правила. *Помер 1 січня 379 р.*

Св. Григорій з Назянсу (329-390 рр.) народився в містечку Назянсі (Кападокія), де його батько був єпископом. Від ранньої молодості був щирим приятелем Св. Василя, зокрема, під час студій, а опісля жив з ним довго на самоті в Понті. Опісля, батько в 361 р. уділив йому священичих свячень, а в 371 р. Св. Василій висвятив його на єпископа. Антіохійський Синод 378 р. вислав його до Константинополя, щоб боронити правдиву віру перед аріянами, і він почав навчати в церкві «Воскресення», пояснюючи проповідями народові правдиву віру згідно з нікейським символом. Імператор Теодосій зробив його царгородським архієпископом у 380 р., і в тій гідності підтвердив його II Вселенський Собор 381 р., який відбувся в Царгороді. Коли опісля виринули якісь непорозуміння щодо його іменування, то Св. Григорій зрікся тої гідності, покинув Царгород і вернувся до Кападокії, де й помер 389 р., займаючись студіями. Завдяки його красномовству названо його «Богословом».

У четвертому столітті особливо вирізняються ще дві постаті: Св. Іван Золото-устий — засновник проповідництва і Св. Єронім - знавець Святого Письма. Обоє вони народились близько 344 р.

Св. Іван Золотоустий (344-407 рр.) був малий ростом і слабкого здоров'я, але любов до Христа була в нього геройська. Він народився в Антіохії (Сірія) коло 344 р. Батько був високим державним урядовцем, однак помер, коли син був ще малим. Мати Івана мала тоді щойно 20 років і називалась Антуса, вона лишилася вдовою й усе життя присвятила вихованню сина. Була вона щасливішою, ніж Мо-ніка, мати Св. Августина, бо розвиток її сина був гармонійний під кожним оглядом.

У Антіохії, яка наряду з Олександрією була найсильнішою твердиною гелленістичної культури, Іван мав можливість вчитись у визначних учителів, таких, як бесідник Лібаній та філософ Адрагат, і в них здобув добру освіту тож слід цього видно в його проповідях. Хрещення одержав, маючи 20 років, бо такий був тоді звичай. Незабаром став ченцем і звернув увагу на здобуття богословської освіти, маючи за вчителя Діодора, майбутнього єпископа Тарсу, а за приятеля Теодора, майбутнього єпископа Мопсуестії. 373 р. по смерті мами пішов у пустиню і жив там 6 років, де великою суворістю життя дещо підірвав собі здоров'я й мусив вернутись до Антіохії, де єпископ висвятив його на диякона. В той час, маючи 44 роки, він написав знамениту книжку «Про священство».

Єпископ Антіохії Флявіян висвятив його на священика, бо знав його змалечку й любив його як сина, то й поручив йому уряд проповідника й учителя народу, який він виконував впродовж 12 років. У цьому великому місті, яким була Антіохія, своїми проповідями він став дійсним проповідником народу, тьма тьменна людей тиснулась у катедральному храмі, щоб почути його слово. Його красномовність перемінювала душі. Найвищого вершка своїми проповідями досягнув він у 387 р., коли в Антіохії вибухла революція, яку жорстоко придусила імператорська поліція. Після

цього Св. Іван своїм словом мусив підтримати на душі своїх співмешканців та заспокоїти їх. Ще сьогодні читаючи ті проповіді, відчувається зворушення й сила генія. Його почали називати «Золотоустим».

Він здобув собі таку загальну славу своїми чеснотами, мудрістю, відвагою та красномовністю, що імператорський двір був вражений. У 397 р. став кон-стантинопільським єпископом. Це були найтяжчі його роки, однак він відважно виконував своє післанництво, даючи свідоцтво правди й любові, не лише тавруючи пороки пересічних християн, але й імператриці Евдоксії й визначного міністра Евтропія та виступаючи проти жорстокості провідників готів і переносячи спокійно всі переслідування й заслання.

У своїй палаті почав провадити скромне й умертливе життя, закликаючи й своє духовенство до порядку. Народ, що спочатку поставився до нього холодно, опісля почав ним захоплюватися. Коли всемогучий міністер Евтропій, що виступав проти Івана, попав у неласку, і схоронився в соборі Св. Софії, покликаючись на право азилю, яке він хотів перед тим зліквідувати, то Іван Золотоустий не завагався його боронити. Однак це його не врятувало перед смертю, яку завдав йому, з наказу імператора Аркадія, провідник готів Гаїна.

Від того часу всі ті, що старалися, щоб Іван був константинопільським єпископом, стали рішуче проти нього. Очевидно, під проводом Евдоксії. До них долучились невдоволені священики, монахи, готи-аріяни, оскаржили Івана за ори-генізм. У 403 р. був скликаний так званий «собор під Дубом» під проводом Теодосія Олександрійського, що усунув його з царгородського престолу, й імператор Аркадій заслав його, але потайки, бо боявся народного гніву. Це перше заслання не тривало довго, бо народ почав проявляти свій гнів, а до того землетрус настрашив Евдоксію, так що вона вплинула на мужа, щоб відкликав Івана. Перерва тривала тільки кілька місяців. Коли поставлено велику срібну статую Евдоксії перед собором Св. Софії, то неустрашимий єпископ рішуче запротестував, натякаючи на блудну Іродіяду. Евдоксія, ображена, переконала Аркадія, що Іван Золотоустий поширює ересь. Прийшов новий засуд і заслання. Спершу три роки тримали його під наглядом, а потім, коли папа Св. Іннокентій став у його обороні, Аркадій рішився вислати його на край своєї імперії. Вояки вели його, понад 70-літнього, три місяці найтяжчими гірськими стежками в дощ і в спеку.

Коли *13 вересня 407 р.* дійшли до Комана (на Кавказі), то примістили його в каплиці Св. Василіска. Вночі з'явився йому цей місцевий мученик і сказав: «Відважно, Іване, незабаром будемо разом». Вранці, коли вояки казали збиратися в дальшу дорогу, він зімлів. Вони занесли його до каплиці, а він казав дати йому білі ризи і Пресвяту Евхаристію, а вмираючи, сказав: «Слава Богові за все».

Крім згаданої книжки «Про священство», написав він ще праці про монаше життя, виховання дітей, чистоту, проти імператора Юліяна Апостата, проти поган, проти жидів. Залишилося багато його прегарних листів зі заслання. Головна праця Св. Івана Золотоустого - це проповіді (гомilії), яких сотні були виголошені з різних нагод: полемічні, моральні, богословські.

Уклад проповідей звичайно був такий: перша частина - це обґрунтування (аргументація), оперте на богословських (догматичних) основах, зокрема на Святому Письмі, а в другій частині він виводив засади і заключення, що були подивугідно пристосовані до слухачів. Був ніжної і вразливої вдачі, сотворений до контемплативного життя, практичного змислу в нього не було багато. Не любив боротьби, радше уступався перед противниками. Уложив він також і Святу Літургію, що несе його ім'я. Після смерті його мощі перенесено урочисто до Царгорода й похоронено в церкві Св. Павла.

Св. Єронім народився в Стрідоні, на границі Дальматії й Панонії біля 347 р. Освіту здобув у Римі, а маючи 20 років, одержав хрещення. В 372 р. поїхав до Антіохії, щоб пізнати Схід. У сірійській пустині став монахом і провадив дуже суворе життя, одночасно вдосконалював своє знання грецької мови й вивчав єврейську та арамейську мови. В Антіохії одержав священичі свячення, а опісля, як учень Св. Григорія Назянзенського, організував ексегетичні курси. Від 382-385 рр. був у Римі радником і секретарем Папи Дамази, який доручив йому велике завдання, для сповнення якого він мав найкращу підготовку - зладити рецензію старолатинського тексту Євангелій. По смерті Папи 386 р. він перенісся з Риму до Палестини, до Вифлеєму «біля ясел Христа» і там заснував монастир і жив у ньому 35 років, працюючи як ексегет, перекладач та історик. Помер 419 р.

Був він одним з найбільш вчених Отців Церкви. Основна його праця - це латинський переклад Св. письма Старого й Нового Завіту, так звана «Вульгата». Щоб довершити це діло, Св. Єронім впродовж 15 років працював, порівнював тексти, поправив латинський переклад Нового Завіту, званий «Ветус Латіна», і дав Церкві твір дотепер неперевершений. Між західними Отцями він є найкращим знавцем класичної латинської літератури й мови. Мав глибокі відомості з біблійної історії, географії, старовини та історії Церкви.

Крім цього, написав багато коментарів до Св. Письма, продовжував «Хроніку Евзебія» і написав 135 життєписів «визначних мужів», тобто історії християнської літератури. Провадив велику переписку, беручи участь у всіх богословських дискусіях свого часу зі своєї келії в Палестині. Уникнув він єпископської гідності і був тільки священиком. З природи був нагальним і через будь-що ображався, а в полемічних творах громив без милосердя своїх противників.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ. ЦЕРКВА В ЧАСАХ МАНДРІВКИ НАРОДІВ

Св. Августин (354-430 рр.)

Св. Августин народився 13 листопада 354 р. в Тагасте (Нумідія, Африка). Про свій молодечий вік аж у 387 р. він написав власноручний життєпис, так звані «Ісповідання» («Конфесіонес»). Був він життєрадісним, ентузіастом і такої вдачі, що вела його деколи до пересади, зрештою, як і багатьох інших африканців. Замолоду був дещо жорстокий, неслухняний,

нетерпеливий. Його незвичайна освіченість доводила його до висновку, що всякі зусилля непотрібні. Ніхто не міг собі дати з ним ради: ні вчителі, що його били, ні батько Патрикій — поганин, ні *мати Моніка* - побожна християнка, яку він шанував.

Тагасте - це була маленька оселя серед гір і лісів, і тому Патрикій рішився перед своєю смертю вислати сина до сусіднього міста Мадаври, а потім до Картагіни, щоб там він здобув знання. На жаль, в Картагіні Августин попав на хибні дороги, заприятнився з єретиками-маніхейцями і почав провадити грішне життя. Для тої єресі працював він 374-383 рр. в Тагасте і в Картагіні, будучи учителем риторики. А його мати Моніка молилась і плакала. Один єпископ, у якого вона просила поради, сказав: «Заспокійся, син задля стільки сліз не пропаде». Але ще не вибила Божа година, однак вона вже була близька.

В 383 р. під впливом амбіції і невдоволення Августин рішився поїхати до Риму. Але тут на нього чекали розчарування. Нездужав, жив нужденне, римляни не звертали на нього уваги, учні його використовували, і він уже мав намір вертатися до Африки, коли несподівано, завдяки своїм приятелям маніхейцям і префектові Сіммакові-«поганинові», запропоновано йому катедру риторики в Мілані. Задоволений, що вже скінчилася нужда, весною 384 р. вибрався Августин до Мілану, не знаючи, що там на нього чекає Христос. Він мав тоді 30 років, найвищий час, щоб своє життя будувати на тривких засадах. Однак він переходив глибоку духовну кризу, маніхеїзм його розчарував, і він почав від нього віддалятися. Поверхнево він був веселий: професор, якого всі радо слухали, мешкав у гарному домі з милим городом, проте далі жив неморально. Щоб започаткувати своє вчення, вирішив стати катехуменом Католицької Церкви, Церкви своїх батьків, «поки певне світло не просвітить його життя».

Головною постаттю тоді в Мілані був єпископ Амвросій, нащадок аристократичної родини, високий державний урядник, переконуючий співрозмовник, великий учений, приятель імператора, одним словом, така людина, якою Августин захоплювався. Він його відвідав після свого приїзду до Мілану, проте потім не зав'язав ближчих зв'язків. Але радо ходив слухати проповіді Амвросія, читав його праці, йшов за його прикладом. Під впливом бажання до більших знань читав твори Платона, Плотіна та інших неоплатоніків, відкривав основну доброту кожного єства і тим способом усував останні сліди маніхеїзму. Читав Св. Письмо, яке так переконливо пояснював Св. Амвросій, читав Св. Павла, тривожився, бо відчував, що потрібно скинути з себе «старого» чоловіка і одягнутись в «нового» але ще не мав сили. Приїхала до Мілану його мати Моніка, і тоді настало навернення Вікторіна, славного ретора. Іншого разу чув, як один його приятель африканець оповідав йому з великим запалом про ідеал монашого життя, про те, як два старшини в Трір; прочитавши життєпис Св. Антонія, покинули віськову службу й стали монахами. Це все викликало глибокі переживання, і він немов почув голос: «Чи ти не здібний зробити це, що зробили ці люди, ці діти, ці жінки»? — тобто посвятитися цілком служінню Богові?

Серед таких переживань прийшло *весною 386 р.* в його подвір'ї в Мілані чудесне одкровення. Августин повний тривоги впав на землю і крізь сльози благав: «Докіль, Господи?». Несподівано, в сусіднім городі почув дитячий голос, що співав, повторюючи слова: «Візьми і читай» (Толле, леге). Серед замішання в якому він тоді був, прийняв цей голос, як наказ згори. Негайно піднісся з землі, взяв до рук послання Св. Павла і відчинилась йому сторінка 13 глави Послання до Римлян: «Поводьтеся чесно: не в ненажерстві та пияцтві, не в перелюбі та розпусті, не у сварні та в заздрощах, але вдягніться в Господа Ісуса Христа і не дбайте про тіло в похотях» /Рим. 13,13-14/. Книжка випала йому з рук, навіщо ж було читати далі. Світло миру й спокою залило його душу. Августин зрозумів. У липні 386 р. залишив Мілан, щоб, усамотившись, змінити біг життя. Перенісся до вілли свого приятеля в Альпах. Там тишина і мовчання, краса природи і прекрасний захід сонця товаришували його самотності. Було це в Касіякум. З ним були мати Моніка, син Адеодат і деякі приятелі. Пам'яткою з того перебування, яке тривало 9 місяців є його «Соліло/сві» (Розмови зі самим собою), вони показують, яку велику боротьбу він проводив зі собою під час безсонних ночей, бо «старий чоловік» не хотів умирати. На Великдень з 24 на 25 квітня 387 р. разом із сином і приятелем Аліпієм прийняв хрещення з рук єпископа Амвросія. Потім зрікся катедри риторики і прийняв рішення вернутися до Африки. В Остії мати важко занедужала, однак вона була спокійна й рішуча і не думала про близьку смерть, тільки про сина, якого своїми молитвами повернула Богові. Августин, поховавши маму в Остії і приїхавши до Африки, продав своє майно та роздав убогим і з кількома приятелями заснував перший августинський монастир.

Безсмертний архитвір Августина - «Ісповідання» («Конфессіонес»). «Августин розвиває й доказує зі своїх власних переживань провідну думку, виражену на вступі Ісповідань» /Лаба Василь, цит. твір, стор. 363/ «Ісповідання» є його сповіддю з моральних прогріхів ранішого життя. «Ретрактаціонес» (ревізія) є знову сповіддю з доктринальних похибок у раніших творах» /там само, стор. 370/. Тяжкі переживання тої душі, що шукала, світла знаємо в деталях, тому що сам Августин описав це з повною щирістю у своїх «Ісповіданнях». Вони належать до п'яти-шести творів, які пережили всі нещастя історії. Коли він писав ті ісповідання 397-398 рр., то мав уже понад сорок років, від 391р. був священником, а від 395 р. єпископом. Якщо Св. Августин говорить у «Ісповіданнях» про себе і про свої провини, то для того, щоб показати конкретним прикладом Всемогучість Бога і ласки. З наміром прославити Бога Св. Августин своїм твором відкрив дорогу для нового письменства, яке мало змогу розвиватися на християнській ниві. Вглиблюючись в себе, людина є певна, що досягне Божу присутність. «Новерім ме, новерім те» — «якщо я пізнаю себе, то пізнаю Тебе». Інші його відомі слова: «Сотворив Ти нас для Тебе, і неспокійне наше серце, доки не епічне в Тобі, о Боже». Августин після хрещення став новим чоловіком, помер для Христа і з Ним воскрес, щоб ділом і пером, під впливом генія і святості творити Його волю.

Августин мав слабе здоров'я, але часто так буває, що слабосилі люди довершували великанські діла, наприклад Св. Павло, Св. Вернард, Св. Ігнатій, Мікеланджело. Немає теми, якої б він не торкнувся, поглиблюючи її. Його твори величезні, щонайменше 232 книжки, не включаючи тут 363 промови та 260 листів, що теж є справжніми трактатами. Усі ці твори видані в патрологічній збірці Міне в 16 великих томах. Крім «Ісповідань», важливіші його твори - це: «*Боже Царство**», «*Про Пресвяту Трійцю*», «*Християнська наука*», «*Віра*» й «*Символ*». Слова, що найчастіше виходили з-під його пера - це «амор і харітас» (любов), тому й називають його доктором любові.

Єпископ. У 388 р. Августин заснував у Тагасте невелику общину, яка не була властивим монастирем. У 391 р., будучи в Гіппоні, єпископ Валерій на прохання вірних висвятив його на священника, потім зробив його своїм коадютором, а в 396 р. по смерті єпископа Валерія, Августин став гіппонським єпископом (це місто називається сьогодні Бона в Тунісі). Будучи єпископом, він далі провадив життя монаше - спільне у своїй палаті.

Богослов. У 388 р. Августин почав поборювати маніхеїзм, до якого перед тим належав, і цю боротьбу провадив він двадцять років. При кінці його життя маніхеїзм вже був близький до кінцевого занепаду. Від 400 р. аж до смерті поборював він *донастистів*, розвиваючи науку про Церкву й Св. Тайни, та *пелягійан* і *семипелягійан*, поглиблюючи науку про первородний гріх і божественну благодать.

Про Церкву писав він, що вона милосердна для всіх, а також і для грішників. Наймиліші її члени - це покірні серцем, її голова, слуги й Тайни - святі. Вона католицька.

Коли ця боротьба доходила до верху, постала нова небезпека. Під час вселенського архиєрейства Анастасія (399-401 рр.) бретонський монах, що взяв собі грецьке ім'я Пелагій, почав проголошувати в Римі нову науку *про моральну всемогутність волі*, кажучи, що людина, навіть коли не хоче добра і його не чинить, може робити добро. Первородний гріх не існує. Смертний і пристрасний Адам пошкодив нам тільки своїм прикладом. Отже, хрещення не є абсолютно (безумовно) обов'язковим. Освячаюча благодать не є необхідною для надприродного життя. Тому, остаточно, відкуплення тратить зміст відродження від смерті до життя, і, що найбільше, є воно прикладом піднесення до Бога.

Те вчення Пелагія позбавляло релігію всього надприродного і зводило її до чистого моралізму, заперечувало корисність жертви Христа й робило безкорисною молитву. «Якщо можу спастися сам, то навіщо молитися?» Зникав чудесний, потішаючий для християнства образ Христа, що бере на себе гріхи людей, щоб їх звільнити й піднести до Бога. Спочатку деякі не бачили нічого ложного у вченні Пелагія. Однак Августин спостеріг відразу, що в науці Пелагія є небезпечна єресь, бо знав він з власного досвіду, якою слабою є воля людини, і яка необхідна поміч Бога. Важливіші його праці проти пелягійан - це: «Про заслуги грішників», «Про хрещення дітей», «Дух і буква» та «Правда і ласка». Картагінський Собор 416 р. приготував *засуд на Пелагія*, і цей засуд видав Папа Іннокент

І у 417 р. Августин, поборюючи ересь пелегіанізму, багато причинився до розвитку католицької науки. Головна ідея, яку він тоді розвинув - це слова Св. Ап. Павла: «Що маєте, що ви не одержали?» Благодать, добрі діла, віра — все те існує тільки завдяки Божій допомозі. Все добро, яке чинимо, робить у нас Бог. У всьому ми залежні від Нього.

Про Боже Царство

В кінці серпня 410 р. дійшла до Африки страшна вістка: візиготи під проводом Алярика *знищили Рим*. Глибокий смуток опанував християн. «Тіло Петра є в Римі! - казав Св. Августин, - Тіло Павла є в Римі! В Римі спочивають Лаврентій і тіла мучеників! Рим у небезпеці, Рим знищений! Скрізь смуток і руїна!» На цю вістку Св. Августин реагує відповідно до свого темпераменту і до своєї віри, тобто як мислитель, як письменник і як віруючий, передбачаючи одночасно майбутність. Інші були немов спаралізовані, бачучи, що на їхніх очах гине один світ, не сподівались більше нічого. Натомість Августин скоро віднайшов рівновагу духа. Занепад Риму - це не був кінець світу, лише одного світу, подібна катастрофа відбулася колись з Троєю. Цивілізації, як і особи, є смертні, важливо зрозуміти смисл (сенси) цієї драми і її місце в часі та в Божих намірах. Занепад Риму — це не зупинка часу, і правдивим завданням людей є не плач, а будова завтрашнього.

412 р. Августин почав писати свій твір «*Боже Царство*» і закінчив його лише в 426 р. Почав від знищення Риму і скінчив Страшним Судом. Перших 10 книг цього твору — *це критика поганства*, а решта 11 книг — це наука про два Царства, їх початок, розвиток і кінець. Одна спільнота гине, але є вже друга, щоб її заступити, і її не зможуть перемогти. Щоб спасти світ, потрібно практикувати засади Христа, потрібно якнайбільше застосовувати їх у Царстві людей. У творі представлено відносини між Церквою і державою. Цей головний твір Августина є й свого роду апологією, а також історією, філософією історії, і навіть теологією. У ньому Августин представив діла Бога в історії світу.

Смерть Августина

В травні 430 р. вандали почали облогу Гіппони, здавалось, що прийшов їй кінець. Серед тої розпуки й страху люди звернули очі на старого і втомленого боротьбою Августина. Він завжди молився, читав, писав і навчав Євангелія. Від його слів у мешканців Гіппони зростала надія. «Ви кажете, - проповідував він, - горе нам! Світ загине! Але послухайте слова: небо й земля перейдуть, а слово Боже не перейде! Досить зойків і плачу! Чи ми йе відповідальні за ту долю, яка вас придавлює? Тяжкі часи, страшні часи - кажуть люди. Але часи? - це ми! Які ми, такі й часи! Чейже знаєте, що воля Божа сповнюється і через тяжкі досвіди. Правдиві багатства - це не ті, які вандали можуть забрати. Правдиве життя - це не те, яке вандал може відібрати». Такі й подібні слова Августина були потіхою і бальзамом на зболілі серця його вірних.

У третій місяць облоги цей могутній голос замовк. Августин, відчуваючи, що наближається година його смерті, замкнувся у своїй келії, роблячи підсумки свого життя, зважуючи і молячись. На стінах келії причепив текст покайних Псалмів, щоб могли кожної хвилини їх відмовляти і просити Бога прощення своїх провин. *28 серпня 430 р. він заснув навіки.*

Велич Августина. Його діяльність і його особистість мали вплив не тільки в Африці, але й поза нею. Це передусім видно з його великої переписки з єпископами Італії, Франції, Сходу, Палестини і Єгипту. Його запитували про різні справи, і він всім і на все відповідав. Крім єпископів, одержував він листи від високих державних урядників, від монахів, монахинь, батьків родини. Отже, не дивно, що Церква дуже скоро проголосила його «*доктором*» Церкви, і зачислила разом зі Св. Єронімом, Амвросієм і Григорієм Великим, до *«великих учителів»* Церкви. Впродовж століть вплив Св. Августина постійно зростав.

Мандрівка народів і їх навернення

В Германії концентрувалися завойовники, які згодом напали й знищили Римську імперію. Для римлян Германія - це були простори на північ від ріки Рейн і Дунаю аж до Балтійського моря. Там жили різні племена, що займались передусім полюванням і скотарством, їх пристрастю була війна, та й їхня релігія прославляла війну: їхній головний бог Вотан приймав до раю "відважних воїнів, які згинули на полі слави.

Германи були великі ростом і біляві з вигляду. Вони поділялись на *візиготів* і *остроготів* та жили над Дунаєм. *Тевтони* жили вздовж Рейну й інших рік, вони поділялися на *франків*, *аляманів*, *бургундів* і *вандалів*. Перші з них, тобто франки і алямани вже в III ст. напали на імперію. Інші (бургунди, вандали й готи), не прийняли правдивого християнства, лише аріянізм.

Причини наїзду германів на Римську імперію були різні. Вони мешкали на убогих землях, серед холодного клімату, і тому їх притягали середземноморські країни, що були тепліші і більш урожайні. Крім цього, на готів натискали зі сходу гуни, і для готів Римська імперія видавалася захистом перед гунами. Зрештою, германи вже перед тим поволі просувались на територію Римської Імперії, доки ще рушили цілі маси. Вони зголошувалися, як *колоністи*, для управи на ріллі, коли бракувало римлянам робочої сили, і до *війська*, де доходили навіть до найвищих становищ. У Італії готи, що прийшли зі Сходу, під проводом Аларика 24 серпня 410 р. зайняли Рим, до того часу ніким не здобутий, і страшно його руйнували впродовж 4 днів, однак пощадили церкви. З Італії готи перейшли до південної Галії (Франції) і поселилися в *Аквітанії*, а в 416 р. стали союзниками Риму.

В північній Галії франки, союзники римлян, почали просуватись всередину краю. Бургунди, йдучи за прикладом Франків, зайняли Сабавдію і Швейцарію, а вандали під проводом Гензериха в 429 р. через

Іспанію перейшли до північної Африки і зайняли Картагину. Найжорстокіші з них були вандали.

Впродовж трьох чвертей століття Західня Римська Імперія була в руках варварів. Чому? Бо Імперія вже була засуджена на загибель. Вона була вмираюча. Коли її заатакували варвари, її сила була лише показна.

17 січня 395 р. *Теодосій*, останній з великих римських імператорів, помер у своїй палаті в Мілані. Рік перед смертю він поділив імперію між своїх синів: Аркудій на Сході, а Гонорій на Заході. Однак вони не одідичили прикмет свого великого батька, все більше ненавиділись і почали між собою воювати. Аркудій помер 408 р., а Гонорій 423 р. По смерті *Валентиніана III* (423-455 рр.), імператора Заходу, впродовж 19 років було аж 9 імператорів (455-474 рр.). Це був знак агонії славної імперії.

Гуни

В середині V ст. германи об'єдналися з римлянами перед «жовтою небезпекою», якою були гуни. Вони вийшли колись з глибин Монголії і довгий час кочували над долішньою Волгою. В 372 р. рушили на Захід. Перемогли аланів, 375 р. знищили готську державу Германариха на Дніпрі і з'явилися на границях Римської імперії. Внаслідок цього сильного наступу гуни підкорили своїй владі *величезні простори* від Каспійського моря до ріки Рейну і до Адріатики, з осередком у Паннонії (нинішня Мадярщина).

На українських землях почалась доба панування азійських кочовиків, яка тривала 500 років. І їх можна вважати пропашими в історії України і східної Європи. Азійські кочовики знищили дотеперішні початки громадської організації, віками створювану культуру. Гуни були першим страшним, жорстоким азійським народом, що ніс зі собою руїну й нищив усе на своєму шляху. Відтоді Україна стала щитом Європи і прийняла на себе перші, найтяжчі удари азійських варварів.

Найбільших успіхів досягли гуни за *Атілли* (435-453 рр.), якого передання назвало «бичем господнім». 451 р. Атілла на чолі своїх полчищ з'явився в Галії, 7 квітня здобув місто Мец, обійшов Париж і подався на південь, почав облогу Орлеану. І там на Каталяунських полях над рікою *Люарою* 23 червня 451 р. полководець *Ецій* на чолі римських і германських полків завдав Атіллі поразки. Західна цивілізація була врятована. Спомин про ту наглу й страшну бурю, яку викликали гуни, залишився і в творі «Нібелюнген».

Папа Лев Великий (440-461 рр.)

Гуни, примушені вернутися за ріку Рен, в *серпні* 452 р. рушили на Італію, руйнуючи все по дорозі. Здобули вже Аквілею і прямували на Рим. Коли Атілла приготовлявся до переправи через ріку Мінчо, мав видіння: християнських священиків, монахів, патрицій на конях, багато дияконів і співаків, які несли хрести і прапори. Серед них їхав, молячись, старець з білою бородою. Коли Атілла спитав його: «Хто ти?» - почув відповідь:

«Лев, Папа». Пізніша легенда : повідає, що Атілла, приймаючи в Мантурі Папу Лева, побачив за його плечима верховних апостолів Петра й Павла, що погрожували йому мечем, і тому відтягнув свої війська аж за Дунай.

В кожному разі, тоді, коли зникла всяка земна надія на рятунок, імператор Залентиніян III вислав Св. Лева, Папу, щоб той старався спинити жовту навалу, . справді, чоловік Божий цього досягнув, хоч не знаємо ми, як переконав він Атіллу. Цей факт мав дуже велике значення, бо погани не переставали повторювати, що причиною нещастя була відмова від культу давніх богів. Тим часом лапа Лев своєю інтервенцією до Атілли врятував Рим, і це була найкраща відповідь на закиди поган.

Крім цього, своєю діяльністю Св. Лев дав Апостольському Престолові такий авторитет, якого він уже ніколи не втратить. Це вселенське архиєрейство, за яким Церква від самих початків признавала вищість, бо найстарше передання зв'язувало його зі Св. Петром; це авторитет, про який з такою пошаною говорив уже від 106 р. Св. Ігнатій Антіохійський; цей Апостольський Престол, що завжди був свідомий своїх прерогатив дисциплінарних і догматичних, зробив Рим глибокою християнського світу, тоді коли провінційні міста ставали осідком Імперії, і став займати дуже важливе становище. В тяжкі хвилини, коли цивілізація котилась в прірву, Церква, одинока сила спротиву, мала свого голову. Відомі з цього часу слова Амросія: «Де Петро, там Церква, або Св. Августина: «Рим сказав, справа скінчена».

І безпосередні попередники Св. Лева мали подібне завдання. І Св. Анастасій (398-401 рр.), і Св. *Іннокент* (401-417 рр.), що боронив Св. Івана Золотоустого, що старався помирити Аларіка з Гонорієм і що засудив єресь пелаянізму. Про Св. Зозіма (417-418 р.) мало є даних, так само, як і про Св. Боніфатія (419-422 рр.). Велике почуття свого уряду відчував Св. *Келестин* (422-432 рр.). Він торжественно потвердив право відклику до Риму для всіх, вислав Св. Патрика на проповідь Євангелія до Ірландії і проти волі імператора Сходу Теодосія II засудив Несторія. Коли помер Папа Св. Сикст III (432-440 рр.), що так гарно прикрасив базиліку Санта Марія Маджджоре, то вибрано диякона Лева. Він походив з Тоскани, однак вихований був у Римі. Належав до римського клиру, відзначався великим авторитетом, чеснотами, інтелігентністю і характером. Був дорадником Папів Келестина і Сикста, які висилали його з різними дипломатичними й церковними порученнями. Смерть Папи Сикста застала його у Франції, і його вибрано на Папу в його відсутність 29 вересня 440 р. Часи були тяжкі. Двадцятилітній Імператор Заходу, Валентиніян III провадив легке життя, а імперією кермувала його мама, яка не зуміла зорганізувати опір варварам, які від 35 років нападали на імперію. Натомість, на Сході імператор Теодосій II став опікуном єретиків.

У Італії Папа Лев боровся проти пелаянів і манихейів, що їх вандали прогнали з Африки. Однак найкраще виявився великий дух Папи в боротьбі з монофізитизмом і з посягненням Царгороду на першенство в Східній Церкві. Коли царгородський патріярх Флявіян повідомив Папу, що Синод у Царгороді 448 р. осудив Євтихієве вчення про одну природу в Христі, Папа сам

вияснив католицьке навчання в «догматичному листі до Флявіяна» і вислав з інструкціями своїх легатів на Собор, скликаний цісарем Теодосієм II до Ефезу. Здійснений у 449 р. під головуванням Діоскура, олександрійського патріярха, і під охороною цісаря, Собор в Ефезі занехтував усі папські зарядження. Тоді Папа Лев засудив цей собор, називаючи його «розбійничим», і згодився на пропозицію нового цісаря Маркіяна про скликання собору до Халкедону, яким мали провадити папські легати, наділені точними інструкціями. В 451 р. Собор з піднесенням прийняв листа Папи до патріярха Флявіяна, заявляючи, що «Петро промовив устами Лева». Викладене в тому листі вчення про дві природи в одній особі Спасителя залишилося впродовж христологічних суперечок раз і назавжди непохитною точкою опору для правовірних /Василь Лаба, цит. твір, стор. 463/.

Св. Лев - це була постать провідника. Ясний, точний, упорядкований, обдарований розумом, він навіть для найбільш заплутаних справ знаходив практичну розв'язку. Характер сильний і непохитний, якого не придавлювали труднощі. Його гідний подиву спокій заспокоював і його оточення. Був великодушним та готовим завжди кожного прийняти й зрозуміти, ведений любов'ю Христа. Він був свідомий, що продовжує діло Князя Апостолів. У ті часи Св. Лев скріпив положення Церкви. Його політичний вплив був величезний. Коли загрожували гуни, то імператор Валентиніян просив його, щоб він переговорив з Атіл-лою. Був він рішучий у відношенні до імператора Теодосія II. В Римі часто виходив зі своєї лятеранської палати, щоб слідкувати за працею над відбудовою пам'ятників, над розкопками катакомб, щоб роздавати харчі під час голоду. В Італії контролював вибори єпископів, адміністрацію земних благ, займався датою хрещення і зв'язками з варварами. Серед тих численних завдань багато писав. Сама його переписка має 373 листи, дуже важливих для проводу Церкви і для різних проблем того часу. Не був він у своїх творах такий спекулятивний, як Св. Августин, але радше практичний. Таким був цей чоловік Божий. І хоч старовинний Рим мав зникнути, то Рим Апостолів і Мучеників, побудований «на скалі», не могло ніщо зрушити. І саме те переконання додало йому відваги піти на переговори з Атіллою.

В 455 р., коли Вандали висадилися в Італії і зайняли Рим, то Св. Лев єдиний боронив Рим і домігся від провідника Вандалів *Генсериха*, щоб вони не спалили місто. 10 листопада 461 р. цей великий Папа помер. Поховано його в базиліці Св. Петра. Папа Венедикт XIV надав Левові в 1754 р. титул «Учителя Церкви».

Падіння Західної Римської Імперії (476 р.)

Коли імператор Валентиніян III у 454 р. убив полководця Еція, переможця над Гунами, то сучасники казали, що він «правою рукою відрубав ліву». Пів року пізніше був убитий і Валенс III. Смерть «останнього з римлян» була знаком кінця. Ще 20 років Західна імперія боролася з хвилями життя, впродовж того часу на імператорському троні було аж 9 князів. Вкінці прийшов германець *'Рісімер*. Його наслідник,

генерал Орест, проголосив у 457 р. імператором свого сина, називаючи його «Ромулос Августулос». Наступного, 476 р. його усунув з трону Одоакр, полководець германів, він відіслав імператорські відзнаки до Константинополя, до імператора Сходу, а себе проголосив *королем Італії*. Таким трагічним був *кінець Римської Імперії*, завершувалось тисячоліття слави.

При кінці V ст. замість Римської Імперії були такі королівства в Західній Європі:

- остроготи в Італії;
- візиготи в Іспанії та південній Галії;
- бургунди в Східній Галії;
- франки в північній Галії;
- англо-саксони в Британії.

Нові народи прийняли латинську мову, яка стала основою нових мов італійської, французької, іспанської. Ті народи старались наслідувати римську *організацію*, за часів Карла Великого дійшли навіть до *віднови Імперії у 800 р.*, правда в дещо іншій формі. *Закони й римське право* стали зразком для всіх сучасних законодавств. Римські пам'ятники й література викликали в Середньовіччі поворот до давнини, що його називають ренесансом (відродженням). Зрештою, Католицька Церква своєю єдністю і єрархією наслідувала також організацію Римської імперії. Рим зі своїми вселенськими архиєреями став духовною столицею християнського : віту.

493 р. Одоакра переміг провідник остроготів *Теодорик Великий* (+523 р.); він зайняв Рим та Італію й володів ними аж до 553 р., прогнаний Нарсетом, полководцем військ імператора Юстиніяна. Італія стала тоді провінцією Східної Римської Імперії з центром у Равенні, звідси й назва **Екзархатн Равенни**, бо так від тої хвилини називалась імператорська адміністрація Італії.

Невдовзі (568 р.) північну Італію зайняли *Льонгобарди*, які були частково логанами, а частково аріянами. Тим часом, за імператора Юстиніяна (565 р.) імператорська влада в Італії підупадала через постійні наїзди варварів і через недбальство та неміч імператорського уряду. Єдиний сильний тодішній авторитет з Італії, що постійно зростав - це авторитет Вселенського Архиєрея, який заступався перед варварами за італійським народом.

Середньовіччя (476-1453 рр.)

Середньовіччя обіймає 10 століть, тобто період від упадку Західної Римської Імперії 476 р., що його спричинили наїзди варварів, аж до падіння Східної Римської Імперії, що сталося в 1453 р., коли турки знищили Константинопіль. Середньовіччя характеризують два роди монументів: *готичні катедри й сильні замки*.

Візантія й варвари

Хоч гуни, а пізніше болгари, авари і слов'яни нападали й на Візантію, подібно як інші варвари на Італію й Рим, однак не могли здобути Візантії, бо вона була сильно укріплена. Константин у 330 р. столицею імперії зробив *Візантію* — **Новий Рим** (звідси й назва візантійської імперії), і старався *укріпити* її перед нападами можливих наїздників, місто мало три оборонні мури. Його наступники: Теодосій II у 413 р. побудував від Мармурового моря і від Золотого Рогу мур завдовжки 7 км, висотою 12 м з 96 оборонними вежами; 512 р. Анастасій I побудував ще один оборонний вал завдовжки 75 км на віддалі 15 миль від міста. Через таку оборонну систему наїзники не могли здобути Візантії. Впродовж тисячі років на Візантію було 30 наїздів, і тільки один раз, в 1204 р. хрестоносцям Заходу вдалося здобути місто.

Треба мати на увазі ще й те, що в той час Захід був дуже слабкий. Маючи вибір між східними укріпленнями і слабо обороненою Італією та Галією, варвари, очевидно, вибирали ту, другу, можливість. Була ще й третя причина, що допомогла Візантії перетриматися тисячу років, а саме *автократичний, майже тоталітарний уряд*. На Заході він не був можливим, натомість на сході сягав він корінням до часів Олександра Великого, до Персів, до Фараонів у Єгипті. Кермована сильною рукою візантійських імператорів, Східна імперія врятувалась.

Візантійська імперія - це не було продовження вмираючої давнини, але створення нової цивілізації, що поширювалась і закріплювалась впродовж століть. Мала вона римські традиції, гелленістичні культуру й спосіб мислення, східний спосіб урядування. Одним словом, візантійський світ - це був глибоко оригінальний синтез, а його історичне завдання було безмежним. Візантійський Світ сягав від Чорного Моря до Північної Африки й охоплював Балкани, Грецію, Архіпелаг, Малу Азію, Сірію та Єгипет, тобто цілий східний середземноморський басейн, де перехрещувалися шляхи з Європи до Азії і з Півночі на Південь. Був одночасно морською імперією і колоніальною потугою. Впродовж тисячі років Візантія переживала різні періоди — величі й занепаду, щоб збагнути її велич, потрібно принаймні глянути на величні пам'ятки тої цивілізації в Равенні на Сіцилії, а передусім, у самому Константинополі. Візантія нагадує про світ багатств, інтелекту, юридичних студій, архітектури.

Сильні й слабкі сторони імперії

Римська імперія від самих своїх початків ставала щораз більше автократичною. З династії на династію, від Северів до Авреліяна, від Діоклеціана до Константина, імператорська влада уподібнювалась до монархій Азії і Єгипту. Біля 450 р. імператор Візантії був абсолютним володарем і, до того ж, прямо обожествлювався 40 мільйонами підданих. І це тримало імперію суцільною, не зважаючи на те, що деякі імператори були блідими особистостями. Так, наприклад, *Аркадій* (395-408 рр.) помітний хіба тим, що знищив вояків-готів, які займали занадто високі

місця в імперії. *Теодосій II Каліграф* (408-450 рр.) побудував другий оборонний мур, заснував у Константинополі школу й видав «Кодекс Теодосія». *Маркіян* (450-457 рр.) рішуче відмовився платити данину Атіллі. *Лев Тракієць* (457-474 рр.) реорганізував військо, а *Зенон* (474-491 рр.) знайшов спосіб, щоб позбутися Теодорика остроготів та спрямувати їх на Захід. Найкращими імператорами були останні два: *Анастасій* (491-518 рр.), що побудував третю оборонну лінію і зреформував скарбову систему, щоб зробити її легшою для підданих, і *Юстиніян* (518-527 рр.), старий вояк, що не вмів підписатись, але сильний характером, підготував трон для свого внука Юстиніяна.

Цей абсолютний автократизм, з погляду політичного, не мав злих наслідків у Візантії, бо серед безчисленних змов, заворушень і вбивств влада залишалась непорушною. Правда небезпека була в змішанні політичної влади з релігійною, тому що імператори вважали себе заступниками Бога на землі. Через те вони почали вмішуватися в такі справи, які цілковито до них не відносились. Це перемішання влади, яке почалось за Константина, в V ст. вже було цілковитим у виді *цезаропанізму*. Церква і держава стала одним. Протівитись християнству, означало бунтуватись проти Держави, якої закони були засновані на християнській науці. *ІАпостатом** (відступником), називали однаково того, хто відрікся віри і того, хто виступив проти Держави. І за тодішнім звичаєм, імператори, імператриці, князі, міністри й високі державні урядники, брали участь в богословських дискусіях про Пресвяту Трійцю, про Пречисту Діву Марію, надуживаючи своєю політичною владою, щоб мати вирішальне слово в теологічній суперечці, немов би були безпомилкові й у справах віри.

Втручались імператори в іменування патріархів і єпископів, їх усували, пересували церковні провінції, займалися внутрішнім життям Церкви, змінювали літургічний календар, установлювали обряди й правила для монахів і священників. Якщо релігійні кризи у Візантії були такі тяжкі, то без сумніву через перемішання духовного зі світським. Правда навіть серед найтяжчих часів і розколів, були групи духовних, які не вагались пригадувати правдиву науку, що й імператор, як християнин, підлягає законам, що є вищі від його волі, та що його влада обмежена владою Церкви.

Східна імперія мала три слабкі сторони:

Непевність престолонаслідства, так що це вирішувало військо, й воно в 518 р. проголосило імператором неграмотного селянина Юстиніяна, який був тоді провідником сторожі;

Богословські дискусії, що відносилися до природи й особи Христа (Аріянізм, Несторіянізм та Евтихіянізм);

Палатні інтриги, що їх викликали передусім жінки імператорів.

Великі богословські суперечки в V столітті

На початку IV ст. аріяни, що заперечували божество Христа, були майже переможені. Після того потрібно було боронити чоловічество Ісуса. Цю кризу викликала суперечність двох богословських шкіл.

Олександрійська катехична школа, за прикладом своїх провідників Климента Олександрійського й Орігена (найбільшого богослова грецької Церкви) в поясненні Св. Письма вживала *алегоричний (образний) спосіб*. Натомість у філософії притримувалася напрямку *платонічного* (духовного, що від земних речей доходить до ідей Божих), силою якою були богословські дискусії. До тої школи належав Св. Атанасій і три кападокійці (Св. Василій, Св. Григорій Ниссійський і Св. Григорій Богослов). Найбільшим її богословом у V ст. був Кирило Олександрійський, що від 412р. був патріархом. Стараючись пояснити злуку божества й чоловічества в Христі Ісусі, він уживав вислів: «*одна природа воплощеного Слова*», кажучи, що Божа природа пронизує людську, як вогонь розпалене вугілля чи кусок дерева. Так говорячи, він не відчував, що людську природу Ісуса поставлено в тіні, і що злука двох природ виглядала на «змішання».

Натомість *Антіохійська школа*, якої засновником був Лукіян Антіохійський (або Самосатський), відзначалась *буквальним* (граматикальним) та *історичним* поясненням Св. Письма. В науці наслідувала видатного грецького філософа *Аріс-тотеля*, й через те відчувався у ній легкий подув раціоналізму (де єдиним джерелом пізнання є розум). Заслужений провідник цієї школи в IV ст. Діодор з Тарсу (+394 р.), пояснюючи Св. Письмо, старався так зберегти чоловічество Ісуса, що вважав злуку двох природ тільки *моральною*, (що ґрунтується не на фактах, а на логічних і духовних засадах). Той напрям був ледве помітний у його учня Івана Золотоустого, сильніший вже був у визначного ексегета Теодора з Мопсуестії (+ 428 р.), а дуже сильний у його учня *Несторія*, що в 428 р. став царгородським єпископом. Різниця двох шкіл була наглядна, бо антіохійці, говорячи про відношення між двома природами в Христі, казали, що «Логос мешкає в чоловіці Ісусі, як у храмі».

Вірний засадам антіохійської школи, Несторій (дуже інтелігентний, але неопанований) і його учні проголошували, що в Христі є дві природи, тобто — дві особи: Божа й людська, і між ними є «єдність моральна», а не фізична («єнозис фізіке»), тобто «мешкання Слова в храмі, яким є людина». Далі вони вчили, що не можна приписувати людських діянь Божій природі. На хресті помер тільки чоловік, отже не можна казати, що «Божий Син пострадав за нас», або «Бог помер за нас». Очевидно, тим вони нівечили суть тайни Відкуплення і добровільної жертви Бога, щоб відкупити світ. Один священик Несторія на ім'я Анастасій у своїх проповідях виступав і проти Пречистої Диви Марії, признаючи їй тільки титул «Мати Христа» («Хрістотокос»*). Духовенство й народ піднялися проти цієї ложної науки, але Несторій боронив Анастасія, кажучи, що в Христі потрібно розрізнити не тільки дві природи, але й дві особи - одну божественну, а другу людську, і що Син Божий не стався правдивим чоловіком, а тільки замешкав у чоловіці

Ісусі, як у святині. Тому й Пречиста Діва Марія має називатися тільки «Христородиця» («Хрістотокос»), а не «Богородиця» («Теотокос»).

Проти тих хибних поглядів підняв свій могутній голос *Св. Кирило*, патріарх олександрійський. Тут потрібно підкреслити, що кожного разу, коли Церкві загрожувала ересь, виступала людина, спроможна відстояти правду. Св. Кирило проти ложного вчення Несторія здійснив те саме завдання, яке виконав св. Атанасій проти ересі Арія. Св. Кирило спочатку в лагідний спосіб старався :пам'ятати Несторія своїми зворушливими листами, пишучи чудесно про Божу Матір. Несторій не послухав. Тоді Св. Кирило 429 р. в своєму пасхальному листі до єгипетських єпископів і духовенства спростував вчення Несторія й звернувся до Папи *Келестина I* (422-432 рр.). Папа скликав *Римський Синод 430р.*, засудив помилкове вчення царгородського патріярха Несторія і закликав його відкликати свою ложну науку. Св. Кирило виготовив 12 анатематизмів, котрі вислав до Несторія, щоб він їх підписав. Наприклад у першому було сказано: «Якщо хтось не визнає, що Еммануїл є правдивим Богом, і що Пресвята Діва є Богородицею,, нехай буде виклятий (анатема)». Несторій не тільки не підписав їх, але й виготовив своїх 12 противних анатематизмів і вислав їх, як відповідь, Кирилові до підпису.

Ефезький Собор 431 р.

Коли богословська суперечка загострилася, тоді імператор Теодосій II окружним листом від 19 листопада 430 р. зверненим до митрополитів Сходу й Заходу (через імператора Валентиніяна III) заповів скликання III Вселенського Собору до Ефезу, на празник п'ятдесятниці 431 р. Там була велика церква посвячена Пречистій Діві Марії і вона стала церквою Собору. Особистим листом імператор запросив на Собор найбільшого тоді богослова західної Церкви - Св. Августина (однак він помер в обложеної вандалами Гіппоні, ще до приходу імператорського листа).

Очевидно, найзавзятішою постаттю Собору був Св. Кирило з 50 єпископами, і він як представник Папи відкрив Собор 22 червня 431 р. (із 16-денним спізненням), з участю 153 єпископів, хоча антіохійці зі своїм патріархом Іваном Іде не прийшли. Царгородський патріярх Несторій із 16 єпископами приїхав до Ефезу, однак незважаючи на трикратний заклик не прийшов до церкви на Собор. Крім цього місцеве населення, глибоко набожне до Пречистої Диви Марії, було таке вороже, що він просив імператорську сторожу для особистої охорони.

На першій сесії Собору прочитано й схвалено науку Кирила про гіпостатичну єдність двох природ у Христі. Пізніше, з деяким поспіхом видано засуд: «Господь Ісус Христос, зневажений ним (Несторієм), через цей святий Синод, щоб Несторія позбавити єпископської гідності і виключити із священної спільноти». Засуд підписано 198 присутніми єпископами. Імператорський представник на Соборі, Кандідіанус протестував, радив зачекати з відкриттям Собору, аж доки не прийдуть антіохійці зі своїм патріархом Іваном, і про те він вислав повідомлення імператорові. 4 дні пізніше прийшов нарешті патріярх Іван із 43 сірійськими єпископами. Вони відкрили свій Собор і

виключили з єдності Церкви олександрійського патріярха Кирила та місцевого єпископа Мемнона і вислали повідомлення імператорові про все вчинене. Імператор Теодосій заявив, що все дотепер зроблене в Ефезі — незаконне.

Тим часом, на II сесії Собору 10 липня в домі єпископа Мемнона привітано папських легатів (двох єпископів й одного священика), на IV сесії (16 липня) проголошено неважним рішення антіохійського синоду, на V сесії (17 липня) виклято патріярха Івана та його прихильників. Врешті на VII і останній сесії (31 липня), що відбулась у церкві Марії, potwierджено 6 канонів звернених проти Несторія і його прихильників. Окружним листом повідомлено про ті рішення всіх єпископів, що не мали змоги брати участь у Соборі. Теодосій potwierдив засуд про усунення Несторія, але й одночасно казав ув'язнити його противників Кирила й Мемнона та вислав до Бфезу свого скарбника Івана. Потім покликав до себе 8 представників обох партій, але його посередництво не вінчалось сподіваним успіхом. Тоді він видав рішення проти Несторія, мабуть під впливом своєї побожної сестри Пульхерії. Внаслідок того Несторій був засланий до монастиря недалеко від Антіохії, а потім до південного Єгипту, де він жив ще 20 років і там помер, залишаючись при своїх помилках аж до кінця.

Отці Собору могли повернутися до своїх Єпархій. Також і патріярх Кирило 30 жовтня 431 р., вернувся до своєї Олександрії, здобувши не тільки велику богословську, але також і церковно-політичну перемогу. Ефезький Собор установив апостольську науку, що в Ісусі Христі є дві природи, тобто божеська й людська, але тільки одна особа, а саме божеська особа Сина Божого, що беручи на себе людське тіло, прийняв до своєї божественної природи також і природу людську; через те Пречиста Діва Марія зовсім справедливо називалась Богородицею («Тео-токос»).

Також Папа Сикст III (432-439 рр.) на пам'ятку Ефезького Собору казав помістити в римській базиліці Св. Марії «Маджджоре», яку він збудував, у тріумфальній арці, марійські мозаїки.

В Ефезі засуджено Несторія, але не всю антіохійську школу й патріярха Івана та його прихильників. Зрештою поміркованим антіохійцям Кирило в 433 р. простягнув руку із замиранням, приймаючи їхнє визнання віри, в якому було слово «Теотокос». Однак зерно неправди почало кільчитись, даючи початок новій христологічній ересі, так що виникла потреба нового собору.

«Розбійничий Синод» 449 р.

Одним з найзавзятіших противників єретика Несторія був архимандрит царгородського монастиря Євтихій. Але він, поборюючи Несторія, попав у іншу крайність, а саме, що після злуки божеської природи з людською, людська була прямо абсорбована (як губка абсорбує воду), так що можна говорити про одну природу - божеську, яка терпіла за нас і нас спасла (мія кай моне фізіс).

Щоб розслідувати єресь, звану монофізизмом («моне фізіс»), царгородський патріарх Флявіян скликав місцевий синод у 448 р., де Евтихія виклято й засуджено. Олександрійський патріарх Діоскур, наслідник Кирила, що помер у 444 р., став на його захист, виринули суперечки й боротьба. За намовою Діоскура, імператор Теодосій II скликав новий синод до Ефезу, яким керував згаданий олександрійський патріарх Діоскур, що не допустив на Синод папських легатів і не дозволив прочитати «догматичного листа» Папи Лева до патріарха Флявіяна. Одночасно при допомозі монахів прихильників монофізизму та імператорського війська він зробив такий нечуваний натиск на учасників Синоду, що вони оправдали Євтихія, а засудили Флявіяна. При цьому його так тяжко побили, що він незабаром помер під час дороги на заслання.

Папа Лев I, що не лякався спинити страшного полководця Гунів Атіллу, рішуче виступив і проти нової єресі. Коли легати оповіли йому про події в Ефезі, то він справедливо назвав цей синод «розбійничим» (ятроцініум Ефезіум), і просив Імператора скликати новий синод в Італії, але безуспішно. Лише, коли помер Теодосій, в 450 р. його наслідник імператор *Маркіян*, що одружився із сестрою Теодосія Пульхерією, 17 травня 451 р. скликав Собор до Нікеї, але перед відкриттям перенесено його ближче до Царгороду, в Халкедону.

Халкедонський Собор 451 р.

Цей IV Вселенський Собор, числом соборових *отців* - 600, перевищив усі попередні собори й більшість наступних, аж до Ватиканського I. Було численне представництво Заходу, п'ять папських легатів (3 єпископи і 2 священники), які головували на Соборі, й двоє африканських єпископів, що втекли перед вандалами. Вже під час першої сесії, 8 жовтня 451 р., в церкві Св. Евфемії, олександрійський патріарх Діоскур, організатор «Розбійничого Синоду» в Ефезі, сидів на лаві оскаржених. На III сесії 13 жовтня, його позбавлено патріаршої гідності, але з його прихильниками поступлено лагідно. Натомість під час II сесії, прочитано «догматичного листа» Папи Лева I про дві природи в Христі, тобто, що в Христі є тільки одна особа, але в тій особі є дві природи: Божа й людська, і кожна з них зберігає свої власні прикмети й сили. Коли скінчено читати листа Папи, то єпископи закликали: «Це є віра Отців, це віра Апостолів. Ми всі так віримо. Через Лева промовив Петро». Хоча Собор скликав імператор, та однак це було діло Папи, і тому історія додала йому назву «Великий».

На V сесії приготовано формулу визнання віри, згідно з листом Папи Лева, і її проголошено на VI сесії (25 жовтня 451 р.) в присутності імператора Маркіяна та його дружини Пульхерії, яку підписали всі єпископи. «Ми всі визнаємо (навчаємо) згідливо одного й того самого Господа Нашого Ісуса Христа, досконалого щодо божества й людства... У двох природах *незмішаних і незмінних* (проти Евтихія і монофізитів), *нероздільних і нерозлучних* (проти Несторія)». Під час цієї VI сесії

Маркіян і Пульхерія були навіть почесними головами Собору. Це був вершок Собору.

28-ий канон Халкедонського Собору

Халкедонський собор у своєму 48-му дисциплінарному каноні відновив 3-ій канон I Царгородського Собору з 381 р., що признавав за царгородським патріяр-хом друге місце після Римського Папи і першенство поміж іншими східними патріярхами.

З 28 канонів, що їх запропоновано на XVI-ій сесії 31 жовтня, останній канон викликав невдоволення. В ньому було сказано, що «Новому Римові» (Константинополеві) належаться ті самі права й привілеї, які мав давній Рим, коли був столицею імперії. Тобто, що константинопільському владичному престолові прислужують права першенства. Під час проголошення цього канону не було папських та імператорських делегатів, а крім цього три папські делегати запротестували проти 28 канону, покликаючись на 6 канон Нікейського Собору, що усталив привілеї головних єпископських осідків. Очевидно, в 28-му каноні була мова тільки про почесний примат, однак Папа Лев Великий не погодився, і про це виразно написав у листі до імператора Маркіяна і Пульхерії в травні 452 р. Цей 28 канон шкодив первісному праву Церков і відкривав дорогу й перехід від почесного примату до юрисдикційного, що й потім наступило. Тим часом *право першенства Апостольського Римського Престолу має причину церковну, тобто тому, що першенство Петра перейшло на його наслідників*. Отже ті, що ухвалювали 28-ий канон, хотіли, щоб Константинопіль - Новий Рим - мав почесне першенство, однак Папа Лев Великий рішучо спротивився.

Залишки монофізизму

В 471 р. царгородським патріярхом став *Акакій*. Тодішній *імператор Зено*, бачучи загрозу наїздів готів, бажав помирити своїх підданих на релігійному полі, тобто православних і монофізитів, щоб зробити імперію сильною перед інвазією готів. У здійсненні цього наміру йому допомагав патріярх Акакій, що був невдо-волений Римом через непризнання 28-го канону Халкедонського Собору. В 482 р. з'явився імператорський декрет **Генотикон** (тобто «Єднаючий»), де ще раз були засуджені Несторій і Євтихій, та potwierdжене чоловічество й божество в Христі, однак вжито таких висловів, що було зразу видно відступ від позицій Халкедонського Собору. Патріярх Акакій і олександрійський єпископ Петро Монгус (монофізит) негайно підписали той декрет, а єпископи, які не хотіли його прийняти, мали б бути усунені з їх владичних престолів.

Апостольський Престол рішучо запротестував проти цього декрету — спочатку Папа Се. *Сімпліцій* (468-483 рр.), а потім Се. *Фелікс III* (483-492 рр.), що проголосив усунення Акакія з патріяршого престолу й викляв його з Церкви. Акакій підтримуваний імператором Зено, пішов на явний бунт і викреслив ім'я Папи з мармурових таблиць. Ті імена відчитувалися

під час відправи Св. Літургії. Так почався перший грецький розкол, *розкол Акакія, що тривав 35 років, тобто від 483 до 518 р.*, хоч його ініціатор помер у 489 р.

Ця болюча релігійна криза, що була тяжким ударом для Церкви й імперії, закінчилася в 518 р., коли візантійським імператором став чесний вояк *Юстин*, добрий католик. Він бажав помиритися з Римом. Крім релігійних причин були ще й політичні: бажання придусити повстання Вітіліяна, який оголосив себе оборонцем православ'я, і тайні наміри його внука Юстиніяна, що хотів перейняти Захід зайнятий варварами. Папа *Гормізд* (514-518 р.) вислав своїх делегатів до Константинополя, щоб закінчити розкол. Монофізитських єпископів усунено з владичих престолів, а патріарх рад-не-рад, але повинен був підписати заяву про осудження «Генотикон». Імена єретиків та імператорів Зено та Анастасія викреслено з мармурових плит. Увесь східний єпископат прийняв так звану *формулу Гормізда* (518 р.), яка потверджувала недоторкані права Римського Престолу й обов'язок католиків бути в єдності з папою, виконуючи його вказівки. Отже переміг наслідник Св. Петра, бо зв'язки між двома частинами християнства були ще дуже сильні.

Імператор Юстиніян (527-565 рр.)

Юстиніян і його дружина Теодора — це два імені, які є немов змістом слави й величі Візантії. Одним з виявів цієї слави й величі є славні мозаїки в церкві Св. Віталія в Равенні, бо на них є представлена й імператорська пара зі своїм почтом. Юстиніян походив із родини македонських селян. Коли в 527 р., завдяки Юстинові, став імператором, то мав тоді біля 40 років, а при цьому 10 років державного досвіду при дворі імператора Юстиніяна. Панування Юстиніяна не було б тим, чим стало, якщо б не мав він сильної підтримки, а деколи вирішального впливу Теодори. Наприклад, коли в 532 р. постав бунт проти імператора, і він уже хотів покидати Константинопіль, тоді Теодора сказала йому і його генеральному штабові: «Знай, що, якщо ти залишиш цю палату, то втратиш усе, навіть життя. А я тримаюсь давньої засади: найкращим похоронним покривалом є пурпур». Після таких слів і Юстиніян і його помічники набралися рішучості, і їм вдалось придусити повстання. Правда тоді згинуло 30-40 тисяч людей-повстанців. За його володіння Візантійська імперія досягнула такої величі, як ніколи перед тим від часів Константина. Він запровадив *мир всередині, підняв рівень економічного життя*, надзвичайно розвинувся його *університет*.

Юстиніян був володарем дуже працюючим, день і ніч перебував на своєму становищі, так що його служба казала, що «імператор ніколи не спить».

Юстиніян був *монархом абсолютним* (необмеженим) і гордо називав себе «імператором та священником» вибраним Богом «на рівні з апостолами». Не лишив ніякої влади константинопільському сенатові й хотів сам керувати Церквою.

Законодавство. Воно увінчало найтривалішою славою володіння Юстиніяна. При допомозі правників Триноняна і Теофіля він зумів упорядкувати римсько- імператорські закони починаючи від Адріана. По 14 місцях праці з'явився так званий *Кодекс Юстиніяна*. Пізніше від 530-533 рр. вийшли так звані *Детест або Пандект* - тобто найважливіші з праць 39 найславніших правників. Для студентів видано підручник права п.н. *Інституції*. Ця величезна праця була видана по-латині, натомість *Новель* — нові закони Юстиніяна вийшли по-грецькому.

Кодекс Юстиніяна (Корпус юріс цивіліс), хоч з'явився на Сході, мав надзвичайний вплив на Заході в Середньовіччі, під його впливом перебували законодавці XII-XIII ст. Навіть і тепер немає студента права, що не знав би хоча б у загальних рисах про цю величаву працю.

4. **Мистецтво.** Юстиніян видавав величезні суми на монументи в Равенні, Солуні й Константинополі. Передусім Консрантипіль із своєю «священною палатою», з імператорськими площами («форум»), з гіподромом, із своїми школами, був центром політичного життя й дійсним «Парижем Середньовіччя».

Найкращим і найтривалішим пам'ятником Константинополя, що зберігся до наших днів став *Собор Св. Софії*. Давня базиліка Константина, яку він побудував у 325 р., в новому сяйві перемоги, була збільшена його сином Констанцом, а потім Теодосієм II, однак вона вже не була достатньою для великих торжеств, зокрема коронацій. Коли в 532 р. під час революції Ніка ця базиліка згоріла, то імператор Юстиніян побачив провіденціальну нагоду, щоб у центрі міста на горбку, недалеко гіподрому й палати, поставити нову, величавішу. Роботою керували два архітектори: Антемій з Тралль та Ісидор з Мілету, які мали у своєму розпорядженні 10.000 робітників. З цілої імперії звозили матеріали: мармури, колони, різьби. Протягом 5 років все було готове, а посвячення храму відбулось 27 грудня 537р., і тоді Юстиніян, входячи до того величавого собору, сказав: «Слава Богу, що удостоїв мене доконати такого діла! Соломоне, я тебе переміг!»

Турки в XV ст. перемінили Св. Софію на mosque, і вона існує до сьогодні. Має вигляд майже квадратний - 77х72 м. Посередині, на 4 величезних пілястрах, спочиває купол, широкий діаметром 31 м., висотою 56 м., освічується 40 вікнами. І саме в тому куполі лежить тайна архитвору, бо в ньому все зосереджується. Стіни прикрашені гарними мозаїками. Одним словом храм Св. Софії (Божої Премудрості) був вершиною візантійського мистецтва.

Великий військовий план Юстиніяна

Подібно, як пізніше Карл Великий, Генріх IV або Наполеон, імператор Юстиніян мав «великий план» перебудувати імперію, зокрема її західну частину, знищену варварськими наїздами.

1. **Офензива на Заході.** Перший удар був звернений проти Африки, бо *Вандали* були найжорстокішими, а народ і єпископи не

переставали просити допомоги імператора. В 533 р. найславніший тоді візантійський полководець *Беллісар* на чолі 5.000-ої кінноти і 10.000 піхотинців (перевезених на 5.000 кораблів), здобув Картагину, а германського короля взяв у полон. Вандальське королівство перестало існувати також і внаслідок внутрішніх поділів між вандалами, а Картагіна стала столицею римської провінції. Юстиніян прикрасив себе титулом «Вандаліс - Африканус».

Важче було в Італії, яку займали Остроготи. Після майже 20 років війни спочатку під проводом Беллісара, а пізніше Нарсета, остаточно переможено Остро-готів у битві біля Везувія 553 р.; в наступному році в Італії введено кодекс Юстиніяна. Імператор прийняв нові титули (Італікус-Остроготікус) і відновив «префектуру в Італії».

В Іспанії двох візиготських кандидатів, які змагалися за королівський трон, переміг полководець *Ліберій* у 555 р. і зайняв цілу південну частину Іспанії. Середземне море стало знову «римським озером».

2. *Дефензива на Сході.* Юстиніян боронився, як міг перед наступаючими з Балканського півострова болгарами, які кинулись на Грецію, дійшли до Коринту, а навіть до передмістя Константинополя, а за ними були численні слов'янські племена.

В Ази мав він великого ворога в особі *Хозроя I*, короля персів, що здобув у 540 р. місто Антіохію й знищив його. Імператор два рази мусив погодитися з ним на мир і платити йому упокоряючу данину. Щоби зберегти свої кордони Юстиніян зважився відновити римську систему «лімес», військові території з постійною залогою і побудував фортеці.

V Вселенський Собор (II Царгородський) 553 р.

Хоча Халкедонський Собор засудив ересь монофізизму, та однак її не вдалось викорінити в Єгипті, Сирії та Вірменії. Як продовження ересі Євтихія вважають суперечку про «три глави». Під тими словами розуміли листи єпископів у нес-торіянському дусі: 1. Теодора з Мопсуестії, 2. Теодорита з Кирос (+ коло 460 р.), що писав проти Кирила Олександрійського і проти Ефезького Собору та 3. Іви з Едесси, що захищав Теодора проти Кирила. Перший з них був учителем Несторія, а два інші його приятелями. Коли монофізити зажадали засудження тих творів, імператор Юстиніян, за згодою Папи Вігілья, скликав у 553 р. *V Вселенський Собор до Царгороду*, бо хотів якось поєднати монофізитів з Католицькою Церквою. Тим більше, що його дружина Теодора на вернула в Єгипті під впливом монофізитів і залишилась їм вдячною аж до смерті. В Сирії потайки підтримував науку про одну природу, тобто монофізизм, *Яків Варадай* (541-578 рр.), єпископ Едесси і створив таку ієрархію, що вона ще до сьогодні називається *Якобітською*.

Папа Вігільй приїхав до Константинополя, однак, бачучи великий натиск імператора, що хотів осудити «три глави», перенісся до Халкедону і не брав участі в Соборі. Собор відкрив патріярх Євтихій 5 травня 553р. з

участю 150 єпископів. Всіх сесій було 8, і на останній 2 червня було 164 єпископи. Синод засудив «три глави». Папа спочатку не потвердив рішень, щойно пізніше, 8 грудня 553 р., прилучився до засуду «трьох глав», і таким чином цей Синод став Вселенським, але надії приєднати монфізитів до Церкви не здійснились.

Юстиніян був справді *останнім з великих римських імператорів*. Впродовж 30 років здійснювалося подивугудне явище надзвичайного розвитку на всіх ланках: політичній, економічній, мистецькій, філософській і правничій. Однак, коли не стало Юстиніяна, розвиток припинився. Візантія не була здатна взяти в руки Захід, щоб відновити там тривалий один режим. Цей Захід потонув у варварській ночі.

Навернення франків. Хльодовей

Франки походили з Германії, були високі ростом, з червоним волоссям, незвичайно войовничі. Поділялись на дві групи: **рупуарії* над рікою Рейном коло Кельну і «салн» на півночі, в нинішній Голандії. В кінці III ст. вони почали займати лівий берег Рейну, Бельгію й північну Галію (Францію). Переможені імператором Авреліаном, в IV ст. вони стали союзниками Риму (федераті). Франки «салії» перейшли на територію сьогоденішньої Бельгії і в половині V ст. одне плем'я осіло в Турне, їх перший провідник, що про нього маємо певні історичні відомості, був Клодіон. В 430 р. імператор Заходу Валентиніян III іменував його легатом і виховував його сина *Меровея* (від якого походить назва династії *Меровінгів*) при імператорському дворі в Равенні. Ставши провідником, він брав участь у боротьбі *проти гунів у 451 р., а його син Хілдерик* допомагав галлоримським військам захищати місто Анжер від саксонських піратів.

Хльодовей (481-511 рр.). Коли в 481 р. син Хілдерика Хльодвіг був вибраний королем, то Західна Римська Імперія не існувала вже 5 років, на неї наступав Теодорик з остроготами, християнська Африка стогнала під ярмом Вандалів, а Іспанію зайняли візиготи. На допомогу Східної Римської Імперії годі було надіятись, бо там володів імператор Зено, серед різних труднощів він зав'яз у богословських суперечках про дві природи в Христі, які були вже вирішені 30 років раніше на Халкедонському Соборі. Зено видав нещасний імператорський декрет «Генотикон» 483 р., який довів до розколу Акакія. Захід повинен був розраховувати на себе.

Навернення Хльодовея. Франки були поганями. Якщо б вони навернулися на аріяństwo, як цього сподівався Теодорик Великий, король остроготів, то та ересь залила б цілу Європу. Всі готи були аріянами через свого єпископа Ульфїлу. Завдяки Хльотильді, дружині Хльодовея, зразковій католичці, Хльодовей почав поволі схилятись до католицизму, так що на початку битви з аліманами біля Тольбіак в Ренанії, Хльодовей зробив обіт, як другий Константин, що прийме хрещення, «якщо Бог Хльотильди» дасть йому перемогу над аліманами, оповідає Св. Григорій з Тур у своїй «Історії Франції» /11,31/. Коли ж їх переміг, то дотримав слова,

бо після поучення раймського єпископа про Христову віру, прийняв з його рук *хрещення* на празник Різдва 496 р., а з ним 3.000 франків. Ця дата належить до вирішальних подій, які з візитом Константина і коронацією Карла Великого вирішили політичну долю християнського Заходу. «Тоді *почалось* — як казав Лякордер - *християнське покликання Франції**. «Твоя віра, - сказав до Хльодовея Св. Авіт, - це наша перемога (над аріянами)» («Вестра фідес ностра вікторія ест»).

Хльодовей і єдність Галії. Навернення франків мало великий вплив на сусідів, бо постійно зростала їхня політична сила. Ще перед своїм наверненням Хльодовей зайняв маленьке римське королівство Сиагрії в середині Галії.

В 500 р. Хльодовей переміг біля Діжону Гондебальда, аріанського короля *бургундів*, який змушений був платити франкам данину. 6 років пізніше, разом з бургундами, вирушив проти візиготів Алярика II й розгромив їх у 507 р. коло Вуйле. Хоч забракло йому часу, щоб цілком вигнати візиготів з Франції, та однак більшість її території була вже очищена від аріанської єресі. Схрещення Хльодовея було в історії західного християнства важливим, але ще не вирішальним. Потрібно буде ще 4 століття доки Європа стане християнською.

Хльодовей об'єднав малі королівства «ріпуаріїв і саліїв» та переніс свою столицю до Парижа, завдяки чому Галія стала Францією. Повага до нього ще більше зросла серед народу, коли імператор Східної Римської Імперії Анастасій вислав йому відзнаки *консула*, які він вбрав на себе в базиліці Св. Мартина з Тур. В очах народу він виглядав тоді немов делегат імператора.

Визначну роль мав він також у національному *Синоді в Орлеані 511 р. Помер у Парижі 27 листопада 511 р.*, на 45-му році життя; похований у базиліці Апостолів. Об'єднання й поширення франків тривало далі, в 532 р. вони вже володіли Галією, Бельгією, частиною Ренації, Турінгією і частиною Баварії. Завдяки цьому своєму політичному зростові, могли захистити християнський Захід спочатку від аріанізму, а потім від магометанства. Церква скоро пристосувалась до особливого життя франків, які були переважно рільники, тоді як римляни жили в більшості по містах.

Наслідники Хльодовея (511-751 рр.)

Чотири сини Хльодовея поділили між собою королівство. *Хльотар I*, який пережив трьох братів, у 558 р. знову об'єднав Галію. Після його смерті в 561 р. ного сини теж поділили королівство між собою. Після різних переживань *Хльотар II* зумів об'єднати в одну цілість свою державу від Рейну до Пірінеїв.

Правда франки не так скоро стали християнами, повними любові й християнської віри. Сам Хльодовей і його наступники zostалися напівварварами, часто жорстокими й злобними, а деколи безчесними. Відомими є злочини Хіль-перика (син Хльотара II), короля Невстрії (частина Франції) і Фредегонди, яка вбила його першу жінку й дітей.

Церква була надто залежна від королів, які присвоювали собі право номінації єпископів. Серед духовних були й особи негідні. Зв'язки між Апостольським Престолом і королями франків були важкі.

Крім цього в різних верствах народу зустрічалися особи святі, які були прикладом християнського життя для франків: Се. *Геноефа* (+ 502 р.), діва каянниця, яка започаткувала діла любові й потішала своїх парижан під час наїзду гунів у 451 р.; далі *Св. Радигунда*, жінка Хльотара I (+ 587 р.) і Се. *Батильда*, жінка Хльотара II (+ 680 р.).

Серед *єпископів* було багато таких, які визначались святістю життя і визначною наукою: Св. Ремігій з Раймс, Св. Григорій з Тур, Св. Кесарій Арел'ятинський та інші, їм допомагали монахи. Славніші імена з того часу *на Заході*: Св. Бенедикт, Св. Августин, Св. Григорій Великий, Св. Колюмбан (молодший і старший), Св. Беда й Св. Боніфатій; *на Сході*: Св. Іван Клімак, Св. Максим Ісповідник, Св. Іван Дамаскин, Св. Теодор Студит і Св. Кирило (брат Св. Методія). Вони покутою, працею і студіями давали приклад повного християнського життя, а крім цього, тісно злучені з Апостольським Престолом, перші захищали православ'я і наvertали варварів. Серед монахів, які апостолували в Франції визначався Св. Колюмбан (молодший), який народився в Ірландії в 540 р. і там вступив до монастиря, а біля 590 р. разом із 12 товаришами (і Св. Галій) прийшов до Франції, заснував кілька монастирів, які стали осередками аскетичного й апостольського життя. З тих монастирів вийшли монахи, які проповідували Христову науку навіть у Баварії. Це був зразок місіонера того часу, який не лякався жодної небезпеки, який залишив родинний дім і батьківщину, щоб проголосити науку спасіння далеким і чужим поганам. Був відважний, суворий, завжди готовий до подорожі, дуже відданий Апостольському Престолові, але також дуже прив'язаний до рідних церковних традицій. Через те, що таврував різні магнатські звичаї, а передусім Дідерика, короля бургундів, був вигнаний і тоді перенісся в землю Алиман та дійшов аж до *Брегенсу*, над Константським озером, потім далі на південь (в Стайнах заснував відому архимандрію Св. Галія), потім ще далі на південь до Італії, де в Боббіо заснував монастир, в якому *помер у 615 р.* Вплив того ірландського монаха був тривалий, і з його монастирів вийшли численні святі. Цей великий вклад щойно охрещеної Ірландії для Європи називають «ірландським чудом».

Християнство в Британії

Згідно зі свідомством Тертуліяна, в римській провінції Британії початки християнства сягають II ст. На Соборах Арел'ятенському в 314 р. й Армінінському 359 р. були британські єпископи. В V ст. після інвазії англо-саксонців у Британії, британські християни, що викликали англо-саксонців на допомогу проти піктів і шкотів після втрати опіки Риму, повинні були відступити в Західну Британію і Валію, бо англо-саксонці зайняли в 449 р. цілий край і заснували англосаксонську Гептархію. Британські християни створили там свої замкнені спільноти, які не мали зв'язків з англо-саксонами аж до початку VII ст. Вони не хотіли

займатись наверненням жорстоких наїздників, які завдавали великих втрат Кельтській Церкві. Це описав у середині VII ст. монах Гільдас.

Отже виринула потреба вислати до Англії таких місіонерів і в більшій кількості, які не були б британцями. Для сповнення цього завдання Папа *Св. Григорій Великий* (590-604 pp.) вибрав ігумена римського монастиря («Целіо») *Августина* і 596 р. вислав його з 40 монахами до Англії. Там зустрів він краще прийняття, ніж сподівався, від короля *Етельберта* і від нього дістав повну свободу проповідувати Євангеліє. Проповідь Августина і його монахів незабаром дала щедрі плоди: *1 червня 597р. Етельберт* прийняв хрещення, а на Різдво цього самого року пішло за його прикладом 10.000 саксонців. Дуже врадувався тими вістками Папа Григорій Великий, що видно з його листів до Августина, в яких він порівнює Берту до Олени, матері Константина. Послав йому нових монахів і підготував встановлення церковної ієрархії в Англії з двома митрополитами в Лондоні і Йорку, які повинні мати по 12 єпархій. Св. Августин став архиєпископом в *Кентербурі*, архиєрейські свячення одержав у Франції в 597 р.

Геніїв пізнають по широті їх планів. Св. Григорій бачив, що в майбутньому вся Англія стане християнською. Він глибокий психолог зі свого ліжка терпіння, з якого не вставав, вислав Августинові рішуче поучення, як має поступати, і воно є змістом тактики Церкви в ділі навернення: «Не треба нищити поганських святинь, але те, що в них є - ідолів, а де є звичай приносити в жертву звірят дияволові, нехай вбивають на славу Божу і собі на їжу... Не можна в тих диких серцях одним ударом усунути все минуле. Хто хоче вийти на вершок високої гори, мусить спинатись поступово кроками, а не скоками». Цей второпний спосіб поступу Церква застосовує всюди.

З Кантії християнство поширилось на інші Англо-Саксонські королівства: в *східній Саксонії*, де Лондон став митрополією з першим єпископом Св. Мелітом, з 610 р. постала архимандрія Вестмінстер; в *Нортумбрії і західній Саксонії* християнство поширювалось повільніше. Посвячення першого катедрального дерев'яного храму в *Йорку* було 627 р. Гідними наслідками Св. Августина були: *Павлін і Вільфрід*, єпископи Йорку, і ревні князі, як *король Освальд*, які перемогли всі перепони, так що в VII ст. християнство охопило всіх англо-саксонців, останніми були мешканці *південної Саксонії* (680 р.).

Навернення Англо-Саксонів, почате монахами, завершили монахи. Постали численні монастирі, осередки апостоляту, побожності й науки, як архимандрія Св. Петра Кантуарійського, або монастир, заснований Св. Бенедиктом Бішоп у Вермонт, де жив *преподобний Беда*, автор «Церковної історії англійського народу». Серед новонавернених народів англо-саксони, завдяки своїм єпископам і монахам, відзначалися синівською любов'ю до Апостольського Престолу. Вже тоді вони почали свої паломництва до Риму. З християнством прийшла в Англію й латина, римське право, єпископські й монаші школи, тобто цивілізація.

Ірландське чудо

Христову науку в Ірландії проповідували британці ще в IV ст., а може також і галійці, з якими ірландці провадили торгівлю. Про це свідчить факт, що в 431 р. Папа Св. Келестин вислав «До віруючих Скотів» (так тоді називали ірландців) єпископа Св. Палладія, якому сам уділив архиєрейських свячень. Однак християн було там тоді мало, і праця Св. Палладія тривала коротко, навіть не цілий рік, отже не могла принести тривалого овочу.

Тому правдивим *апостолом Ірландії вважається Св. Патрик*, що став національним героєм. Він *народився близько 385 р. в західній Шкотії*. Коли він мав 16 років, його схопили морські розбійники (пірати) разом з іншими шкотами й перевезли на працю до Ірландії. Правдивого Бога пізнав тоді й став християнином, коли в неволі пас вівці. По 6 роках неволі вдалось йому втекти (407 р.) до Галії, де вступив він до монастиря і мав двох святих настоятелів: Аматаора й Германа, і жив там довгий час, однак зберігав у пам'яті чесних поган в Ірландії, яких він пізнав під час своєї неволі. В 432 р. він виявив бажання Св. Германові, який вернувся зі своєї першої поїздки до Британії, проповідувати Христову науку ірландцям. Св. Гермай згодився, і з його рук Св. Патрик одержав свячення, здається також і єпископські, та й поїхав до Ірландії з деякими своїми товаришами, де впродовж майже 30 років, тобто аж до своєї *смерті в 461 р.* невтомно проповідував Слово Боже.

Свої проповіді почав найперше проголошувати провідникам племен, бо сподівався, що коли вони навернуться, то за їхнім прикладом підуть і їхні підлеглі. Найбільше перепон ставили йому друїди, що робили різні дива, і мали великий вплив на людей, однак Св. Патрик засоромив їх чудами. Де тільки навернув групу поган, там зараз будував каплицю, уділяв свячень одному зі своїх учнів і йому повіряв нову церковну спільноту, та вручав йому «зміст (суммаріум) християнської науки й канонів», який написав він приблизно в 365 р. Сам Св. Патрик відзначався одночасно і мужністю і лагідністю, покорою, терпеливістю.

В 444 р. заснував єпископський престол і Армаг, що був першим в Ірландії. Як він помер, то ціла Ірландія ще не навернулась, але Христова наука вже була проповідувана майже в цілій країні. Серед ірландських святих нікого так не почитають, як Св. Патрика, і то не тільки в Ірландії, але всюди, де є ірландці; з його культом в'яжеться вірність католицькій релігії й любові до батьківщини. В Шкотії найперше проповідував Христову науку 412 р. британський єпископ, вихований в Римі, Св. Нініян. Свою апостольську працю він почав серед піктів у північній Шкотії. В VI ст. продовжував цю працю Св. Колюмбан (старший), ірландський монах. Король піктів Кональ, 563 р. дав Колюмбанові маленький острів Йона в західній Шкотії, де він негайно започаткував монаше життя зі своїми 121 ірландськими товаришами. Два роки після їх приходу навернувся поганський король піктів - Блідій. З острова Йона Св.

Колюмбан і його учні перенеслися потім на інші острови й до самої Шкотії. Його авторитет серед Шкотів був такий великий, що в 579 р., не зважаючи на спротив ворожитів друїдів, в монастирі Йона відбулась коронація короля Айдана. Аж до початку IX ст. архимандрит монастиря Йона був єрархічним головою Церкви.

Навернення герман

До германських країв між Реном і горішнім Дунаєм, що не належали до римської імперії, християнська наука дійшла в перших століттях, а в III та IV ст. були там численні християнські громади і навіть єпископства в Кельні та в Трір. Ці здобутки втратились під час мандрівки народів. Відтак ті краї зайняли Хльодовей король франків і його наслідники, й тому їх доля була зв'язана з історією Церкви франків. На землях біля Рейну жили: *алимани, турінги, баварці*. Щойно в VI ст. починається знову поширення Христової науки серед герман, коли почалися вимушені або добровільні зв'язки з франками. Однак місійну працю вели не так франки, для яких германи були ворожі з політичних причин, як скорше англо-саксони, зокрема ірландці, шкоти й готи з Іспанії.

Серед *турингів* почало проникати християнство в VI ст, коли франки в 531 р. здобули Турингію. Місіонарем серед них був Кіліян «ірландець», який згинув мученичою смертю в 689 р. Апостолували там Св. Колюмбан (молодший) і Св. Галій. Натомість *Св. Пірмін*, що правдоподібно був іспанський гот, проповідував Христове Євангеліє *алиманам* у середині VIII ст. (+ 753 р.). Він заснував багато бенедиктинських монастирів, щоб постійно зараджувати духовну і матеріальну потребу нововернутих. Одними з перших місіонерів серед Баварців були: Евстазій і Св. Руперт. На прохання баварського вождя Теодона Папа Григорій II створив у 716 р. в Баварії 3 єпархії під проводом одного митрополита, і цю церковну організацію підтвердив пізніше Св. Боніфатій.

Навернення фризів, які мешкали на території нинішньої північної Голандії - це заслуга Св. Вілліброрда. Пробували там проповідувати в кінці VI ст. і в першій половині VII ст. Св. Аманд і Св. Елігій (франки), але безуспішно, тому що фризи були ворожо наставлені до франків. Після них прийшли англо-саксони. Спочатку Св. Вільфрід, єпископ Йорку (+ 678 р.), потім Вігберд (+ 687 р.) і в кінці Св. Вілліброрд - правдивий апостол фризів. Вибираючись у 690 р. з Ірландії до фризів, він поїхав до Риму й від Папи Сергія (687-701 рр.) одержав благословення на апостольську працю серед фризів та святі моці для нових церков. Спочатку зін проповідував тільки в південній частині, якої осередком був *Утрехт*, і яка підлягала франкам. 695 р. Вілліброрд вибрався знову до Риму, щоб дати Папі повідомлення про поступки своєї місії та щоб обговорити встановлення церковної єрархії для Фризії. Папа Сергій уділив йому архиєрейських свячень і тоді додав йому латинське ім'я Климент. По поверненні до Фризії, Вілліброрд відновив церкву Св. Мартина в Утрехті, яку побудували франки, а крім цього побудував монастир зі школою і церквою Св. Спасителя, зайнявся

вихованням духовенства, деяким своїм товаришам уділив єпископських свячень і призначив їм сталі місця, так що майже 20 років утримував високо духовний авторитет (695-704 рр.) І пробував навертати сусідніх *данців*. На жаль, та його праця була майже докорінно знищена в 715 р., коли поганський вождь фризів Радбод прогнав франків з Фризії, церкви понищив і священників поविганяв та відновив святині ідолів. Сам Вілліброрд змушений був покинути Фризію. Чотири роки згодом, коли помер Радбод, Св. Вілліброрд знову повернувся на поле свого апостольства з новими робітниками, серед яких був тоді Боніфатій, який залишався у Фризії 3 роки. Вілліброрд працював аж до смерті в 739 р. над поширенням і закріпленням Христової науки серед фризів.

Апостольство Св. Боніфатія (675-754 рр.). Це був найбільший місіонер середньовіччя й найбільший чоловік VIII ст. Він був англо-саксоном, народився в 675 р. у Вессекс в шляхетній родині, яка дала йому рідне ім'я Вінфрід. Початкову науку здобув у монастирській школі й уже змалку відчував покликання до мона-шого життя. Вступив до Бенедиктинського монастиря біля Манчестеру і там під проводом архимандрита Вімберта поглиблював своє знання, і навіть кілька років був директором школи. Здавалось, що 30-літній Боніфатій піде шляхом науки, як його сучасник великий Беда, але він пішов за голосом Бога, що його кликав навертати поган. Вже в 716 р. разом з трьома товаришами він вибрався перший раз до Фризії, завдяки географічному положенню й подібності мов. Тому, що це був час, коли фризи збунтувались проти франків, він не міг нічого зробити, тому того самого року вернувся до монастиря в Англії. В 718 р. він знову вибрався до Фризії, але перед тим приїхав до Риму до Папи Григорія II (715-732 рр.) і дістав від нього благословення на апостольську працю. В папському документі з 15 травня 719 р. Вінфрід називається вперше Боніфатієм, де Папа йому доручає, щоб в усіх труднощах звертався до Апостольського Престолу. Цією першою римською подорожжю Св. Боніфатій поклав свій апостол'ят під безпосередню опіку Папи й започаткував тісну злуку з Апостольським Престолом, яка тривала аж до смерті, за Папів Григорія II, Григорія III, Захарії та Степана II.

Св. Григорій II, Папа високої культури й великого духа, йшов назустріч тодішнім проблемам; не дивно, що під час вибору на Папу, він підібрав собі ім'я великого Папи VII ст. Він мав відвагу протистояти Левові III, іконоборському імператорові й зайнятися наверненням германів. Його зустріч з Вінфрідом була вирішальною. Цей англійський святий зробив глибоке враження на Папу й відразу здобув собі його довір'я. Вінфрід просив, щоб бути папським місіонером серед германів, і Папа відразу згодився. «Не будеш більше називатись Вінфрід, але Боніфатій, тобто цей, що робить добро». Одержавши папське поручення, Боніфатій працював близько трьох років (719-721 рр.) у Фризії разом із Св. Віллібрордом. Згодом від 721 до 754 р. провадив сам апостольську працю. Цей період - 33 роки можна поділити на дві частини: перша - від 721 до 737 р., тоді Боніфатій був передусім місіонером, навертаючи й скріплюючи у вірі; друга

- від 737 до 754 р. була посвячена організації Церкви в Німеччині й спрямована на реформу Церкви франків.

У першій частині свого апостольства проповідував він у *Гессен*. В Аменебург побудував монастир з церквою Св. Михаїла, а своєю любов'ю й красномовністю так вплинув на поган, що вже в 722 р. охрестив їх багато тисяч. Про цю щасливу подію він негайно повідомив Папу Григорія II, а цей, коли Боніфатій прийшов до Риму, уділив йому єпископських свячень і доручив йому проповідувати Євангелію також і в *Турингії*. Вернувшись до Гессен, Св. Боніфатій нечувано відважним вчинком зворушив душі поган. В місцевості Гайсмар був столітній дуб, святе дерево в тій околиці, де германи приносили жертву богам. При якійсь урочистій нагоді він власними руками зрубав це дерево і збудував з нього каплицю на честь Св. Петра, а незабаром недалеко Гайсмар (у Фріцляр) побудував монастир.

З Гессен подався він до Турингії. Там уже проповідував Христову науку Св. Кіліян, але вона зникла бо духовенство змішувало її із забобонами. Були такі священики, що правили Службу Божу й уділяли Св. Тайни, а одночасно приносили жертви на честь богам. Св. Боніфатій, що був представником Папи, часто просив його поучень. Так, наприклад, 22 листопада 726 р. Папа Григорій II писав йому, як має поступати, щоб спрямувати духовних і світських на правильний шлях. При допомозі інших місіонерів побудував багато Церков. У 735 р. відвідав Церкву в Баварії, де вождь Геберт прийняв його дуже радо й допомагав йому. Біля 737 р., коли він був третій раз у Римі, Папа Григорій III, що в 732 р. дав йому митрополічу власть, зробив його *папським легатом* у Германії.

Від тоді починається друга частина апостольства Боніфатія (737-754 рр.), тобто встановлення церковної ієрархії в Германії й реформа Церкви франків. Щодо Церкви в Германії, то в Баварії, де був тільки один єпископ, Боніфатій висвятив ще трьох єпископів для епархій: Регенсбург, Зальцбург і Фрайсінг. Для Гессен встановив єпископство в містечку Бурабург, а для Турингії в Ерфурт і Вірцбург. Для себе осідком він зробив Могунцію з огляду на її центральне положення в країні. Боніфатій мав намір об'єднати франків, аліманів (швабів), турингів і баварців в одну церковну провінцію, щоб зробити з них християнську родину й тісніше злучити з Римом. Однак, з огляду на політичні перепони, не вдалось цього зробити. Зрештою, розвиткові церковного життя дуже допомогла архимандрія в *Фульді*, яку в 744 р., за заохотою Боніфатія, заснував його учень Стурмій з Баварії. Це був зразковий монастир у Німеччині, подібно, як Монте Кассіно в Італії. Він став місійним семінаром у Німеччині і центром релігійного та інтелектуального життя. Був залежний безпосередньо від Апостольського Престолу.

На прохання князя *Карлмана*, володаря Австразії, Св. Боніфатій *зреформував Церкву франків*. З доручення Папи Захарії, зробив кілька синодів, які звернули велику увагу на збереження церковної дисципліни, відновив митрополії в Раймс, Сан і Руен. Впродовж 5 років (742-747 рр.) було 5 синодів. На синоді 747 р. 13 єпископів, за почином Св.

Боніфатія, підписали правдиву ісповідь віри й католицької єдності та повного підкорення Христовому намісникові. Ось чотирибічна мета великої місійної праці Св. Боніфатія:

Навернення поган, зокрема в Гессен і Фризії.

Закріплення католицької віри в Баварії, Турингії та Алиманії.

Організація церковної ієрархії в Германії.

Реформа Церкви в Франції.

Це все робив Св. Боніфатій в злуці з Апостольським Престолом у повній залежності від вселенського архиєрея, до якого звертався з кожним сумнівом. Крім допомоги Апостольського Престолу, допомагали йому князі, зокрема Австразії. Щодо його способу апостолування, то він найперше старався навчати поган, а потім відбувалось урочисте хрещення великої маси неофітів. Такі торжества притягали нових поган. Його головними співробітниками були передусім англійські монахи. Хоч він від 717 р. до смерті ніколи вже не був у Англії, однак часто писав до своїх приятелів, коли потрібно було - нагадував, як наприклад 746 і 747 р., а вони йому щедро допомагали. У глибокій старості його апостольська ревність знову звернулася на навернення фризів, де ще було багато поган, зокрема в північній Фризії, де 5 червня 754 р. завершив своєю кров'ю навернення герман коло Доккум. Разом з ним від рук поган загинули 52 монахи. Потім тіло Св. Боніфатія поховано в архимандрії в Фульдї. Завдяки його праці Німеччина була остаточно відкрита для Христа, а також і для цивілізації. Християнська Германія мала вже інше обличчя, - наближалось народження Європи Каролінгів.

Характеристика Св. Боніфатія. Історики з прихильністю згадують ту світлу постать, глибоко людську душу, велич якої не затемнили століття. Його простота, шляхетність, лагідність і рішучість зібрали довкола нього впродовж життя велику кількість молодих покликань. З вдачі неспокійний, нагальний, деколи знеохочений, скромний, боязливий, Св. Боніфатій довів величезне діло, не маючи бажання висунутися на перше місце. Керувався тільки вищими інтересами Церкви, і, коли вони були під загрозою, то відвага цього монаха не знала границь: рубав «святі» дуби, проганяв єретиків та усував негідних єпископів. Велична постать місіонера, второпного і підприємливого організатора й апостола, людини, яка клала сильні основи для тривкої будови. Передусім - це душа глибоко священича й вірна Апостольському Престолові. Св. Боніфатія дуже почитають в Англії й Німеччині.

Навернення саксонів

Серед герман останніми прийняли Христову науку саксони. Вони жили між ріками Ельбою й Рейном. Правду кажучи, навернення Саксонів було одночасно *ділом політичним* франконських князів, передусім Карла Великого, і *релігійним ділом* місіонерів. Деякі місіонери прийшли до Саксонії в VII і VIII ст. Коли в 772 р. Карл Великий почав війну проти саксонів, що тривала 30 років, то християн в Саксонії майже не було. Від 772 р. враз із

війною почалось обов'язкове навернення саксонів під проводом держави. Спочатку Карл Великий поступав з ними лагідно, однак, коли з'ясував, що саксони вдають підкорення й навернення, щоб потім несподівано бунтуватися й убивати безборонних місіонерів (впродовж 33 років було аж 18 повстань), тоді від 780 р. поводився з ними дуже суворо. В 785 р. після визначної перемоги над саксонами, Карл Великий проголосив, що хто із саксонів не охреститься, буде покараний смертю. Діти мали бути охрещені на першому році життя, а всі саксони мали давати десятину церквам і священикам. Ті тверді закони викликали новий бунт в роках 792-797. Тоді три частини Саксонії: Вестфалія, Остфалія й Анкранія були остаточно включені до королівства франків, а четверта частина Нордальбінгія коло Данії щойно у 804 р. Багато саксонів вивезено в християнські околиці Германії, а їх майно роздано духовенству й воякам, або франконським колоністам. Від 787 р. Карл Великий почав установлювати в Саксонії церковну ієрархію, і першим єпископством було місто Бремен. Це навернення саксонів відбулось скоріше мечем ніж хрестом, і Папа Гадріян та монах Алькуїн це засуджували. Силою й страхом не можна досягнуті правдивого навернення, писав Папа до імператора.

Закінчуючи цей розділ про навернення германців, потрібно виділити як вселенське післанництво Католицької Церкви, так і її незламну силу. Та Церква, доля якої була зв'язана з існуванням греко-римської імперії, бо в ній вона зародилась і поширилась, коли імперія занепадала, вільно й сильно та по-материнському звернулася до варварів-поган і поволі, постійною євангелізацією підкорила їх Христові. Тоді з давніх, і нових народів, з римлян і зроманізованих варварів, створила нове суспільство, засноване на одній вірі в Христа. Одночасно з вірою Церква передала варварам скарби старовинної культури, поганської й християнської, а латинська мова стала каналом богословського навчання аж до наших днів.

Святий Венедикт (480-547 рр.)

Визначну роль у наверненні герман мали монахи бенедиктинці, їх головним реформатором був Св. Венедикт, і тому його називають «патріархом» західного монашества. Він народився близько 480 р. в Порчі (Умбрія). Мало є відомостей про його рідню. Знаємо тільки про його рідну сестру Схолястику, що так само посвятилася виключній службі Богові, з якою ціле життя він тримав зворушливі зв'язки. Так і поховав її в гробі в Монте Кассіно, який приготував для себе.

Маючи 16 років, прийшов він до Риму, щоб продовжувати студії. Однак, тодішній Рим не був уже давнім Римом. У 476 р. Римська імперія розпалася, й варвар Одоакр панував у Італії. Своїм швидким розумом зрозумів Венедикт, що загине старий світ, але він, один з небагатьох зважився протидіяти, будуючи майбутнє. Як оповідає Св. Григорій Великий, він, заледве 16-літній, ідучи за голосом Божим, покинув Рим, пішов у Сабінські гори і там в *Субіяко* в печері, де вже інші перед тим провадили самотнє життя, впродовж трьох років жив та вів тяжку боротьбу з дияволом. Хоч він старався скритися від

світу, та однак слава про його святість почала поширюватись, і монахи з недалекого монастиря у Віковаро прийшли до нього до печери та просили, щоб прийняв провід над ними, але незабаром його вигнали від себе, бо був для них дуже суворим. Минуло ще кілька років і довкруги його печери зібрались ті, що хотіли служити Богові, і так постала одна спільнота з 12 монахів, потім друга, а згодом й інші. Венедикт приймав юнаків без різниці - як новонавернених варварів, так і визначних римлян, наприклад Св. Пляціда, який був сином патриція Тартулія, і Св. Мавра, що був сином аристократа Еквіція.

Ще раз людська злоба стала на перепоні незбагнених Божих планів. Св. Венедикт зазнавав у Субіяко багато прикroachів від місцевого священика. Щоб зберегти мир, Св. Венедикт залишив Субіяко. На половині дороги між Римом і Неаполем зустрів містечко Кассіно, на вершку гори серед лісу біля того містечка побачив він поганську святиню й вибрав це місце в 529 р. для своїх монахів. Там мав постати бенедиктинський чин, в тому монастирі *Монте Кассіно*, що його ім'я часто згадувалося в 1944 р. під час завзятих боїв німців із західними арміями. Вершок Монте Кассіно прилягає до гір Апенінів з півночі і сходу. І саме в тому місці, простудіювавши інші монаші правила й вимоги часу, уклав *Регулу й Правила* і величавий монастир, який став столицею західного монашества. Там він працював аж до смерті, що наступила в 547 р. Цілого Св. Венедикта видно в тій книжечці, що має ледве 100 сторінок. Слова й параграфи мають несподівану вагу.

Правило Св. Венедикта, кажучи правду, не є твором оригінальним, бо він покликається часто на Св. Пахомія, Св. Василя, Св. Августина і Кассіяна. Майже всі приписки є вже в попередніх правилах, але головна заслуга Св. Венедикта в тому, що він монаший ідеал щасливо застосував до вдачі, вимог і звичаїв народів Заходу. Правила вражають своєю глибокою гуманністю, подивугідним знанням людської природи, й для людських немочей вони є милосердні й рішучі, щедрі й второпні. Є слушний поділ дня на молитву, працю й відпочинок. Є можливість праці фізичної й інтелектуальної. Вони мали створити досконалий зразок монаха, який мав би бути одночасно й людиною молитви й людиною праці. Бенедиктинський дух мав пригадувати кожному дві головні засади християнського зусилля: що ми є на землі й повинні в тих обставинах діяти, але, що повинні ми мати на увазі небо. Правила Св. Венедикта — це архитвір римського духа й вияв християнського генія.

Розвиток і вплив бенедиктинських монастирів

Історія монашества на варварському Заході виділяється подивугідним розвитком монастирів, а передусім бенедиктинських. Очевидно, це заслуга *Правил*, їх піднесеності й мудрості. Св. Венедикт вимагав від своїх монахів трьох обітів, але також сталості, тобто зобов'язуючи їх триматися того монастиря, який вони вибрали собі, і він поклав кінець тим мандруючим монахам, які вносили багато замішань. Щодо інших засад

він залишав свободу монастирям, так що архимандрити в поодиноких випадках могли робити зміни, де була потреба. За життя Св. Венедикта було тільки три монастирі: Монтекассіно, Субіяко і Террачіна. В 587 р., коли Кассіно зайняв провідник льонгобардів, монахів привезено до Риму, але це стало нагодою їх дальшого розвитку. 100 років пізніше було вже понад 100 бенедиктинських спільнот. До того в монашій спільноті був звичайно тільки один священик, немов капелан, так було і в перших бенедиктинських монастирях. Але з часом Св. Венедикт заохочував щораз то більше монахів до священства. Це стало необхідним, коли Папа Св. Григорій Великий задумав вислати їх як місіонерів до Англії. Розвиткові монастирів сприяла щедрість королів, єпископів і багатьох людей, які допомагали будувати монастирі, до яких напливало багато нових покликаних.

Одночасно розвивались і жіночі монастирі. Наприклад, в Англії вони почали сильно зростати, після 650 р., а серед монахинь були такі визначні постаті як Св. Гільда, Св. Брігіда та Св. Люба - духовна приятелька Св. Боніфатія. Було навіть, що деякі архимандрити, як Св. Брігіда, мали владу над монастирями чоловічими й жіночими, і всі її досконало слухали.

Розвиток монашества у варварських часах - це велика історична подія. «Монастирі були, перш за все, центрами чистого духовного життя, але при цьому були вони твердинями, де схоронилося цивілізація і збереглася культура високої шляхетності, - як писав Шатообріян. Заслугою монастирів було й те, що вони дали початок багатьом містам на Заході та й були схоронищем для людей під час різних наїздів.

Навернення народів північної та східної Європи

В Церкві ніколи не бракувало людей ревних щодо поширення віри, навіть в часах занепаду, якими були IX і X ст. Такими були монахи франки, а передусім ірландці й англо-саксони. Із скандинавських народів перші навернулись мешканці *Данії*, їх головним апостолом був у IX ст. Св. Ансхарій. Він, монах, приїхав до Данії у 826 р. й проповідував Слово Боже 2 роки. Потім у 829 р. на прохання імператора Людовика Побожного переїхав до *Швеції*. Перед ним не було там жодного місіонера. Папа Григорій IV іменував його папським легатом для шведів, данців, слов'ян та інших народів північної Європи. Помер він у 865 р.

В *Норвегії* перший раз євангеліє було проповідуване за панування короля *Гакона Доброго* (936-961 рр.), який був вихований в Англії й там охрещений. Але в народі був спротив Христовій науці, і сам король Гакон Добрий вернувся до ідолопоклонства. Перший король, що вповні пройнявся християнською вірою, був *Оляф Тригвасон* (995-1000 рр.), який мав також особистий вплив на нашого Св. Володимира Великого. Він, при допомозі місіонерів з Англії, всіма способами, навіть і силою, старався охрестити своїх підданих. За його часів постала перша єпархія в Норвегії, яка в 1151 р. стала Митрополією. Його старанням Христова наука була

проповідувана в Ісландії і Гренландії. Наслідники Оляфа Тригвасон-Оляф II Гаральдсон (1015-1030 рр.), якого вважають святим, і Великий Добрий (1035-1047 рр.) завершили його діло.

З Данії та з інших частин Скандинавії походять *нормани*, які в VII ст. почали свої наїзди на Англію, Ірландію, Бельгію, Францію та Італію. В 911 р. король Франції Людовик Звичайний заключив з ними Союз, тобто з Ролльоном, проповідником норманів, і вони осіли в північній Франції, яка прийняла від них назву Нормандії. Ролльон і його нормани прийняли християнство.

Серед *слов'ян* над рікою Одрою в Німеччині ширилось християнство в X ст., коли імператор Отто Великий (936-973 рр.) зайняв ці землі. Від 962-968 рр. митрополією для них був Магдебург, що мав п'ять єпархій. Однак, вроджена нехоть слов'ян до германців викликала бунт у 1066 р., і тоді діло християнізації було майже знищене. Нове поширення християнства серед них почалося щойно в половині XII ст.

Навернення південних слов'ян. Найперше йде мова про південних слов'ян: *словінців, хорватів, сербів та болгарів*. Ці останні були не слов'янського походження, а тюркського; вони в VI ст. прийшли з-за Уралу, одна частина затрималася над горішньою Волгою, а друга пішла на Балканський півострів і поселилась за рікою Дунай, де скоро зіслов'янщилась, приймаючи слов'янську мову. Для навернення слов'ян старалися: Апостольський Престол, єпископат і західна імперія, східна імперія і константинопільський патріархат. Імператор Константин Порфірородний, біля 950 р. писав, що його попередник Гераклій (610-641 рр.) просив від Папи Гонорія місіонерів для сербів і хорватів, та й що Св. Аманд у середині VII ст. проповідував Євангеліє слов'янам за Дунаєм. Однак ці перші відомості про поширення християнства серед південних слов'ян неясні.

Щодо *словінців Каринтії*, то на основі достовірних документів виходить, що вони навернулися в другій половині VIII ст. старанням єпископів Зальцбургу, Пасав і Аквілії. До прийняття хрещення людей готували проповідями впродовж 8-15 днів, згідно з традицією первісної церкви, і в той спосіб християнська релігія сильно закріпилась серед словінців.

Незабаром наступило навернення хорватів, тобто в кінці VIII ст. або спочатку IX ст., бо в тім часі хорватські князі Віцеслав в Далматії й Войномір в Панонії були християнами. Перша хорватська дієцезія була заснована в 879 р. в Ніня й відразу підчинена Апостольському Престолові.

Релігійні початки сербів тяжко встановити. Християнство прийшло до них з двох сторін: з латинського Заходу через Далматію і зі Сходу з Візантії. Імператор Василь I (867-886 рр.) вислав візантійських місіонерів, але західний вплив тривав ще кілька століть. Точно не відомо, коли постало перше сербське єпископство в Рас, про яке згадується в 1020

р., як про помічне Охриди, але правдоподібно воно було східного візантійського обряду.

Болгари, як згадано вище, були тюрксько-фінського походження, що в VII ст. прийшли на Балканський півострів і дійшли аж до Егейського моря й до Македонії. Підкоривши собі слов'ян, які там були перед ними, прийняли їхню мову і почали завзяту боротьбу з Візантійською імперією, що тривала багато століть, і деколи доходили під мури Константинополя. З часом вони злились із слов'янською масою, так що сьогодні їх вважають за південних слов'ян.

На Балканах християнство було від перших століть, а серед Болгар впровадив його *цар Борис* (853-889 рр.), який прийняв хрещення з Візантії 864-865 рр. Він домагався від Візантії національного патріархату для Болгарії, а не можучи його одержати від Константинопільського патріарха, звернувся до Риму до Папи *Миколи I* (866 р.). Однак прохання Бориса були вислухані тільки частково. Папа вислав до Бориса двох послів-єпископів: *Формоза* й *Павла*, вони принесли відповіді на сумніви болгар щодо уділення Св. Тайн і щодо обряду, але Папа не погодився на створення Болгарського Патріархату, ані не хотів, щоб єпископом *Формоз* залишився в Болгарії, як її архієпископ. Тоді невдоволений цар *Борис* звернувся на Схід, і справа Болгарської Церкви була ще раз розглянута на *VIII Вселенському Соборі в Константинополі 869-870 рр.*, не зважаючи на опір римських легатів, її підкорено Візантії. Папа *Іван VIII* (872-882 рр.) старався відновити унію з Болгарією, але безуспішно. Щодо літургичної мови, то *Борис* у 885-886 рр. прийняв учнів Св. *Кирила* і *Методія*, які впровадили слов'янську мову. Наслідник *Бориса* *Симеон Великий* (893-927 рр.) продовжував старання, щоб Болгарську Церкву зробити автономною, а в 917 р. проголосив *Болгарський Патріархат з осідком в Преславі*, і його визнав Константинопіль в 927 р. В 1019 р. візантійський імператор *Василь II* (976-1025 рр.), підкоривши собі Болгарію, зліквідував болгарський патріархат, але встановив у західній частині Балканського півострову *Охридський архієпископат*, який існував до 1767 р. і мав деколи владу над цілим півостровом аж до Волохії і Молдавії, притаманюючи Константинополь.

До західних слов'ян належать: *морави, чехи і поляки*. Моравами називають мешканців, що в IX ст. займали долину ріки *Морави* аж до Дунаю. Перше євангельське зерно кинули між них грецькі та венеціанські купці, а в роках 830-840 місіонери з Регенсбургу, Пассав і Зальцбургу. В 845 р. прийняло хрещення 14 чеських князів. Коли у 846 р. вступив на трон Князь *Ратислав*, недавно охрещений, він, щоб звільнитися від впливу імперії германців, звернувся до Папи *Миколи I* у 860 р. з проханням про місіонерів із знанням слов'янської мови. Не одержавши їх з Риму, звернувся з тим самим проханням до Візантії до імператора *Михайла III* у 862 р. Імператор за порадою Патріарха *Фотія* вислав двох здібних братів із Солуня: *Констанина (потім Кирила)* й *Методія*. Про них знаємо, що *Методій* у 840 р. покинув світську кар'єру і вступив до

монастиря, а молодший брат Константин у 843 р. мав диспут з патріархом Іваном Граматиком-іконоборцем. Біля 860 р. хозарський хан вислав своїх послів до візантійського імператора з проханням прислати до Хозарії здібного місіонера. Імператор, порадившись з патріархом, вислав туди Константина-Кирила, що взяв собі на допомогу брата Методія. Вони спочатку затрималися в Херсонесі в Криму, де знайшли Євангеліє і Псалтир, писані «руськими буквами», та віднайшли мощі Св. Климента Папи, 30 січня 861 р., потім поїхали до Хозарії, де проповідували слов'янам по-слов'янському. Як про це довідався моравський князь Ростислав, то просив імператора прислати їх до нього, щоб проповідували слово Боже по-слов'янськи.

Морави не мали своєї азбуки, щоб можна було записати їхню мову, і тому Кирило створив для них *глаголицю* й нею написав переклад літургичних книг та Св. Письма. Не зважаючи на таку підготовку, обидва брати, приїхавши на Моравію у 863 р., зазнали труднощів. Латинські місіонери, тобто Німці, не хотіли їм допомагати, а до того ж часті наїзди Каролінгів з Германії дуже шкодили апостольській праці Кирила та Методія. Крім цього, завдяки проповідям Євангелія на слов'янській мові, мешканці Моравії почали масово приймати хрещення. Несподівано латинники почали чинити опір: вживання церковно-слов'янської мови не тільки в проповіді, але й у Літургії вважали хулою й оскаржували їх лered Папою як небезпечних єретиків. У 863 р. на заклик Папи Кирило й Методій *приїхали до Риму* і тоді вони привезли з собою мощі Св. Климента Папи. Папа Гадріян II прийняв їх по-батьківськи, потвердив уживання церковно-слов'янської мови в Літургії (тоді постав наш візантійський обряд), яке вони започаткували : дозволив їм відправляти в тій мові в базиліці Св. Петра й Павла. Константин тоді став монахом, прийнявши ім'я Кирило і 4 лютого 869 р. помер у Римі та похований в базиліці Св. Климента, де недавно перед тим зложив мощі Св. Климента Папи, серед великого вдоволення римлян.

Початки християнства на українських землях

Досі не встановлено, коли саме на Україні почало ширитися християнство. Стара українська традиція подає, що Апостол *Андрій* проповідував Слово Боже на чорноморських берегах - у Скитії. Про це згадували письменники: Оріген, Доротей Тірський і Євсевій Кесарійський. Мабуть на підставі відомостей, взятих із грецьких джерел, автор українського «Початкового літопису» створив легенду (з виразним проти-новгородським спрямуванням) про перебування Св. Андрія на київських горах та про благословення місця під столицею нової держави, щоб зазначити немов апостольське походження християнства на Україні. *Апостолування Св. Андрія в Скити*, особливо в південній Скитії - Україні, *серед грецьких колоністів є майже історичною правдою*. Можна зробити заключення, що ця апостольська місія в прибережних оселях могла виходити поза мури прибережних грецьких міст південної України, так що християнство поширювалось також у прилягаючій смузі континенту. Там на початку

історичних часів Русі постав Руський Каганат, згодом Тьмутороканське князівство, найдалше на південний схід висунутий форпост української держави. Мимо того, по схрещенні Руси-України нарід Св. Володимира не підносив претензії бути нацією наведеною Апостолами.

На українські землі, зокрема на Крим, Христову науку принесли також і римські каторжники — християни, серед яких був і *Св. Климент*, четвертий Папа (90-100 рр.), якого заслав на далекий схід імператор Траян (98-117 рр.). Св. Климент помер біля Херсону і там спочивав майже вісім століть. 30 січня 861 р. Св. Кирило знайшов ті мощі й у 867 р. переніс до Риму, де папа Адріян II положив їх у базиліці Св. Климента. Пізніше Св. Володимир дістав частину тих мощів, як дарунок від Папи, і вони як святість переховувались у Києві, маючи своє знамення церковно-політичне.

В III ст. на Україні розселились *готи*, що робили напади на римські провінції і звідти привозили полонених, серед яких було багато християн. Серед готів почало ширитися християнство в формі аріяства. Єпископ-аріянин Ульфіль у IV ст. переклав Св. Письмо готською мовою («Кодекс Аргентеус»). Цей переклад зберігається до нині в старій столиці Швеції - в Упсалі. В кінці VIII ст., коли чимала частина давньої готської території була під владою хозарів, готська митрополія, підпорядкована візантійському патріярхові, й з 7 єпископами охоплювала всю Хозарію аж до Волги.

Одночасно, від II ст. ширилося християнство у Боспорській державі, що об'єднала в своїх межах територію чорноморського узбережжя від гирла Дністра до устя Кубані, тобто давні грецькі колонії. Християнство стало там державною релігією в III ст., і в Шкейському Соборі 325 р. брав участь і боспорський єпископ *Кадм*. Єпископи Боспору брали участь також у Вселенських Соборах IV-VI ст. Не виключена навіть безпосередня спадковість між церковною організацією боспорської Церкви та єпископством Тьмутороканської Русі в IX ст. Таким чином вже від II ст. *християнство* ширилося й навіть було зорганізоване на *південних та східних територіях України*. Тому з появою на історичному обрії племен, які згодом стали основою української нації, християнство найраніше знайшло приступ до південних українських племен - *уличів та тиверців*, що жили біля Чорного та Азовського морів. Наступні факти про поширення християнства на Русі - це *три походи й схрещення Русі в IX ст.* В хроніках під 860 р. згадується про *перший похід Русі на Царгород*. Цій події присвячені дві промови царгородського патріярха Фотія і його послання з 866 р. Про *другий похід* на Сурож (у Криму) під проводом князя *Бравлина*, та про схрещення князя і його людей згадується в «Житіє Св. Степана Сурожського». Про *третій похід* на Амастрид (в Малій Азії) теж під проводом князя Бравлина є мова в «Житії Св. Георгія Амастридського».

Історично певним є, що Св. Степан був справді єпископом у Сурожі, а Св. Георгій в Амастриді у VIII ст.; вони обоє брали участь у VII Вселенському Соборі 787 р., що засудив іконоборців. Натомість, історично недослідженою

є постать Бравлина. Можна припускати, що він був князем *Тьмutorоканської Русі*.

Св. Кирило і Методій, коли ішли до Хозар, то в 861 р. зустріли в Криму християн, що згідно з легендою, показали їм Євангеліє і Псалтир, написані «руськими буквами».

Перше історичне свідоцтво про християн у Києві - *це договір князя Ігоря з Візантією 944 р.*, в якому є згадка, що *послами Русі є християни* і що в Києві є церква *Св. Іллі*.

Княгиня *Ольга прийняла хрещення правдоподібно в 955 р.*, а в 957 р. була вже напевно християнкою. В 977 р. за князя Ярополка прийшли перший раз на Русь папські послы.

Остаточне введення християнства на Русі було за князя Володимира, що в 987 р. прийняв хрещення, а 988 р. *відбулося офіційне хрещення Руси-України*. В границях його держави вже існували архієпископство в Тмutorокані та єпископство в Перемишлі. Своїм «Церковним Уставом» Володимир забезпечив розвиток Церкви на Русі.

Іслам і наїзди магометан

В той час, коли Церква збільшувалася наверненням європейських народів, великих втрат вона зазнала спочатку на Сході, а потім на Заході, через поширення магометанства й через магометанські війни проти християн починаючи від VII ст. Тисячолітня перевага греко-римської цивілізації на сході мала одержати смертельний удар. «На домагання Олександра східна відповідь буде Магомет».

Іслам постав у Арабії, між Червоним морем і Перською затокою, переважно -пустельній країні. Головні релігійні центри були Мекка й Медіна. Араби є семітського походження, їхня ворожнеча з жидами почалася ще за Ізмаїла, первородного сина Авраама, що з мамою Агар змушений був утікати в пустелю. Під ;глядом політично-соціальним араби поділялись на номадів (мандруючих) -пастухів, що мандрували із своїми стадами, й осілих - рільників, або купців, що займали узбережжя півострова й провадили торгівлю з жидами, сірійцями й римлянами. Араби склалися з племен, у яких був патріархальний устрій, : не були об'єднані в один нарід, часто між собою воювали. Вони були спочатку *монотеїстами*, тобто вірили в одного Бога, але потім зійшли до політеїзму -зіри в багатьох богів. В святині Кааба в Мецці, яка спочатку була присвячена, згідно з давнім переданням, одному Богові, опісля кожне плем'я мало своїх ідолів. Особливо почитали там чорний камінь, що його, згідно з легендою, приніс архангел Гавриїл з неба до Мекки. Були також і в Арабії християни. Крім Христа й Марії араби почитали в особливий спосіб Св. Сергія і Вакха та Симеона Стилита. Щодо науки, то вони хиталися між аріянізмом, монофізизмом та несторіанізмом, залежно від переваги олександрійців, ефіопців чи візантійців. Вкінці потрібно згадати *ганніфітів* — шукачів правди, що вже перед Магометом шукали нового релігійного життя в Арабії. До своєї релігії вони домішували монотеїзм юдейський, дещо

з християнської науки й давні арабські традиції-передання. Своїм батьком зажали Авраама, за посередництвом його сина Ізмаїла. Вони вірили, що Авраам побудував у Мецці храм одному Богові і дуже бажали, щоб у тому храмі відновити почитання одного Бога.

Магомет був найщасливішим з ганніфітів. Він народився в 570 р. в Мецці, в могутній родині Карашіїтів. Маючи 10 років, став сиротою, і його вихованням зайнявся його вуйко, що був незаможним. Спершу Магомет повинен був пильнувати овець, а потім перейшов на службу до багатой вдови Гадіші. Тоді він став її довіреною людиною, великим провідником каравану. При тій нагоді мав він змогу пізнати нові народи, нові релігії (між ними жидівську й християнську), і в його душі, ще непевній, почали перехрещуватись різні, численні ідеї. Коли йому було 22 роки, він одружився з вдовою Гадіші, і їхнє подружжя було щасливе. Минуло ще 12 років. Магомета всі вважали щасливим мужем Гадіші, однак його мучив релігійний неспокій. Маючи 40 років почав думати про політично-релігійний стан Арабії, тобто рішився заснувати нову релігію і виступив прилюдно як **післанець божий** через архангела Гавріїла, щоб всі його співгромадяни стали **муслім**, що значить підкорились волі одного Бога. Покликався на приклад Авраама, на старовинну монотеїстичну традицію арабів. Всі араби повинні мати один культ-почитання і творити один народ. Як ганніфіти, так і Магомет багато взяв з юдаїзму, з християнства, з різних сект і це все в подивугідний спосіб застосовував до звичаїв арабів, створивши немов *національну релігію*.

Першими його учнями були: його жінка, його вуйко й три приятелі. Однак, коли він перший раз виступив прилюдно зі своєю наукою про одного Бога, то мешканці Мекки його висміяли, а деякі навіть зневажили, бо були полетеїсти й боялись, що введення монотеїзму принесе втрати на майні. Бачучи, що в Мецці загрожене його життя, Магомет втік до сусіднього міста Ятреба, де його радо прийняли, і від тоді місто називається **Медінат-аль-Набі** (місто пророка). Від його втечі, що припала на 16 липня 622 р. й називалась «Геджрою» почалась *мусульманська ера*, тобто від тоді магометани почали літочислення. В Медіні завершив працю над своєю наукою. Жінка вже померла. Він став політичним і військовим провідником і замість проповіді почав «святую війну» проти жидів і проти арабів політеїстів. В 630 р. здобув Мекку і очистив її святиню від ідолів та приписав *щорічне паломництво* до Мекки — символ національної єдності арабів. Коли Магомет помер у 630 р., то більші арабські племена вже були об'єднані й підкорені його владі й принаймні назовні визнавали монотеїзм, який проповідував Магомет.

Ось головні точки його науки:

- існує один невидимий Бог;
- Магомет найбільший пророк одного Бога;

3-є остаточний суд, на якому Бог нагородить; як схоче всіх людей. Райські радості Магомет представив відповідно до ментальності арабів —

синів пустелі - що буде гарний город, овочі, тінь, вода, молоко, вино, мед. Магомет дав багато заповідей своїм визнавцям:

- п'ять разів на день молитися з обличчям зверненим до Мекки;
- піст впродовж місяця *Рамадан*, у дев'ятий місяць, коли Магомет передав Коран своїм учням. До посту зобов'язані всі від 14 року життя, піст забороняє їду та напитки від світанку до сутінок;
- паломництво до Мекки принаймні раз у житті;
- милостиня своїм;
- священна війна проти невірних;
- святкування п'ятниці;
- часті вмивання;
- читання Корану;
- заборона алкогольних напоїв і нечистої поживи (свинини).

Коран - це свята книга ісламізму, без логічного чи хронологічного порядку *книга об'явлень, думок, промов і легенд Магомета*. Сам він не написав Коран; тільки усно переказав свої об'явлення, і їх між 611-631 рр. записано в книг. Коран має 114 глав і є релігійним, соціальним та правничим кодексом мусульман тобто в Корані є все, що кожний мусульманин повинен знати й робити. Деш: взято зі Старого Завіту, наприклад, про патріархів і пророків: Авраама, якова Йосифа, Мойсея, Арона, Єлисея, Давида. Оповідается про сотворення чоловіка про гріх Адама, історію Авеля і Каїна, історію ізраїльського народу. Це все взято з П'ятикнижжя Мойсея, однак, не завжди точно. П'ятикнижжя, Євангеліє і Коран - це три книги, які Бог передав з неба, щоб вони керували людьми, - так каже Магомет. Часто є мова в Корані про Ісуса й Марію. Згідно з навчанням Магомета, Ісус, передсказаний пророками, народився з Діви Марії силою Божою, і ні Ісус, ні Марія не були ніколи під владою Сатани. Ісус є Боже Слово й Месія, однак, він не є Богом, тільки великий слуга Божий. Він не помер, але подібний до нього чоловік був розп'ятий замість нього і був взятий до неба. Ісус помре, а воскресне перед остаточним судом так, як і решта людей. Говорячи про Марію, вкладає в уста Бога такі слова: «Пам'ятай також про ту, що зберегла своє дівицтво, в яку ми вдунули частину нашого духа та встановили разом із сином знаком (символом) для цілого світу».

Іслам перевищує ідолопоклонство і проголошує монотеїзм. Але мусульманський Бог не любить і не дає себе в нагороду. Магомет дозволив багатоженство. Бога назвали «Аллах».

Поширення ісламізму

Коли християнство поширюється силою внутрішньої влади, то іслам поширювався за допомогою зброї. Згинути у святій війні, то значить «певно йти дорогою Бога» - казав Магомет. Це довело до єдності арабського світу й створило нову нлу, страшний націоналізм. «Його ісламізм був передусім панарабізм» - кажуть деякі історики. Східний світ вичікував нагоди, щоб скинути ярмо римсько--елленістичної цивілізації, і знайшов свого провідника. Однак, правду кажучи, магометани не примушували християн до

апостазії, толерували їхню релігію. Провідники арабів - каліфи, (провідники віруючих) - з *династії Оміадів* (660-750 рр.) чали свій осідок в Дамаску (Сірія), а з *династії Аббасидів* (762-1253 рр.) мали свій осідок в Багдаді (Ірак).

Три роки по смерті Магомета, в 633 р. араби перейшли границі Сирії й почали тріумфальний похід, який тривав ціле сторіччя, і в ті часи зайняли простори від ріки Інд на Сході до ріки Гаромн у Франції на Заході. Такі успіхи були до того часу незнані в історії. Можна порівняти швидкість їхніх успіхів з великими провідниками степів, що будували свої імперії, але володіння Аттіли й пізніше Чінгісхана і Тамерлана зникли серед азійських пісків з такою самою швидкістю, з якою виринули на світову арену, а здобутки ісламу були тривалі. Віра, яку несла їхня зброя, пустила такі глибокі коріння, що перетривала сторіччя. В половині VII ст. араби зайняли Сирію, Єгипет, Палестину, частину Персії й Месопотамії. Два рази облягали Царгород (668-675, і 713 рр.), але його не здобули, більше того імператор Лев III Ісаврійський (717-740 рр.) переміг у 718 р. магометан біля Константинополя, й вони довго не показувалися в тих сторонах. Це була тяжка проба для Візантії, однак Східна Римська Імперія, зробивши деякі зміни, перетривала ще довгі століття. До смерті імператора Гераклія 641 р. Імператори старалися зберегти римську традицію вселенської імперії і безуспішно старались надати їй єдності. Від 641 р. імперія, під натиском різних ворогів, обмежилась до могутності греко-візантійської. Візантія ще раз дала доказ перемогою імператора Лева III, що вона спроможна себе рятувати.

Кінець християнської Африки

Через те, що імперія була тоді слаба й не зорганізована, далека християнська Африка Св. Кипріяна й Св. Августина дуже скоро стала жертвою арабів, тим більше, що деякі племена берберів, які там жили, їм допомагали. В 698 р. араби зайняли Картагін, а потім поступово, до 707 р. зайняли *всю північну Африку*. І треба було чекати аж VIII століть, щоб там можна було проповідувати Христову науку.

З Африки в 711 р. перейшли араби до Іспанії. Впала Іспанія Візиготська, мусульмани зайняли такі міста, як: Сівілля, Кордоба Толедо, і 9/10 Іспанії опинилось в руках магометан, і треба було аж VII століть, щоб їх вигнати (в 1492 р. наступило остаточне звільнення). Правда християни вже від самого початку думали про звільнення. Заховавшись у горах, куди мусульмани не мали доступу, почали організовуватися й озброюватися. Через п'ять років після зайняття Іспанії, вже була християнська армія, що щораз відважніше посувалась до земель зайнятих мусульманами. Головний провідник християнської армії був король Пелаягій. Він попав у полон до мусульман, але втік і потім провадив проти них завзяту боротьбу. Мусульмани пішли походом проти нього, однак були побиті в 718 р. коло Кавадогна - і це була перша обітниця кращого майбутнього для християнської Іспанії. Відтак поволі постали в північній Іспанії осередки опору в Новарі, Арагоні й у Галіції. Альфонс I Католик зробив Овієдо

столицею королівства Астурії. І звідти почався потім переможний контрнаступ звільнення Іспанії. Мусульмани не могли його знищити, бо, мабуть, не дозволяли на це внутрішні умови їхньої держави. Зрештою їхнє панування в Іспанії було завжди непевне. Відносини між каліфами в Дамаску і їхніми представниками в Іспанії не були добрі, бербери далі не любили арабів. Вкінці революція в арабській імперії 750 р. мала дуже важливі наслідки в Іспанії. Тоді в Дамаску знищено династію Оміядів, і настала династія Аббасидів, яка перенесла столицю до Багдаду. Один з Оміядів врятувався від смерті, втік до Іспанії і там, в Кордобі, створив каліфат незалежний від багдадського.

В 719 р., використовуючи неспокій і замішання у Франції, араби перейшли гори Піренеї, знищили славне місто Бордо і дійшли в 732 р. до Пуатьє. їм назустріч вийшов зі своїм військом Карл Молот. Воно було тяжко озброєне шоломами, щитами й мечами та й мало вигляд панцирних відділів, натомість напроти себе мало армію з легкої кінноти, яка наступала немов буря. Сім днів спостерігали себе Схід і Захід, мусульмани не мали відваги зразу наступити на таку масу захоронену сталю. Вкінці почали бій, що тривав зранку до вечора. Коли стемніло, наступила перерва, а одночасно і скорий відступ мусульман до Іспанії, де вони протримались аж до 1492 р. Але вік (622-732 рр.) великих їхніх завоювань вже скінчився. Перемога під Пуатьє спинила лицарів Аллаха і оповила великою славою Карла Молота.

На Середземному морі араби здобували щораз нові острови й краї. В 649 р. зайняли Кіпр, у 654 р. Родос, в 652 р. Сіцилію (яку остаточно захопили в 828 р.). У 846 р. знищили Рим і зграбували скарби базилік Св. Петра й Павла. В IX-X ст. Середземне море, по більшій частиці було під пануванням арабів.

Церква на Сході

Причини розколу між Сходом і Заходом були давні й далекі. Причинився до того вже й сам Константин Великий: 1 - втручався в справи Церкви, хоч і з чистим наміром забезпечити мир у Церкві та імперії; 2 — переніс столицю Римської імперії в 330 р. з Риму до Візантії, що почала називатись Константинополем.

Імператор Константин не хотів ніякого розколу й поділу в імперії, бо вважав релігійний мир чимось суттєвим для миру в імперії. Тому в Церкві так, як ? імперії, поступав немов найвищий архиєрей та імператор, не у визначенні догм, але в збереженні миру й релігійної єдності. Не зважаючи на добрий намір, його втручання в церковні справи не завжди виходили на добро Церкви. Наприклад, після Нікейського Собору він став на боці Арія проти Св. Атанасія. Ще далі йшли його наступники: Констанцій, Юстиніян (+ 565 р.), Лев III Ісаврійський (+ 741 р.), який вважав Церкву служницею імперії.

Перенесенням столиці з Риму до Візантії піднесено її значення і під церковним оглядом. До 330 р. Візантія належала до Гераклійської

митрополії в Тракії. У зв'язку з перенесенням столиці зросло її значення, бо вірні, священники та єпископи з цілої імперії звертались часто до константинопільського єпископа, щоб заступався за них перед імператором. Так що Константинопіль ставав поволі новим релігійним центром і суперником Риму, а в його єпископів зароджувалось бажання мати духовне першенство у візантійській Церкві. Вже константинопільський єпископ Евзевій Нікомидійський (+ 341 р.) домагався, щоб константинопільський владичий престол піднести понад інші східні престоли (Антіохійський та Олександрійський) і зробити його рівним Римові. Подібно поступали й наслідники Евзея: Евдоксій, Акакій, Сергій, Атастазій. На I Константинопільському Соборі 381 р., де засуджено єресь константинопільського єпископа Македонія, який твердив, що Св. Дух не був Богом, 150 Отців Собору признало Константинопільському єпископові почесне першенство після єпископа Риму. Однак, у латинській Церкві була прийнята тільки догматична частина Собору.

На Халкедонському Соборі 451 р. майже 600 Отців Собору признали за Царгородом право відклику (апеляції) і в 28 каноні рішили, що Константинополеві, новому Римові, належаться ті самі привілеї, які мав старий Рим, коли був столицею імперії. Тобто, що константинопільський єпископ має патріярші права над митрополитами і єпископами Азії, Понту й Тракії. Під час проголошення цього канону, папських легатів не було, а троє з них потім в імені Папи Лева протестували, покликаючись на 6 канон Нікейського Собору, де були визначені головні владичі престоли. Очевидно, Отці Халкедонського Собору признавали першенство Апостольського Римського Престолу, бо головували на ньому легати Папи Лева Великого, однак почесне першенство признає Константинополеві випливало з політичних причин. Почесне першенство Константинопольської Церкви над Церквами Сходу приписав законом імператор Юстиніян у 545 р. Це ж було potwierджено на Соборі Труліянському II (692 р.). При кінці V ст. константинополітанські єпископи почали вживати титул «єкуменічний патріярх», тобто вселенський. Такий поступок константинопільських єпископів викликав обурення в Олександрії й Антіохії. Внаслідок того вони створили собі єрархію національну, незалежну від Константинополя. В літургію введено рідну мову, в Антіохії сірійську, а в Олександрії коптійську. Завершення цього наступило впродовж VI ст.

Незгоди між сірійцями і єгиптянами з одного боку, а греками з другого -скріплювали богословські суперечки на Сході. Олександрійці та Антіохійці, під проводом Св. Кирила Олександрійського, боролися завзято аж поки не осудили на Ефезькій Соборі (431 р.) єресь Несторія, константинопільського єпископа, що вчив про дві особи в Христі, Божу й людську, і що Пречиста Діва Марія не є Матір'ю Бога. Натомість константинополітанці під проводом свого патріярха Флявіяна боролись проти науки Евтихія про одну природу (Божу) в Христі, й та єресь була

осуджена на Халкедонському Соборі (451 р.), але мала багато прихильників в Єгипті й у Сирії.

Царгородські патріярхи були щораз більше залежні в церковних справах, від імператора, і властиво він був найвищою інстанцією, що давала рішення також і у справах віри, а патріярх їх приймав і виконував. Одночасно ослаблювались зв'язки між Константинополем і Апостольським Престолом у Римі. Однак першенство папи в справах віри для цілої Церкви було признане. Папа через своїх легатів головував на Соборах, які відбувалися на Сході, й потверджував або відкидав їхні рішення. Так зробив Папа Агатон на Вселенському Соборі Царгородському 681 р., Папа Сергій на Труліянському 692 р., Папа Гадріян I на VII Вселенському Соборі в Нікеї 787 р. Одним словом була ще збережена єдність Церкви й віри. До більшого відчуження Сходу від Заходу причинились велика віддаль і мова. Аж до часів імператора Юстиніяна I (+ 565 р.) урядовою мовою законів і адміністрації імперії була латинська мова, і в тій мові написаний «Корпус юріс цивіліс». Але вже при кінці VI ст. починається введення грецької мови в Царгороді і виключення латинської. Звідси виринули непорозуміння, що поглибили поділ між Сходом і Заходом. Наприклад акти II Нікейського Собору Вселенського VII (787 р.) написані в грецькій мові. Папа Гадріян I (4- 795 р.) поручив перекласти їх на латинську мову. На жаль, переклад зроблено недосконало, наприклад у VIII декреті про почитання образів-ікон грецьке слово «прос-кінезіс» перекладено латинським «адораціо», а це належить тільки Богові. Тому Карл Великий і духовенство імперії Франків не прийняло того декрету про почитання образів.

Крім цього, греки були невдоволені відновленням римської імперії (800 р.) на Заході, очевидно не так Карлом Великим, як Апостольським Престолом, бо вони вважали себе імператорами Ромеїв. Отже коронування в Надвечір'я Різдва 800 р., яке довершив Папа Лев III, накладаючи імператорську корону на голову Карла, короля Франків - це був розрив політики між папством і Візантією. На Заході нова імперія простилавилась імперії на Сході, яка вважалась єдиною імперією всього християнства. Папська Церква протиставилась імперіальній Церкві. Папа щораз більше ставав найвищим головою всього християнства, він міг навіть розпоряджатись імператорською короною. Він був намісником Христа на Землі. В тому настільки різному розумінні дійсності Церкви - з одної сторони папська, а з другої імперіальна — криється зерно розколу.

Під науковим оглядом, крім питання про почитання образів-ікон, від VII ст. була ще інша причина незгоди між латинниками і греками, а саме т.зв. «Філіокве» . Сина) у Символі Віри. На Нікейському Соборі (325 р.) було сказано «і в Св. Духа». На Константинопільському (381 р.) вирішено: «і в Святого Духа, Господа животворящего, що від Отця походить...». Східні Отці Церкви: Атанасій, Засилій, Григорій Нісийський та інші вчили, що Св. Дух походить від Отця -:ерез Сина, натомість західні Отці Церкви й богослови вчили, що Св. Дух походить від Отця і Сина («Філіокве»). І цей останній вислів

Папа Венедикт VIII ввів до Гимволу Віри на початку XI ст., а це збільшило ворожнечу між греками і латинянками. Крім цього незгоди зростали ще із-за дискусій про celibat і піст. Отже, крім амбіцій царгородських єпископів і невідповідне втручання імператорів церковні справи, були ще й інші загальні передумови: віддаль, взаємне незро-гуміння, політичні незгоди й богословські різниці, які мали великий вплив на відносини між Східною Церквою й Апостольським Престолом від IX ст.

Справа Фотія

В другій половині IX ст. (866 р.) Фотій поєднав особисту справу патріархату з питанням загальних відносин християнського Сходу з Апостольським Престолом : Латинською Церквою. Тому що Середземне море було в руках мусульман, зв'язки з Римом були тяжкі. Впродовж VII ст. араби зайняли Палестину, Сирію і Єгипет, і через те наступило обмеження свободи давніх патріархів: єрусалимського, алякійського й олександрійського. Натомість греки впродовж століть боронилися перед арабами й турками, і царгородський патріархат єдиний на Сході міг вести вільне релігійне життя. Також потрібно взяти під увагу, що Царгород був головним торговельним осередком між Азією і Європою. Грецька Церква, якої осередком був царгородський патріархат, перевищувала єдністю й порядком сирійську й коптійську Церкви. В справах віри й дисципліни міродайними були рішення сімох перших Вселенських Соборів, що мали місце на Сході. Всі єресі, що постали на Сході, були засуджені: аріянізм, несторіянізм, монофізитизм і монотелізм. Також і завзята суперечка про почитання ікон, під час якої передусім Св. Герман і Св. Іван Дамаскин захищали католицьку науку, закінчився щасливо на VII Вселенському Соборі в Шкеї 787 р. та на Царгородському Синоді 842 р., де було рішення, що іконам належить відносне почитання, тобто почитання відноситься до святого, якого представляє ікона. Щоб відзначити перемогу над єрессю, Царгородський Синод під проводом свого патріарха Св. Методія 842 р. встановив свято «Неділю Православ'я», що припадає на першу неділю посту. Крім цього, Грецька Церква була тоді також зайнята навертанням слов'ян: сербів, болгар і моравів.

Від 847 р. царгородським патріархом був Ігнатій, син здетронізованого у 813 р. Левом Вірменським імператора Михайла. Він боронив почитання ікон, був сильного характеру, однак деколи поступав невторопно. Тодішній імператор Михайло III, що був під впливом свого вуйка Барди, провадив згіршаюче життя, хотів замкнути в монастирі свою маму імператрицю Теодору і її дочку, але патріарх Ігнатій спротивився. Більше того, в 858 р. він відмовився дати Св. Причастя всемогутньому міністрові Барді в празник Богоявлення. Внаслідок того імператор Михайло III у 858 р. усунув патріарха Ігнатія з патріаршого престолу, а на його місце вибрав Фотія, імператорського секретаря, що не мав тоді ще свячень. Була це людина дуже освічена, споріднена з імператрицею Теодорою. В молодому віці почав він працювати на імператорському дворі, був послом на дворі каліфа в Багдаді, відзначався енциклопедичним знанням у літературі,

граматиці, філософії й теології, при цьому дуже проворний, хитрий і рішучий. Фотій згодився стати патріярхом, щоб відновити згоду в Царгородській Церкві та поновити добрі відносини між Церквою й імператором. Впродовж 6 днів одержав усі свячення. Було це у 858 р. По вступленні на патріярший престол Фотій, згідно із звичаєм, вислав «синодального листа» до 4 патріярхів: Риму, Антіохії, Олександрії і Єрусалиму, повідомляючи про свій вибір, посвячення та залучаючи визнання віри. Очевидно цей крок був формальністю щодо патріярхів: Антіохійського, Олександрійського і Єрусалимського, бо вони були в'язнями мусульман, тому найважливіше було одержати потвердження з Риму.

Папою був тоді Микола I (858-867 рр.), людина надзвичайно енергійна й свідомо свого найвищого уряду в Церкві. З листа Фотія, де було сказано, що він, не хотючи, прийняв вибір, без згадки про умови усунення Ігнатія, Папа відчув, що там не все було в порядку, і вислав до Царгороду двох своїх легатів, щоб прослідити справу. В листах до Фотія й до імператора Михайла III Папа закидав неправильності й незаконне усунення патріярха Ігнатія. Легати в Царгороді перевищили свої повноваження, бо взяли участь у синоді 861 р., де ще раз усунено патріярха Ігнатія (присутнього на синоді) за те, що ту гідність одержав від імператриці Теодори, і що несправедливо усунув одного архиєпископа та двох єпископів, а підтверджено вибір Фотія. По поверненні легатів у 862 р. на Римському Синоді Папа Микола I проголосив, що усунення патріярха Ігнатія було неважне, Фотієві написав, що царгородський патріярший престол не є порожній, а інших східних патріярхів повідомив, що законним царгородським патріярхом є Ігнатій, а не Фотій, який уже 4 роки виконував цей уряд.

При кінці 862 р. архимандрит Теогност приніс апеляцію Ігнатія до Риму. Цю апеляцію, написану від імені Ігнатія, підписали 10 митрополитів, 15 єпископів і багато священиків. Чи Ігнатій сам написав ту апеляцію - невідомо, але Папа Микола I на Синоді в Римі у 863 р. позбавив гідності своїх двох легатів та видав деякі рішення про Фотія і його прихильників. До загострення суперечки спричинилася ще справа болгарська. У 864 р. Болгарію зайняв імператор Михайло III, а князь болгарів Борис, щоб мати мир з греками повинен був прийняти християнство. Спочатку Борис просив патріярха Фотія про власну церковну єрархію і болгарського патріярха, але Фотій не згодився. Тоді Борис звернувся з тим самим проханням до Папи, але так само без успіху. Про що вже була докладніша мова в розділі про навернення болгар.

В той час Микола I вислав легатів до імператора Михайла III, але їх не допущено до Константинополя, і тоді вони звернулись до болгар. За їх порадою усунене з Болгарії грецьких священиків. Це ще більше подразнило Фотія, і він у 867 р. написав енцикліку в гіротиримському дусі та скликав Царгородський Собор, рішення якого підписав 21 єпископ. У листопаді 867 р. напруження між Римом : Візантією дійшло до краю, але

впродовж 10 днів зникли зі сцени дві головні особи: 13 листопада 867 р. помер Папа Микола I, і його наступником став Адріян II, а 23 листопада новий імператор Василь Македонець усунув Фотія і прикликав знову Ігнатія, що був патріярхом ще 10 років. На виразне прохання патріярха Ігнатія, Папа Адріян згодився на скликання собору, щоб вирішити всі суперечливі питання, які тривожили Схід, і вислав туди своїх легатів.

VIII Вселенський Собор, четвертий Царгородський, почався 5 жовтня 869 р. в церкві Св. Софії, й тривав до 870 р. (28 лютого). Було 10 засідань, в яких брало участь майже 100 єпископів та представників східних патріярхів. Фотія і його прихильників засуджено. З такої розв'язки були вдоволені греки й латинники. Однак залишилися причини політично-церковної незгоди між Сходом і Заходом, передусім із-за місійної праці латинських священників у Болгарії. Щодо цього пункту, то всі греки (противники й прихильники Фотія) однодушно домагалися, щоб латинських священників замінити візантійськими. І під кінець Собору їхні домагання увінчалися успіхом. Болгарський князь Борис, не одержавши ні від Папи Миколи I, ні від Адріяна II власної єрархії з патріярхом, звернувся у 870 р. до Собору в Царгороді. Отці Собору, помимо спротиву папських легатів, включили Болгарію до царгородського патріярхату, а патріярх Ігнатій висвятив для Болгарії одного митрополита і 10 єпископів. Вони під імператорською охороною ввійшли до Болгарії, яку повинні були залишити латинські місіонери. Не зважаючи на ті чвари між Східною й Західною Церквою, були ще сильні зв'язки та багато спільних традицій. А Папи, що в часах Карла Великого звернулись на Захід, тепер знову повинні були розраховувати на допомогу Сходу, оскільки підупадала Європа Каролінгів і лишила їх самих безпомічних, серед численних небезпек, передусім з боку сарацинів. Саме Іван VIII (871-882 рр.) звернувся про поміч до греків, щоб опертись мусульманам. Він був більшим дипломатом, ніж його попередник Адріян II і схильний до замирення. Патріярх Ігнатій, маючи труднощі з Римом через Болгарію, почав зближатися з Фотієм, подібно поступив також імператор Василь I, що призначив Фотія учителем своїх синів. Коли помер Ігнатій (23 жовтня 877 р.), то Фотій зумів вернутися на патріярший престол. Папа Іван VIII, бажаючи встановити мир між Сходом і Заходом, згодився на вибір Фотія під умовами, даними в окремому поученню т.зв. «Коммоніторіо» до Фотія і в листах до імператора, з серпня 879 р.

Синод, що почався в листопаді 879 р. в Царгороді й тривав до кінця січня 880 р., признав Фотія патріярхом. На Синоді були папські легати. Фотій по християнськи прийняв повчання Папи, і здавалося, що йде до повного замирення, однак латинники не могли дістатись до Болгарії, а крім цього був богословський спір щодо «і Сина» у Символі Віри. Після смерті Івана VIII (+ 882 р.) патріярх Фотій був у єдності з Апостольським Престолом. Дещо холодніші були відносини за Маріна II (882-884 рр.), що перед тим як папський легат брав участь у Синоді 869-870 рр., на якому усунено Фотія. Але ті відносини поправились за Адріяна III (884-885 рр.)-

Так що при кінці IX ст. відносини між Сходом і Заходом були добрі, а візантійські полки прийшли до Італії, щоб оборонити Рим перед сарацинами. Однак, рана була відкрита, незагоєна. По смерті імператора Василя I (29 серпня 886 р.), Фотій був на вигнанні. Там зайнявся улюбленими богословськими студіями. Помер він у 892 р.

Відносини між Сходом і Заходом після Фотія

Після Фотія ще майже два століття Грецька Церква була в єдності з Апостольським Престолом, хоча не бракувало причин для незгоди. Були також зв'язки між греками й латинниками, бо латинські паломники, йдучи до Святої Землі, переходили через Візантійську імперію. На Сіцилії й у південній Італії, які належали до Візантійської імперії, жило багато греків, вони робили паломництвами до Риму, щоб помолитись на гробах Апостолів, засновували грецькі монастирі в Римі або в Південній Італії. Серед них визначався Св. Ніль з Россано в Калябрії, що в Меркуріон, недалеко Середземного моря, він започаткував тут монаше життя. Коли сарацини зайняли його батьківщину, його з 60 монахами по братньому прийняла архимандрія в Монте Кассіно, де вони відправляли в грецькому обряді. Вкінці він прийшов до Риму і в 1004 р. в Гроттаферраті заснував монастир Св. Василя, який існує до сьогодні. В наступному році Св. Ніль помер.

Натомість латинники мали свої монастирі на Сході: в Єрусалимі, на горах Синай і Атос, в Царгороді. Східні патріярхи посилали папі свою ісповідь віри і так заявляли, що бажають жити в єдності, ім'я папи поминалось під час відправ Богослужень. Однак греки відчували нехоть до Риму через те, що у 800 р. була відновлена Західна Римська Імперія на чолі з Карлом Великим, а вслід за тим Рим не був уже зв'язаний із Східною Римською Імперією. Крім цього, почала тоді підупадати гідність Апостольського Престолу під впливом причин політичних і особистих, це було передусім при кінці IX ст., і аж до половини XI ст. В той час у Константинополі духовне життя й богословські студії процвітали краще, ніж у Римі. В IX ст. ще перед Фотієм, проповідували правдиву католицьку віру: Св. Теодор Студит і два візантійські патріярхи - Св. Тарасій і Св. Никифор. В тому самому столітті патріярх Св. Методій написав життя східних святих. В XI ст. було двоє славних письменників: Симеон (+ 1042 р.) архимандрит -учитель містичного життя і Симеон Метафраст (+ 1025 р.) - канцлер імператорської канцелярії й автор життя святих Грецької Церкви.

Також і політичне тоді піднеслась Візантія завдяки македонській династії. Це все підносило почуття власної, щораз більшої гідності Візантійської Церкви, а водночас пониження Апостольського Престолу, і це почуття вищості спонукувало царгородських патріярхів домогатись незалежності - автокефалії від Риму, тим більше, що три інші східні патріярхи, підкорені арабами, не мали свободи рухів. Отже було багато

причин, що сприяли розколові, треба було тільки якоїсь нагоди -претексту, щоб його викликати.

Розкол за патріарха Михайла Керулярія 1054 р. Керулярій походив з аристократичної родини. Змолоду зайнявся політикою і брав навіть участь у змові імператора Михайла IV, однак не мав таких здібностей, як Фотій. Біля 1040 р. став монахом і мав великий вплив на імператорському дворі Константи-за IX Мономаха, а також на патріарха. Опісля був канцлером і секретарем Царго-родської Церкви, а коли помер патріарх Олексій, то завдяки імператорові в 1043 р. став патріархом і був ним аж до 1058 р., займаючи перше місце в політично-церковному житті імперії.

В той час нормани почали творити своє королівство у Південній Італії; щоб усунути ту небезпеку, створено союз: між імператором германів Генриком III, Папою Левом IX та імператором Візантійським Константином Мономахом. Царгородський патріарх лякався, що у зв'язку з цим зросте авторитет Папи в Південній Італії, а його змаліє, і ще більше був згірчений, що у вищезгаданому тріумвіраті, Папа був на рівні з двома імператорами, а він (патріарх) усунений на друге місце. Бачив, що його амбіція загрожена, і що першенство для свого патріяршого престолу, про яке він мріяв, в небезпеці то й не мав наміру визнавати першенства папи, що засноване на Божому праві.

Починаючи наступ на Латинську Церкву, Керулярій не робив цього на початку сам безпосередньо, тільки через своїх підлеглих. І так Лев архієпископ Охрид-ський в Болгарії, цілком підкорений Візантією, написав листа до єпископа міста Трані, в південній Італії, який був залежний від Риму, хоч знаходився на візантійській території. Це значило, що Керулярій, через посередні особи, звертався також і до Папи. В тому листі засуджувалося вживання прісного хліба, піст у суботу, припущення «Алилуя» під час Великого Посту і заклиалося до повернення давніх традицій, тобто грецьких звичаїв.

Незабаром монах царгородського «Студіону», на ім'я Шкета, видав книжечку, в якій оскаржував латинників у єресі за те, що вони ввели «Філіокве» і гостро виступив проти целібату, а ще до того, за дорученням патріярха, в Царгороді замкнено латинські церкви. В Римі добре зрозуміли значення того наступу і приготували рішучу відповідь. Відповідь приготував кардинал Гумберт, і вона була дуже гострою. Щоб довести до замирення, Папа Лев IX вислав до Царгороду трьох своїх легатів: кардинала Гумберта з Сільва Кандіда, Фридріха з Льотарингії (майбутнього Климента IX) - кардинала канцлера Св. Римської Церкви й амальфітанського архієпископа Петра. Завданням легатів було замирення, тим часом кардинал Гумберт, навпаки, спричинився до рішучого розколу завдяки своїй неспроможності зрозуміти дійсну ситуацію. Він трактував царгородського патріярха, як нижчого бунтівника, вимагаючи від нього беззастережного підкорення Папі. Не дивно, що від початку між легатами і патріярхом не було згоди під час дискусій над різними спірними питаннями. Михайло Керулярій, коли одержав відомість про

смерть Папи Лева IX (19 квітня 1054 р.), став ще більше неуступливим супроти легатів. Нагоду дали йому самі легати, що 16 липня 1054 р. прийшли до собору Св. Софії і на початку Св. Літургії зложили на престолі буллу викляття патріярха Керулярія. Булла була уложена кардиналом Гумбертом у гнівному тоні. Крім цього, легати голосно проголосили, що Михайла Керулярія усунено з патріярхату. Наступного дня вони покинули Константинопіль. Цей їхній крок правно був безпідставний з двох причин: 1 - вони не мали уповноваження видавати такий документ, 2 - Папа Лев IX, що їх послав, помер 19 квітня, і з його смертю скінчились їхні повноваження. Але на це ніхто не звертав уваги. Легати думали, що їхнє рішення допоможе імператорові Константинові IX усунути патріярха, однак, Керулярій виступив в очах народу, як оборонець Східної Церкви, яку зневажила Західна. Імператор Константин IX хотів зберегти єдність з Римом, старався посередничати і патріярх антиохійський Петро III, але надарма, бо монахи й народ пішли за патріярхом Керулярієм, тому й імператор повинен був іти за ними. Положення скоро погіршувалось. На прилюдній площі спалено буллу викляття, а на 20 липня 1054 р. патріярх Керулярій скликав Синод в Св. Софії й кинув клятву на легатів. За імператора Константина IX і його наслідника Михайла VI, Керулярій був дійсним паном в Константинополі, але за панування Ісаака Комнена попав у 1057 р. у тюрму і там при кінці 1058 р. помер. Православна Церква почитає його як мученика.

Хоч релігійні й екуменічні зв'язки між Сходом і Заходом не були цілком перервані, однак протиримський дух сильно зріс і мав більший вплив ніж під час виступу патріярха Фотія, тому що Керулярій мав за собою народ і монахів, які дотепер були вірні Апостольському Престолові. Цей розкол довершений у 1054 р. триває, на жаль, до сьогодні. І вина є по обидва боки, як сказав Папа Іван XXIII. Вселенські архиєреї часто старались боронити християнську віру на Сході і притягнути всіх до єдності. З ними співпрацювали східні імператори, маючи на меті церковну єдність і політично-військову підмогу проти турків, що нападали на Імперію. Візантійське духовенство мало допомагало цьому ділові. А західні князі як володарі, кермувались радше сьогоденними мотивами у своїй політичній акції.

Через 10 років після розколу патріярха Керулярія, турки Сельджукіти напали (в 1064 р.) на Візантійську Імперію. Імператор Михайло VII звернувся до Папи Григорія VII в 1073 р. з проханням про допомогу, обіцяючи відновити церковну єдність. Папа Григорій відразу зрозумів, що оборона Східної Імперії проти турків, є не лише справою Сходу, але що це дуже важна справа для цілої Церкви. І тому відповів у дуже лагідному тоні імператорові Михайлові, а одночасно заохочував листами Вільгельма графа Бургундського, імператора Німеччини Генріха IV і всіх християн до боротьби проти турків - ворогів християнського імені. Вже було приготовлені 50.000 війська, італійців і французів. Але на Заході імператор Генріх IV та інші володарі були

зайняті суперечкою за інвеститури (передання уряду або майна), а тим часом на Сході узурпатор Никифор у 1078 р. прогнав імператора Михайла VII.

Династія Каролінгів і Апостольський Престол

Між новонаверненими народами - англійцями, фризами, германами й франками та Апостольським Престолом скоро було нав'язано релігійні зв'язки, передусім завдяки місіонерам і єпископам. Найчисленнішими серед них були франки, ще в часі династії меровінгів займали *Галію, Бельгію, Ренанію, Турингію і західні частину Баварії*. Тому що володарі не дуже займались володінням, але радше

доручали уряд своїм міністрам, то з часом побіч королівської династії почала -воритися династія міністрів, яку започаткував у *Авсразії* (пограничні території між Францією і Німеччиною) *Пепін з Лянден*, що *помер у 640 р., батько родини Каролінгів*. Його син Пепін Герсталь у 687 р. переміг свого противника та почав Ію'єднувати всіх франків і поширювати владу династії Каролінгів у трьох напрямках: південної Галії, центральної Германії та Італії.

Син Пепіна Герсталь *Карло Молот* дав ім'я династії каролінгів. Він був інте-лігетний та релігійний і під Пуатьє в 732 р. врятував Францію й Європу перед арабською інвазією. Ця велика перемога принесла йому незвичайну славу й поклін цілої Франції та й завершила підготовку Пепінів до того великого історичного завдання, яке чекало Пепінів-каролінгів, що поволі змінювали династію меро-вінгів. Апостольський Престол прагнув того, щоб за допомогою династії каролінгів звільнитися від небезпеки льонгобардів, які загрожували навіть духовній незалежності Вселенських Архиєреїв. У 739 р. Папа Григорій III, затривожений наступом короля Льонгобардів Лютпранда звернувся за допомогою до Карла Молота, але без успіху, бо між Карлом і Лютпрандом був союз проти сарацинів. Зрештою Карл був добрим воїном, що знамените орудував молотом, але не політиком. Натомість добрим політиком був його син Пепін Короткий (741-767 рр.), що хоч був маленький ростом, та однак мав таку велику силу, що розганяв на площі під час боротьби лева й вола, і відзначався великим розумом. Він мав відчуття людей і умовин, що є прикметою дійсних дипломатів, підтримував місійну акцію Св. Боніфатія в Германії й реформу Церкви у Франції. З тої тісної співпраці між Церквою й Пепіном виринула дуже важлива подія: припинення династії Меровінгів і започаткування династії Каролінгів.

У 751 р. Пепін зробив держваний переворот, замкнув у монастирі останнього з меровінгів Хілдберика III й прийняв титул короля. Цей крок був ударом для німецької традиції, згідно з якою тільки династія, яка походить від Бога, має право виконувати королівську владу. Щоб надати законності своєму вчинкові, потрібно було звернутися до авторитету вищого, ніж поганська традиція, тобто до християнства, до Церкви. До Риму вислано деяких представників Пепіна, і вони запропонували Папі

Захарієві таке питання: «Чи випадає королем називати того, що має титул і гідність, але не має уряду, чи радше того, що виконує уряд, хоч не має ні титулу, ні гідності?» Папа дав відповідь, якої бажав собі Пепін, що ліпше було б, щоб титул короля мав той, що дійсно виконує уряд короля. Папа покинув Меровінгів не тому, що вони зробили йому щось злого, але тому, що не міг сподіватись від них вже нічого для свого великого діла. Французькі магнати, почувши папину відповідь, проголосили Пепіна своїм королем, а Св. Боніфатій, що тоді проводив реформу Церкви в Франції, в Сауссон 751 р. уділив Пепінові королівське помазання. Це було не тільки зближення двох потуг, але й печать Церкви над королівством. Це право використав наступник Захарія Папа Степан II (752-757 рр.), коли король льонгобардів Астульф, що зайняв екзархат Равенни, став загрожувати Римові. Папа не міг сподіватися помочі від візантійського імператора Константина V, який був зайнятий ересю іконоборців, і тому в 753 р. залишив Лятеран та вибрався до Пепіна. Перейшов Альпи через *Гран С. Бернарді* 28 липня 754 р. в церкві архимандрії Св. Діонісія ще раз уділив королівське помазання Пепінові та його двом синам Карлові (майбутній Карл Великий) та Карломанові, заявляючи: «нехай буде виклятий кожний, хто не підкориться їм та їхнім наслідникам». Цей обряд наслідував святі обряди помазання Ізраїльських королів і робив каролінського короля помазанником і вибранцем Господнім та монархом з «ласки Божої». Внаслідок того наступила зміна політики франків у Італії і виступ Пепіна проти льонгобардів. Крім цього, Папа іменував Пепіна патрищем Риму, а з тою гідністю був злучений обов'язок боронити Святе Місто. Пепін почав облогу Павії, столиці льонгобардів, які негайно залишили облягати Равенну. Однак, як тільки франки вернулися до Франції, то льонгобарди не лише не віддали Равенни Папі, але 1 січня 756 р. почали облогу Риму. Папа Степан II знову звернувся про поміч до короля Пепіна і його синів. Пепін негайно з'явився зі своїм військом в Італії і примусив льонгобардів віддати Папі забрані землі та просити миру. Ті землі обнімали екзархат Равенни, Петаполіс, і вони не залежали більше ні від візантійського імператора, ані від льонгобардів, а від 756 р. творили Папську Державу (яка була під опікою короля Франків) і проіснувала 11 століть, тобто до 1870 р.

Тут треба згадати важливу роль «даровизни Константина». Вже від давна в Римі поширювано легенду, що Константин Великий, даруючи Папі Сильвестрові I лятеранську палату, подарував Петровому Наслідникові й величезні території. Цей документ випадково знайдено в 753 р. коли Папа Степан II вибрався до Пепіна просити допомоги проти льонгобардів. Чи Пепін повірив у цей документ, не знати, в кожному разі був рішучий зломати силу льонгобардів у Італії, щоб забезпечити собі приязнь та союз Папи, тож додержав обітниць Константина, даруючи Папі землі. Рим, Перуджя, Равенна, були віддані Папі Степанові II, а документи дарування і ключі тих міст були урочисто зложені на гробі Св. Петра. Візантійський імператор Константин V почав робити перепони, але Папська Держава вже почала свою історію, і Папа був

незалежний від імператора. Вона припечатувала союз з династією каролінгів.

Карл Великий (768-814рр.). У 768 р. помер Пепін Короткий, що гідно підготував королівство своєму синові Карлові Великому. Це був муж провидіння, на якого чекав Захід і на якого працювали 4 покоління його предків, який мав дати нові основи Європі, спинити наїзди і створити нові можливості для цивілізації. Був він побожний, так що часто вранці й вечором заходив до церкви (однак його особисте життя було часто неморальним), любив науку, був скромний при столі, справедливий; оповідають, що він казав повісити над дверима своєї палати дзвін, щоб кожний, хто шукав справедливості, міг ним задзвонити. Одного разу опущений кінь потягнув за шнурок, а Карл Великий покарав власника, що зле поводився зі своїм конем; відзначався політичною мудрістю і сильною волею. Був високого росту, маєстатичний, з почуттям свого авторитету й гідності. Говорив по-німецьки, але знав латинську мову і дещо грецької. По смерті батька, він, маючи 26 років, на спілку з братом Карломаном, почав рядити Франками. В 771 р. брат помер. Карл віддалив двох його синів від влади й став єдиним володарем *ті* був ним аж до смерті у 814 р. За його славного володіння політично-церковна співпраця досягнула вершини. В історії Карл є свідоцтвом Бога так, як Соломон, Константин, Юстиніян, що мимо своїх провин та похибок, мали на меті правдиву християнську політику.

Війна з льонгобардами. Спочатку, тобто від 770 р., коли Карл, внаслідок старань своєї матері Верти, одружився з дочкою короля льонгобардів, приязні відносини з Апостольським Престолом дещо охололи. По одному році Карл відіслав льонгобардську княжну додому. Тоді (771 р.) помер також його брат Карломан, а у зв'язку з цим Карл став єдиним володарем франків, і його відносини з Папою скоро поліпшилися. Папа Адріян I (772-795 рр.), як і Папа Лев III (795-816 рр.) прагнули, щоб Карл Великий став наймогутнішим князем Заходу і оборонцем віри та опікуном Церкви, і до нього зверталися в різних потребах. Король льонгобардів Десідерію спостеріг зміни політики Карла Великого й навесні 773 р. рушив походом на Рим. Папа Адріян вислав свого посла до Карла Великого з проханням про поміч. В липні 773 р. Карл зібрав військо коло Женеви, перейшов Альпи (Сан-Бернардо) і з-заду заатакував Десідерію, зайняв Верону та почав облогу Павії, що тривала 6 місяців. На Пасху 774 р. Карл Великий торжественно входив до собору Св. Петра, перший король Франків прийшов «ад ліміна» (до апостольських порогів), а хор співав: «Благословенний той, що приходить в ім'я Господнє». Папа Адріян потвердив йому титул патриція Римлян, а король потвердив Папі дар Пепіна, значно його збільшивши, додаючи міста: Імоля, Болоня і Феррара. І так знову була припечатана приязнь між папством і Піпінідами та відновлена політична діяльність, яка довела його батька до королівської, а його до імператорської корони.

Два місяці пізніше припинився опір льонгобардів. У червні 774 р. Карл увійшов до Павії, з якої втік король Десідерію, і там довершив великий

політичний вчинок. Замість залишити якогось короля в Павії, він взяв на себе залізну корону льонгобардів, маючи підтримку деяких льонгобардських родин і духовенства. Від тоді Карл Великий титулував себе «з ласки Божої король Франків, Льонгобардів і патрицій Риму». Тобто став також королем Італії.

Нова Західна Римська Імперія

Наслідником Адріана I, від 795 р., був Папа Лев III. Він повідомив про свій вибір Карла Великого і переслав йому ключі від гробу Св. Петра та римський прапор. В 799 р., під час прецесійного походу, напали на Папу противники, здерли з нього архиєрейські ризи, тяжко побили й замкнули в монастирі, звідки йому вдалось утекти та добратися до Падерборну (в Німеччині), де перебував Карл Великий. Король негайно взяв під свою опіку Папу і дав йому сильну військову охорону, яка мала супроводжувати Папу до Риму. В наступному 800 р., в місяці листопаді, Карл також прийшов до Риму. Папа вийшов на 20 км. поза Рим йому назустріч, і 24 листопада вітав його на сходах собору Св. Петра. Це був тріумф короля франків. А прийшов він до Риму, щоб послухати оправдань Папи Лева III проти оскаржень, які йому зроблено. Сталося це 23 грудня 800 р.

В той час Карл Великий, король франків і льонгобардів та патрицій Риму, дійшов до вершини могутності й слави, не тільки з огляду на часті перемоги, але також із-за великого діла релігійних й державних перемін в його величезному королівстві. Західну Римську імперію, що впала в 476 р., не міг відновити імператор Сходу, бо не мав сили, ослаблений внутрішніми незгодами та нападами магометан. Всюди Карла вважали, першим володарем, а його авторитет сягав далеко поза межі країни франків. Під час перебування Карла в Римі, каліф Багдаду Гарун-аль-Рашід, князь магометан переслав Карлові ключі Св. Гробу і прапор Єрусалиму. Впродовж півстоліття каролінги, передусім Карл Великий вчинили багато добра для Апост. Престолу й багато працювали для поширення християнської науки. І не дивно, що, як вірні, так і погани, вважали Карла правдивим і наймогутнішим опікуном католицької релігії, новим Константином Великим. У зв'язку з цим, Лев III і римський народ у 800 р. бажали проголосити Карла імператором, щоб нагородити його за заслуги і тісніше зв'язати з Апостольським Престолом. І справді в празник Різдва 25 грудня 800 р., при кінці Св. Літургії, папа Лев III коронував Карла дорогоцінною діадемою на римського імператора та помазав його священною оливою в базиліці Св. Петра. Під час того обряду народ тричі кричав: «Нехай живе й перемагає Карл Август, коронований Богом, великий і мирний імператор римлян». Очевидно, цей обряд був підготовлений Папою й Карлом, хоч Карл вважав, що це роблено з надто великим поспіхом бо бажав, щоб імператорську корону одержати ще й за згодою Ірини, імператриці Сходу. Будь-що-будь, Карл прийняв імператорську корону від Папи Лева III так, як його батько прийняв титул патриція римлян від Папи Степана II, і був заключений союз між Апостольським Престолом і новою імперією. Карл став урядово опікуном

Церкви на Заході, з правом стежити, щоби всі справи в Церкві й навіть сам вибір Папи відбувався законно та сприяти поширенню віри. Але тому, що Карл одержав імператорську корону від Папи, Папа приписував собі духовне батьківство над імператором як таким, і силою того батьківства Вселенські Архисереї зберігали право видавати осуд про кандидата на імператора. Імператорською коронацією Карла Великого, якої довершив Папа Лев III, почалося здійснення великого наміру, який впливав на політично-церковне життя середньовіччя: об'єднати християнські народи Заходу в одну родину, духовним головою якої був Папа, а дочасним — імператор. Первісному поняттю Римської імперії, яка за часів Августа, вважалась джерелом єдності, миру й добробуту, Вселенські Архисереї додали християнське[^] поняття, згідно з яким імператор ставав найвищим оборонцем Католицької Церкви. Накладаючи імператорську корону, Папа не уділяв політичної влади, яка була спадковою, але накладав завдання допомагати Церкві та її Божеському посланництві. Це міг дати тільки найвищий авторитет Церкви, що незалежно вибирав серед володарів того, якого вважав найгіднішим до такого завдання.

Реакція Візантії. Візантія була дуже невдоволена встановленням імперії на Заході, бо сподівалася, що якийсь новий Юстиніян чи Гераклій зможе об'єднати римські землі в одних руках, тому візантійський двір не признавав нової імперії. Імператриця Ірина, що мала намір вийти за Карла заміж, щоб з'єднати воедино Римську імперію, після коронації Карла, була відраджена від того кроку. Візантійці продовжували поступати зневажливо супроти Карла Великого, але він довго терпів їм, хоча міг ужити сили. Тим більше, що Східна імперія була зайнята єресю іконоборства й обороною від арабських наїздів та перед болгарською небезпекою. Нарешті каліф Багдаду Гарун-аль-Рашид - союзник франків радо рушив би проти Візантії. Однак Карл Великий не хотів того з пошани до давньої Імперії і з мотивів християнських, щоб не починати братовбивчої війни між віруючими, тому терпеливо чекав 9 років. Після того, своєю акцією проти Венеції, що була на візантійській території показав візантійським державним мужам, що терпеливість має границі. Три роки пізніше - а два роки перед смертю Карла - ціль досягнено, Базилевс Михайло навесну 812 р. вислав посольство до Аахена (в Німеччині), щоб передати поздоровлення для свого брата, Базилевса Карла. Отже були вже законно дві імперії: одна на Сході, а друга на Заході.

Адміністрація імперії. Центром імперії зробив Карл Великий місто Аахен, у Німеччині. Імперія була поділена на приблизно 300 провінцій (комтес), а на чолі кожної був комте мирянин і єпископ.

Капітулярії. Так названо королівські закони Меровінгів і Каролінгів. Щороку скликав Карл єпископів і лицарів на «травневе поле», згідно з германським звичаєм, і там обговорював церковні та політичні справи, а потім видавав закони «капітулярії». Карл Великий називав себе «Відданий оборонець і помічник у всьому Св. Церкви». І тому всі церковні справи він вирішував як найвищий володар, правда в повній

єдності з Апостольським Престолом і за порадою визначних церковних мужів, серед яких визначався Алькуїн. Карл втручався в церковні справи, тому що був зв'язаний союзом з Папою й тому що, маючи найвищу владу, він міг примусити людей до виконання законів. Практично, він призначав єпископів і архимандритів з більшою свободою, ніж котрий-небудь з Меровінгів або з візантійських імператорів. Очевидно, з того легко могли постати надужиття. Однак така його діяльність приносила багато добра Церкві, бо Карл Великий видавав корисні декрети (закони) і через своїх посланців («місці Домініці») — інспекторів, стежив за їх виконанням.

Наприклад, такими капітуляріями Карл Великий повелівав, щоб єпископи щороку візитували свою єпархію, що священники мають проповідувати своїм вірним, щоб при єпископських палатах і монастирях засновувати школи, іспити духовенства з науки, чистоти і послуху, візитації монастирів з боку посланців («місці Домініці»), спостереження за церковним скарбом. Далі давав накази щодо святкового відпочинку - які свята потрібно святкувати впродовж року, як уділяти хрещення, обов'язок милостині, щоденне відмовлення «Отче наш», що вимагати від кандидатів до духовного сану. Так що імперія Каролінгів виглядала немов величезна церковна адміністрація. Але все робив імператор, а Папа зостався немов у тіні, і Церква не могла виявити своєї власної діяльності. З того були два болючі наслідки:

Через велику залежність Церкви від імперії, Церква зазнала втрат, коли впала імперія Каролінгів,

Надмірне втручання Карла Великого і його наслідників у церковні справи, зокрема щодо номінації єпископів та інших церковних достойників, підготувало церковну інвеституру, яку собі потім приписували світські володарі, що довело їх до гострої боротьби з Апостольським Престолом в XI ст. Але зате Карл Великий був геніальним володарем і мав найкращі наміри, був оточений визначними і культурними дорадниками, серед яких було багато духовенства. Натомість спадкоємці Карла Великого були вже менш геніальні з меншими чеснотами, і спрямовували, започатковану політично-церковну співпрацю, на просте підкорення Церкви державі. Все ж таки 45 років володіння Карла Великого - це під багатьма оглядами щаслива епоха для християнства. Зникло багато забобонів і поганських вірувань, а християнська віра опанувала вже цілу імперію. Сильно зросла кількість монастирів, з'явилися такі величезні монастирі як: Сан Калльо, Фульда, Райшено, Св. Вандрілльо, Феррієр, Корбіє - це були осередки глибокого духовного і економічного життя.

Карл Великий втрутився навіть у боротьбу проти почитання ікон. Коли Нікей-ський Собор 787 р. визнав почитання ікон, то Карл Великий доручив своїм богословам приготувати деякі трактати проти того і видати під його іменем п.н. «Книги Карла» (Лібри Кароліні), однак, в кінці IX ст. правдива наука перемогла в цілій імперії.

Палятинська Академія. Карл Великий, починаючи від 794 р. зробив з міста Аахен (в Німеччині) каролінський Версаль, тобто столицю своєї імперії. Там зібрав визначних мужів науки, як: Теодульф - гот з Іспанії, Алькуїн (735-804 рр.) - директор школи в Йорку (Англія), Петро Диякон - історик льонгобардів і ще інші з Галлії, Ірландії, що творили замкнену групу, яку історики називали Палятинською Академією. В Аахені була також «палатна школа», до якої приймали не лише синів аристократії, але також і бідних.

Смерть Карла Великого. 28 січня 814 р. вранці Карл Великий помер, а останнім його рухом був знак Св. Хреста. «Коли помер Карл - писав один сучасник - світ стратив свого батька». Так, без сумніву, думали й інші сучасники, а письменники й артисти присвячували йому свої твори, ще доки «Пісня про Ролянда» представить його як могутнього імператора, що почав нову епоху.

«*Пісня про Ролянда*» - це пам'ятка старофранцузького героїчного епосу XII ст. В її основі лежить історична подія: похід і поразка загону Карла Великого (778 р.) в Іспанії у битві з маврами. Поема побудована на народних піснях, легендах, літописах. Розповідається в ній про героїчну смерть лицаря Ролянда в битві з маврами в Ронсевальській ущелині, зраду графа Ганнелона, помсту короля, загибель його лицарів. Ролянд представлений в тій пісні, як внук короля. Цей християнський спосіб життя представлений в «Пісні про Ролянда» зродить пізніше хрестоносних лицарів.

Спадкоємці Карла Великого

Смерть Карла Великого започаткувала на Заході болючий період насилля, хаосу й занепаду. Після пів століття світла, яке зумів дати Заходові геніяльний імператор, наступає 200 років темряви. Правда таке трапилось на Заході вже 400 років раніше, але тоді Західна Римська Імперія впала під наступом варварів, а тепер, в IX ст. її занепад, на перший погляд, є незрозумілим. Однак можна навести кілька причин, що пояснюють цей занепад:

Безмежні простори імперії були завеликі, щоб ними керував один імператор.

Різноморність народів, різні раси й різні мови.

Нові наїзди: слов'ян, що доходили до ріки Ельби і створили потім Велико- Моравську Державу. *Сарацинів* у Середземному морі, що в IX ст. зайняли південну Італію, й у 846 р. зруйнували базиліку Св. Петра. Піратів, у яких рабський елемент змішався з давніми морськими народами; вони стали панами Середземного моря «Маре Нострум». *Вікінгів* — *Норманів* — зі Скандинавії, що дійшли до північної Америки, Каспійського моря, Північного Океану і до Сіцилії та до Візантії. *Мадярів*, що прийшли з Азії.

4. Єпископства і архимандрії із-за свого багатства викликали захламність світських.

Правда Карл Великий старався поєднати германство з римською культурою, й здавалось, що він досягнув своєї мети. Однак деяких глибоких законів годі зминуті. Коли народ культурно нижчий, завойовує культурно вищого, то переможений навчає переможця й передає йому свою культуру. Так було, коли Рим перемиг Грецію, яка була культурно вища. Але коли одна маса людей вже зцивілізованих хоче підкорити собі масу примітивну, то вплив переможеного на переможця може стати катастрофічним. Синтез каролінгів був ще передчасним, жорстокі сили були ще дуже сильні, щоб їх спинили інтелектуальні й духовні суспільства ласкою хрещення. На вид таких небезпек потрібно було, щоб імперія була могутньою, об'єднаною і дисциплінованою, як за часів Карла. Його похибкою було те, що він не утвердив спадкоємства. Карл уже в 806 р. поділив імперію між своїх трьох синів: найстаршому дав Францію і Саксонію, другому південну Францію, а третьому Італію й Германію. Але цей акт не був втілений у життя, хоча єдність була випадково відновлена, але засада поділу вже була закладена й нащадки Карла Великого почнуть її застосовувати та розбивати Захід. Це є слабка точка й помилка тої геніальної людини, а також і доказ, що він не мав римського сприйняття держави.

Почав поширюватися феодальний режим - смертельна рана держави. Нелад спричинений великими наїздами, спонукав слабших шукати допомоги сильніших, що мали змогу ліпше їх оборонити, ніж представники державної влади. З браку центральної влади, місцеві провідники старалися здобути для себе автономію так, як це їм вдалось у візантійській Італії, в льонгобардській Італії й у Галії Меровінгів. Все те вимагало сильних наступників, а тим часом вони були пересічні. Першим з них був Людвік Побожний (814-840 рр.). На початку його володіння єдність імперії була збережена, бо у 810 р. помер його брат Пепін, а у 811 р. - брат Карл. А його батько Карл Великий, за порадою своїх дорадників, у 813 р. коронував його на свого спадкоємця, полишаючи на боці Церкву. Правда у 816 р. Папа Степан IV коронував його ще раз у Раймсі, однак, цей обряд був майже зайвий, бо вже наступного року, наслідуючи свого батька, Людвік коронував у Аахені свого найстаршого сина *Льотара*. Почалась боротьба з синами: Льотаром, Піпіном, Людвіком та Карлом, названим пізніше «Лисим». Це довело до революції й до *абдикації* Людвіка Побожного у 833 р. в Компень. Але через кілька місяців він знову відзискав владу, завдяки помилкам своїх противників, і помер у 840 р., коли проти нього йшов його син Людвік.

Людвік Побожний був прихильний до Апостольського Престолу й у 817 р. потвердив Папі Пасхалієві I всі посілості Апостольського Престолу й вирішив, щоб Папу вибирав римський клир, без жодного зовнішнього втручання. Але кілька років пізніше (824 р.) його син Льотар, що володів Італією, наклав Папі Євгенові II (824-827 рр.) Конституцію, якою підкоряв Апостольський Престол імператорській владі, в Римі призначив імператорського посла, Папу мали вибирати духовні й світські римляни,

але його консекрація чи коронація могла наступити тільки після складення присяги послуху імператорові.

Після смерті Людвіка у 840 р. була нова спроба відновити єдність імперії, Льотар, якому вмираючий батько послав свою шаблю й корону, закликав братів до повного послуху, Церква підтримувала ті змагання, але молодші брати не хотіли й у 840 р. завдали йому поразки. А силою Верденського трактату з 843 р. імперію каролінгів поділено на три частини. Карл Великий одержав західну Францію (нинішня Франція), Людвік Німецький - східну Францію (майбутня Німеччина), а Льотар - середню Францію (Льотарингію) й Італію. Відтепер Франція й Німеччина, вже розрізнені мовою й звичаями й почали йти своїми окремими шляхами, а Льотарингія стала для них відвертим полем змагань. Незгодний Європи мали свій зародок у тому нещасному рішенні, якого не виправили тисячу років історії. Церква закликала до єдності володарів, покликаючись на їхнє братерство, однак безуспішно. Бачучи шкоду, якої зазнав Апостольський Престол із-за надмірного втручання імперії в церковні справи, почали Папи, від половини IX ст., боронити свою свободу. І так, наприклад, Папа Сергій II (844-847 рр.) під час свого вибору не притримувався Конституції Льотара. Після нього Папи ще сильніше почали боронити свої права, передусім першенства Апостольського Престолу, і з більшою ревністю поширювали християнську віру та довели до «переходу влади». З початку IX ст. провід Заходу був у руках імператора Карла Великого, а за не цілих 50 років після його смерті (814 р.) провід перейшов до рук Папи Миколи I (858-867 рр.). І Церква врятувала єдність Заходу.

Папа Микола I (858-867 рр.)

Це був перший великий Папа середньовіччя. Римлянин за походженням, визначався великим знанням і мужністю. Був вибраний Папою при підтримці імператора Людвіка II. Коли римляни бачили, як імператор, згідно з давнім звичаєм, провадив рукою папського коня, на якому їхав Папа, що було відданням, почесі з боку дочасних володарів духовним достойникам, то думали, що це тільки комедія, і що правдивим й самотнім володарем був тільки імператор, але незабаром розчарувались. Новий Папа належав до тих римлян, що, засівши на папському престолі, вміли включити давні римські чесноти в рамки християнського ідеалу. Це був гідний спадкоємець Св. Лева Великого або Св. Григорія Великого, що мав дуже високе поняття про свою папську гідність. Був енергійний і неустрашимий, а також визначався великою мудрістю - досить прочитати його листа до Бориса (короля болгарів), щоб побачити наскільки він був вищий за свій час. Він не мав наміру започатковувати нову політику. Зрештою, це не було потрібно. Його програма була така, як його попередників, тільки він влив у неї нову енергію. Його ціль була ясна: піднести папський авторитет понад усі дочасні влади, вимагати признання права папському авторитетові та привести світ до християнського порядку. Цьому сприяли перемир'я серед Каролінгів. Папа Микола не завагався

виступити й проти них, коли йшлося про оборону християнських засад, наприклад проти Льотара II, короля Льотарингії. Він, маючи законну жінку Тевтбергу, розвівся з нею й узяв собі другу. Тевтберга звернулася до Папи, і він проголосив, що подружжя між Льотарем і Тевтбергою було важне, отже Льотар не може женитись з другою. Тоді імператор Людвік II, брат Льотара, рушив походом на Рим, Папа переховувався у базиліці Св. Петра, але не змінив своєї думки. Тим часом Людвік занедужав і відступив з Риму, а Папа міг знову виконувати свою апостольську працю. Під загрозою екскомуніки (клятви) Льотар II змушений був прийняти свою законну жінку, хоч по смерті Папи її знову лишив. Але, коли король нагло помер, то вірні бачили в тому «палець Божий», що сам Бог підтвердив рішення Папи, який так неустрашимо обороняв нерозривність подружжя.

Папа Микола I рішучо поступив із деякими єпископами, наприклад екско-мунікував єпископа Равенни Івана за те, що той переслідував підданих Папської Держави. Боронив папську владу перед архієпископом Раймсу Гінкмарем, який усунув двох єпископів. Вони відкликались до Папи Миколи I і Папа знову повернув їх на їхні владичні престולי.

Світла роль монастирів. У споминах IX ст. дуже часто виступають постаті монахів переписувач, що ціле життя писали малим каролінським начерком на білому пергамені, гарно прикрашуючи початкові букви, або додаючи ілюстрації поза текстом. Ця терпелива й монотонна праця - це справді основа всього інтелектуального розвитку. Завдяки тій праці монахів IX ст. дійшли до нас твори класиків. Давніші рукописи є дуже рідкісними. Такими монастирями були передусім (в Італії): Равенна, Монтекассіно й Бсбіо,

Світочем монастиря у Фульді був Рабан Мавр (+ 856 р.), що був там професором теології, бібліотекарем і архимандритом. Написав він пояснення до всіх книг Св. Письма й книжку про монастирську педагогію. Його питомець Валяфрід Страбо (+ 849 р.) архимандрит монастиря в Райшенав - був поетом і ексегетом, перший написав історію церковних установ, про церкви і їх окрасу, про молитву, про Св. Літургію, про святі посуду й ризи, про Св. Тайни. В той спосіб інтелектуальне відродження часів Карла Великого тривало ще майже 70 років по його смерті. В Римі був Анастазій Бібліотекар (+ 880 р.) відомий знавець грецької і латинської літератури, якого Ропс називає «Таллераном Лятерану».

Після смерті Папи Миколи (+ 867 р.) його наступником став Адріян II (867-872 рр.), в церковній історії слов'ян відомий передусім з того, що у 868 р. прийняв у Римі апостолів слов'ян Св. Кирила й Методія та, затвердивши своєю найвищою апостольською владою слов'янську мову й обряд у Церкві на рівні з латинським і грецьким, започаткував візантійсько-слов'янський обряд.

Останній визначний Папа IX ст. був Іван VIII (872-882 р.). Перед тим був він довгі роки дорадником Папи Миколи I й Адріана II. Хоч мав уже майже 70 років, як був вибраний на Папу, дав докази непересічної енергії. У 875 р. переміг сарацинів біля Террачіна (40 км від Риму), захопив їх 18 кораблів та звільнив 600 християн. Того ж року коронував у Римі на

імператора Карла Лисого, який помер у 878 р. Тоді Папа зі страху перед противниками виїхав до Франції і там старався об'єднати всіх князів династії каролінгів, але безуспішно. Не маючи кращого кандидата, коронував він на імператора 881 р. Карла Грубого, сина Германика. Мимо всіх старань, для добра Італії й для збереження імперії, зробив дуже мало. Великою потіхою для нього серед його важкого понтифікату були вістки з Паннонії й Моравії, де проповідував Св. Методій. У своєму листі до князя Моравії Святоплюха у 880 р. хвалить православ'я апостола слов'ян, потверджуючи його архієпископом Паннонським і хвалить листи Св. Кирила писані по-слов'янськи та дозволяє відправу Літургії в тій мові.

У 887 р., за Папи Степана V (885-891 рр.), настав кінець імперії каролінгів, імператора Карла III (Грубого) усунено, а імперію поділено на 5 частин: Франція, Німеччина, Бургундія вища, Бургундія нижча й Італія. Наступив «секулюм обскурум» темний вік, бо від IX ст. аж до половини X ст. життя релігійне й моральне занепадає.

Саксонська династія Оттонідів (919-1024 рр.)

Хаотичні умови в Римі й більшій частині Заходу тривали далі, то й не дивно, що X ст. назване «темним», бо на це вказує страшний занепад державного порядку, культри, грубість і здичавіння, зокрема в Італії й у Франції. Насилля й страх панували всюди. Нормани, сарацини й мадяри знищили багато міст, монастирів і сіл. Церковні й монастирські багатства переважно були в руках аристократії. Серед духовенства була байдужість щодо своїх духовних обов'язків. Папи, не маючи підтримки від імператора, стали іграшкою римської аристократії. І коли Італія й Франція були ще в стані повного розкладу, то Німеччина від половини X ст. почала підноситись з анархії, яка наступила по розвалі імперії каролінгів, а у зв'язку з цим поліпшувались і церковні відносини завдяки саксонській династії.

Найбільші заслуги в цьому мають Генріх I (919-936 рр.) і його геніальний син Отто I Великий (936-973 рр.), що був найбільшим володарем після Карла Великого. Вони заклали основу для німецької держави, дали їй силу й здобули пошану в західному світі. Імперію поширено і забезпечено ззовні, місійна й колоніальна політика були між собою тісно пов'язані, передусім у відношенні до чехів, поляків і мадярів. Створено сильну центральну владу при допомозі Церкви, бо єпископи й архимандрити брали участь у королівській, а пізніше - імператорській раді. Це з огляду на їхню духовну гідність, на освіченість і на аристократичне походження. Деяких єпископів піднесено до гідності князів. За саксонської династії була ціла черга визначних єпископів, що знамените сповняли свої архієпископські й князівські обов'язки. Наприклад, архієпископом Кельну був брат Оттона Бруно, мудрий дорадник імператора і вірний помічник, що мав також титул герцога Льотарингії.

Одна подія допомогла Оттонові I прилучитися до політики каролінгів у Італії. По смерті Льотара II (948-950 рр.) короля Італії, маркграф

Беренгар з Іврей коронував себе й свого сина Адальберта в 950 р. на короля Італії, а жінку Льотара Аделяйду ув'язнив, однак, вона встигла втекти до Оттона I і просила його допомоги. В 951 р. Отто перейшов Альпи, в Павії коронував себе на короля Льонго-бардів і одружився з Аделяйдою, а королем Італії лишився Беренгар (але без провінцій Верони й Фріюлі). Коли він почав гнобити Папу Івана XII (955-964 рр.), Папа звернувся в 960 р. до Оттона I і запропонував йому імператорську корону, а 2 лютого 962 р. Папа Іван XII коронував у соборі Св. Петра на імператора Оттона I і його дружину Аделяйду. Перед тим Отто склав Папі присягу й запевнення про охорону добра й прав Римської Церкви, а по коронації Папа й римляни присягнули, що остануться вірним імператорові та ніколи не будуть підтримувати Беренгара й Адальберта. Папа Іван XII дав Оттонові імператорську корону й титул імператора Августа, а Отто потвердив «даровизну», яку мав Апостольський Престол грамотою (13 лютого 962 р.), яка називається «прівілегієм Оттоніс». Відтепер вибраний Папа міг бути інтронізований на престол Христового Намісника щойно тоді, коли склав присягу вірності імператорові.

В 959 р. до Оттона I вислала княгиня Руси-України Ольга посольство з проханням прислати єпископа й місіонерів. На цей крок вона зважилася після холодного прийняття в Царгороді під час свого другого перебування там у 957 р. Якщо б тоді прийшли на Україну латинський єпископ і місіонери, то мабуть перевагу на Україні взяв би латинський обряд. Але єпископ Адальберт прийшов лише в 962 р., коли умови вже були менш сприятливі для його місії.

Імперія з 962 р. - це не було відновлення імперії Карла Великого, бо вона охоплювала тільки Німеччину й Італію, отже це була радше нова інституція, яка від XIII ст. називалась «Священна Римська Імперія», а в XV ст. ще додано «Німецької Нації» («Сакрум Романум Імперіум натіоніс германіце»). Аж у 1806 р. її зніс Наполеон. Як за Карла Великого, так і тепер за Оттона I християнські ідеї були вирішальними. Німецьке імператорство впродовж трьох століть вірно сповняло своє історичне завдання - бути оборонцем та захисником миру й ладу на Заході. Імператор, з політичного погляду, мав універсальну владу так, як універсальною була влада Папи з погляду релігійного. І не випадковим був збіг обставин, що Отто I зразу по коронації одержав дозвіл від Папи Івана XII на заснування архієпископства в Магдебурзі, що мало завдання християнізації слов'ян за рікою Лабою, без жодного обмеження тої німецької місійної діяльності. Зрештою Апостольський Престол не мав сили, щоб робити які-небудь обмеження для імператора, бо вибір Пап, як і більшої частини єпископів, був тоді в руках дочасних володарів. Впродовж майже 200 років (від 882 до 1061 р.) Папи були залежні від римської аристократії і від імператорів Німеччини. Від 882 до 963 р. було 24 Папи, з яких декотрі були Папами тільки кілька днів, а трьох було вбито. Великий вплив у виборі Пап мав римський сенатор Теофілякт, його дружина Теодора і їх дочки Мароція (старша) та Теодора (молодша). Як імператор

Отто I вернувся по коронації з Риму до Німеччини, то Папа Іван XII почав проти нього змову. Тоді в 963 р. Отто I знову прибув до Риму і примусив римлян присягнути, що не будуть вибирати Папи без його згоди, або без згоди його сина. А на Римському Синоді 963 р. Папу Івана XII усунуто. Пізніше, аж до 961 р. було змагання між німецькими імператорами й римськими патріціями щодо вибору Папи. Наприклад, у 974 р., році смерті Оттона I, римський патріцій Крешенцій (син Теодори молодшої) усунув Папу Бенедикта VI, що був призначений імператором Оттоном I, а поставив Бенедикта VII.

В 973 р. послы київського князя Ярополка (972-980 рр.) були на соймі німецького королівства в Кведлінбурзі, що відбувався в присутності імператора Оттона I. На тому соймі був присутній і архієпископ Адалберт, імператорський місіонер на Русі з часів Ольги. Він зацікавив Ярополком Апостольський Престол у Римі, і в 977 р. перший раз в історії Руси-України послы Папи Римського Бенедикта VII вступили на українську землю, прибувши до Києва до князя Ярополка.

Наслідником Оттона I став його син Отто II (973-983 рр.), що був одружений з дочкою базилевса Никифора Фоки, він не турбував Папи Бенедикта VII (974-983 рр.), бо був зайнятий планом, щоб вигнати арабів з Пулії й Калябрії (Південна Італія) і там завести свою владу. Це довело його також до конфлікту з Греками (з Візантією), бо південна Італія - це була «Магна Греція». Під час свого перебування в Італії Отто II несподівано занедужав і помер у Римі 983 р., на 28-му році життя та був похований у соборі Св. Петра.

Коли помер Отто II, то його син, Отто III (983-1002 рр.) мав щойно три роки, й тому регенткою імперії стала його мати Теофано. Вона в 989-990 рр. відбула похід до Італії, де Крешенцій, званий Нументаном «Сенатор, Дукс ет Консул романорум», маючи всю владу в Римі у своїх руках, виступав проти німецького панування. Пізніше він став тираном, так що Папа Іван XV звернувся в 995 р. до Оттона III з проханням про допомогу. Той прибув до Італії в 996 р., вже по смерті Папи Івана XV, і при тій нагоді вирішив вибір нового Папи. Став ним перший німець 24-літній Бруно, син князя Карентії і внук Оттона I, що прийняв ім'я Григора V (996-999 рр.). Він у травні 996 р. коронував Оттона III на імператора. Як Отто III вернувся до Німеччини, то Крешенцій знову взяв владу в свої руки в Римі, переслідував Григора V і довів до вибору антипапи - грека Івана Філягата єпископа Пяченци, що прибрав собі ім'я Іван XVI, а Папа Григор V повинен був утікати до Павії. Отто III в 998 р. прийшов ще раз із своїм військом до Риму і зробив страшний суд - Івана XVI скалічено та осліплено, а потім ув'язнено в одному монастирі. Крешенцієві і його співробітникам стято голови в твердині Св. Ангела.

В 999 р. згідно з волею Оттона III, Папою став перший француз, равенський єпископ Герберт, що прийняв ім'я Сильвестер II (999-1003 рр.). Він був перед тим учителем і вірним дорадником Оттона, визначався особливим знанням філософії, математики й астрономії, щиро співпрацював з імператором у підготовці походу проти турків та встановлення родини

християнських народів під проводом імператора й Папи, з яких кожний працював би в своїй ділянці для щастя й спасіння людства.

В 1000 р. прибули до Києва, до князя Володимира посли Папи, в товаристві послів володарів угорського й польського. Коротко перед тим вони принесли королівську корону для угорського короля Степана. Беручи до уваги тодішнє міжнародне положення і конкретне посольство Папи Сильвестра II до Володимира, можна заключити, що в 1000 р. вони принесли королівську корону і для Володимира. Вислане наступного року (1001 р.) посольство Володимира до Папи могло б свідчити, що князь Володимир дякував за корону. На володимирівських монетах Володимир зображений на престолі в королівській діадемі і зі скипетром.

Після Сильвестра II, Папа Бенедикт VIII (1012-1024 рр.) з імператором Св. Генріхом II (1002-1024 рр.), правнуком Оттона Великого, суворо карав злочини симонії і порушення цілібату, організував похід проти магометан у південній Італії й старався провести реформу Церкви при допомозі *кльонійських Бенедиктинів*.

Але імператори навіть і такі найліпші, як Генріх, якого Церква в XII ст. проголосила святим, і якого єдиним бажанням було, щоб на папському троні були люди достойні, кермувались перебільшеним поняттям своєї влади й приписували собі право вибору Папи, номінування й усування єпископів, розподілу церковних багатств. Втручалися у вибори Папи особисто, або через своїх представників чи прихильників у Римі, передусім графів Тускулі, які тоді, з родиною Крешентів, були найсильніші в Римі. Обидві ці родини походили від сенатора Теофілякта, що в попередньому столітті, з жінкою й дочками мав великий вплив на рішення Апостольського Престолу.

Щоб увесь понтифікат утримати в своїх руках якнайдовше, родина графів Тускулі так зробила, що римляни в 1032 р. вибрали молодого Теофілякта, сина Альберика графа Тускулі, і він прибрав собі ім'я Бенедикт IX (1032-1044 рр.). Імператором тоді був Кондрат II Салійський (1024-1039 рр.), що в 1026 р. був коронований на короля Італії, а в 1027 р. на імператора. Однак він не мав розуміння в церковній реформі так, як його попередник, або і його наступник. Траплялась симонія при наданнях єпископств чи архимандрій, але він не зробив нічого, щоб запобігти цьому в Римі. В 1044 р. римляни невдоволені життям Папи, примусили його уступити, а його наслідником став Григорій VI, якого поручав монах Гільдебрандт, майбутній Григорій VII. Однак рік пізніше на синоді в Сутрі 1046 р., який відбувся в присутності імператора Генріха III (1039-1056 рр.), Григорія VI позбавлено папської гідності, бо він купив її собі від Папи Бенедикта IX. Потім Генріх III іменував підряд трьох Папів. Першим був Климент II (1046-1047 рр.), архієпископ Бамбергу. Піднесення його до папської гідності означало початок кращих часів для історії папства, бо обновлюючий рух, що вийшов з монастиря в Кльоні, який щораз більше міцнів і поширювався, знайшов підтримку і в центральному уряді Церкви, а імператор ревно відстоював його. На Синоді в Римі 1047 р., Папа

заборонив всякого роду симонії, а як він передчасно помер, то його наступник продовжував ту ж політику. Відновлення порядку й усунення нетерпимих умов у Римі, та обсадження Престолу Петра, немов би Апостольський Престол був тільки власністю німецьких імператорів не могло довше тривати. Бо чим більше поширювались і закріплювались думки про церковну реформу, тим більше зростало домагання свободи і незалежності для папства.

Глибоке й вирішальне значення мав короткий понтифікат Лева IX (1049-1054 рр.), бо з його понтифікатом починається справжня реформа й обнова церковної дисципліни, причому стараннями і під проводом самого Папи, а не імператора. Назначений на Папу імператором Генріхом III і затверджений на Синоді у Вормсі, Лев IX, до того єпископ Тулу, ввійшов до Риму як паломник «ад ліміна Апостольорум», і не хотів виконувати найвищого архиєрейства аж доки не виберуть його римляни. Він не тільки тримав тісний зв'язок з Гуго - архимандритом Ключі, але й закликав до себе визначних дорадників з Льотарингії і Бур-гундії: монаха Гумберта, що став пізніше кардиналом єпископом Сільва Кандіда, архиєпископа Фрідріха Льотаринського, пізнішого Папу Степана IX, що тоді був канцлером і папським бібліотекарем, й молодого монаха Гільдебранда - якому Папа доручив уряд римського економа та ректора Бенедиктинського монастиря Св. Павла. Головна ціль, яку з незвичайною ревністю й невтомним трудом старався досягнути Папа, було усунення надужиття хиб у Церкві, виконання канонів, особливо піднесення ідеалу священства й монашества та здійснення найвищої папської влади в Церкві. У зв'язку з цим, він зробив багато поїздок до Італії, Франції й Німеччини; скликавав синоди: в Римі, Павії, Раймсі, Майнці, Верчеллі, Салерно, Мантуї. Вони старалися викоринити симонію і пильнувати збереження цілібату. Лев IX засудив науку Бертрама й Беренгарія з Тур про спосіб присутності Христа в Євхаристії. Старався відібрати, але безуспішно, від норман в місто Беневент, яке належало до Папської Держави. Хотів користуватися повною свободою у виконанні свого урядування, маючи перед очима духовне добро Церкви, й високо знову підніс універсальний характер та авторитет римського примату. Менш щасливим був він у наладнанні відносин зі Східною Церквою, на жаль, дійшло до розколу в 1054 р., але останнього акту цієї трагедії він вже не бачив, бо помер за кілька місяців до того.

По смерті Лева IX, Папою став Гербарт, єпископ Айхштату, і прийняв ім'я Віктор II (1055-1057 рр.); це йому вмираючий Генріх III в 1056 р. доручив свого 6-літнього сина Генріха IV. Наступником Віктора був архимандрит з Монтекассіно - Степан IX (1057-1058 рр.). Він продовжив діло церковної реформи, прикликавши собі на допомогу Св. Петра Дам'яні (1007-1072 рр.), ігумена монастиря Фонті Авелляна, і зробив його кардиналом та єпископом Остії.

Так прийшов 1058/59 р., а з ним і рішуча зміна політики «Курії» проти дотепе-рішного державно-церковного права та пролог *суперечки за інвеституру*. По смерті Папи Степана IX представники римської

аристократії вибрали на папський престол Івана, єпископа Веллетрі - Бенедикта Х. Це було проти виразного розпорядження Папи Степана IX, аж поки Гільдебранд не вернувся з посольства до Німеччини. Він енергійно і вміло зайнявся цією справою та довів до нового вибору, В порозумінні з імператорським двором, кардинали вибрали в Сієні флорентійського архиєпископа Герарда, що прийняв ім'я Микола II (1059-1061 рр.). Його понтифікат визначається важними подіями, в яких важливу роль відіграли його два дорадники Гумберт і Гільдебранд.

Щоб забезпечити вибір Папи від порушення з боку римської аристократії та й виключити вплив мирян на наслідки виборів, Папа Микола II 13 квітня 1059 р. на Лятеранському Синоді в присутності 111 єпископів проголосив декрет, що лапу мають вибирати кардинали. Найперше кардинали-єпископи після наради лредкладають кандидата, а потім разом з кардиналами-презвітерами й кардиналами-дияконами вибирають папу. На цей вибір дає згоду й римське духовенство та народ. Папу мали вибирати з римського духовенства, якщо є гідний кандидат, як немає, то з інших єпархій. «Сальво дебіто гоноре ет реверенція ділекті філі нострі Генріці» - це дещо неясна форма, правдоподібно признання перед консак-рацією папи, як за часів Каролінгів чи Оттонів, для імператора Генріха IV і його наслідників.

Римські патриції та імператорська курія були невдоволені тим декретом, який не дозволяв їм брати участі у виборі папи. Але Папа Микола II подумав про допомогу й охорону на випадок римського або імператорського спротиву. В той час нормани мали свої князівства в Південній Італії, зокрема в Капуї, Калябрії й Апулії. Ті землі належали колись до грецької імперії й до давніх льонгобардських королів, згодом їхні права присвоїли собі німецькі імператори. Також і римські архиєреї приписували собі права над тими територіями силою даровизни королів Франків Пепіна й Карла Великого. Тим правом покориствовався Папа Микола II, щоб одержати підмогу від норманських князів на випадок нападу.

Того самого року 1059 р., коли був проголошений декрет про вибір Папи, Микола II вибрався до Мельфі в південній Італії і там проводив Собор (23 серпня). Туди прийшли два провідники норманів: Рікард з Аверзи одержав від Папи князівство Капуї, а Роберт Гіскарт дістав Апулію і Калябрію. Одночасно вони обіцяли платити Папі данину й обороняти Апостольський Престол перед будь-якими нападами, й що будуть визнавати Папою того, якого виберуть кардинали.

На згаданому Лятеранському Синоді з 1059 р. був виданий суворий декрет про реформу Церкви: заслання для неповздержних священників і заборона для вірних брати участь в їхніх Службах Божих, бажання для духовних жити спільним життям, як за апостольських часів, заборона приймати церкву з рук мирян за гроші або даром - це перша заборона інвеститури мирян. Знову заборонено симонію та засуджено Беренгарія з Тур і його науку про Пресвяту Євхаристію.

Анна Ярославна. В 1059 р. Папа Микола II писав до французької королеви Анни Ярославни, доньки князя київського Ярослава Мудрого,

похваляючи її чесноти та просячи впливати на свого мужа Генріха I, щоб він прихильніше відносився до Церкви, що й сталося, а на коронації їхнього сина Пилипа в 1059 р. були присутні й папські легати. Ще в 1048 р. до Києва прибули послы французького короля Генріха I Капетинга, а в 1051 р. у Реймському катедральному соборі відбулося вінчання короля Генріха I з Анною. Серед коштовностей, що їх привезла князівна в Францію, було Євангеліє, написане старослов'янською мовою. Ця книга була в церкві в час шлюбу. Протягом багатьох століть всі французькі королі - від Генріха I до Людовіка XVI й Карла X - складали присягу на це Євангеліє, коли вступали на королівський престіл. Євангеліє зберігається тепер в Національній Бібліотеці в Парижі.

Генріх I був людиною набагато старшою від Анни, яка стала його другою дружиною. В 1052 р. народився у них син, майбутній король Франції Пилип I (1060-1108 рр.) - людина жадна до грошей і розкошів, і тому кілька разів екско-мунікований Папою за свою поведінку. Згодом у королеви Анни було ще два сини й дочка. Після смерті мужа Генріха I (1060 р.), Анна стала регенткою Франції, як мати малолітнього короля Пилипа I. Вона підписувала державні документи. Збереглася наприклад, хартія з 1063 р., дана Суасонському абатству. На тому документі є хрест (гриф) короля Пилипа, є два хрести — підписи офіцерів корони й нижче підпис кириличними буквами: «Анна реїна» (королева). Виконуючи обіт, даний перед народженням сина Пилипа, королева збудувала відому молитовницю романського стилю, що збереглася до наших часів. Перед входом скульптура Анни з написом на постаменті: «Анна русинка, королева французька, засновниця церкви 1060 р.». Потім граф Де Крепі одружився з королевою-вдовою. Анна жила з ним 11 років. Другий її чоловік помер 1074 р. і з того часу Анна жила в сина. На документах того часу є її підпис: «мати короля». Де й коли Анна померла, немає певних відомостей, мабуть у місцевості Верней біля Мелен.

В 1060 р. імператорська курія, в імені малолітнього Генріха IV, видала рішення, що декрет про вибір Папи й союз Папи з норманами є неважні. Однак Папа Микола II на Лятеранському Синоді в 1070 р. (навесні) поновив закон про вибір Папи й ще більше посилив зв'язки з норманами.

Коли 27 липня 1061 р. несподівано помер Папа Микола II, то римська аристократія й німецька імператорська курія хотіли знову втрутитися у вибори нового Папи. Але кардинал Гільдебранд, що через архимандрита Монтекассіно - Десідерія дістав від князя Рікарда з Аверзи допомогу норманів, довів до вибору Анзельма, єпископа Луки, що прийняв ім'я Олександр II (1061-1073 рр.), який був щиро відданий справі свободи й реформи Церкви. Тоді римська аристократія та імператорська курія проти законно вибраного Папи, поставили антипапу Кадалія, єпископа Парми, що був противником реформи й прийняв ім'я Гонорій II (1061-1071 рр.). Але під впливом Св. Аннона, архієпископа Кельну, який рядив Німеччиною під час малолітства Генріха IV в 1064 р. на соборі в Мантуї, німецькі єпископи разом з італійськими визнали законного Папу Олександра II. Цей розкол закінчився щойно зі смертю антипапи Гонорія в 1071 р., бо мав він вплив у

горішній Італії. Як тільки Генріх IV став повнолітнім, то в 1065 р. почав управляти церковним майном, або єпископськими й архимандричими гідностями. Олександр II рішуче запротестував. У 1069 р. Генріх IV хотів залишити свою законну жінку Берту з Торіно, тоді Папа вислав на Французький Синод свого легата Петра Дам'яні, який грозив імператорові церковними карами, якщо б покинув свою законну дружину. Всюди було видно благородний вплив Олександра II, передусім щодо реформи духовенства й оборони дочасної незалежності Апостольського Престолу. Одночасно він старався звільнити Сіцилію й Іспанію з-під влади магометан. Ця його невтомна діяльність збільшила дочасну й духовну силу Апостольського Престолу й приготувала дорогу для рішучої справи звільнення Церкви від впливу світської влади князів та відшкодування втрат завданих ісламізмом, що довершили його наступники: Григорій VII і Урбан II.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ. ЦЕРКВА В ЕПОХУ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Папа Григорій VII

Григорій VII (1073-1085 рр.) - реформатор Церкви. Під час похорону Папи Олександра II в Лятеранській базиліці духовенство й нарід голосно кликали: «Гільдебранда папою!», і кардинали, які від 1059 р. єдині мали право вибирати наступника Св. Петра, поспішили піти за голосом народу й 22 квітня 1073 р. вибрали Гільдебранда Папою, який прийняв ім'я Григорій VII. Нововибраний Папа був тоді тільки архидияконом і мав 53 роки. 22 травня 1073 р. він став священником, а 30 червня єпископом. На його архиєрейських свяченнях був присутній легат імператора Генріха IV. Походив з убогої родини з Тоскани, маленьким його прийнято до монастиря Бенедиктинів на Авентині (Рим), що був філією монастиря в Ключі. Папа Григорій VI (1045-1046 рр.) зробив його своїм секретарем. Відтоді він відіграв визначну роль у реформі Церкви. Папи вислали його з різними посольствами поза Італію, так що він мав нагоду добре пізнати стан Церкви й це довело його до переконання, що реформа Церкви необхідна. Визначався він великою інтелігентністю, сильною волею, невтомною енергією й витривалістю серед перешкод. На його думку, папа має представляти Христа на Землі: любов'ю, справедливістю й миром. Земна влада має бути підкорена папській у всіх питаннях, які відносяться до спасіння християн, і тому Григорій VII мав перед очима славу Божу, право Церкви й папське першенство. Гаслами-кличами його діяльності були августинські ідеї: «юстіція ет пакс» (справедливість і мир).

Григорій VII не шукав боротьби з німецьким імператором, ані з іншими володарями чи з ієрархією, тільки хотів виправлення звичаїв та усунення надуживань, які походили з впливу володарів на вибір церковної ієрархії. Спершу сподівався, що зможе досягнути своєї мети при співпраці

імператора, володарів і єпископів. У березні 1074 р. на Синоді в Римі він повторив декрети Лева IX й Миколи II проти симонії й неповздержності. Ці декрети були проголошені всюди через послів або листами. Однак як у Німеччині, так і у Франції чи Англії єпископи й інші церковні достойники, що симонією дійшли до своєї гідності, уживали всіх засобів, щоб декрети Папи Григорія VII щодо реформи зробити неуспішними. Незважаючи на цей неуспіх, Папа зрозумів, що причина зла — це інвеститура, тобто вплив володарів на вибір ієрархії, і тому зважився викоринити зло. На Синоді в Римі у 1075 р. Папа повторив рішення Миколи II з 1059 р., що хто відтепер прийняв би з рук світської людини єпископство або архимандрію, того ніяк не можна вважати єпископом або архимандритом, більше того, такого інтруза Папа позбавляє благословення Св. Петра й права входити до церкви, аж поки не зречеться становища, яке зайняв. Та сама кара спіткає й усіх світських, включаючи королів та імператорів, які відважилися б надавати єпископство або якусь церковну гідність. Цей декрет повторив Папа на Римських синодах у 1078 і 1080 рр.

Яка велика зміна відбулася від тих недавніх часів, коли папи були зняряддям у руках імператорів і римських патриціїв. Григорій VII проголосив норму, на основі якої виключав світську владу з процесу наділювання церковними урядами чи достоїнствами, хоч знав, що, з огляду на давні звичаї чи особливі умови, не всюди можна буде відразу ввести в життя ці декрети. Тому старався приязно співпрацювати з володарями в справі їх застосування. В Англії декрет проти інвеститури не був навіть проголошений, бо там Вільгельм Норманн іменував єпископів без симонії і забезпечував цілібат священиків. У Франції король Пилип I проголосив декрет, але не поспішав його вводити. Найтяжче було в Німеччині, бо там єпископи тісніше були зв'язані з імператором, одержавши від нього маєтки, і тому були більш залежні, до того ж вони вже за часів Оттонів займали деколи високі державні пости. І тому Генріх IV хотів зберегти незмінною королівську владу в справах церковних щодо номінації і щодо надавання церковних урядів. Так думали його дорадники й більша частина німецьких єпископів. У зв'язку з цим Генріх IV в 1075 р. призначив медіолянським архиєпископом диякона Тебальда, проти законного єпископа Антонія. Григорій VII запротестував проти цього в листі до імператора з 8 грудня 1075 р., кажучи, що Тебальд інтруз і що Генріх IV переступив церковні канони.

Почалась відкрита боротьба між папою й імператором. Генріх IV скликав до Вормсу Синод (в січні 1076 р.), в якому взяли участь 26 єпископів німецьких та льонгобардських і кардинал Гуго Кандідус. Вони вирішили усунути Папу Григорія VII. В листі до Григорія VII, що починався словами: «Гільдебрандові, вже не Апостольському, але фальшивому монахові», імператор Генріх IV і німецькі єпископи повідомляли про його скинення з папського трону та заперечували виключну папську владу щодо іменування й усунування єпископів, щодо поділу єпархій, щодо його влади і над дочасними володарями. Цю владу дістав папа, бо Христос передав Св.

Ап.Петрові верховну владу в Церкві. Про це писав Григорій VII в так званому «Діктатус Папе», в якому була представлена його церковно-політична програма. Вона складалася з 21? точок. У 8-й сказано, що тільки папа може вживати імператорські відзнаки, в 9-й - всі володарі мають цілувати ноги папи, в 12-й — папа може усунути імператора, в 27-й — папа може звільнити від присяги вірності, якщо імператор негідний.

Натомість Генріх IV і його прихильник твердили, що імператор має найвищу владу від Бога (де юре дівіно) в дочасних, а також і в церковних справах. Внаслідок того необачного й протизаконного кроку німецького короля поставлено Німеччину й самого Генріха у велике нещастя. На боці Папи були не тільки найвищі моральні й духовні сили того часу, але й важливі політичні союзники: могутня графиня Матильда з Тушії, віддана прихильниця Папи, народний рух в Ломбардії - т.зв. «Патарія» (виступав, зокрема, проти аристократії і вищого духовенства), а віл 1080 р. — нормани в південній Італії. Папа негайно перейшов до протизаходів.

У лютому 1076 р. під час Синоду в Римі Григорій VII екскомунікував Генріха IV, а його підданих звільнив від присяги вірності, доки імператор не засвідчить послух Папі. Ще його не позбавив імператорської гідності, тільки суспендував. Деяких єпископів, що підтримували Генріха, виключив з Церкви, а інших покликав до Риму, щоб оправдалися з пороблених їм закидів. Нечувана дотепер церковна кара викликала хвилювання серед християнства. Багато німецьких єпископів покалось і багато князів почало виступати проти Генріха, знову почали війну Саксонці.

Генріх IV скоро переконався, яким великим моральним авторитетом оточений Папа Григорій VII з боку вірних. Імператор старався скликати єпископів до Вормсу або до Майнцу, однак безуспішно. Тим часом спротив князів з кожним днем зростав, серед них визначне місце займали: Рудольф - князь Швабії, Євельф — князь Баварії і Бертольд - князь Каринтії. На конгресі князів і єпископів у Трібур коло Майнцу 16 жовтня 1076 р. вони рішили, щоб Генріх IV не виконував імператорської влади, аж поки на імператорських зборах в Авгсбурзі 2 лютого 1070 р. Папа Григорій VII остаточно не вирішить справу. Якщо Генріх IV з власної вини більше як рік був би екскомунікований, тоді він був би раз і назавжди відсторонений від імператорського трону. В своєму безнадійному стані Генріх IV обіцяв послух Папі й надолуження за вчинені йому образи. Також і Григорій VII прийняв запрошення німецьких князів приїхати на з'їзд до Авгс-бургу і негайно вибрався до Німеччини.

Генріх IV не хотів, щоб його справа рішилась щойно в Авгсбурзі, бо боявся, що її розв'язка могла б бути для нього нещасливою, тому рішився помиритися з Папою окремо і з малим почтом перейшов через Альпи та прийшов до Італії. Папа, коли одержав відомість про це, прийшов до замку в Каноссі (коло Реджджо Емілія), який належав графині Матильді. Генріх, не змігши одержати прощення Папи через своїх послів, прийшов сам до Каносси і в покутничій одежі чекав три дні перед брамою замку на прощення.

Після довгого сумніву Григорій VII, на прохання графині Матильди, архи-мандрита Клуні - о. Гуга й інших, дня 28 січня 1077 р. зняв з Генріха екскомуніку й дав йому Св. Причастя. Це було безсумнівним успіхом для Генріха, однак прийняттям його знову до Католицької Церкви Папа не вирішував ще справи німецького королівства й імператорської корони. Це питання мав вирішити збір князів і достойників, на який вибирався Папа. Німецькі князі були невдоволені з такої розв'язки, бо перед тим було вирішено, що Генріх мав одержати прощення щойно тоді, коли він цілком упокориться на Соймі в Авгсбурзі. Але в Папи Григорія VII переважило священниче милосердя над юридичною строгістю.

По одержанні розгрішення Генріх не став кращим, але навіть більш одчайдушним. Не поїхав до Авгсбурга і перешкодив Папі туди поїхати. Тоді німецькі князі, побоюючись, що Григорій VII піде на великі поступки Генріхові IV, зібралися в березні 1077 р. до Форштаймі і, mimo протесту папських легатів, скинули Генріха та вибрали королем Рудольфа - князя Швабії. Він негайно обіцяв Папі всякий послух. І тоді почалася громадянська війна в Німеччині. Григорій VII старався втримати нейтральність, тому не апробував вибору Рудольфа, ані його не екскомунікував, не вислухавши його перед тим, як цього домагався Генріх. Зрештою, Рудольф був на боці Папи щодо реформи духовенства і папські рішення проти симонії та проти порушення celibату вводив безоглядно в життя. Через те багато духовних знову прилучилося до Генріха в громадянській війні. І обидві сторони домагалися засудження противної. Коли 27 січня 1080 р. Генріх IV, перемігши військо Рудольфа, хотів накинати свою владу Папі Григорієві VII і грозив вибрати антипапу, тоді Папа на Синоді в Римі 7 березня 1080 р. ще раз викляв Генріха IV і звільнив його підданих від присяги вірності, а одночасно проголосив королем Рудольфа.

У відповідь на це Генріх IV скликав Синод до Бріксена (в червні) 1080 р., куди приїхали німецькі і ломбардські єпископи. Вони заявили, що вибір Григорія VII був неважний, його знову усунули і вибрали антипапу Гіберта, архиєпископа Равенни, що прийняв ім'я Климент III. У жовтні 1080 р. загинув у бою король Рудольф, а Генріх IV вважав, що це для нього найкращий час, щоб вибратися до Італії і здобути Рим. 21 травня 1081 р. він почав облогу Риму, а в літі 1083 р. здобув ватиканську базиліку й частину Левиного міста. Григорій VII з замку Ангела боронив другу частину міста. В березні 1084 р. Генріх здобув і решту Риму, за виїмком замку Ангела. В Квітну Неділю 24 березня 1084 р. антипапа Климент III був проголошений у ватиканській базиліці Папою, а тиждень опісля він вложив імператорську корону на голову Генріха IV і його дружини Верти, це було 31 березня 1084 р.

Папа Григорій VII з замку Ангела закликав на підмогу норман з південної Італії. Роберт Гіскард, боючись, щоб імперія Генріха не дуже розрослася в Італії, вирушив з 30.000 норманів проти імператора, який 21 травня 1084 р. скоро покинув Рим разом зі своїм антипапою Климентом III. 27 травня Гіскард звільнив Григорія VII і запровадив його до Лятеранської базиліки. На жаль, при цій нагоді його вояки пограбували деякі частини Риму,

й через те викликали ненависть серед римлян, які докоряли Папі за те, що покликав норман на поміч. У зв'язку з цим Григорій VII мусив залишити Рим і лід опікою норман переїхав спершу до Монтекассіно, опісля до Беневенту й до Салерно. Тут під кінець 1084 р. скликав Собор і знову проголосив виключення з Церкви Генріха IV та антипапи Климента III. Про це рішення повідомив вірних у Німеччині й Франції через своїх посланців. Виснажений працею і терпінням, Григорій VII помер у Салерно 25 травня 1085 р. в присутності багатьох кардиналів і єпископів. Як його останні слова подають: «Полюбив правду і зненавидів беззаконня (Пс.44,8), тому вмираю на вигнанні». Його переконання, що боровся за справедливую й святу справу, залишилося непохитним. І згадані слова вірно віддзеркалюють його сильний і праведний дух. Незважаючи на очевидний неуспіх, треба признати, що ідеї обнови й свободи Церкви, за здійснення яких Григорій VII боровся весь час цілою своєю особистістю, перейшли до переможного наступу. Простіше кажучи, Григорій VII вмирав переможений, але, незважаючи на його смерть на вигнанні, він довершив основне діло для життя й діяльності Церкви в середньовіччі. Його неустрашима оборона прав Церкви та його неустанна боротьба за те, щоб зробити Церкву вільною, святою, чистою від симонії, від негідних священників, вільною від царів у надання церковних гідностей - принесли плоди по цілому світі. Тому слід його праці в історії незнищимий, але вже його наступники збирали урожай, який він посіяв. Симонія одержала рішучий удар, почалося введення, власне ; оновлення, безженності духовенства в Західній Церкві, піднісся моральний рівень вірних і наступило закріплення правного і політичного положення папства. Він допускав владу князів у дочасних справах, однак під найвищим проводом Вселенського Архисерея, під оглядом спасіння душ. Церква й держава повинні співпрацювати для спасіння людства; Церква щодо душі, а держава стосовно тіла. До папи належить проголошувати й пильнувати над виконанням законів Божих, церковних заповідей і моральних норм, яким підлягають як володарі, так і народ, бо вони поручені його архипастирській журбі, й за них він буде відповідати перед Богом. Папа може усувати володарів, що переступають закони Божі або церковні заповіді, й звільнити їхніх підданих від присяги вірності, бо володарі в справах духовних є залежні від папи, а не безпосередньо від Бога.

Приклад і діяльність Григорія VII сильно відновили авторитет Церкви. А його наступники йшли тим самим шляхом, хоч не завжди з тою самою ревністю й рішучістю. А вірні, маючи пояснення від самого папи та його легатів, підтримували цю акцію. Григорій VII майже безперервно користувався легатами й посилав їх у всі кінці Європи, де вони старалися тісніше зв'язати з Апостольським Престолом різні народи та їх князів. Також і в останніх роках свого понтифікату, чи то в обложеному Римі, чи то на вигнанні в Салерно, посилав він своїх легатів, щоб проголошувати церковні кари на Генріха IV й антипапу. Мав він легатів тимчасових, але також і сталих, наприклад, у Німеччині й у Галії, які скликали собори, усували надужиття, карали негідних або

неспосібних єпископів, вони були немов продовжена рука Папи, і він давав їм дуже широкі повноваження. Папа Григорій VII як особистою діяльністю, так і через своїх легатів мав дуже великий вплив на внутрішнє й зовнішнє життя Церкви. В ньому була сильна віра, ніжна побожність, любов до всіх і бажання миру. Цей «завзятий оборонець Церкви» (лат. Часослов), якого Папа Павло V в 1606 р. проголосив святим, мав намір зорганізувати хрестоносний похід і на чолі великого війська хотів сам іти на Схід, щоб звільнити Господній Гріб та відновити церковну єдність з Грецькою Церквою, це було в 1074 р. Надав напрям політиці папства, приймаючи «як власність Св. Петра» різні країни: південну Італію, Сіцилію, Корсику, Арагонію, Польщу, Мадярщину і Київську Русь.

Григорій VII і Київська Держава. Князь Із'яслав (1054-1078 рр.), будучи змушеним у 1073 р. покинути Київ, звернувся про поміч до свого швагра, польського князя Болеслава II, який, хоча і взяв від Із'яслава гроші на воєнну акцію, але не робив нічого. Не діставши підмоги від Болеслава II, Із'яслав вислав свого 25-літнього сина Ярополка до папи Григорія VII і передав Київську Державу як ленно Св. Петра, дістаючи його назад у володіння вже як королівство під опікою Св. Петра. Апостольський Престол з правила наділяв ленників Св. Петра королівськими коронами, що означало в середньовічному міжнародному порядку повну незалежність його держави від якого-небудь світського володаря, практично від західно-римського імператора. Натомість суверенна зверхність Папи була більше морального характеру. Стаючи ленником Петрового Престолу, володар-король ставав також забезпеченим від яких-небудь посягань зверхності західно-римського імператора, бо ленник Св. Петра та його держава ставали інтегральною частиною католицького світу, отже, виходили з кола візантійських церковних та імперіальних посягань.

Лист Папи Григорія VII до князя Із'яслава з 17 квітня 1075 р. - це перший і певний історичний документ Апостольського Престолу до України. Він починається словами: «Григорій єпископ, слуга слуг Бога, Дмитрові, Королеві Руси та Королеві його жінці поздоровлення й апостольське благословення. Ваш син, посіщаючи апостольські пороги, прибув до нас, щоб це королівство отримати з наших рук, як дарування Св. Петра... Дали ми остаточну згоду та керму вашого королівства йому, з рамени Св. Петра, ми передали з таким очевидним наміром та бажанням любові, щоб Св. Петро беріг вас і ваше королівство та всі ваші добра за Божим дозволом опікою, з усяким миром, щоб ви зберегли їх із честю і славою до кінця вашого життя... Тому нехай знає ваше шляхотне величество, що для якої-небудь справедливої допомоги будете просити попертя цього престолу для своєї потреби, без сумніву ваше прохання постійно осягне успіх».

На самому початку впадає в очі сама титулатура листа: лист адресований до короля Русинів і до королеви, його жінки. В часі боротьби Католицької Церкви за свої права у відношенні до світської влади Рим був дуже стислий в титулатурі «король». Королем був той, що дістав корону з

рук Папи. Тому навіть тогочасного володаря Польщі Болеслава Смілого той самий Папа титулує тільки «вождем» (дукс). Нема сумніву, що одною з причин такого вислову Папи був факт, що Руська держава, невдовзі по світлій добі Ярослава, була на континенті Європи наймогутнішою державою, що в тогочасному християнському світі могла рива-лізувати з Візантійською імперією, тому просто не випадало таку могутню імперію титулувати князівством, не тільки Із'яслав - Дмитро титулується королем, але також його жінка титулується королевою. Це останнє насуває узасаднений здогад, що в Римі Папа Григорій VII, приймаючи Русь як ленно Св. Петра, таки коронував Із'яслава на короля Руси, вкладаючи корону в заступстві батька на голову його сина Ярополка. Можливо теж, що посольство, яке Папа вислав разом з листом до Із'яслава, принесло йому корону та коронувало його на короля Руси. Таким чином Із'яслав був дійсним королем Руси.

В листі до Із'яслава Папа порушує три справи:

1. - Формальне перенесення Руського королівства у стан ленна Св. Петра, а одночасно передання влади у ньому королеві Із'яслові.
2. — Запевнення всякої допомоги в тодішньому й майбутньому положенні Із'яслава та його родини.
3. — Папа заповідав, що висилає посольство, у склад якого входить теж якийсь старий та вірний приятель Із'яслава. Воно мало пояснити новий міжнародний статут Руського королівства, як ленна Св. Петра, і права та обов'язки ленного королівства, а крім цього, ще й церковні справи.

Прийнявши Із'яслава як легального володаря Руського королівства під опіку Св. Петра, Папа розпочав негайно акцію, щоб Із'яслав міг вернутися на престіл свого батька. Це не могло статися без співпраці Болеслава польського. І тільки три дні по висилці листа та посольства до Із'яслава, короля Руси, папа Григорій VII 12 квітня 1075 р. написав листа до Болеслава Польського. Обидва листи писані в дусі «Диктату Папи». Лист до Болеслава мав доволі рішучий тон. У другій частині, де заторкнена справа Із'яслава, Папа писав, з гірким викидом напоминаючи Болеславу, щоб повернув, що забрав, задля спасіння своєї душі. В травні 1075 р. папські легати були вже в Польщі та обговорювали всі справи повороту Із'яслава на київський престіл, однак папська ініціатива натрапляла на труднощі.

По-перше, в Києві сидів Святослав, союзник Польщі проти Чехії, яка була союзницею імператора. Саме в другій половині 1075 р. відносини поміж Папою й імператором скоро попсувались, потім прийшла екскомуніка імператора Генріха IV і поділ Європи на папський та імператорський табір. У січні 1077 р. імператор скапітулював відомою покайною прощею до Каносси.

Ситуація на користь Із'яслава поліпшилась через несподівану смерть Святослава в грудні 1076 р. Болеслав був звільнений від союзної умови із Святославом і діставав вільну руку на Сході. В січні 1077 р. в Києві

засів Всеволод, але проти нього почала наступати польська армія як союзник Із'яслава. Всеволод спершу хотів боротись і прийшов зі своїм військом аж на Волинь, однак, мабуть, переконаний Болеславом, що по стороні Із'яслава стоїть Папа Григорій VII, помирився з Із'яславом, і той у половині 1077 р. засів знову на Київському престолі як король Руси під опікою Св. Петра. З ним теж повернувся на батьківщину його син Ярополк. Період вигнання Із'яслава та його панування, по поверненні з чужини - це часи сильно піднесених симпатій до Апостольського Престолу на Руси-Україні. Товариші по вигнанню Із'яслава, напевно, розповідали про опіку Папи Григорія VII над Із'яславом і його родиною, про інтервенцію Папи в справі повернення скарбів Із'яслава, заборонених йому польським королем, а все це витворювало на Руси-Україні атмосферу, приязну для Апостольського Престолу.

Папа Урбан II (1088-1099 рр.)

Боротьба за інвеститури/ тривала далі і була це найбільша боротьба в історії, яка ослабила й Церкву, й державу. Відновити Церкві первісну чистоту - це була ціль всіх реформаторів від XI-XII ст. Цей дух вже так сильно закріпився, що наступники Григорія VII були менше або більше «реформаторами». Навіть і такий пересічний Папа, як Віктор III, (1086-1087 рр.), колишній архимандрит Монтекассіно, мусив зводити важку боротьбу в Римі проти антипапи Климента III та його прихильників, а на синоді в Беневенті (29 серпня 1087 р.) ще раз викляв Генріха IV.

По короткому понтифікаті Віктора III вибрали папою *Урбана II* (1088-1099 рр.), француза, колись ігумена Клюні, а тоді кардинала - єпископа Остії, відомого проповідника. Він цілковито наслідував церковну політику Григорія VII, хоча в дещо лагідніший спосіб. Він мав сказати: «Майте довір'я до мене, як свого часу до блаженного о.Григорія. У всьому хочу наслідувати його: відкидаю, що він відкинув, засуджую, що він засудив, і люблю, що він любив («реічіо квод реєчіт, дамно квод дамнавіт, амо квод амавіт»)). Під час синоду в Мельфі 1089 р. видав канони — рішення проти симонії, проти порушення цілібату й проти прийняття церковних гідностей з рук мирян. Ці самі рішення повторив на Синоді в Клермонті 1095 р., де було 20 єпископів та архимандритів і багато мирян. Папа заборонив священикам і єпископам складати чолобитню мирянам, тобто присягу вірності за одержане становище. Це був вершок напруження між прихильниками Папи й імператорською партією, а одночасно і знак, що Римська Курія вже почувалася сильною, та що Папа знову втішався великим духовним авторитетом серед вірних. Своїми мудрими поступками Урбан II значно скріпив папський вплив у Франції, Іспанії й Англії.

Перший хрестоносний похід, що його проголосив папа на Синоді в Клермонті 1095 р., вказав, що папство має безумовний провід у західному культурному світі. Це був французький почин, бо імператор стояв осторонь. Захоплені ідеєю Папи, мужчини з аристократичного й простого роду нашивали собі на верхній одяг хрест і з захопленням спішили визволяти

Св. Землю. Урбан II помер 29 липня 1099 р., тобто через кілька днів після того, як хрестоносці здобули Єрусалим.

Урбан II і Київська княгиня Євпраксія. Дочка князя Всеволода й онучка Ярослава Мудрого вийшла заміж за марграфа саксонського, а по його смерті оженився з нею в 1089 р. імператор Генріх IV, що повдовів двома роками раніше. Майже від перших днів другого подружжя цісарева Євпраксія почувалася зле, бо стрінулася з розпусним життям на дворі цісаря Генріха IV і тому вона втекла від нього до побожної марграфині Матильди, відомої прихильниці Папи Григорія VII, а за її посередництвом дісталася до папи Урбана II. На Синоді в П'яченці 1095 р., яким проводив папа Урбан II, цісаря Генріха IV засуджено й проклято за кривди, вчинені жінці, а Євпраксія в 1106 р. повернулася на Русь, постриглася в черниці в Києві, а три роки опісля (1109 р.) померла. Оповідання нещасливої цісаревої Євпраксії про співчутливу оборону справедливої справи римським Папою скріплювало прихильні настрої в Русі-Україні до Римського Престолу, і тому протиримська пропаганда греків на Русі не сприймалася.

Перенесення мощів Св. Миколая. Мощі Св. Миколая, єпископа в Мирах у Ликії, учасника першого Вселенського Собору в Нікеї 325 р., викрали італійські мореплавці в 1087 р., підкупивши турецького сторожа, і перевезли їх до міста Барі в Італії. Під час унійного синоду в Барі 1089 р. Папа Урбан II установив окреме свято для увічнення події. Майже одночасно, бо коло 1090/91 рр. це свято було введене в Київській Митрополії; а це є свідоцтвом, що мимо розколу 1054 р. Русь стояла збоку під час полеміки між Римом і Візантією.

Паскаль II (1099-1118 рр.)

Два тижні по смерті Урбана II вибрано нового папу Пасхалія II. Він розв'язав справу інвеститур - надавання церковних гідностей мирянам (передаючи перстень і жезл), у Франції й Англії. Королі нерадо відмовилися від інвеститур. У Франції король зберіг собі право згоди на вибір, підтвердження й надавання єпископам та архимандритам земських посілостей і жадання від них присяги. В Англії єпископ або архимандрит перед свяченням складав присягу королеві, і властиво король іменував там єпископів, при тихій згоді Апостольського Престолу, коли йшлося про достойних кандидатів. Пасхаль II був очевидцем руїни Генріха IV. Два його сини: Конрад і Генріх виступили проти свого батька й примусили його до абдикації в 1105 р., а 9 серпня 1106 р. Генріх IV помер у Бельгії. Це був найнещасливіший німецький король.

Але, який батько, такий і син, Генріх V (1106-1125 рр.) вдавав вірного Папі доти, доки треба було йому папської допомоги, але по виборі на короля він продовжував антипапську політику батька. В 1110 р. він прийшов перший раз до Риму і вимагав від Папи права інвеститури. Папа відмовився, бо сильнішою виглядала для нього Церква без дочасних багатств, але вільна, ніж Церква надто багата, але позбавлена свободи й рабиня держави. Замість згодитись на право інвеститури для імператора

Папа запропонував німецьким єпископам, щоб зреклися всіх земель, які одержували від часів Карла Великого, й жили тільки з десятих жертв і особливих дарів. Очевидно, ця ідея не знайшла підтримки. Генріх V використав цей настрій, щоб перевести свої плани в діло й одержати право інвеститури; він ув'язнив папу Пасхалія II разом з 13 кардиналами в базиліці Св. Петра. По двох місяцях ув'язнення примусив Папу дати йому право інвеститури як *особистий привілей*, засобом передання персня і жезла, й під умовою, що буде вільний вибір церковних достойників. Опісля Папу звільнено з ув'язнення, а 13 квітня 1111р. він коронував Генріха V на імператора.

Це, що Генріх V видобув від ув'язненого Папи, не могло довго тривати, бо серед духовенства й вірних постав сильний спротив, зокрема, у Франції й Італії, тому Пасхаль II на Лятеранському Синоді 1112 і 1116 рр. заявив, що привілей даний Генріхові V, є нечинним, бо він видобутий силою. Того самого року синод у Венн (Франція) викляв Генріха V, те саме зробив три роки опісля синод в Гюслар (Німеччина). Проти Генріха V почалось повстання німецьких князів. А коли він в 1116 р. вдруге з'явився в Італії, Папа виїхав на південь. За його наслідника Гелізія II (1118-1119 рр.), колишнього монаха з Монтекассіно й римського архидиякона, відносини між Генріхом V і Папою ще більше погіршилися. Генріх казав вибрати 21 січня 1118 р. антипапу Григорія VIII, а Гелязій II виключив з Церкви обох, і Генріха V й антипапу, хоч вони тоді були в Римі, а сам виїхав до свого родинного міста Гаєтта, а відтак до Клюні у Франції і там помер 29 січня 1119 р.

Апостольський Престол від I до III Лятеранського Собору

В Клюні вибрано нового Папу в особі архимандрита Гвіда, який прийняв ім'я Калікст II (1119-1124 рр.). Він походив з бургундської аристократії і був споріднений з королівськими родами Франції, Англії й Німеччини. За його понтифікату виринули кращі передумови остаточного замирення.

Генріх V, бачачи, що його положення гіршає не тільки в Італії й у Франції, але й у Німеччині, почав переговори з Папою в справі замирення. Папа запросив імператора, єпископів і князів на загальний конгрес до Вормс, на якому головував легат Папи кардинал Лямберт з Остії, і там в імені Папи й імператора був заключений славний Вормський Конкордат 23 вересня 1122 р. Ось головні його точки:

Генріх V зрікся інвеститури, яку він уділяв врученням персня й хреста, й згодився на канонічний вибір та вільні свячення церковних достойників.

Церква одержувала назад забране в неї майно.

Папа погоджувався, щоб вибір німецьких єпископів та архимандритів Тевтонського королівства відбувався в присутності імператора, але без симонії й насильства.

Канонічне вибраний єпископ діставав від Генріха скіпетр, а не хрест і жезл.

Єпископи з інших частин імперії впродовж шести місяців своїх свячень мали одержати від імператора скіпетр.

Цей Вормський Конкордат був підтверджений на I Лятеранському Соборі 1123 р., що був з черги 9-м Вселенським і 1-м на Заході. В ньому взяло участь коло трьохсот єпископів, а дехто каже, що аж 997. Так закінчилася довга, 50-літня боротьба за інвеститури. Хоча імператор зберіг собі частину своїх прав, та однак головним переможцем була Курія. Очевидно, не могло бути мови про підтвердження вибору папи з боку імператора так, як це було колись. Після того ще більше зросла сила папського авторитету. Ця суперечка заторкувала не тільки зовнішні відносини між Церквою й князями, але також і науку Церкви, бо й князі, виконуючи право інвеститури, вважали, що учительська та священнича влада походить від світської влади, і що світська влада має власне право уділяти інвеститури. Правда, після I Лятеранського Собору такі надужиття в Церкві, як інвеститури, симонія і порушення цілібату, не зразу зникли всюди. Але не можна було покликатись на звичай чи на прихильність князів, щоб зберегти ті надужиття. Бо ще доки їх засудили нові й виразні канонічні закони, їх відкинула загальна людська опінія, яка завдяки невтомній праці папів і їх співробітників, починаючи від Лева IX, поволі привела до вільного й незалежного виконання церковного служіння.

Такі думки здобули собі щораз більше прихильників і в Німеччині. Завдяки цим тенденціям по смерті Генріха V (1125 р.), при підтримці папської партії вибрано королем Льотарія III (1125-1137 рр.). В Римі Папою був тоді Гонорій II (1124-1130 рр.), що походив з аристократичної родини Франджіпані, і як кардинал та папський легат дуже заслужився при укладенні Вормського конкордату. Правда, кардинали спершу вибрали Тебальда, що прийняв ім'я Келестин, але він задля миру уступив, і тоді кардинали підтвердили вибір Гонорія, отже, він як законний Папа міг спокійно рядити Церквою 6 років. Був у добрих відносинах з королем Льотаром.

Негайно по смерті Папи Гонорія 16 кардиналів, між ними 4 кардинали-єпископи, які згідно з декретом папи Миколи II (1059 р.) відігравали головну роль у виборі нового Папи, вибрали кардинала Григорія - Іннокента II (1130-1143 рр.). Вони зробили це в порозумінні з родиною Франджіпані. Але кілька годин опісля прихильники родини Перлеоні, за згодою 24 кардиналів, вибрали Папою кардинала Петра з цієї самої родини, і він прийняв ім'я Анаклет II. Перший мав за собою - першенство вибору і більшу особисту гідність, а натомість другий більше число виборців. Але коли Анаклет II грішми й зброєю майже опанував Рим, то Іннокент II мусив утікати до Франції і там він одержав велику допомогу французьких монахів, в. передусім Св. Вернарда, архимандрита Цистерсів у Клерво (1115-1153 рр.), що мав тоді великий вплив не лише в монашому

житті та в аскетичній містиці, але й у церковній політиці. Щоб покласти кінець розколові, французький король Людовік VI скликав Синод до Етамбу, а його учасники поручили Св. Вернардові вирішити, хто є законний Папа. І Св. Вернард визнав після прослідження справи, що Іннокент II. Це рішення прийняли: Франція, Іспанія й Англія, а також Німеччина, і то під впливом Св. Норберта, архієпископа Магдебурзького й засновника Чину Премостратензів. На боці Анаклета стояли Нормани в південній Італії та Сіцилії під проводом короля Рогерія (1101-1154 рр.) геніального державного мужа, визначного організатора, а також і Шкотія.

Під час свого першого походу до Італії (1132-1133 рр.) німецький король Льотар взяв зі собою папу Іннокента й примістив його в Лятеранській палаті в Римі, бо «Левине місто» й базиліку Св. Петра зайняв Анаклет. 4 червня 1133 р. Іннокент II коронував Льотара на імператора в Лятеранській базиліці. Коли 25 січня 1138 р. помер антипапа Анаклет, то Іннокент вже без перешкод міг виконувати свою найвищу владу в Церкві. Він, за спонукою Св. Вернарда, скликав на 1139 р. II Лятеранський Собор «X Вселенський». В ньому взяли участь численні єпископи й архимандрити. Одні джерела подають, що було їх 500, а другі - аж 1000, і що походили вони з Італії, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Франції, Іспанії, Англії та Єрусалиму. Собор почався 4 квітня 1139 р. і тривав до кінця місяця. В інавгураційній промові Папа Іннокент II жалівся, що розкол антипапи Анаклета II викликав велике замішання в Церкві. Було проголошено 30 канонів, якими продовжувано григоріянську реформу. Між іншим, 7-м канonom проголошено, що подружжя духовних (починаючи від піддякона) і монахів є не тільки не-дозволені, але й нечинні. 23-м канonom були засуджені ті, що не признавали Євхаристії, хрещення дітей, священства і подружжя. Канон 20 забороняв турніри (лицарські змагання). 28 канон підтверджував право катедральним капітулам вибирати єпископа. Засуджено й екскомуніковано, тобто виключено з Церкви, Роджерія, короля Сіцилії, за те, що противився Папі Іннокентієві II. В липні 1139 р. Роджер зробив наїзд на Папську державу і взяв Папу в полон та змусив зняти екскомуніку й визнати його королем Сіцилії, Апулії й Капуї. Ці події викликали бунт римлян, які в 1143 р. знесли в Римі префектуру, що від імені Папи виконувала справедливість, і проголосили «республіку»: ці події підірвали здоров'я Папи, і він помер 24 вересня 1143 р.

Ситуація ще більше погіршилась за Папи Келестина II (1143-1144 рр.), Лукія (1144-1145 рр.) і Євгена III (1145-1153 рр.). Римляни ставали щораз більше зухвалими, відмовлялися від послуху, відновили сенат і вибрали одного патриція (Йордана Перлеоні, брата Анаклета II) провідником республіки. Лукій звертався за допомогою до Німеччини, бо король Конрад III (1138-1152 рр.), перший князь з дому Гогенштауфенів, що одержав німецьке королівство, був зайнятий внутрішньою боротьбою між своїми прихильниками Гібеллінами (Вайблінген) і Вельфами, прихильниками свого противника Генріха, князя Баварії (з

дому Вельф), і не вважав за доречне вмішуватися в справи Римської Церкви.

В той час учень Абелярда (19 тверджень якого про Пресв. Трійцю, про Христа, про свободу, про гріх засудив папа Іннокент у 1140 р.) Арнольд з Бреші, канонік регулярний Св. Августина, строгий аскет і завзятий реформатор, безкарно заохочував римлян до бунту проти Папи й проти прелатів, що мали дочасні багатства. На його думку, Церква мала відступити всі багатства князеві, а духовенство повинно зберігати євангельське убожество й жити з милостині та десятин. Арнольд здобув собі багато прихильників у Римі, зокрема, й серед низького духовенства. Його засудив уже II Лятеранський Собор у 1139 р. і вигнав з Італії. Він перебував у Франції й у Швейцарії, а по смерті Іннокента II знову вернувся до Італії. В 1148 р. Папа Євген III засудив його як схизматика.

Без сумніву, що надмірні дочасні багатства у багатьох церковних достойників були джерелом амбіції, виставного життя й симонії. В листі до Генріха — архієпископа в Сан (Франція) Св. Вернард заохочував до життя у повній чистоті, убожестві й любові. Очевидно, що ніякого закиду не можна було зробити Папі Євгенові III, про якого писав цей самий Св. Вернард до кардиналів, що його вибрали: «Похованого чоловіка ви прикликали знову до людей, того, що втікав від товпи, ви знову змішали з товпою, того, що вибрав бути покинутим в домі Бога, ви вибрали на пана всіх». Папа Євген III був учнем Св. Вернарда й тому на прохання Папи Св. Вернарда написав маленький твір, де доручає, подібно, як Св. Григорій VII, виконувати свої завдання в душі надприродному й вільному від всякої дочасної амбіції: «Проводи: щоб допомогти, порадити, забезпечити, послужити... щоб бути і второпним слугою, якого Господь поставив над своєю родиною... Вважай себе зразком справедливості, оборонцем правди й віри, учителем християнських народів, пастирем простолюддя, опікою переслідуваних оком сліпих, мовою німих, карателем злочинів, молотом тиранів, світлом світа, Христовим намісником».

Римляни були поділені на дві групи.— прихильників Євгена III, якого в останніх місяцях його життя багато людей вважали посередником миру й найбільшим добродієм, і на прихильників Арнольда з Бреші, який безкарно виголошував протицерковні проповіді й опанував римську республіку. Після смерті Євгена III в Тіволі, 8 липня 1153 р., його наслідник Анастасій IV, що помер вже 3 грудня 1154 р., не встиг нічого зробити, щоб відновити мир в Римі.

Адріан IV 1154-1159 pp., англієць. Коли римський сенат відмовився виконати рішення Папи й вигнати з Риму Арнольда з Бреші, тоді Папа наклав інтердикт (заборону відправ) на цілий Рим. Духовенство й вірні, тому що не мали Богослужб. вплинули на сенат, щоб вигнати Арнольда. Його зловили і як бунтівника проти імператорської влади Фрідріха I (а не як єретика) покарали смертю, й порох його тіла вкинули в Тибр у 1155 р.

В середині XII ст. почалася нова боротьба між папством та імперією, бо Фрідріх I Барбаросса під час свого довгого володіння (1152-1190 pp.),

знаючи добре римське право й жадний до влади, не тільки перешкоджав Папі втручатися в дочасні справи, але й старався підкорити папську владу імперіальному абсолютизмові. Він підніс Німеччину й імперію до попереднього світового значення. З великим .-очуттям провідництва думав зберегти гідність імперії, її незалежність та на зразок свого світлого попередника Карла Великого обсадити німецьку Церкву відданими єпископами й обмежити папство тільки до духовних справ.

Вже за енергійного Адріана IV, єдиного Папи англійця (Миколи Брекспір) дійшло до першого зудару. В 1155 р. Фрідріх I в місяці червні вернувся до Риму, щоб одержати коронацію на імператора. В Сутрі зустрів Папу, але відмовився потримати стремено й повід коня Папи. Він боявся, що це зрозуміють як ленно. Щойно після трьох днів німецькі старші князі вдали його переконати, що це є давній звичай, щоб імператор тримав стремено Папи. 18 червня 1155 р. відбулася коронація в базиліці Св. Петра. Хоча в день коронації Фрідріх I обіцяв боронити свободи, маєтки й права Церкви, згідно з Вормським конкордатом, всеж став іменувати на єпископів своїх кандидатів. Вів переговори з греками в справі здобуття Пулії, яку Адріан IV віддав (бо вона була його ленном), враз з королівством Сіцилії, норманському князеві Вільгельмові, синові Роджерія Ц.

В політично-церковній діяльності помагав Фрідріхові I канцлер Ренальд з Дассель, що в 1159 р. став архієпископом Кельну. А дорадником Папи Адріана IV був Ролянд Бандінеллі, канцлер Римської Церкви й професор канонічного права болонського університету. Коли з Риму вертався до Данії Ескіль — архі-єпископ Люнд, ревний і завзятий оборонець незалежності Апостольського Престолу та приятель Св. Вернарда, то в Бургундії ув'язнили його імператорські урядовці. Адріан IV вислав на імператорські збори в Безансон у жовтні 1157 р. кард. Бандінеллі з листом, в якому згадував про добродійства, які зробив Апостольський Престол імператорові. Імператорський канцлер Ренальд з Дассель, слова «добродійства-бенефіція» пояснив як «феуда», які Папа собі незаслужено приписував. Через те почався гнів імператора, але Адріан IV старався його злагіднити, кажучи, що «добродійство-бенефіцієм» означає добре діло, а не феудум «ленно». Однак напруження залишилось, навіть ще більше зросло з вини імператора. Він, під час своєї другої поїздки до Італії в 1158 р., скликав до Ронкалії коло Пяченци імператорські збори, де болонські правники і деякі церковні достойники заявили, що воля імператора є правом, «квод прінціпі плякуїт, легіс габет вігорем - що подобається князеві, має силу закону». Покликаючись на цю засаду, Фрідріх Барбаросса порушив автономію італійських міст, зайняв ті землі, які графиня Матильда подарувала Апостольському Престолові в часи Григорія VII, і, по mimo спротиву Папи Адріана IV, єпископом Равенни став невідповідний молодий кандидат Гвідо а Бріяндрате, а на кельнського архієпископа був вибраний в 1159 р. канцлер імператора Райнальд. Папські скарги залишалися безуспішними, а переписка між Папою й імператором ставала щораз то більш напружена, так

що Папа Адріян був уже готовий викляти імператора, але несподівано помер 1 вересня 1159 р. в Анагні.

Вибір нового Папи відбувався під знаком боротьби між імператором і Папою, тому наступив поділ. Більшість кардиналів, коло 20, вибрали Папою Ролянда Бандіnellі - Олександра III (1159-1181 pp.), який уже дав докази, що наукою й мудрістю буде боронити права Церкви. Одночасно імператорська група кардиналів, коло 5, проголосила папою Октавіана Монтічеллі - Віктора IV з родини графів Тускулі. Очевидно, що вибір Олександра III був дійсний, але Віктор IV (1159-1164 pp.) мав опіку імператора, який, на зразок візантійського й франк-конського імператора, для вирішення суперечки скликав «загальний» Синод до Павії в лютому 1160 р. Як можна було сподіватись, Синод під проводом канцлера Райнальда, в якому брало участь 50 єпископів з Німеччини й Ломбардії, проголосив законним папою Віктора IV, який особисто не був на Синоді, а «канцлера» Бандіnellі, який в дійсності був Вселенським Архиреєм Олександром III, засудив на вигнання. Натомість Олександр III екскомунікував імператора Фрідріха I Барбароссу й антипапу та звільнив підданих від присяги вірності Фрідріхові I. І так знову згубна схизма розділила християнство, й відновилася фатальна боротьба між папством та імперією, що тривала повних 17 років. Таким чином Церква на Заході була поділена між двох релігійних голов, з тим, що судовласть антипапи Віктора IV і його наслідника Пасхалія III (1164-1168 pp.) була залежна від політичного щастя Фрідріха Барбаросси. Віктора IV признавали лише там, де сягала влада імператора, але навіть там були винятки. Бо в самій Німеччині' були прихильники законного Папи, як, наприклад, Ебергард - архієпископ Зальцбурга й інші єпископи, та Чин Цистерсів, вихований в дусі Св. Вернарда. Вся центральна й південна Італія була за Олександром III, так само Франція, Англія, Голландія й Іспанія.

Барбаросса та його співробітники переслідували Папу та його прихильників. Знаючи, що німці дуже цінують мощі, архієпископ Райнальд, щоб з'єднати їх для імператорської справи, в 1164 р. перевіз з Медоліану до Кельну мощі звані Св. Трьох Царів. З тою самою метою імператор велів архієпископові Райнальдові звеличити тлінні останки Карла Великого, і 29 грудня 1165 р. цей самий архієпископ Райнальд за дорученням антипапи Віктора IV зачислив до числа святих Карла Великого, як першого германського імператора.

Тим часом в Італії справа стала загрозливою. В 1164 р. три італійські міста: Верона, Віченца й Падова, при підтримці Венеції, створили Веронський Союз проти імператора Фрідріха. Олександр III, що від 1162 р. був у Франції, в 1165 р. вернувся до Риму. А коли Фрідріх I, під час свого четвертого походу до Італії (1166-1168 pp.) зайняв Рим, то Папа Олександр III втік до Беневенту під норманську опіку. Фрідріх I велів ще раз коронувати на імператора в базиліці Св. Петра себе і свою дружину Беатріче (1 серпня 1168 р.). Але наступного дня малярія - пропасниця почала десяткувати його військо, між ним деяких князів і

визначних дорадників, також і архієпископа-канцлера Райнальда та 10 єпископів. Імператорові не лишалося нічого іншого як чимскоріше вертатися до Німеччини.

Противники Фрідріха вважали це нещастя карою Божою. Веронський Союз поширився на Ломбардську Лігу з 22 містами під проводом Папи Олександра III (1 липня 1168 р.). На пам'ятку про цю подію Ломбардська Ліга побудувала замок Пемонті і назвала Олександрією. Але Барбаросса не піддавався. По смерті Папи Паскаля III казав вибрати його наступника, і ним став Каліст III (1168-1178 рр.). З новим військом, в якому вже не було могутнього князя Генріха Лева, дуки Саксонії і Баварії, Фрідріх вибрався в п'ятий похід до Італії. Почав облогу Олександрії, яка тривала 5 місяців, але її не здобув, а в битві під Леняно 1176 р. (29 травня) зазнав болючої поразки, так що втечею мусив рятувати своє життя і шукати примирення з Папською Курією. Після підготовчих переговорів в Анані коло Риму Папа Олександр III, 1 серпня 1177 р., прийняв імператора у Венеції (в соборі Св. Марка), і тоді був заключений мир між Папою та Імператором, точно через 100 років після Каносси. Згідно зі звичаєм імператор чусив поцілувати Папу в ногу. В підписаному мирі Фрідріх I визнавав Олександра III «як католицького і вселенського Папу» й обіцяв повернути Церкві маєтки, які забрав під час «схизми». З ломбардськими містами заключив спершу перемир'я на 6 років, а опісля, в 1183 р., мир у Констанці. З Вільгельмом заключив мир на 15 років. Антипапа Калікст III одержав одну архимандрію, а його кардинали мали вернутися на свої давні місця. Незважаючи на очевидну поразку Фрідріха I Барбаросси в боротьбі з папством, його могутність у Німецькій Церкві залишилася непохитною. Помер він в Азії під час III хрестоносного походу 10 червня 1190р.

В березні 1178 р. Папа Олександр III вернувся до Риму в супроводі німецьких відділів і заповів на 1179 р. III Лятеранський Собор - XI Вселенський, згідно з заключеним миром у Венеції. В ньому взяло участь більше ніж 300 єпископів. Найбільшу групу творили єпископи центральної й південної Італії коло 124, але були представлені всі церковні провінції Англії, Шкотії, Ірландії, Франції і Німеччини. З Іспанії було 19 єпископів, з Дальматії - 5. Було 3 сесії в березні 1179 р., їх результатом є 27 канонів. Найважливішою справою було встановити норми щодо чинного вибору папи, щоб усунути небезпеку нової схизми. Тому в 1-му каноні рішено, що «той є Римський Архієрей, кого виберуть дві третіх кардиналів», 2 - свячення й уряди, які роздавали антипапи, проголошено недійсними; 3 - встановлено вік для нового єпископа - найменше 30 років життя й законного ложа. Це правило дійсне й сьогодні; 4 - заборонено одній особі мати більше парохій, або церковних урядів; 5 - під карою екскомуніки заборонено зброю і військовий матеріал, наприклад, залізо й дерево на будову кораблів, продавати сарацинам; 6 - засуджено симонію і єретиків Альбігенців і Катарів.

Папа Олександр III помер 30 серпня 1181 р.; його вважали світлом духовенства й прикрасою Церкви. Його наступники Люкій III (1181-1185 рр.)

і Урбан III (1185-1187 рр.) знову мали суперечку з Барбароссою за землі графині Матильди, які він незаконно зайняв, і з приводу подружжя (1186 р.) Генріха VI, сина Фрідріха Барбаросси й тоді вже короля Німеччини з Констанцею, дочкою Роджера II, короля Сіцилії, яка була значно старша від нього. Констанца була тіткою і спадкоємницею бездітного короля Вільгельма II (1166-1189 рр.) по його смерті. Була небезпека оточення Папської Держави Гогенштафами з півночі та з півдня й обмеження свободи руху й зверхності над південною Італією.

Хоч Папа *Климент III* (1187-1191 рр.) передав у 1189 р. сіцилійську корону Танкредові з норманської династії, однак, 25-літній Генріх VI, ставши імператором (1190-1197 рр.) по смерті батька Фрідріха I, в третій хрестоносній війні 10 червня 1190 р., не зрікся Сіцилії. Як тільки Папа Келестин (1191-1198 рр.) вложив йому на Великдень 1191 р. (15 квітня) імператорську корону, він вибрався до південної Італії, але пошесть серед війська примусила його вернутися до Німеччини. А король Танкред одержав від Папи Келестина III, разом із Сіцилією, Апулію і Капуєю в червні 1192 р. Щойно по його смерті, в лютому 1194 р. пощастило імператорові Генріхові VI зайняти Сіцилію і коронуватися на її короля на Різдво 1194 р. Завів він строгий режим і жорстоко розправився з норманськими баронами, які збунтувалися проти його ярма. Крім цього, він порушив Вормський Конкордат (з 1122 р.), встановлюючи вільно єпископів, і несправедливо поступив з королем Англії Річардом Левине Серце, союзником Танкреда, який вертався з хрестоносного походу. Генріх VI тримав його у себе в полоні аж поки той не заплатив йому 150.000 марок. Внаслідок цього зв'язки між Апостольським Престолом та імперією були перервані. Але вони поправилися, коли в 1195 р. імператор почав готуватися до хрестоносного походу, хоча в тому кермувався радше політичною амбіцією, ніж релігійною ревністю. Він хотів поширити німецьке володіння з Сіцилії й південної Італії на східні середземноморські краї, аж до Сирії. Коли вже вислав 60.000 війська на Схід, його, 32-літнього, настигла в Мессині 28 вересня 1197 р. несподівана смерть. Кілька місяців пізніше зійшов у могилу Папа Келестин III. Того самого 1198 року померла й Констанція, вдова по Генріхові VI, яка трирічного сина Фрідріха доручила опіці Папи Іннокента III.

Папа Іннокент III (1198-1216 рр.)

8 січня 1198 р., тобто увечері того самого дня, коли помер старенький 96-річний Папа Келестин, Колегія Кардиналів, зібрана на Конкляве, однодушне вибрала наймолодшого члена, 37-річного Льотаря з Сегні, який прийняв ім'я Іннокент III. Вже тоді ніхто не сумнівався, що починається дуже важливий понтифікат, і він справді був найбільшим Папою середньовіччя. Походив з аристократичної родини графів Сегні, основні богословські і юридичні студії здобув у Парижі й у Болонії. В 1190 р., коли було йому 30 років, Папа Келестин III, який був його дядьком, зробив його кардиналом, і вже тоді він почав займатися справами

Курії, а також і аскетичними трактатами («Де контемπτу мунді, Де сакро альтаріс містеріо»). Відзначався точністю, енергією, глибоким знанням права та невтомною діяльністю (він залишив коло 6000 листів). Як Папа відзначався державницькими талантами, далекосяжністю планів, почуттям справедливості й гідності, так що сучасники називали його: «ступор мунді, люкс мунді» - (подив світу, світло світу). У своїй діяльності він кермувався глибокою свідомістю своєї священничої влади. Своєю архипастирською турботою обнімав ціле стадо: для володарів був найвищим суддею, а для духовенства й вірних - учителем, батьком та оборонцем. Церквою кермував у дусі Папи Григорія VII й Олександра III.

1. Він відновив папський авторитет у Римі. Тричі на тиждень скликав консисторію. Поширив Папську Державу на Лічено й Сполето.

Південну Італію по смерті імператрки Констанци (листопад 1198 р.) передав її молодому синові Фрідріхові, опікуном якого був десять років (1198-1208 рр.).

Найтяжче складалися справи з Німеччиною, де було двоє кандидатів на імператорський трон: Пилип Швабський та Отто фон Брауншвайг. Грозила громадянська війна. Щоб не допустити до неї, Іннокент III інтервеніював на користь Оттона IV, заявляючи в славному Декреталі «Венерабілем» з 1202 р. право Вселенського Архієрея у виборі імператора, бо Папа переніс Римську імперію в особі Карла з греків на герман. Оттон був коронований на імператора, але незабаром після того порушив обіцянки, які дав Папі півроку раніше: загарбав церковні маєтки, порушив Вормський конкордат, зайняв королівство Сіцилію, яке належало молодому Фрідріху Гогенштауффу. Тоді Іннокент III, знову користуючись своїм правом, виключив з Церкви Оттона, багатьох князів та його прихильників.

Коли 21 червня 1208 р. було вбито Пилипа Швабського, то противники Оттона вибрали королем Німеччини Фрідріха Гогенштауфа. Натомість Оттон в липні 1214 р. зазнав великої поразки коло Ліль, якої завдав йому французький король Пилип II Август, що був союзником Фрідріха II. Сила Оттона була розбита й обмежена до Саксонії, де він помер у 1218 р. Натомість Фрідріх II в липні 1215р. був коронований в Аахені королем Німеччини (1215-1250 рр.).

4. В Англії Іннокент III мав для вирішення тяжку суперечку. Король Іван «без землі» (1199-1216 рр.), брат і наслідник Річарда Левине Серце, не хотів признати Кентербурзького архієпископа кардинала Степана Ленгтона (1207 р.), визначного англійського богослова. Коли всі переконування залишилися без успіху, тоді Папа 1208 р. кинув інтердикт (заборону відправи) на цілий край, а коли і це не допомогло, то в 1209 р. викляв короля й позбавив трону (1212 р.). Французький король Пилип II, у якого Іван «без землі» був ленником, одержав доручення виконати кару. Щойно тоді Іван, щоб не втратити корони, покоровся в травні 1213 р., віддаючи Англію й Ірландію в ленно Апостольському Престолові з обов'язком платити щорічно 1000 срібних марок. Проти цього повстали духовні й світські, перші під проводом Ленгтона, щоб боронити свободу церковних виборів проти

слабого королівства, й примусили Івана у «Великій Хартії» (Магна харта лібератум) 1215 р., яка була основою вільної конституції Англії, зробити ряд важливих поступок. З того виринули нові труднощі. Король старався ухилитися при допомозі Папи від зобов'язань, однак Іннокент III відмовився його підтримати. Коли королем Англії став Генріх II (1216-1272 рр.), син Івана, то наступило замирення між партіями.

Крім цього, Іннокент III безстрашно нагадував князям про збереження християнських звичаїв - боронячи нерозривність подружжя - проти Петра II з Арагонії, Альфонса IX й Пилипа II Августа, короля Франції (1180-1223 рр.), які робили старання, щоб розвестися зі своїми законними жінками.

5. На Сході - IV хрестоносний похід 1204 р. був ділом Іннокента III, хоч, на жаль, з ним зв'язане постановля латинського цїсарства й латинського патріярхату в Царгороді.

Іннокент III і Галичина

В Апостольській Столиці мусили знати про прихильне ставлення галицького населення до західних християн, тому Папа Іннокент звернув на Галичину особливу увагу і, як кажуть, вислав до князя Романа (1199-1205 рр.) посольство, однак, до тісніших зв'язків з політичних мотивів не дійшло, хоча Роман був сином польської княжни й виховувався в західноєвропейських католицьких дворах. Він був зв'язаний з Пилипом Швабським з Гогенштауфів, противником Оттона IV з Вельфів, якого Папа проголосив законним імператором. Як відомо, Роман несподівано загинув під Завихвостом 1205 р.

Два роки пізніше, 7 жовтня 1207 р., Папа написав листа до Русинів, і його мав доручити легат кард. Григорій. Лист був так заадресований: «До архиєпископів, єпископів та до загалу духовних, як і світських на Русі». Це є другий відомий в історії оригінальний лист Папи Римського, звернений прямо до українців, який нам зберігся. Лист був звернений взагалі до народу Русинів, і в ньому з'ясована ціль папської місії, очолюваної кардиналом Григорієм, тобто притягнути відчужену Руську Церкву під безпосередній ієрархічний провід Апостольського Престолу. Бо Папа вважав, що Русь не так відколена від Католицької Церкви, як радше відчужена або віддалена, так як деякі діти віддаляються від лона своєї матері. Дальше Папа доказував із Св. Письма, що з волі Христа є тільки одна Христова Церква, бо Він хотів, щоб було одне стадо й один Пастир. Відтак Папа звертає увагу Русинів на те нещастя, яке тепер спало на декого, натякаючи на візантійську державу й Церкву, тому закликав Русинів опам'ятатись. Хвалив кардинала Григорія й просив прийняти його прихильно. Але він, мабуть, не вибрався до Галичини, бо в 1208 р. помер.

Однак то не був найкращий час для впорядкування церковних відносин, бо після смерті князя Романа два його сини Данило й Василько були малолітніми, це використали угорсько-польські війська й посадили в Галичині одружену пару Коломана - угорського королевича, сина Андрія, й Соломею, дочку польського короля - як сповнення умови в Спїжї 1214 р.

між угорським королем Андрієм і польським королем Лестком Білим. Це тривало від 1214 до 1219 р. Король Андрій навіть звернувся до папи Іннокента III з проханням прислати для сина Коломана королівську корону й уповажнити примаса Угорщини коронувати Коломана на короля Галичини. Папа дав такі уповажнення, однак сама коронація не мала практичної вартості внаслідок некорисного положення для справи короля Андрія в Галичині. І він у 1215 р., вертаючи з Галичини, забрав з собою Коломана, щоб не наразити його на небезпеку полону. Тим більше, що наприкінці 1215 р. він розійшовся з Лестком. Від 1219 до 1228 р. князем Галичини був Мстислав Удатний.

IV Лятеранський Собор 1215 року

«Бажанням забажав я їсти з вами цю пасху, перш ніж прийму муки» (Лк. 22,15) - цими словами Ісуса Христа папа Іннокент III, передчуваючи свою недалеку смерть (1216 р.), 11 листопада 1215 р. відкрив XII Вселенський Собор (IV Лятеранський), що його скликання два роки раніше заповів, запрошуючи єпископів Сходу й Заходу та верховних настоятелів великих чинів. Це був найбільший собор середньовіччя, понад 1200 учасників, між ними 412 єпископів, однак серед них не було нікого з Царгородського патріархату, натомість були єпископи з країн східної Європи, архимандритів було 800. Були представники імператора Фрідріха II і королів Франції, Англії, Арагони, Мадярщини й інші. Було тільки 3 сесії: 11, 12 і 30 листопада 1215 р., на яких ухвалено 70 розділів. Значна їх частина увійшла опісля до кодексу канонічного права. Вершиною є визнання віри, яке було звернене проти єресі катарів (чисті), які ширили манихейські блуди. В цьому визнанні віри є зміст католицької науки, й перший раз вжито слово «трансубстанціяцію» (пересуцествлення) на осудження єресі Беренгарія з Тур. Ще сьогодні є діючим і зобов'язуючим 21-ше правило, що всі християни, коли прийдуть до розумного віку, повинні принаймні раз на рік у великодньому часі сповідатися й причащатися. В 9-му декреті поручалось, щоб проповідь була в матірній мові, в 6-му — щорічні провінціальні синоди.

Святий Франціск з Асичу

Влітку 1210 р. Іннокент III побачив перед собою малого, худого з палаючими очима юнака, одягненого в простенький габіт, який був оджею тогочасних селян, підперезаного шнурком і в сандалях. З ним прийшло так само одягнених 12 його учнів, немов 12 апостолів. Прийшли вони з Умбрії до Лятерану, щоб представити Папі свої зауваження щодо положення Церкви й свої ідеї стосовно апостоляту. Може, Папа був би їх і не прийняв, якщо б не поручення Асичського єпископа Гвіда й кардинала Івана Колонки. Але з вигляду і з перших слів було видно, що молоденький монах не мав нічого спільного з усіма фальшивими пророками, яких було тоді багато, і які викликали замішання в єпархіях. Цей юнак почав говорити переконуючим, лагідним, рішучим і спокійним тоном, який притаманний тим, які всеціло посвятились для високого ідеалу. Говорив він своєрідною красномовністю,

уживаючи поетичних порівнянь і висловів, що зворушували серце. Вони нагадували відгомін Христових притч. Папа, слухаючи його мовчки, відчував у душі дивну тривогу й небувалу радість, бо попередньої ночі йому снилось, що Лятеранська базиліка, матірний храм Церкви, хиталась і немов упала, але з'явився чоловік, посланий Христом, що, опершись у хиткі мури, спинив катастрофу, малий, худий, молодий чоловік з аскетичним виглядом і з палаючими очима, одягнений убого, - був точним образом того, який стояв перед ним.

Іннокент III вмів розпізнати людей і відразу оцінив свого співрозмовника. Не було в ньому гордості, ані бажання заснувати новий чин. На питання, які його засади, відповів трьома цитатами Св. Письма: «коли хочеш бути досконалий, -іди, продай, що маєш і роздай убогим, а матимеш скарб на небі, потім прихось і йди за мною» (Мт. 19,21); «нічого не беріть в дорогу, ні палиці, ні торби, ні хліба, ні срібла, ані дві одежі майте» (Лк. 9,3); «коли хто хоче йти за мною, нехай зречеться себе, візьме свій хрест і йде за мною» (Мт. 16,24). Зворушений такою простотою і духом підкорення, Іннокент III зрозумів, що Боже Провидіння сповнило його сподівання і послало чоловіка, якого він так очікував. Перервавши мовчанку сказав: «Цей побожний і святий чоловік поставить знову на своїх основах Церкву Божу». Потім зійшов з трону, обняв Франціска і, звертаючись до його учнів, додав: «Ідіть з Богом, мої браття, проповідуйте покаєння, як зволить вас надхнути Господь. Коли завдяки Всемогучому Богові розростетесь, зверніться до мене, а тоді я вам дам більше, ніж сьогодні».

Так Франціск Бернардоне, що прийшов до Риму, щоб виявити спільному батькові свої надії і свої обіцянки, дістав уповаження проповідувати всім хрещеним, щоб жили як християни. Ця маленька група покутників з Асичу стала Чином Братів Менших, як їх 6 років опісля (1216 р.) назве їх засновник. Відкрилася нова чудесна сторінка в історії Церкви. Франціск мав тоді ледве 28 років, низького росту, з визначної родини. Всі портрети представляють його худим, з рідкою бородою, з великими, чорними, сяючими очима, з устами пів-відкритими до усміху. Ті всі, що його знали, кажуть, що портрети, зроблені малярами, вірні. Шляхетні прикмети й симпатичні недостатки в ньому гармонізувалися вже від ранньої молодості. Він був щедрий аж до пересади, незвичайно услужний, з простотою, яка походила з серця, постійно чемний - прикмети, якими він скоро приєднував до себе людей. Одночасно відзначався силою волі й темпераментом. Ніколи не вживав нечемних слів, але завжди мав відвагу сказати те, що вважав правдивим і справедливим. Крім того, цей подиву гідний чоловік був поетом, що надзвичайно відчував красу природи, тому вітер, вогонь, вода, смерть — це для нього браття й сестри, тому його слухали ластівки, а хижі вовки чемно подавали йому лапи.

В 1210 р., коли він стояв перед Папою, то він вже від двох років ішов своїм шляхом. Однак Господь мусив багато разів натискати на нього, перш ніж він послухав і з сина багатого продавця вовни став убогим. Треба було багато натхненних снів, чуда розп'яття, що говорило, прикрого досвіду

тюрми й недуги, щоб цей гарний юнак, якого безжурна молодь Асизу вважала за свого провідника, став покірним каянником. Він народився в 1182 р. в Умбрії, в Асизу перебув свою молодість, брав участь у війні, був один рік у полоні в Перуджі. Коли вернувся додому, занедужав. І тоді, іще в тюрмі, думав про себе й відчував, що зближається до Бога. Мав 21 рік. Від тоді став в'язнем Учителя. Хотів брати участь у хрестоносному поході, сподівавшись здобути собі титул лицаря. Але коли одного дня він молився перед старим візантійським розп'яттям у розваленій каплиці Св. Дам'яна, почув лагідний голос Учителя: «Франціску, іди, віднови мій дім, бо валиться». Скромний Франціск не уявляв собі, що Бог може поручити йому відновити не кам'яні церкви, але Церкву душ, і тому займався відновою деяких каплиць. З того був невдоволений його рідний батько, бо син не виконував своїх обов'язків, тобто не продавав матерії, щоб заробити гроші. Коли Асизський єпископ Гвідо мав дати в цій справі рішення, то 25-літній Франціск, на одній з площ Асизу й у присутності мешканців міста, склав перед своїм батьком одягу й гроші, заявляючи, що відтепер на майбутнє буде признавати тільки того Отця, що є на небі, а єпископ прийняв його як сина в імені Церкви, прикриваючи його своїм плащем. Франціск зрозумів, що його *післанництво* — *це бути убогим*. І впродовж свого життя він більш нічого не проповідував, окрім убожества. Церкві, якій гроші несли небезпеку руїни, він ніс поміч, пригадуючи найважчу з євангельських правд.

В лютому 1209 р., під час Служби Божої в церковці Св. Дам'яна, яку він своїми руками відновив, Франціска зворушив стих Євангелія: «Ідіть, і проповідуйте! Голосіть: царство небесне близько!» І Франціск почав проповідувати про Бога, про справедливість, про необхідність покути й умертвлення. В короткому часі довкруги нього зібрались багаті, селяни, один лицар, один ремісник, двоє священиків. І тоді Франціск зважився просити Христового намісника про апробату. І Папа Іннокент III, як ми бачили, поручив їм проповідувати. Тоді з асизських горбків, де ті сірі брати мали свої шатра, почали вони розходитися по двоє в різні сторони: до Перуджі, до Губіо, до Монтефалько, а навіть до далекого Ареццо й до Сієни. Де тільки з'являлись, утворювали нову атмосферу братньої любові. В Асизу, під впливом голосу молодого святого, помирилися давні ворогуючі групи, напливали нові покликання.

Найбільш дивним було покликання ніжної дівчини, зі шляхетними рисами обличчя, образ якої на мурі асизської базиліки ще сьогодні зворушує паломника своїм таїнственным чаром і проникливістю - це Св. Клара. Була вона молоденька, багата, гарна, з аристократичної родини, й могла вибрати легку дорогу життя, яке її чекало, однак вона, почувши в асизській базиліці голос Франціска, що говорив про любов Бога, в Квітну Неділю 1212 р. лишила свою родину й поручила своє покликання асизському єпископові Гвідові, а пізніше як пустинниця осіла в лісі недалеко монастиря Франціска, так постав чин теперішніх Кляристок.

Хоч Лятеранський Собор 1215 р. заборонив засновувати нові Чини, та однак Папа Іннокент III заявив, що він уже дав дозвіл покутникам з Асизу.

Це урядове признание було третім великим етапом. Простенька ідея Франціска відповідала вимогам часу. До того чину вступали ті, що хотіли служити Богові й нести світові Його правду, в ньому браття й клерики займали те саме місце, монахи Чину не мали ніякої багатой архимандрії, але переходили різні території, проголошуючи слово Боже. Було в ньому багато вчених, щасливих, що стали покірні між покірними, жертвуючи гордість інтелігенції. Дуже скоро Брати Менші стали такі численні, що Франціск міг вислати своїх синів- до Франції, Німеччини, Іспанії й на Схід. Хоч ця перша їхня місія мала малий успіх, однак, вони не знеохочувалися. Незабаром постав Третій Чин, що дозволяв особам обох статей, яких обов'язки стримували в світі, жити за правилами, подібними до монахів. І тому світському війську були такі світлі постаті, як *Св. Єлисавета* з Турингії і *Св. Людвік*, король Франції - обоє члени Третього Чину францисканів.

Франціск думав вибратись до Марокко, щоб навернути невірних мусульман, але не вдалося. Більш щасливими були його шість монахів, що туди дісталися і там згинули потім мученичою смертю. Сам він поїхав до Святої Землі й молився на Гробі Господньому й мав навіть розмови зі Султаном Єгипту. Чин розростався скоро, і Франціск вже від 1218 р. почав думати, щоб мати при собі здібного організатора, а також й опікуна, яким став Св. кардинал Уголіна, пізніший Папа Григорій IX. В 1220 р. встановлено рік новіціату для тих, які хочуть стати Братами Меншими. Потім прийшли нові реформи Чину. Св. Франціск був у сумніві, чи вони слушні, чи ні. Втомлений, з підірваним здоров'ям залишив провід Чину Петрові з Катанії, якого незабаром заступив Ілля. Сам дальше жив або на острові Тразіменського озера, або в Суб'яко, в Гротті Св. Бенедикта. І там в 1224 р. дістав стигми. Це було для нього в двох останніх роках життя невимовною радістю й духовною поживою. Дуже хворого перенесено його на ношах до церкви Св. Марії Ангелів, де він помер у суботу 3 жовтня 1226 р. Два роки пізніше був проголошений святим. Про нього сказав відступник Ренан, що «він мав найглибше відчуття синівського відношення до Вітця».

Святий Домінік

Коли Св. Франціск провадив завзяту геройську боротьбу проти могутності грошей - багатства, другий вибраний чоловік почав боротьбу з іншою небезпекою, яка грозила Церкві, тобто незнанням, що наражало Церкву на наукові блуди. Його діло створило духовенство, що було узброєне, щоб боротись з противниками правди.

Коли влітку 1205 р. єпископ маленької іспанської єпархії Дон Дего просив Папу Іннокента III, щоб той дозволив йому йти проповідувати Христову науку поганам в границях Мадярщини, то коло нього стояв молоденький священик зі спокійними рисами обличчя, високим чолом і ясным поглядом, з якого пробивалась сила волі й рішучість, - це був *Домінік*. У відповідь на їхнє прохання Папа доручив їм працювати в південній Франції, де велику шкоду робили Церкві *катари* (докосналі),

викликаючи на дискусії католицьких провідників і завжди маючи успіх, між іншим, тому, що жили вбого, ходили пішки й виглядали покірно. А католики жили вигідно, послуговувалися кіньми, повозками, слугами. І тому населення вважало, що більш євангельською є група катарів, і тут була причина поразки католиків. Вже від самого початку своєї праці Домінік зробив два висновки: *добре обгрунтовану думку віддати на службу Христовій правди, а засобом має бути приклад святого вбожества*. Домінік мав тоді 35 років, бо народився він у 1171 р. в Кастилії (Іспанія), звідки походили всі визначні постаті, які залишили хоч якийсь слід в іспанській історії, наприклад, завойовники Америки, а також Св. Тереса та Св. Іван від Христа. Домінік був середнього росту й гарний з вигляду. Хвалили його простоту, співчутливість, щедрість і любов. Він був іншої вдачі, ніж Св. Франціск. Засобами його рішення були вивчення фактів і застанова основана на знанні, а коли визначив ціль, то спокійною й певною силою старався її досягнути. Його ідеї були ясні, а коли говорив, то ніхто не міг протиставитися переконливості його аргументів, і здавалось, що Бог через нього промовляє його устами. І справді - це чоловік діла, це мислитель і великий будівничий, а водночас - це була душа, глибоко віддана Христові з бажанням Його наслідувати. Його наука опиралася на Св. Письмі, а його віра належала до тих, яким було обіцяно, що можуть гори підносити. Цей залізний чоловік, зайнятий бурхливими боями, виглядав, як малий хлопчина біля Пречистої Діви Марії. І його праця, завдяки виразному його бажанню, має Марійський характер.

У 1207р., коли єпископ Дон Дего вернувся до Іспанії й там (в Осмії) помер, то *Домінік перебрав на себе відповідальність за апостольську працю*, маючи для допомоги деяких товаришів. Бачили їх у містах і селах південної Франції: вбогих, скромних і харитативних, і населення почало горнутися до них. В цей час *заснував він жіночий монастир* для тих дівчат, що, покинувши єресь катарів, бажали далі жити життям чистим і суворим. Вони потім мали завдання вчити дітей, однак з часом стали контемплативними.

У 1208р. новий єпископ Тулузи, Фолько, просив Св. Домініка та його товаришів, щоб допомогли в душпастирській праці, а один тулузець подарував їм хату недалеко церкви Св. Романа, й так Домінік став головою місіонерської спільноти під проводом єпископа. Ця ініціатива відповідала бажанням Папи, а одночасно була зародком нового Чину, над яким думав Домінік. Їх було тільки семеро, але вони були свідомі, що Господь кличе їх до величезного завдання. Єпископ дѣр їм ім'я, що опісля стало іменем Чину, тобто «*Брати проповідники*», а Папа Гонорій III підтвердив це ім'я. Це був другий етап. У зв'язку з Лятеранським Собором 1215 р. єпископ Фолько й Домінік хотіли зробити крок далі в справі організації Чину, однак Собор рішив, щоб не творити нових чинів, але якщо хтось хоче служити Богові, то нехай прийме одне з існуючих правил. Саме силою 13-го канону Лятеранського Собору Папа Іннокент III напминав: «Щоб надмірність чинів не викликала великого замішання в Церкві, рішуче забороняємо,

щоб хтось винаходив новий чин, але хто-небудь, хто хоче вступити до Чину, нехай вибирає вже підтверджений». І Св. Домінік вибрав правила Св. Августина з додатками Св. Норберта.

12 липня 1216 р. помер в Перуджі Іннокент III, а його наступником став Гонорій III. "Він, знаючи, якою загрозою були катари в південній Франції і які заслуги мала маленька спільнота Св. Домініка, 22 грудня 1216 р. апробував чин і взяв його під свою опіку. Це повторив у січні 1217 р., і так урядово постав чин *Братів проповідників** - третій і остаточний період. Тоді було їх 16, з того 6 іспанців, а решта - це французи, англійці й інші. Отож уже від початку мали вони характер універсальний. Носили білий габіт і чорний плащ. Були це *люди студій, порядку, слова й убожества*, але головним їх завданням була *проповідь*. Доки сини Св. Домініка вибрались у світ, мали вони набути відповідної освіти. Коли Домінік у вересні 1216 р. вибирався до Риму, то доручив свою малу спільноту одному учителеві з Тулузу. Одержавши папську апробату, Чин звернувся до найславніших університетів відносно виховання своїх членів. Вже в 1216 р. Св. Домінік хотів, щоб новий чин зберігав цілковите убожество, але єпископ Фолько спротивився, бо боявся, що місіонери залишать його єпархію. Однак, коли Домінік зустрів у Римі Св. Франціска, мабуть, в домі кардинал Уголіно, то після цього на капітулі в Болонії в 1220 р. Домінік знову запропонував цю справу, й члени капітули рішили прийняти цілковите убожество таке, як у франціскан. Це були головні основи чину, який щойно в 1228 р. *дістав свої окремі конституції*, які в основному збереглися без змін до сьогодні. Без Св. Домініка Церква не мала б Св. Томи з Аквіну. Коли вже організація Чину була завершена, св. Домінік почав життя, до якого був покликаний, тобто навчання й проповідь. І можна було зустріти його в Ломбардії, в Тиролю, в Швейцарії й Франції. Вкінці, предчуваючи близький кінець, бажав ще побачити рідні околиці, вернувся до Іспанії, на батьківщину, яку він покинув більше ніж 15 років тому. Деякий час жив у печері недалеко Сеговії і там заснував *монастир Санта Круз*. Опісля дійшов аж до Мадриду, безперервно проповідуючи, хоч був недужий. Втомлений, *вернувся до Болоті* і там у монастирі Св. Миколая помер у 1221 р.

Значення жебручих Чинів

Поява жебручих Чинів - це була важлива подія в духовному житті Церкви в 1200 р. Нові монахи починали працю серед християн не лише з глибини монастиря чи з шкільних класів, але безпосередньо проповіддю, відповідною до потреб душ. Незвичайний зріст жебручих Чинів - це доказ того, що вони відповідали сподіванням часу. Напливали численні покликання. В другій половині XIII ст. *Брати Менші** мали вже 1100 монастирів і 25.000 монахів, а в 1316 р. було *1400 монастирів і 30.000 монахів*. Натомість, *Домініканський Чин* розвивався повільніше, бо інтелектуальні вимоги обмежували число покликаних, але все-таки в 1256 р. було 7.000 монахів, в 1303 р. 600 монастирів і 10.000 монахів, а в 1337 р. було 12.000 монахів.

Папи від самих початків з прихильністю відносилися до жебручих Чинів, а коли в 1276 р. був вибраний Папою домініканець Іннокент V, це був знак, що справа жебручих Чинів і папство творять одне, і що вони є військом найбільш відданим папі.

Імператор Фрідріх II (1215-1250 рр.)

Ту церковну - політичну силу, якої Церква досягнула за Папи Іннокента III, його наступники не могли втримати довго, тому що в особі імператора Фрідріха II отримали дуже небезпечного *противника*. Молодий володар був широко освічений, з особливим зацікавленням до природничих наук і філософії, заснував університет у Неаполі, був державним мужем і політиком незвичайного рівня, з дуже сильним самопочуттям. Його *ставлення до релігії й Церкви було суперечливим*. Бракувало йому певності віри й глибини релігійної вдачі. Любив признаватися, що в ньому є сліди сіцилійського походження, зокрема відвага і нагальність, одідичені по матері Констанції, вікінгці. Для нього всі релігії були однакові й не дуже важливі. Хоч Церква викляла його кілька разів, однак він не дозволив собі ніколи вибрати антипапу, захоплювався Св. Франціском Асизьським, і хоч був менш-більш безвірком, та провадив завзяту боротьбу проти еретиків, брав участь у хрестоносному поході, але й торгував з мусульманами, був приятелем монахів Цистерсів, носив їхнє верхнє накриття (кукулля), і з ним похований. Ніяка середньовічна особистість не була такою загадковою, але й такою притягальною для психологів. У ньому було більше італійського, ніж німецького. Страшно любив Сіцилію, її природну красу та історичне багатство, де гармонійно поєднувалися 4 цивілізації: грецька, римська, візантійська й мусульманська, спаяні норманами.

Гонорій III (1216-1227 рр.). 16 липня 1216 р. помер в Перуджі Іннокент III, великий Папа, що за життя тішився великим авторитетом, і вважали його «люкс мунді». Але ледве помер, його забуто в закинутій церкві, про що згадує один очевидець кілька місяців пізніше, описуючи, що бачив у церкві в Перуджі: «А коли я зайшов до церкви, то закритою вірою пізнав, як коротка і пуста обманлива слава цього світу». Два дні опісля (18 липня) кардинали вибрали доброго, релігійного, дуже простенького і добрячого старця, який визначався великою лагідністю й довготерпеливістю. Він проголосив знову хрестоносний похід, заповіджений вже своїм попередником, а щоб спонукати Фрідріха II до участі в поході, коронував його на імператора 22 листопада 1220 р. Однак хитрий імператор дав терпеливому Папі тільки підступні обітниці. Папа помер у березні 1227 р., а імператор Фрідріх II в серпні того року мав вибратися в похід, і то під загрозою екскомуніки.

Зберігся лист Папи Гонорія III з 1227 р., адресований «до всіх королів Руси», в якому Папа згадує, що якісь руські князі писали до нього, просячи про місіонерів. У той час не було одної Руської Держави, і лист цей був звернений, мабуть, до одної групи князів з терену колишньої Руської Держави, сусідніх з Лівонією й Естонією, отже князів

полоцько-вітебської землі, а може, й псковської, що мали недавній конфлікт з лівонськими лицарями й були побиті. Лист не лишив по собі ніякої позитивної акції ні з боку Риму, ні з боку тих князів.

Григорій IX (1227-1241 рр.). Так вже звичайно буває, що після дуже лагідного Папи приходить енергійний. Ним був славний кардинал Уголіно - досвідчений правник (відомі Декреталес Грегорії IX), глибоко релігійний муж і сильний та рішучий оборонець найвищої влади й свободи Церкви і, без сумніву, визначний Папа. Коли Фрідріх II не хотів послухати й вибратися в хрестоносний похід, то 29 вересня 1227 р. Папа його екскомунікував. Врешті-решт Фрідріх II вибрався до Святої Землі, але, замість воювати з мусульманами, він заключив союз із султаном Єгипту й одержав для християн єрусалимське королівство. Вернувшись у червні 1229 р. до Італії, в наступному році він помирився з Папою, обіцяючи зберігати свободу виборів церковних достойників і право відклику до Апостольського Престолу та звернути церковні маєтки, і щойно тоді Папа зняв з нього екскомуніку. Тоді Фрідріх II подався на Сіцилію і почав заводити свої порядки, а Сардинію, яка належала до Папи, віддав своєму природному синові Енцієві; в Німеччині в 1235 р. придусив повстання свого сина Генріха (VII). Папа Григорій IX боявся, щоб імператор не опанував цілу Італію й щоб не підкорив Церкву своїй власній волі, перетворивши Рим на столицю імперії; тому за прикладом Олександра III заключив союз з *Ломбардською Лігою*, а імператора *виключив знову з Церкви (24 березня 1239 р.)* і звільнив підданих від присяги вірності. Почалася затяжна боротьба. І то не були вже ті часи, коли вистачало одного папського слова, щоб примусити імператора прийти до Каносси. Фрідріх II тримав сильно в руках своїх підданих, так що екскомуніка лишилась мертвою буквою.

Коли Фрідріх II переміг Ломбардську Лігу, то Папа заключив союз з Генуєю й Венецією. Тим часом відділи мамелюхів гуляли по Папській Державі. Щоб перемогти Фрідріха II, Папа Григорій IX скликав Собор, але імператор перешкодив цьому, бо його флот перехопив коло Ельби корабель, на якому було коло 100 Отців Собору, між ними й три кардинали, і їх ув'язнив. Коли військо імператора Фрідріха II вже наближалось до Риму, щоб ув'язнити Папу, Григорій IX помер 22 серпня 1241 р.

Церква й християнство взагалі були тоді в дуже великій небезпеці. Наїзд *монголів* зі Сходу знищив у 1240 р. Київ і дійшов у 1241 р. аж під Лігніц, а на Заході точилася завзята боротьба між імператором і Папою, з якої переможцем, здавалось, вийшов імператор.

Папа Григорій IX у 1231 р. написав листа «До світлого короля *Руси*». На жаль, нема імені короля, однак, зі змісту виходить, що король був у приязних відносинах з пруським єпископом Христіяном, на території Конрада Мазовецького, з яким у великій приязні був Данило Галицький, мабуть, дуже близько посвоячений через свою маму Анну. Отже виглядає, що лист був *звернений до Данила*. Папа бачить у королеві Русі правдивого

християнина, що визнає греко-. руські звичаї і заохочує прийняти зверхність Апостольському Престолу та латинські звичаї й обряди. Проте це були малонадійні шляхи до єдності.

Іннокент IV (1243-1254 рр.). Впродовж двох років імператор Фрідріх II був паном Заходу. Наступник Григорія IX, Келестин V був Папою тільки 15 днів. По його смерті, внаслідок пошесті й різних імператорських інтриг, Апостольський Престол 20 місяців був необсаджений. Щойно 25 червня 1243 р. був вибраний кардинал Сінібальдо Фескі, славний правник і дипломат, з аристократичної родини, людина непохитної волі. Тому що його родина мала опінію приязної імператорові, він уже в березні 1244 р. почав переговори, але бракувало взаємного довір'я. Коли імператор Фрідріх II запропонував Папі зустріч, то Папа, побоюючись засідки, несподівано виїхав до Ліону (Франція) і там перебував аж до смерті імператора. В Ліоні заповів скликання на 1245 р. І Ліонського Собору, який був XIII з черги Вселенським, і в ньому були переважно іспанські й французькі єпископи. Сам Папа відкрив Собор 28 червня 1245 р., говорячи про п'ять ран Церкви:

- гріхи духовенства;
- нове здобуття Єрусалиму магометанами в 1244 р.;
- небезпека для латинської імперії в Царгороді, що постала в 1204

р.;

- інвазія Монголів;
- ворожість імператора до Церкви.

Ця остання точка була головним предметом нарад. Імператорові закинено ламання присяги, ересь, святотацтво (ув'язнення єпископів, які їхали на Собор), переслідування духовенства на Сіцилії. Незважаючи на оборону імператорського канцлера, що був на Соборі, *Іннокент IV* разом з 250 *Отцями Собору на третій сесії 17 липня викляв Фрідріха II*, звільнив підданих від присяги вірності й заохотив німецьких князів вибрати собі нового імператора. Цей засуд мав широкий відгомін. Правда, в Німеччині його син Конрад IV був у згоді з ним, але в Італії йшло йому зле. Перша виступила проти, імператора Парма, за нею пішли Флоренція, Мілан, Феррара, Мантова. Гвельфи були за Папу, а Гібелліни за імператора. В боротьбі загинув його син Енцо, а він сам помер у таборі свого війська *13 грудня 1250 р.* в замку Фйорентіно в Апулії, висповідавшись перед тим і одержавши розгрішення від екскомуніки з рук свого приятеля Берарда, архієпископа Палермо на Сіцилії.

Митрополит Петро, посол Руси в Ліоні на Соборі

Десь у 1242 р. на київському зруйнованому престолі засів новий митрополит Руси на ім'я Петро. Його поява на Соборі з країни, висуненої найдалше на Схід, із самого пограниччя тої частини Європи, яка була вже опанована татаро-мон-голами, притягала окрему увагу Отців Собору. Перед Папою Іннокентієм IV архієпископ викладав через товмача якнайкраще Євангеліє і брав участь у відправі, убраний у свяченичі ризи іншого вигляду. Пізніше на питання Папи митрополит Петро оповів про

походження татар, їхні вірування, релігію, спосіб життя, хоробрість, число, плани, про зберігання договорів і про прийняття послів. Київський митрополит подав перші *автентичні відомості*, які одержав Захід *про азійських наїзників*, бо дотеперішні вістки були неточні й часто фантастичні. Побіч митрополита Петра Акеровича, головний голос в нарадах про татар мав, мабуть, і празький єпископ Микола, зокрема щодо укріплень, бо бачив, як це робив чеський король Вацлав у 1241/42 рр. Ці інформації вплинули на ухвалення декрету Вселенського Собору про татар (Де Тартаріс). В ньому згадується про недавнє зруйнування Руси, Польщі, Мадярщини й закликається всіх християн до найбільших зусиль, щоб не допустити до дальших татарських наїздів: всі шляхи й переходи, якими посувалися татари, мають бути укріплені ровами, засіками й стінами; про всі рухи татар негайно треба повідомляти Апостольський Престол, а він видасть потрібні для оборони накази.

Посольство Пяно де Карпіні (1245-1247 рр.)

Іннокент IV уже від самого початку свого понтифікату взяв собі глибоко до серця татарську небезпеку й дуже турбувався ростом тої азійської потуги коштом європейців-християн. Він бачив необхідність якось зарадити цьому, тому й постановив ужити всіх заходів, щоб сумний досвід 1241-1242 рр. вже більше не повторився. Не довіряючи слабим людським силам, рятунок бачив у Возі, тому й заповів, щоб до прилюдних молитов додавати ще й таку молитву *овід жорстокості татар освободи нас, Господи* («а фуроре тартарум лібера нос Доміне»). У своєму листі до архієпископа Раймсу (Франція) з 2 липня 1243 р. і до його помічників та до інших церковних достойників поручав щодня молитися в тому намірі, щоб Бог дав своїй Церкві й християнським народам мир та й щоб усунув з границь християнства варварів-татар. Іннокент IV, хоч і думав про один сильний фронт проти татар, однак, зважився попередньо *нав'язати з татарами зв'язки* й розвідати, чи можливий з ними мир. Крім цього, як Христовий Намісник, уважав своїм обов'язком дати їм можливість пізнати й прийняти християнську віру. Зрештою, це була найкраща дорога, щоб заощадити християнському Заходові крові й руїн. З цією метою він вислав до татар три посольства, і то одночасно:

- через Сірію, під проводом францісканина;
- через Вірменію й Грузію, під проводом домініканця. На жаль, ці два посольства не принесли бажаного успіху.
- через Русь, під проводом францісканина *Пяно де Карпіні*. Він походив з Перуджі (Умбрія) і був безпосереднім учнем Св. Франціска з Асизу. Прислужився дуже для поширення свого Чину в Німеччині, Чехії й у Польщі. Вже в 1241 р. був він провідником хрестоносного походу проти татар. А в 1243 р. став сповідником на *папському дворі*. Одержавши від папи Іннокента IV відповідні листи, Пяно де Карпіні *вийшов з Ліону 16 квітня 1245 р.* Товаришем подорожі був спершу братчик Степан (чех), а опісля, від Вроцлава, Бенедикт (поляк). Посольство просувалося

поволі. Найперше зайшли вони до чеського короля Вацлава, якого знав Пяно де Карпіні ще з попередньої своєї місії. Пізньою осінню добився Карпіні на Шлеськ, до князя Конрада Ленчицького, де застав князя *Василька Романовича* й від нього дістав найсвіжіші відомості про татар. Наприкінці 1245 р. посли під опікою Василька, через Краків, приїхали до *Володимира-Волинського*. Пяно де Карпіні затримався дещо довше, щоб поговорити з єпископами в церковних справах. Свою першу зустріч з князем Васильком і його гостинність сердечну у Володимирі Волинському Карпіні описав досить обширно. На зібранні галицько-волинських єпископів папські посли читали лист Іннокента IV, в якому Папа закликав їх до церковного з'єднання. Однак ні зібрані єпископи, ні князь Василько не хотіли нічого вирішувати без князя Данила, який тоді поїхав до хана Батия в Сарай. Все-таки ця зустріч наповнила Карпіні духовним піднесенням, і він, мабуть, вислав з Володимира до Ліону докладне авідомлення Папі, а внаслідок того було аж 6 листів Папи з 3 травня 1246 р., в яких Папа Іннокент IV вже виразно пропонував Західній Руси-Україні церковну унію.

Десь у половині січня 1246 р. посольство рушило далі на Схід у товаристві людей князя Василька, які супроводжували послів аж до Києва. Звідси 4 лютого 1246 р. вони вибрались у дальшу дорогу, перейшли Дніпро, а за Дніпром стрінулися вже з представниками татарської влади, яка взяла їх під свою опіку. По дорозі заїжджали до ханів Коренци й Батия, вкінці приїхали до (Каракорум?) великого хана *Куюка*, сина Огдая, і йому Пяно де Карпіні вручив два *папські листи* з 5 й 13 березня 1245 р. Перший лист був релігійного змісту, тобто закликав татар прийняти християнську віру. Другий лист мав *політичний характер*. В ньому представлене страшне знищення християнських народів, спричинене татарами, й пересторога, що їх стріне страшна кара Божя, як не припинять своїх наїздів. Великий хан Куюк на перший лист відповів, що не знає, як це зробити. А у відповідь на другий сказав, що вбивства християн - це кара за непошанування закону Божого й приказу хана. Врешті заявив, що Бог до нього ласкавий, а Папа й інші, якщо хочуть миру, нехай негайно прийдуть до Хана, бо інакше їх стріне кара. Перекладачем був Темер, русич із дружини князя Ярослава суздальського. Відповідь була дана по-татарськи й по-арабськи та зроблено латинський переклад. Від хана Куюка папські посли вийшли 13 листопада 1246 р., в половині червня 1247 р. були вони вже в Києві, а по дорозі на Захід зустрілися ще раз з князями Данилом і Васильком та обговорили з ними справу церковного з'єднання й хрестоносного походу проти татар. На початку листопада 1247 р. вернулись до *Ліону*.

Це третє посольство до деякої міри було неуспішним, а саме в питанні навернення татар і миру. Однак воно було дуже корисним, бо дало можливість ближче пізнати татар. Пяно де Карпіні написав книжку «*Гісторія Моногольорум*», подаючи докладні відомості про татар, а

зокрема, про способи передбачуваної з татарами війни, рекомендуючи вживати методи противника: концентрація сил і єдність проводу.

Іннокент IV і Данило Галицький. П'яно де Карпіні, виїхавши з Києва, по дорозі на Схід, недалеко Дону, в степах зустрів князя Данила, що вертався з Орди, прибитий, згірчений, упокорений. Карпіні повідомив його про свої розмови з князем Васильком та єпископами. Перебування Данила в Орді стало в його житті глибокою переломною подією. Він відтепер вирішив, що місце його та його української батьківщини на стороні Західної Європи, у протитатарському таборі. Татар без потреби не провокував, але на їх насилля відповідав відсічню або політичними хитрощами. Тою поставою до татар Данило надав напрямку цілій історії України, не тільки національній, але також і церковній, на цілі століття аж донині. Солідарність України з Європою та протиставлення себе всякій варварській силі з Азійського Сходу — це основа політичної думки на Україні. На церковному полі, в ім'я духовного самозбереження, єдність України з католицьким світом була справою завжди актуальною, помимо насилля, проти релігійного сумління українців у наступних століттях з боку сусідніх народів.

Повернувшись з Орди в такому настрої, князь Данило мусив глибоко зацікавитися розмовами свого брата князя Василька та єпископату з папськими послами. Все, що вони говорили, він підтверджував та очікував дальшої ініціативи з боку голови антитатарської ліги, Папи римського. Ще не встиг Данило розглянутися в новій ситуації по поверненні з Орди, як до нього почали приходити листи від Папи Іннокента IV, а незабаром пруський *архієпископ Альберт був призначений папським легатом на Русь*. У посланнях до Руси Папа Іннокент IV в першому листі *закликає руський нарід* повернутися до послуху Апостольському Престолові, а одночасно повідомляє, що легатом на Русь призначений пруський архієпископ Альберт. *Другий лист* майже такого самого змісту, звернений до короля Руси, під яким Папа розумів Данила, хоч його по імені в листі не називає. Одночасно Папа вислав двох домініканців Олексія й Генріха, щоб вони, як посередники поміж володарем Галицько-Волинської держави й Апостольським Престолом, жили постійно при дворі Данила.

Данила й Василька могло непокоїти одне, що Апостольський Престол говорив тільки про справи церковні, замовчуючи справу допомоги проти татар. Мимо прихильності обох Романовичів Василька й Данила до католицького світу, все ж таки їх зв'язки з Папою передбачали передусім допомогу проти татар. Політична допомога була другим етапом, хоч у тогочасних відносинах імператора Фрідріха II та Папи, ледве чи Папа міг дати народам під татарським ярмом якусь правдиву допомогу. Все ж таки у галицькій Україні, де симпатії для католицизму були ще з-поміж східних християн найбільші, була надія, що католицький світ таки прийде до них з допомогою. Після повернення з Орди князь Данило й не думав вважати себе васалом татарів; він думав про організацію боротьби з татарами. Тому, по отриманні згаданої кореспонденції від Папи з Ліона, він вислав до

Іннокента IV своє *посольство під проводом ігумена Григорія* з монастиря Св. Данила з Угровська. Ігумен Григорій, очевидно, був учасником конференції галицьких духовних і світських провідників з П'єно де Карпіні на початку 1246 р. у Володимирі-Волинському. А тепер князь Данило, мабуть, формально підтверджував через своїх посланців все те, що обіцяв папським послам його брат Василько, хоч без Данила не хотів сам рішати. Йшлося про *готовість держави Данила приступити до релігійної унії з Римом*, при збереженні східних прав та звичаїв. Одночасно Галицько-Волинська Держава заявляла про бажання приступити до антитатарської ліги, організованої Папою, і домагалася конкретної допомоги Заходу у вигляді хрестоносного походу проти татар.

Зносини князя Данила з Папою перервалися на цілий рік, бо в Ліоні ждали на поворот П'єно де Карпіні, який мав дати точніші інформації про силу татар та можливості боротися з ними. Той час використав Данило на організацію власної самооборони. Розкол західного католицького світу однак був таким великим, що Папа, mimo найліпшої волі, не міг дати якоїсь воєнної допомоги країнам, що межували з татарами. Імператор Фрідріх II до своєї смерті вів з Папою боротьбу. Водночас у Західній Європі противники Папи поширювали відомості, що мали на цілі підірвати довір'я до Папи як до голови протитатарської ліги.

Церковна Унія короля Данила

Влітку 1247 р. вернувся з Монголії назад до Києва П'єно де Карпіні. В середині червня був він уже в Данила, у Володимирі чи в Холмі. Романовичі затримали його 8 днів для обговорення справ, порушених рік раніше. По нараді зі своїми єпископами та провідними людьми, *в червні 1247р., Романовичі передали через П'єно де Карпіні Папі заяву, що хочуть мати Папу за свого духовного зверхника, а Католицьку Церкву за матір.* Що Романовичі вважали церковну Унію з Римом як факт довершений, видно з того, що Василько звертався до Папи з проханням шляхом *диспензи* усунути правні (церковні) перешкоди його подружжя з Дубравою, його'кревною третього ступеня (вона була дочкою суздальсько-володи-мирського князя Юрія II і наступного року померла).

По прибутті посла П'єно де Карпіні до Ліона справа Західної України стала знову предметом живих нарад у Папській Курії, а вислідом того була знову ціла низка листів Папи до Романовичів. Окремою *грамотою Папа забезпечує за Романовичами посілості*, які їм належаться як спадщинне добро з правом повернути всю їхню власність. Зокрема, Папа *забороняє хрестоносцям забирати землі*, приналежні до Галицько-Волинської Держави, йшлося тут про *Дорогичинську землю*. Видно, що в часі конференції руські духовні жалілися перед П'єно де Карпіні на накидування на Русі *латинського обряду. Тепер Папа забороняє це.* Папа вдруге приймає державу Романовичів під опіку Св. Петра й поручає апостольському легатові Альбертові, щоб королівство Данила формально привів у склад Католицької Церкви та під окрему опіку Св. Петра. Тим способом під кінець 1247 р.

церковна *Унія Галицько-Волинської Держави була довершена*. Як Татари довідалися, що Данило, ленник Орди, дістався під протекторат Папи й готується до війни проти них, то орда Куремси, що стояла постійно на південно-східних межах держави, дістала наказ нападами на державу Данила непокоїти східні його області.

В січні 1248 р. появилось два листи Папи в справі оборони Руси перед татарами. Один *лист до Данила*, в якому Папа поручав слідкувати за рухами татарів і при всякій небезпеці негайно повідомляти майстра хрестоносців у Прусах. Другий подібний лист вийшов до майстра німецьких хрестоносців. З листа до Данила виходило, що він властиво може надіятися тільки на допомогу пруських хрестоносців та на нікого більше. І тоді, в 1248 р., Данило зрозумів, що йому треба свою, яскраво протитатарську, а явно пропапську політику піддати ревізії, щоб не стягнути на себе не тільки орду Куремси, з якою він давав собі якось раду, але й цілої татарської сили.

В 1248 р. запропоновано Данилові королівську корону. Папська корона в тогочасних відносинах була справді великим відзначенням, за яким західні володарі побивалися часто цілими роками. Тут сталася подія, мабуть, одинока в середніх віках, коли наділюваний короною сам відмовився її прийняти. Данило дійсно не міг прийняти від Папи корону, бо інакше наразив би свою державу на катастрофу. Прийняття корони від Папи було б явним визнанням своєї залежності від Папи й приступленням до протитатарської ліги, головою якої проголосив себе Папа на Ліонському Соборі. Такий крок мусив би викликати реакцію з боку татарської потуги, і на державу Данила могла звалитися ціла сила татар, тому Данило мусив відмовитися від королівської корони.

Коронація Данила в 1253 році

Князь Данило, згідно з вказівками Папи з 1248 р. повідомив його про нову небезпеку. Тим разом Іннокент IV енергійніше почав організовувати оборону перед татарами. В місяці травні 1253 р. вислав *Опіза*, архимандрита з Меццано, на Чехи, Моравію, до надлабських Слов'ян, на Помор'я та до Польщі із завданням *проповідувати хрестоносний похід проти татар*. У поручаючих листах Папа закликав зібрати всі сили, щоб краще приготуватися до можливого наїзду й не бути заскоченими зненацька. Пригадував останній наїзд татар і перестерігав, що він може повторитись. Одночасно інформував, що «руський король» повідомив його, що татари хочуть знищити ті народи, які втішаються ще свободою. Учасникам хрестоносного походу проти татар обіцяв такі самі відпусти, як і хрестоносцям, що боролись за звільнення Святої Землі від окупації магометан. Коли в 1253 р. *папський легат Опізо з'явився в Дорогичині* в північно-західному закутку держави Данила, з короною та обітницею про папську допомогу, то Данило все ще вагався, чи прийняти корону з рук Папи. Жила ще тоді старенька (коло 80-ліття) монахиня, мати Данила - Анна. Прийняття королівської корони з рук Папи означало утривалення церковної унії Галицько-Волинської Держави. Анна, певно, мала на увазі

справу релігійну, справу єдності Христової Церкви. Вона переконала сина, щоб прийняв корону. І цей її виступ був немов ісповіданням її православної віри, якої змістом була єдність Христової Вселенської Церкви під проводом наслідника Св. Петра. Таке релігійне розуміння акту коронації Данила мав і його боярин, автор Галицько-Волинського Літопису, коли писав: **Так він прийняв вінець від Бога, від Церкви, Св. Апостолів і від престолу святого Петра, отця свого Некинтія*». Це було ісповідання публічної opinio західних українців тих часів, записане автором літопису. Від того часу Папа називав Данила «улюбленим нашим сином у Христі» (карісімум ін Хрісто філіум нострум - 14 травня 1253 р.). Іннокент IV вже від 1246 р. титулував Данила королем, а його державу королівством, бо королівська гідність припала йому правом дідицтва. Відколи папа Сильвестр II в 1000 р. коронував Володимира, відтоді в Римі вважали Русь-Україну королівством, і тому її дідичні володарі «іпсо факто» ставали королями. А що Данило походив з Рюрикового роду, то йому прислуговував цей титул. Прислана через Опізна корона - це було визначення правного наслідника з-поміж різних претендентів. Іннокент IV визначив Данила, а не Олександра Суздальського, і *традиції княжого та королівського Києва перейшли законно на Захід*, а не на північ у Москву. Тому коронація Данила в 1253 р. - це також *правне перенесення київського королівства на Західні Українські землі. Коронація Данила - це також наочне підтвердження незалежності України від Візантії*. Бо коли влада чужостороння для візантійського двору (Папа) уділила Данилові корону, без ніякого порозуміння з тим візантійським двором, то Данило був незалежний від Візантії. Коли була б якась залежність, то така важлива подія, як коронування Данила, не могла б статися без згоди Візантії.

Невдача хрестоносного походу проти татар

Нове наближення короля Данила до Апостольського Престолу було залежне від військової допомоги Заходу проти татар, з якими прийшлося Данилові вступити вже в новий конфлікт, до якого він готувався вже перед тим не тільки організацією союзу сусідів проти татар, але також будовою міських укріплень, використовуючи досвід з першого наскоку татар, які часто заломлювалися на сильних міських мурах. На жаль, місія й проповідь Опіза не увінчались успіхом. В 1254 р. Папа звернувся до архиєпископів та інших церковних достойників Естонії та Прусії, щоб проповідували хрестоносний похід проти татар, бо ті ставали щораз більше агресивними, а татарський воєвода Куремса вже навіть напав був на Волинь, хоч йому не пощастило. Однак заклик Папи залишився без відгону. Зрештою, коли уважніше приглянутися до тодішніх обставин, то видно, як тяжко було зорганізувати такий хрестоносний похід.

Німеччина й Італія були зайняті боротьбою між Папою Іннокентом IV та літератором Фрідріхом II, внаслідок чого поділені на два ворожі табори.

Франція була зайнята походом до Святої Землі, і шляхетний та лицарський •сороль Людвік, мабуть, не думав воювати проти татар, йому йшлося тільки про те, щоб звільнити з мусульманських рук гріб Ісуса Христа.

Англійський *король Генріх III* не дотримував обітниць навіть щодо хрестоносного походу до Святої Землі, отже, не могло бути й мови про його участь у поході проти Татар.

Норвезький *король Гакон IV* думав тільки про себе й свою державу, щоб її зміцнити. Виявляв прихильність Папі, але водночас потайки тримав зв'язки з імператором Фрідріхом. Татари були далеко від Норвегії, тому він почувався :покійним і безпечним, отже, проти татар не робив ніяких кроків, щоб не наразитися на небезпеку.

Іспанці були зайняті своїм домашнім лихом — сарацинами.

Литовський князь Міндовг прийняв хрещення і королівську корону від Папи Іннокента IV радше з політичних мотивів, татарами дуже не журився, бо його держава від них не потерпіла.

Лицарські Ордени також байдуже приглядалися до татарської небезпеки, їм більше йшлося про територіальний зріст Прус коштом Польщі, Литви й Руси.

Мадяри й чехи хоч і погодилися між собою в 1254 р., однак, не широ й не надовго. Правда, про татарську небезпеку вони часто згадували, але нічого конкретного не робили, бо татари ще не сиділи їм на шиї.

Передусім боротьба поміж цісарями з роду Гогенштавфів і Папою паралізувала всякі можливості християнського світу Західної Європи стати одноставно проти татар. Данило ще якийсь час боровся сам з татарами. Цю боротьбу утруднювали так звані «*татарські люди**, що унезалежнювалися від влади короля Данила, вибираючи радше залежність від татар, сіючи для них пшеницю й просо. Таким чином вони підкопували авторитет свого короля й із середини руйнували державу. Були вони на Волині, Поділлі й Київщині. Данило кілька разів ходив на них походом і карав. В їх обороні став спершу воєвода Куремса, однак, безуспішно, а опісля воєвода *Бурундай в 1259 р.*, він примусив Романовичів поруйнувати укріплення старих і новозбудованих міст: Володимира, Крем'янця, Луцька, Львова (постав коло 1250 р.). Врятувався тільки Холм. Крім цього, на домагання татар були *відправлені папські послы*, які вже від 1246 р. були постійно при Данилі. Отже, Данило діяв під натиском татар і тому, мимо своєї безсумнівної прихильності до католицизму та його прозахідної орієнтації, церковну унію він не був у силі врятувати. *Помер він у 1264 р.* В останніх роках почувався людиною зломленою, якій не судилося досягнути головної цілі свого життя - зломити силу татар при допомозі Заходу й зреалізувати плани свого батька - об'єднати під владою одного володаря Русь-Україну, включно з Києвом, в одну державу та ввести її в сім'ю народів Західної Європи. Король Данило був, мабуть, тим володарем в Руси-Україні, який духовно був найбільш пов'язаний із Західним світом, і виявився якнайяскравішим антагоністом варварського Сходу. Того він

фізично не міг зробити без солідної допомоги католицького Заходу, без справжнього хрестоносного походу західних християн проти татар. Західний світ мав для того предостатньо сил, однак вони були обернені на нещасливу боротьбу цісаря й Папи. І та боротьба дозволила татарам опанувати на два століття європейський Схід, а на церковному полі відколоти східних слов'ян від Вселенської Церкви.

Хрестоносні походи

Хрестоносні походи - були походами християнського Заходу за почином Апостольського Престолу, щоб звільнити Святий Гріб і боронити королівство Єрусалиму. Назва хрестоносці походить від червоних хрестів, які хрестоносці мали на своїй одежі.

Причини. Головною причиною було те, що в 1070/71 рр. Палестина разом з Єрусалимом попали в руки завзятих мусульман — суворих турків-сельджуків, які не дозволяли паломникам Заходу йти молитися на Св. Гробі. Вже Папа Григорій VII мав намір у 1074 р. зорганізувати хрестоносний похід, але не вдалось його виконати, бо був зайнятий боротьбою з імператором. Крім цього, були ще й інші другорядні причини. Хрестоносці йшли в похід, як на *святую війну*, кажучи, що Бог того хоче, з надією на прощення своїх гріхів, а як згинуть, то заслужать собі небо, немов через свого рода мучеництво. Спонукою були також і чисто людські мотиви: бажання слави, пригод, боротьби й здобичі. Зокрема, від XII ст. ці останні спонуки почали переважати над первісними, тобто над духом віри й великодушності.

1-й похід 1095-1099 рр. 18 листопада 1095 р. почався в Клермон (Франція) Собор під проводом папи француза Урбана II. Впродовж 9 днів єпископи, архимандрити й інші церковні достойники обговорювали різні церковні питання, пильну реформу Церкви й відносини з німецьким імператором Генріхом IV. Несподівано, на 10-й день нарад, Папа почав говорити про щось цілком інше, про Св. Гріб, в якому лежав Христос три дні перед своїм Воскресінням. Це найсвятіше для християн місце, до якого спішили маси паломників, потрапило в руки невірних, зневажене, недоступне. Єрусалим, місто святих традицій -поневолене. «Люди Божі, вибрані мужі і благословенні з-поміж усіх, об'єднайте свої сили! Підіть до Св.Гробу, певні непроминаючої слави, яка вас чекає в Царстві Божім. Кожний нехай відречеться себе і візьме хрест!» — казав дослівно Папа. Відповідь на заклик Папи була негайна. З кличем «Бог *того хоче** учасники Собору, що рішилися взяти участь у поході, почали нашивати собі червоні хрести на правій руці. Ентузіазм поширився з Клермонт на інші французькі міста. До них прилучилися англійці, італійці й скандинавці. Всім учасникам походу Церква уділяла окреме благословення й прощення кар у чистилищі. Перша хвиля була така могутня, що Церква не була в силі її спинити або спрямувати відповідно до своїх планів. Серед мандруючих місіонерів, які поширювали заклик Папи, найвідомішим був єреміт Петро з Амен. Був він людиною глибокої віри, так умів промовити до простолюття, що за ним пішли тисячі народу. Вирушили вони весною 1096 р. *вздовж долини ріки Дунаю*. Але

незабаром виринули перші труднощі - як нагодувати таку масу людей? Очевидно, почалися грабунки.

Жертвою їхніх грабунків упав Білгород. Імператор Олексій Комнен (1081-1118 рр.) наказав своїм військам мати їх на оці, і коли вони зблизилися до Константинополя, то він приказав скоро перевезти їх до Азії. Турки спочатку їх не зачіпали, але коли побачили, що ці «хрестоносці» хочуть воювати, зробили страшну масакру. Врятувалося тільки кілька тисяч з єремітом Петром. Скільки всіх їх було, точно не знати, чи 50.000, чи 100.000.

Ті недобитки з'єдналися з правдивими хрестоносцями, що приїхали дещо пізніше. Вони склалися з 4 армій під проводом папського легата - єпископа Адгемара з Пуй; всі зустрілись у Царгороді:

Льотаринці - під проводом графів: *Готтфріда* з Буліон - могутнього морально й фізично, незвичайно сильного й відважного, а одночасно лагідного, щедрого й побожного, одним словом, - правдивого хрестоносця. Побіч нього був його брат *Бальдвін*.

Північні французи прибули під проводом *Гуга з Вермандуа*, що був братом Пилипа I, короля Франції.

Південні французи були під проводом *Раймонда*, графа Тулузи, давнього паломника до Єрусалиму.

Норманни з Італії - були під проводом *Богемонда* з Таранто.

Перша армія вирушила в серпні 1096 р. вздовж Дунаю і в грудні вже була під Константинополем. Друга армія прибула раніше, бо вона з Риму, після одержання прапора Св. Петра, попрямувала до Барі, а звідси кораблями до Царгороду. Третя армія ішла через північну Італію й Хорватію. А четверта також морем. Так що в серпні 1097 р. всі були під мурами Константинополя. Імператор Олексій Комнен не був з того дуже вдоволений, але його сили були заслабі, щоб диктувати свою волю хрестоносцям. Тому він, послуговуючись то чемністю, то хитрістю, то дарами, довів до того, що три провідники хрестоносців визнали себе його ленниками, обіцяючи здобуті від невірних землі віддати Візантії. Тільки Раймонд не хотів зложити присяги Базилевсові, кажучи, що Св. Земля, звільнена людьми Папи, має належати Папі. В згоді 3/4 хрестоносців, Олексій дав потрібні кораблі, щоб перевезти їх на територію Азії. Опісля, щоб дістатися до Сирії й воріт Св. Землі, хрестоносці мусили перейти майже цілу Малу Азію, зайняту турками, які з Нікеї зробили свою столицю. Отже, першою метою хрестоносців було здобути Нікею, і це вони здійснили від 14 травня до 19 червня 1097 р. Пізніше почалися великі труднощі. Незвичайно дошкулювала хрестоносцям Заходу, що були тяжко озброєні, спека в степах Анатолії. Крім цього, важко було й з харчами. Хрестоносці поділилися на дві частини: Льотаринці з південними французами, а північні французи з норманнами. Цю другу частину 1 липня 1097 р. несподівано оточили Турки коло Дорілеї, врятував їх скорий прихід Готтфріда. 20 жовтня хрестоносці були коло Антіохії. Це ж була друга столиця Церкви Єрусалиму, перед Римом. Тут жили Св. Петро й Павло, і тут учні Христа вперше почали називатися «християнами». Після 8 місяців облоги Антіохія попала в руки Хрестоносців.

Здобуття Єрусалиму. По невимовних трудах і небезпеках, під час яких загинули тисячі, хрестоносці, яких було тоді коло 40.000, після трьох років походу наблизилися до мурів Єрусалиму. Цей вид примусив їх забути про всі їхні довгі терпіння, вони босі зробили обхід довкола Єрусалиму, а в п'ятницю 15 липня 1099 р., в тій годині, в котрій помер Христос (третья пополудні), почали наступ на Єрусалим, який від 10 місяців був у руках мусульман з Єгипту, що прийшли на зміну Туркам і, здобувши його, на жаль, зробили страшну різню його мешканців. Готтфрід дістав назву «Оборонець Святого Гробу». Він переміг єгипетське військо ще під Аскальон, але помер в наступному році, в липні 1100 р. Щоб зберегти свої здобутки, хрестоносці заснували 4 держави й військові чини. Тому що хрестоносці мали не одного команданта, а чотирьох, постало аж 4 латинські держави на Сході:

I- *Графство Едеське* у верхньому Євфраті, на чолі з *Бальдвіном*. Він в Едессі одружився з дочкою вірменського князя Тороса й став його спадкоємцем.

II - *Антиохійське князівство* очолив норман *Богемонд* з Таранто.

- *Графство Тріполі* (Ліван), було під проводом *Раймонда* графа Тулузи.

III - *Єрусалимське королівство*. Його королем вибрано *Готтфріда*. Однак він не хотів накладати собі корони на голову в тому місці, де Христос носив терневий вінець на голові. Правдивим королем Єрусалиму він вважав Христа, а себе - його намісником, і тому для нього був достатнім титул «*Оборонець Св. Гробу**». Це була людина справді покірна і великий хрестоносець. Коли він помер 18 липня 1100 р., то його брат Бальдвін, ставши наслідником, прийняв і титул короля Єрусалиму. І те королівство існувало майже два століття. Однак воно не було копією якої-небудь монархії Заходу, виявилось твором оригінальним. І незабаром виявилися великі різниці між цим королівством і далекими батьківщинами хрестоносців. Хрестоносці почали приймати східні звичаї і вступали в подружжя з місцевим населенням. Все-таки королівство не було гранітним блоком, відчувався великий брак людей, щоб тому зарадити, постали *лицарські Чини*. Вони були новим й своєрідним твором релігійного духу, свого роду злукою монашества з лицарством. Це була гарна ідея мати лицарів Бога, що готові були служити Христові зі зброєю аж до останнього подиху й одночасно бути правдивими монахами. В кожному випадку це був найвищий ідеал християнина того часу. Водночас вони були своєрідною постійною армією. Головніші з них були два:

I. *Чин шпитальників Св. Івана* (потім - *Мальтійські лицарі*), заснований у 1055 р. при шпиталі Св. Івана Хрестителя в Єрусалимі, і, як вказує його ім'я, мав помагати паломникам і хворим, а в 1120 р. був перемінений на мілітарний чин, за майстра (учителя) Раймонда ді Пії (1120-1160 рр.), що доручив йому оборону Св. Гробу. Обдарований папами й князями, чин скоро розбагатів і став могутнім. Військова служба, мабуть, була зв'язана з опікою над хворими вже від самих початків, у кожному

випадку військове завдання виступило виразно на перше місце коло 1137 р., а духовний і харитативний характер щораз меншали. Лицарі були одягнені в чорний плащ з білим хрестом. Після остаточної втрати Св. Землі цей чин, маючи свій великий флот, перенісся на острів Родос. Після упадку Царгороду в 1453 р. турецький султан Суліван, задумавши робити наступ на захід, мусив найперше усунути лицарів Св. Івана з Родосу, що були останнім забором християнства на Сході й наймогутнішою перепорою для планів султана. Щойно в 1530 р. 600 лицарів і 6.000 їхніх помічників мусили піддатися 200.000—турецькій армії, однак, дістали дозвіл залишити Родос зі своїм добром. В 1537 р. імператор Карл V віддав їм острів Мальту, який вони з вдячністю прийняли і почали відразу укріпляти, передбачаючи нові атаки Турків, які дійсно почалися з 1565 р. Турки впродовж 4 місяців обстрілювали Мальту, однак, не зуміли її здобути.

II. *Темпларії* (Мілітес або еквітес темплі) - це найстарший лицарський чин, який постав у 1118 р. Крім звичайних трьох обітів, вони мали ще й четвертий -: хороняти паломників, їх ім'я походить від давньої святині Соломона (темплум), де примістив їх єрусалимський король Бальдвін II. Спершу вони були дуже вбогі, але опісля розбагатіли. В 1139 р. Папа Іннокент II дав їм привілей ексемпції, тобто вони були залежні безпосередньо від Апостольського Престолу. Носили широкі білі плащі, на зразок Цистерсів, з великим червоним хрестом. Проіснували вони до 1311 р. На домагання французького короля Пилипа II, що хотів забрати добро темпларіїв у Франції, Папа Климентій V на Вселенському Соборі Венненському (1311 р.) зніс чин темпларіїв.

2-й похід 1147р. Король Бальдвін I зайняв усі пристані від Кесарії до Синоду, забезпечуючи своїй державі свободу зв'язків з Європою. Бальдвін II закріпив ці здобутки і в 1124 р. зайняв Тир. Але турки-сельджуки мали тоді вже визначного полководця, що використав слабкість Заходу й 13 грудня 1143 р. зайняв Едессу -графство Едесси, одну з 4 латинських держав, найбільше висунену на північ. Упадок Едесси християнство відчувало, як рану, бо Св. Земля була знову під загрозою. 1 грудня 1145 р. Папа Євген III проголосив новий хрестоносний похід, але його заклик не знайшов широкого відгону. Тоді (Пасха 1146 р.) виступив на сцену найбільш духовний чоловік XII ст., Св. Вернард з Клерво, славний провідник. Його переконливі й запалюючі проповіді вплинули на те, що визначніші полководці Заходу зважилися взяти участь у поході. Очолили похід французький король Людовік VII зі своєю дружиною Олеонорою і німецький імператор Конрад III. На жаль, на чолі другого хрестоносного походу замість одного команданта було двоє, між якими не було згоди, так що вони не відвоювали Едесси, але ще й утратили Дамаск. Конрад III зі своїм військом, перейшовши Мадярщину, раніше прийшов до Константинополя, де його добре прийняв імператор Мануїл Комен, який скоро перевіз його до Азії, не давши жодної допомоги. *26 жовтня 1147 р. турки їх побили колоДорілеї.* Людовік VII з французами, що в той час

наближався до Константинополя, зазнав поразки коло Ляодикеї. Навесні 1148 р. старався рятувати втрачені позиції молодий король Єрусалиму Бальдвін III, але його старання закінчилися поразкою коло Дамаску. Знеохочені обидва полководці вернулись до Європи в 1148 р.

3-й похід 1187-1192 рр. Положення трьох християнських латинських держав стало дуже важким, коли провідник мусульман Саладин об'єднав у одну велику мусульманську імперію Месопотамію, Сирію та Єгипет, а 4 липня 1187 р. цілковито розгромив християнську армію коло Тиверіяди, взяв у полон короля Єрусалиму Гвіда й 2 жовтня увійшов тріумфально до Св. Міста. Упадок Єрусалиму викликав таке глибоке враження, що троє наймогутніших князів християнства викликалися взяти участь у хрестоносному поході, а саме 65-літній імператор *Фрідріх Барбаросса*, *Філіп Август* - король французький і *Річард Левине Серце* - король англійський. Цей третій хрестоносний похід був найкраще зорганізований. Всі князі були дійсно полководцями. Перші вирушили в похід німці (коло 20.000) під проводом Фрідріха Барбаросси, вздовж Дунаю. Схід затремтів, побачивши ті озброєні лави. Весна перемог вінчала непереможного імператора в Малій Азії. Але *10 червня 1190 р.* несподівана смерть у річці Калікаднус (Киликія) перервала чергу перемог Фрідріха Барбаросси. Королі Філіп Август і Річард Левине Серце приїхали до Палестини морем, бо це була набагато коротша дорога, ніж сушею. В липні 1191 р. вони після довгої облоги здобули Аккон. Тоді Філіп Август заявив, що сповнив свій обіт і вернувся до Франції. А Річард Левине Серце лишився до осені 1192 р. в Сирії, здобув багато перемог над сарацинами, став легендарним героєм, однак, не вдалось йому здобути Єрусалиму. Перед поверненням до Європи у вересні 1192 р. він заключив угоду з Саладином, якою забезпечував вільний доступ всім паломникам (неозброєним) до Св. Міста. Під час повернення мав нещастя попасти в руки австрійського герцога Леопольда, якого він колись образив, а цей віддав його в руки імператора Генріха VI, який безправно тримав Річарда в тюрмі 30 місяців.

4-й похід 1202-1204 рр. Четвертий хрестоносний похід не заслуговує на таку назву, бо він був походом політичним і мав завдання — на місці Східної Грецької імперії встановити латинське цісарство. Провідники походу вирішили, що найкращий шлях морем, і тому звернулися до Венеції, як найбільшій морської сили, за кораблями. Венеціанський дожа Генріх Дандольо зажадав дуже високої суми за кораблі, а коли хрестоносці не могли всього заплатити, то домовився з ними здобути дальматинську пристань над Адріатичним морем, що називалась Зара й була суперницею Венеції. Проти цього протестував Папа Іннокент III, але надармо. Опісля, проти виразної волі Папи Іннокента III, хрестоносці втрутилися у внутрішні суперечки між усуненим імператором Ісааком та узурпатором Олексієм III. *13 квітня 1204 р.* вони здобули *Константинопіль* і його страшно знищили, пограбували славні візантійські відпустові місця, забрали мощі, ікони, церковні посудини та

інші скарби й залишили їх у себе або перевезли до власних церков на Заході. Коні з бронзи перевезено до Венеції, де вони є й тепер.

На місце грецького патріярха Івана Каматера, який втік, був назначений патріярх латинський, венеціанець Тома Морозіні. Його катедральною церквою стала Св. Софія. Латинники зайняли давні східні престולי, такі, як Солунь і Патрас. Папський легат кард. Мелягій поступав дуже суворо з грецькими священиками й монахами, які не хотіли визнати першенства Папи. При тій нагоді було встановлене Латинське цісарство на Сході, а імператором вибрано Бальдвіна. Під політичним оглядом це була катастрофа, бо своїм страшним залізним ударом латинники знищили Візантію, тобто останній найбільший бастион-забороло перед азійською небезпекою. Папа Іннокент III рішуче засудив ці злочини латинників у 1205 р. в листах до дожі Генріха Дандольо, до імператора Бальдвіна і до свого легата та завжди визнавав як правдивого імператора Теодора Ласкаріса, що переніс Східну імперію до Нікеї.

Латинське цісарство в Константинополі (1204-1261 рр.) було проявом занепаду. Воно проіснувало як штучний твір аж півстоліття, бо Греки були слабкі *а* розсварені. Впродовж 40 років було 7 імператорів. Народи, що їх комнени з трудом привели до єдності, піднесли голову. Почали наступати Болгари, й імператор Бальдвін I в 1206 р. попав до них у полон і там помер. З другого боку, Греки не хотіли погодитись з доконаним фактом і робили різні перепони латинникам, зокрема, королівству Солуна, аж поки в 1227 р. не зайняли його столиці. Коли *Теодор Ляскаріс у 1204 р.* переніс столицю Східної імперії до Нікеї, вживаючи титулу імператора, то до нього перейшли всі ті, що виступали проти латинників та створили сильну державу проти штучного цісарства. Зять Теодора Ляскаріса в 1222 р. зайняв Тракію й навіть почав атакувати мури Константинополя, тоді Бальдвін II (1237-1261 рр.) просив підмоги Заходу, однак його ніхто не слухав. Коли в 1258 р. Михайло VIII Палеолог узяв кермо Східної імперії і 25 липня 1261 р. з'явився під мурами Константинополя, то місто відчинило йому свої брами.

Східна імперія жила ще 200 років, однак, то не було вже життя, лише агонія. Хрестоносці підкопали її силу опору проти турків. Це було тільки питанням часу, коли місто впаде в їхні руки. Хрестоносці не звільнили Св. Землі, а навпаки, видали східних християн у руки азійських наїзників.

Зайняття Константинополя в 1204 р. не принесло користі навіть на релігійному полі, чого деякий час сподівався Папа Іннокент III, але, на жаль, і тут спіткало його розчарування. Коли проминуло його обурення, Папа, думаючи, що все діється з Божої волі, хотів побачити й тут добрий бік, тобто *кінець розколу*, чого так бажали всі його попередники. І справді, Бальдвін запросив Папу до «імператорського міста», щоб замирити християн, вибрано латинського патріярха в особі венеціанця Томи Морозіні. Однак уже зі самого початку положення було замотане. Латинські духовники не мали ніякого авторитету для східних мешканців, і, зрештою, не були згідні між собою. А як греки вернулися до Константинополя, то унійні поривання пропали на

довший час. Хрестоносні походи, незважаючи на їхнє історичне значення, під політичним і військовим оглядом не були успішними. Хрестоносці знищили або ослабили християнство в Сирії і в Палестині та зруйнували силу Візантії, яка була забором християнства на Сході, а це полегшило похід турків аж під Відень у 1683 р.

Монгольський наїзд

Вслід за погромом Константинополя в 1204 р. на східних християн впало ще одне велике нещастя, а саме - несподіваний наїзд Монголів. Саме в той час, коли хрестоносці зайняли Константинопіль, у глибині Азії готувався страшний похід на Європу. Як колись перед тим, гуни, нові лицарі степів, рушили на підбій Китаю, Персії й Заходу. Новий нарід старався здійснити мрії Аттіли. Творцем нової азійської армії монголів був син провідника малого племені *Темуджін* (1167-1227 рр.), що став славнішим від свого попередника з V ст. і відомий в історії як Чингісхан. Монголи вийшли з околиць Байкалу, немов під впливом якогось тайного інстинкту, що періодично спонукує один з жовтих народів до необмежених завоювань.

В 1202 р., саме тоді, коли з Венеції рушав нещасний 4-й хрестоносний похід, Темуджін вирівнював рахунки з татарами, розгромивши їх за те, що вони, будучи сусіднім племенем, підступно отруїли його батька. Цікавий збіг обставин, що монгольські орди, відомі в Європі, виступали під іменем знищеного племені татар, названо тих людей «Тартарами», немов би вони прийшли з тартару. Темуджін зумів після багатьох пригод об'єднати всіх монголів, і коли вони вибрали його в 1206 р. найвищим ханом, то він прийняв ім'я Чингісхана. В 1209 р. завершив здобуття Монголії, а впродовж 4 років (1211-1215 рр.) переміг могутнє і велике китайське царство. По тій перемозі звернувся на Захід: зайняв *Туркестан, Азербайджан, Грузію й Персію*. Здобув усі головні міста в середній Азії та в Афганістані. Перейшов гори Урал і коло Каспійського моря вдерся на Русь. Над річкою Калкою в 1223 р. спинили його руські князі. Коли він помер, то його імперія сягала від Волги до Кореї і від Байкалу аж по Тибет. Це була найбільша імперія, яку знала Азія, в порівнянні з нею Візантійська була маленькою. За його наступників до тої імперії прилучено ще *Русь, Месопотамію, Сирію, Палестину й Індію*. Похід монголів нагадував повинь, а опір їм був неможливий. Своїм успіхом завдячували вони залізній дисципліні й рухливості, які перекреслювали всі обчислення тодішніх полководців. Вони послуговувалися двома кіньми на зміну й могли їхати день і ніч, бо могли спати в сідлі й живитися сирим м'ясом, так що не потребували довгих постоїв. До того ж Чингісхан вміло послуговувався досвідченими китайськими урядовцями. Швидкість, досконала організація монгольської державної пошти і знаменита податкова система забезпечили тривалість тих завоювань. «Пакс Монголіка» давала можливість безпечно подорожувати по Азії, що не було можливо ні перед тим, ні опісля. Рухливість і досвід китайських урядовців не пояснюють вповні успіхів Чингісхана, їх треба дошукуватися в *почутті післанництва*

монголів. Чінгісхан вірив, що найвищий Бог вічно блакитного неба послав його, щоб запровадити загальний мир, і що буде посилати йому перемоги, поки він буде вірний і слухняний Божим наказам. Сам, як і більшість його підданих, був шаманістом, але не накидував своєї релігії, виявляв щирю пошану, бо був переконаний, що найвище божество приймає різноманітні види почитання. Карав усяке богохульство й легковаження священників і монахів. Чінгісхан помер у 1227 р. під час переможного походу. Його виборні наступники були захоплені тою самою ідеєю: зайняти світ для монголів, а *Каракорум зробити столицею світу*. Один з них, Батий, в 1236/37 рр. рушив на Захід, в 1240 р. страшно знищив Київ, Волинь, Галичину й з одною частиною монголів перейшов Карпати на Мадярщину, та дійшов майже до Адріатики. Друга частина монголів, яка пішла з України далі на Захід, була спинена в 1241 р., в бою під Лігніц. Європа очікувала смертельного удару. Ті завоювання монголів мали довготривалий вплив на життя східних християн і тимчасово зупинили турецький натиск на Візантію, бо татари завдали дві болючі поразки туркам: у Месопотамії та в Малій Азії. Раз у 1256/58 рр., а опісля в XV ст. Остання їхня перемога коло Анкари в 1402 р. продовжила існування Східної Римської Імперії на півстоліття.

Ще більший вплив мали монгольські завоювання на *історію несторіанських Церков*, що в середньовіччі появилися в *цілій Азії*. Коли араби розбили потугу Іссанідів (638-650 рр.)> то християнам стало легше. Мусульмани винищили прихильників Заратустри, але толерували християн. За каліфа Омара (634-644 рр.) дозволено християнам мати свої школи, скликати синоди й вирішувати суперечки, :х було заборонено наvertати мусульман, але поган ні. Уважали їх за нижчу суспільну верству, однак оцінювали з огляду на здібності й науку. Перські християни були добрими мандрівниками й ревними місіонерами, їх спільноти можна було зустріти далеко поза межами каліфату Аббасидів. Були вони в Китаї, Індії, на Цейлоні, а навіть і в Монголі й у Тибеті. Головним осередком їх науки був Ніссібіс, там була славна богословська школа, де вчили не тільки теології, але й грецької філософії, і найперше вчили по-сірійському, а опісля по-арабському. Саме звідтам жидівські й арабські вчені принесли до Іспанії знання творів філософів Платона й Арістотеля. Інша важлива християнська школа була в Селевкії, де вчили медицини, і несторіани були відомі як лікарі. Деякі з них мали великий вплив на політику каліфів як довірені особи й дорадники. Третій осередок християнської науки був у Мерві, де перекладено багато творів грецьких і сірійських на мови, якими говорили в Самарканді й Бухарі. Несторіанська Церква досягнула найбільшого розвитку за патріярха Тимотея Великого (778-820 рр.). Його осідком був Багдад, йому підлягало 25 *митрополитів* і понад 100 єпископів. Його владу визнавали єпископи в Суматрі, Малябар, Монголії і Східній Сиберії. Він посилав місіонерів на Тибет і святив єпископів для племен у Середній Азії. Один з таких місійних єпископів був серед християн на південному узбережжі Каспійського моря. *Митрополит Мерву в 1009 р. на вернуv на*

християнство 20.000 поган турків. У той час одне з монгольських племен Караїти, що мешкало на південь від Байкальського озера, також прилучилось до Несторіянської Церкви. Велика кількість китайців за династії Танг (618-907 рр.) теж стали християнами. Пізніша історія Китайської Церкви менше відома, знаємо тільки, що періоди переслідувань чергувалися з періодами толеранції. В XIII ст. відновилося життя Церкви в Китаї. В 1275 р. було засноване архієпископство в Пекіні. Однак монголи спинили його дальший розвиток в Азії. Остаточне нищення Несторіянської Церкви наступило за найжорстокішого з азійських деспотів Тамерлана (1369-1405 рр.).

Коли монголи зайняли Китай, середню Азію й Персію, то змінилося й дотеперішнє положення Несторіянської Церкви. Нові володарі Азії шукали релігії вищої, ніж їхній примітивний шаманізм. Стало ясным, що в дальшому розвитку подій їх найвищим учителем мусить стати Ісус Христос, Магомет або Будда. Християни мали спочатку виразну перевагу над своїми противниками. Бо уйгурські турки, що перші стали жертвою монгольської потуги, були більш цивілізовані, ніж плем'я Чінгісхана, і до того ж були вже християнами. Також і споріднені з монголами караїти визнавали Несторіянство, деякі були буддистами. Тільки західні турки визнавали іслам. У столиці монгольського царства християнство мало більший вплив, ніж інші релігії. Деякі жінки й матері ханів були християнками, бо походили з королівського роду Караїтів, і не одна з них відіграла визначну роль у політичних справах.

5-й хрестоносний похід

Жалюгідний наслідок четвертого хрестоносного походу не знеохотив людей доброї волі. Зворушливим виявом тодішнього духу став у 1212 р. *хрестоносний похід дітей*. На заклик пастушка Степана з Кльоє тисячі юнаків взяли хрест. Ніхто не сумнівався, що пастушкові з'явився Господь Бог і поручив йому на письмі освободити Святий Гріб. Діти своїми невинними руками мали зробити те, чого не спромоглися воїни. По цілій Франції, мимо заборони короля, зібрався хрестоносний похід і з пристані Марсильї виїхав на 7 кораблях - галерах до Св.Землі. На жаль, два кораблі затонуло, а других два через зраду чи через помилку причалили до Алжіру, де хлопців продано як невільників. Також і в Німеччині створився хрестоносний похід дітей, що перейшов Альпи, але скінчився в Італії, бо діти були втомлені й голодні. (Ці діти, — казав Папа Іннокент III, - це сором для нас, ми спимо, а вони йдуть). Папа, хоч втомлений і хворий, виявляв незвичайну енергію, коли йшлося про хрестоносний похід, помножував заклики, заряджував прилюдні молитви, робив надзвичайні заходи передусім на Ляте-ранському Соборі 1215 р., забороняв війни між християнами і накладав нові податки.

Молодий Фрідріх II, Іван без Землі й мадярський король Андрій обіцяли взяти участь у хрестоносному поході. Але смерть великого Папи в липні 1216 р. завдала великого удару тим планам. Однак його наступник

Гонорій III старався здійснити плани свого попередника. Тому що помер Іван без Землі, а Фрідріх II хитався, вибрався у вересні 1217р. сам мадярський король Андрій з австрійським князем Леопольдом. Одиноким провідником, що мав можливість вести цей похід, був єрусалимський король Жан де Бріян, але мадярський король відмовився його слухати, тільки воював сам впродовж 4 місяців з мусульманами коло гори Тавор, хоча безуспішно. Опісля вирішив вертатися, помимо того, що Папа кинув клятву на нього.

Тоді Бріян рішився наступати на Єгипет, щоб зайняти місто Олександрію або Даметту, а маючи їх у своїх руках, він думав почати переговори з мусульманами про повернення Єрусалиму. В травні 1218 р. Бріян зробив знамениту висадку перед Даметтою і відбив усі ворожі тіроти наступи. В лютому 1219 р. султан запропонував повернення Єрусалиму, якщо Бріян припинить облогу- Бріян був би згодився, але папський легат Пелягій (іспанець) від імені Церкви зажадав здобуття Даметти та Єрусалиму. Бріян послухав, Даметту здобуто в листопаді 1219 р., але потім її втрачено й ледве врятовано військо. *І так через помилки провідників: мадярського короля Андрія і папського легата Пелягія ще один хрестоносний похід не вдався.*

6-й хрестоносний похід

Залишилася одинока надія на імператора Фрідріха II, що він врешті виконав обіцянку, зроблену в 1215 р. й відновлену в 1220 р. (під час коронації на імператора), й візьме участь в хрестоносному поході. Однак він був зайнятий сіцилійськими справами, які лежали йому дуже на серці, й відкладав похід. Добрий Папа Гонорій III давав йому одну відстрочку за другою. Остаточо Фрідріх II зобов'язався *умовою в Сан-Джержано* (коло Монте-Кассіно), що в липні 1225 р. почне хрестоносний похід, а інакше накличе на себе клятву. Перед кінцем терміну (вже дев'ятого) помер Папа Гонорій III. Щоби більше зацікавити Фрідріха II Св. Землею, барони запропонували йому єрусалимську корону, а Бріян - свою дочку Ізабеллу, з якою він оженився в 1225 р., проте в похід не вибирався. Тоді Папа Григорій IX (1227-1241 рр.), що був менш поблажливий, ніж його попередники, викляв Фрідріха II. Почалася війна між імператором і Папою.

28 червня 1228 р. Фрідріх врешті вибрався на 40 галерах у хрестоносний похід. Воно виглядало дивно, що на чолі хрестоносного походу був екскому-нікований імператор, і ще дивнішим було те, що цей похід вдався. Маючи добрі зв'язки з магометанами, Фрідріх II почав переговори з єгипетським султаном ель Каміль і заключив з ним *угоду в Яффі в лютому 1229 р.* Султан повернув йому Єрусалим, за винятком мошеї Омар, Вифлеєм, Назарет та інших міст, які є по дорозі з Аккон і Яффи до Єрусалиму, патріарх Геральд кинув інтердикт на Св. Місто. Два дні пізніше імператор коронувався в Св. Гробі. В червні 1229 р. Фрідріх II вернувся до Італії, де почалися переговори з Папою. Григорій IX зняв з нього екскомуніку й восени 1230 р. був підписаний *мир в Сан-Джержано.*

В 1239 р. старанням Папи Григорія IX була ще одна спроба хрестоносного походу. Іслам був тоді поділений на два табори: Аюба, султана Єгипту та Ізмаїла, султана Дамаску. Із-за тої незгоди між мусульманами вдалося хрестоносцям у 1240 р. відвоювати майже всі Палестинські землі. Але такий стан не тривав довго. Бо коли хрестоносці вернулися до Європи, то Аюб переміг Ізмаїла й тоді звернувся проти латинників, що постійно втручалися в їхні справи. Франконське королівство було тоді в занепаді, без провідника, в анархії. Аюб вислав проти нього найдикіші турецькі племена *Кварізм'яні*. Християнство стало тоді жертвою розгублення, бо жовті наїзники — монголи - з'явилися в Україні, Польщі, Мадярщині та в Хорватії. *23 квітня 1244 р. кварізм'яні здобули Єрусалим, а відтак Тивердіяду.* Багатьом здавалося, що то вже наближається кінець світу. І в таких часах виходить на світову арену Св. Людвік.

Святий Людвік

Його ідеалом було жити під оком Бога, на французькому королівському троні був він від 1226 до 1270 р. Був високий, худий, білявий, із синіми очима. В його обличчі проявлялася доброта й сила душі. Він був святий, але веселий, життєрадісний. Основою всього була сильна віра. (Сину, - казав йому батько, - перша річ, якої хочу тебе навчити - це відкрити серце до любові Бога, без якого ніхто не може спастися. Вважай, щоб не робити нічого такого, що не подобається Богові). А мама йому сказала, що воліла б бачити його радше мертвим, ніж грішником. Згідно з тим вихованням він протягом всього життя знаходив щодня час на читання Часослова, Св. Письма, творів Отців Церкви, часто сповідаючись і покуюючи. Та сильна віра впливала на його діяльність і підтримувала всі його численні діла милосердя. Одночасно він був лицарем без плями і без страху та королем, свідомим усіх своїх обов'язків. Його відвага спиралася на вірі у вічне життя, й тому під час боїв він був завжди в найнебезпечніших місцях. Одночасно був дуже гуманним, лагідним і великодушним супроти противників. Також був зразковим батьком родини, мав 11 дітей.

Наприкінці 1244 р. він занедужав і зробив обіт, що, як видужає, зробить хрестоносний похід. Коли видужав, то зразу почав робити відповідні заходи. Папа Іннокент IV (1243-1254 рр.) його підтримав у здійсненні цього шляхетного завдання. Очевидно, весь тягар походу спадав на Св. Людвіка, бо Ліонський Собор 1245 р. екскомунікував Фрідріха II, а король англійський Генріх III не хотів брати участі.

На Сході іслам перебував у кризі. Монголи в 1235 і в 1239 рр. зайняли цілу Персію, в 1242 р. підкорили собі кавказькі народи, почали загрожувати Малій Азії. В той же час між Каїром і Дамаском велася завзята боротьба. Весною 1245 р. єгипетські відділи разом із турецькими племенами Кварізм'яні почали облогу Дамаску.

В серпні 1248р. флот Людвіка IX, складений з 38 кораблів вирушив на здобуття Св. Землі. Так почався 7-й *хрестоносний похід*, що своєю базою зробив острів Кіпр. На Кіпрі Св. Людвік нав'язав зв'язки з монголами.

Зрештою, Папа Іннокент IV вже перед тим посилав посольства до великого хана в Каракорум, й одне з тих посольств під проводом Івана Пяно де Карпіні дійшло. Монголи пропонували Людвікові IX спільну боротьбу проти мусульман. Однак не дійшло до згоди. В червні 1249 р. Людвік IX зробив несподівану висадку в Єгипті коло Даметти, яку здобув без великих жертв. На жаль, він належно не використав цієї перемоги, бо не пішов негайно далше до Олександрії і Каїру, чекаючи кілька місяців на нові сили. Коли 20 листопада дав наказ до наступу на Каїр, то зустрів завзятий спротив у дельті Нілу коло Мансураг і там при відступі своїх військ попав у полон у квітні 1250 р. Це був кінець 7-го хрестоносного походу.

Людвік IX ще 4 роки залишався на Сході, відвідуючи святі місця і звільнюючи полонених. Мусульмани ставились до нього з великою пошаною. Але з Франції почали приходити тривожні вістки, й Людвік IX почав думати про повернення. Перед тим вислав (у травні 1253 р.) до монголів ще одного посланця в особі францисканина Вільгельма з Рубрук, і в квітні 1254 р. вибрався до Франції з певністю, що вернеться до Св. Землі на чолі нового хрестоносного походу. Тою ідеєю він жив. Тим часом між венеціанцями і генуезцями, які приносили шкоду лицарським Орденам Темпларіїв і Шпитальників, не було згоди а це діялось під оком мусульман. З Візантії надійшли відомості, що 25 липня 1261 р. латинський імператор Бальдвін II, латинський патріарх, і венеціанці мусили покинути Константинопіль. А 15 серпня 1261 р. імператор Михайло Палеолог увійшов до міста. Перед Золотими воротами на колінах він і його військо вислухали 13 молитов подяки Богові. Опісля процесійно зайшов до монастиря (Студіон), а звідтам вже на коні серед ентузіазму народу під'їхав до базиліки Св. Софії, де знову склав подяку Богові, відтак вернувся до імператорської палати. Виглядало, що візантійська монархія під династією Палеологів буде існувати довго, а панувала не повних два століття.

*В 1255 р. монголи, під проводом хана Гулягу, почали війну з ісламом.. Хотіли вернути християнам панування над Палестиною і покласти кінець мусульман-;:-ій зверхності на Близькому Сході. В 1257 р. зайняли Месопотамію, в 1258 р. : гало місто Багдад, у 1260 р. зайняли Сірію. Залишилося ще одне мусульманське -.оролівство - Єгипет, де більшість населення була християнською. Гулягу, зпевнений у перемозі, вислав посольство до султана *Мамелюхів*, щоб той піддався. Але послів забито, й монголи вирушили на здобуття долини Нілу. В той вирішальний час на Кавказі вибухла громадянська війна, й Гулягу мусив від--ликати з Палестини свої головні військові сили. Як про це довідалися в Єгипті, то Мамелюхи перейшли до протинаступу. Вони попросили допомоги хрестоносців, які контролювали найкоротший і найвигідніший шлях єгипетського походу. Хрестоносці вирішили допомогти Мамелюхам, бо були невдоволені, що монголи виявляють прихильність східному християнству, та й думали, що розгром Мамелюхів не принесе жодної користі латинським християнам. Єгипетські війська перейшли без*

перешкоди через територію хрестоносців і в битві під Аін-Алут у 1260 р. перемогли монгольські сили. Ця перемога була вирішальною, бо Монголи вже більше не вибиралися на Єгипет. У 1268 р. Мамелюхи «відплатили» християнам за їхню поміч проти Монголів. Султан Вайбарс - пан Єгипту й Сирії, вигнав хрестоносців з Антіохії, а опісля з інших твердинь. Переможці Мамелюхи понищили узбережжя Палестини й Сирії, а урожайні землі перемінили в пустиню. Хрестоносці помилилися в оцінці психіки своїх мусульманських противників і дорого заплатили за свою помилку, яка опиралася на ворожості до східного християнства.

Папи Олександр IV та Урбан IV заохочували до хрестоносного походу, але безуспішно. Св. Людвік, хоча недужий і втомлений попереднім походом, під час посту в 1267 р. проголосив, рішення розпочати новий хрестоносний похід. Але тут вмішався його брат *Карл Андагавенський*, володар південної Італії, що мав намір стати спадкоємцем Бальдвіна II й прогнати імператора VIII Палеолога. Карл у 1267 р. зайняв Корфу, послав свої війська на Пелопонез, зайняв у 1272 р. Дураццо й узбережжя Епіру. Одночасно провадив переговори зі всіма ворогами цісарства, і деспот Епіру, й князь великої Волощини пообіцяли поміч андагавенському монархові. На вид такої небезпеки імператор Михайло VIII, щоб не допустити до загальної коаліції Заходу проти Візантії, звернувся до Св. Людвіка з проханням про інтервенцію (в обороні Унії Греської Церкви з Римською). Для Св. Людвіка похід на Візантію був недопустимим, і він поручив братові, щоб припинив приготування, а натомість прилучився до правдивого хрестоносного походу.

11 липня 1270 р. обидва брати вибрались в напрямі на Туніс - це був 8-й хрестоносний похід. Св. Людвік і Карл сподівалися, що султан Тунісу і його народ приймуть християнство, а опісля разом з ними підуть проти Мамелюхів у Єгипті. А крім цього, Карл мав ще свої політичні інтереси. Похід почався добре й висадка також, але Бербері спинили його коло Картагіни. З'явилась епідемія -пошесть холери. Люди гинули, між ними син короля, папський легат і врешті сам король Св. Людвік занедужав. Перед смертю залишив Поучення дітям і *помер 25 серпня 1270 р.* на службі Бога, як останній хрестоносець. За ним сумувало все християнство. Від того часу королівство Франконське на Сході почало скоро занепадати. Суперечки між Генуезцями, Венеціанцями, Темплярями й Шпитальниками довели до громадянських воєн. *А іслам вичікував відповідної хвилини.*

Поразка, якої зазнали монголи від Мамелюхів коло Аін-Ялюб, не припинила зв'язків між монголами й християнами. Абака (1265-1282 рр.), син хана Гулягу» вислав з Персії своє посольство на II Ліонський Собор у 1274 р., пропонуючи союз і заохочуючи до наступу на мусульман. Однак ніхто не відважився взяти ініціативу в свої руки. Яків I був зайнятий війною з морами в Іспанії, Карл Андагавенський був зайнятий деінде. Правда, англійський король Едвард I (1272-1307 рр.) вислав до монгольського хана повного радості листа з висловами надії, що незабаром стрінуться в

Палестині й спільними силами її звільнять. У відповідь на це прибуло до Англії шість монгольських послів, однак, вони не змогли переконати ні короля, ні його співробітників до походу проти мусульман, хоча тоді прийшла вістка, що помер (у 1277 р.) султан Мамелюхів - Байбарс. Хрестоносний похід відкладено на невизначений час. Коли в 1281 р. хан Абака почав наступ на Сірію, то крім своїх монголів мав при собі небагато християн зі Сходу, і султан Мамелюхів Галяун зумів відкинути його сили за ріку Євфрат.

В руках латинників залишилися: Сидон, Каїфа, Бейрут, Тріполі, Аккон. Султан Галяун вирішив їх зайняти. Єдиний спосіб, щоб урятувати zagrożені міста, це було скористатися зі союзу з монголами. В 1286 р. син Абаки Аргун (1284-1291 рр.) вислав до Європи останнє, але найповажніше посольство під проводом християнина Руббан Саума. То був хінський християнин, товариш по науці й довірений несторіанського патріарха Мар Ягбала (1281-1317 рр.), який був уродженим монголом, вихованим у Пекіні. Монгольське посольство в 1287 р. відвідало Рим, Париж і Лондон. Всюди приймали їх урочисто і захоплювалися вченим та побожним китаєм. Він поінформував західних християн про Церкву, про існування якої тут в Європі нічого не знали. На жаль, старання того посольства, щоб довести до союзу, не увінчалися успіхом. Надармо хан Аргун запевняв, що прийме християнство й хрест у Єрусалимі, як тільки його звільнять від мусульман. Він вже навіть охрестив був одного свого сина і дав йому ім'я Микола на честь тодішнього Папи. Але західна християнська Європа залишилася глухою до заклику Сходу, її володарі були занурені у власні суперечки й клопоти. Мусульмани почали новий наступ і в 1289 р. здобули місто Тріполі. В 1291 р. помер хан Аргун, і того самого року Мамелюхи здобули Аккон, а хрестоносці остаточно втратили Палестину. Хан Газан (1295-1304 рр.) цілковито змінив політику батька. Прийняв іслам і потягнув за собою інших монголів. Ціла середня Азія, за винятком Тибету, так само, як Близький Схід, була сильно зв'язана з мусульманським світом. Бо монгольська імперія сягала від Китайського моря по Чорне море. Отже, була велика можливість приєднати до Церкви величезні маси азійських народів, того свідомий був, наприклад, Св. Людовік, король французький. По його смерті в Тунісі, в Європі не було вже нікого, хто був би відважився піти назустріч монголам, заключити з ними приязнь і співпрацю. Цей короткий епізод з затяжних суперечках між Азією й Європою свідчить про можливість дуже великої ваги для подій світу, коли згубні помилки християн потягнули за собою трагічні наслідки. Ворота Азії замкнулися перед християнством на довгі століття.

Чому монголи прийняли іслам?

В монгольській імперії, що сягала від Китайського моря по Чорне море, деякий час на тих величезних просторах був лад і спокій. Легкість пересування в таких широких територіях давала християнам несподівану можливість притягнути їх до своєї релігії. Монголи виявляли до християн

щораз більшу прихильність, а тому що були ворожо наставлені до ісламу, то були схильні зблизити свої зв'язки з християнами. Найбільше відповідало їм споріднення з татарами. На дворі великого хана було багато слуг-несторіян: ремісників, писарів і лікарів, їх цінували як фахівців, а одночасно ними погорджували як підданими. Хан Куюк у листі до Папи називав їх дрижачими ж несторіянами. Завойовники Азії почувалися б понижені, якщо б мали прийняти віру тих слуг, які були скриті й підступні. Натомість Руська Церква збуджувала приязні почування у монголів. Митрополити Кирило (1242-1281 рр.) й Олексій (1353-1378 рр.) зазнавали високої пошани від ханів. Але приступлення до Руської Церкви змусило б монголів покинути народний звичай. З часом прийняття такого виду християнства стало частим явищем. В тих вирішальних історичних часах під кінець XIII ст., коли монголо-татари переставали бути тільки дикими наїзниками, коли доходило до співпраці й почато заключення мішаних подружжів, русини не зуміли використати нові можливості, бо мали завузький погляд на християнське життя. Вони були просякнені обрядовістю, обурювалися, коли бачили, як монголи їдять всяке м'ясо без різниці і п'ють ферментоване кобиляче молоко (кумис). Вважали їх за сотво-ріння нечисті, й не один князь чи посол волів радше згинуть, ніж нагнутися до монгольського звичаю - так чернігівський князь Михайл і його боярин Теодор згинув в 1246 р. за те, що не хотіли пристосовуватися до обрядів на дворі хана.

Латинські місіонарі йшли в іншому крайньому напрямку. Монголи захоплювалися їхньою мужністю, простотою й рівновагою до всіх земних почестей і багатств, однак, дивувалися, коли чули від них, що всі королі повинні бути слухняними Христовому Намісникові. Коли хан і його дворяни питали, скільки війська має Папа, і як зрозуміли, що їх військові сили є багато більші, то відмовилися підкоритися Папі, вважаючи, що Папа вимагає від них завеликої платні за уді-лення хрещення. Таке упокорення виглядало чимось нечуваним для людей, що вирости в диких азійських пустинях і займали простори, які перевищували все, що могла собі уявити середньовічна Європа.

Коли посол Руббан Саума в 1287 р. прийшов до Риму, то довідався, що ім'я його патріярха Мар Ягдаляги III тут невідоме, а мимо цього кардинали хотіли знати, чи його ієрарх визнає Папу як голову Церкви. Тоді Саума відповів, що ніякий висланник Папи не був у них, східних християн. Святі апостоли навчили їхніх батьків правдивої віри, і вони зберегли її непорушною до сьогодні. Якщо для вченого китайця-християнина папство нічого не значило, то як міг збагнути його значення кочовий шаманіст. Доступ до ісламу був вигідніший. Засади їхніх вірувань і моральності були прості, а, крім цього, однастайність і сила переконань ісламу мала вплив на монголів. Вони могли ввійти в його обсяг, не покидаючи народного звичаю й способу мислення. З хвилини, коли монголи визнали Магомета як свого учителя, ворота Азії замкнулися перед християнством на довгі століття. Це означало майже цілковите винищення існуючих християн. Тамерлан (1363-1405 рр.), останній великий монгольський вождь, був фанатичним мусульманином і під

час своїх походів по Азії він цілковито нищив християн. Піраміди з людських черепів, міста, зрівняні з землею, урожайні долини, обернені в пустирі, свідчили про переможний похід цього «бича Азії».

Несторіянські християни не відреклися своєї віри. Як їх було вигублено, то дуже скоро підупало культурне й наукове життя Середньої Азії, їхні трагічні дії - це цікаве сплетіння слави й поразок. Вони були християнами вченими й ревними, переважно лікарями, купцями й писарями в державних урядах. Мусульманські володарі усунули їх з усіх керівних урядових становищ, також позбавили права до військової служби. Були толеровані й погорджувані. Постійно грозила їм напасть або смерть з боку мусульманської маси, їхню Церкву знищив пустинний вітер, ще доки вона пустила коріння в піски Середньої Азії.

Підсумки хрестоносних походів

Хрестоносні походи закінчилися невдачею. Зроблено багато трудів і жертв, а осяги були малі, бо *Св. Гробу не визволено*. Правда, християни зберегли в своїх руках деякі церковні будинки, і паломники могли йти туди з більшою легкістю, але цього можна було досягнути меншою ціною і переговорами.

Не завершено єдності Церков. Був деякий час, коли здавалося, що її досягнуто, а саме, коли Карл Андагавенський, король Неаполю й Сіцилії в 1266 р. напав на південну Італію, переміг короля Сіцилії Манфреда і в 1268 р. стратив Конрадина, останнього з Гогенштауфенів, а опісля готувався до наступу на Візантію. Тоді стривожений імператор Михайло V Палеолог вислав патріярха Беккоса до Папи Григорія X, щоб припинити розкол. А на II Ліонському Соборі в 1274 р. виглядало, що замирення було повне. Очевидно, Карл мусив припинити свої приготування до походу на Візантію. В 1282 р. «Сіцилійська Вечірня» (Веспері Сіциліяні), тобто переможне повстання місцевого населення проти Карла і французьких військ, остаточно унеможливило похід зі Заходу на Візантію. Тоді візантіїці вернулися до давньої політики. Імператор Андронік II вислав на заслання прихильників унії - патріярха Беккоса та його співробітників. Але все-таки хрестоносні походи порушили серед християн питання церковної єдності. Пересування великих мас людей спричинилося до кращого взаємного пізнання.

II Ліонський Собор 1274 р.

II Ліонський Собор (IX Вселенський) скликав Папа Григорій X, маючи на меті довести до єдності з греками, які відвоювали Константинопіль, поваливши латинську імперію, однак, боялися Карла Андагавенського з Неаполю; і зорганіувати хрестоносний похід. Запрошення вислано: архієпископам, єпископам, катедральним канонікам, архимандритам; королеві і католікосові (голови Церкви) Вірменії та великому ханові монголів, бо були вістки, що він був прихильним до християнства. Найчисленніше була представлена на Соборі Італія, потім Німеччина — (6 архієпископів і 28 єпископів), Франція — 31, Іспанія й Португалія — 25,

Англія - 25, так що разом було понад 500 єпископів, крім архимандритів, королів, князів та інших. Бракувало одного з найбільш очікуваних - Св. Томи з Аквіну, що помер 7 березня 1274 р. в архимандрії Фоссанова, по дорозі з Неаполю до Ліону. Те саме сталося напередодні Єфезького Собору зі Св. Августиним. Собор відкрив Папа Григорій X 7 травня 1274 р. тими самими словами Св. Письма, яким його попередник Ішюкент III відкривав IV Лятеранський Собор: «Гаряче бажав я...» Папа вказав на три завдання Собору:

- допомога Єрусалимові;
- єдність з греками;
- реформа Церкви.

Щоб зібрати фонди на хрестоносний похід, Папа встановив десятину впродовж 6 років, і це прийняв Собор 18 травня, а також мир на шість років. Однак, доки похід був готовий, 18 травня 1291 р. упав Аккон. 24 травня 1274 р. приїхали грецькі представники: Герман, колишній царгородський патріарх і архієпископ Нікеї, який був канцлером імператора. На 4 засіданні 6 липня вони прийняли запропоноване їм визнання віри, яким визнавали першенство Папи, науку про чистилище і про сім Св. Тайн. Від імені імператора присягнули на єдність з Римською Церквою. Під час Св. Літургії співано по-латині й по-грецьки «Вірую» зі словом «Філіокве». 16 січня 1275 р. унія була урочисто проголошена в Царгороді. Проти тої унії виступило духовенство в Царгороді й на Атосі, пам'ятаючи про злочин латинників у 1204 р. Синод в Тесалії засудив імператора й патріярха. Критиковано її і в Болгарії, Сербії, а навіть і в Єрусалимі. Імператор, що від початку сприяв унії, усунув неуступливого патріярха Йосифа, а на його місце іменував Івана Беккоса, людину більш второпну, і разом з ним підтримував унію. Однак по смерті Михайла VIII патріярх Іван Беккос мусив залишити патріярший престіл. Ситуацію погіршили дії Папи Мартина IV (1281-1285 рр.), що підтримував наміри Карла Андагавенського на Сході, який хотів відновити Латинську імперію в Константинополі. Крім цього, на території Візантійської імперії були ще латинські князівства, як, наприклад, в Ахаї на Егейському морі, і вони нападали на імперію, а це підсилювало ворожість греків до латинників.

Закон про вибір папи «Убі перікулюм» був прийнятий на 5 засіданні 16 липня, і цей закон у дещо зміненому виді існує до сьогодні. 10 днів по смерті папи збираються кардинали, щоб вибрати нового папу. Якщо впродовж 3 днів не виберуть папи, то на снідання й на вечерю дістануть вони тільки одну страву, а дальших 5 днів тільки хліб і воду.

Деякі рішення відносилися до іменування єпископів та інших церковних достойників, було підтверджено привілеї 4-х жебручих Чинів, що постали в XIII ст: домінікани, франціскани, августиніани й кармелітани. З огляду на участь представників усього християнства, II Ліонський Собор подібний до IV Лятеранського.

В Ліоні також вирішено суперечку між Альфонсом, королем Кастилії і Рудольфом Габсбургом щодо німецької королівської корони на користь другого.

Було там представництво великого хана монголів, що хотіло створити лігу проти Єгипту, але безуспішно. Один з членів посольства прийняв хрещення. Намагання поширити християнство на Далекому Сході під опікою монголів також не використано.

Під час Собору 15 липня 1274 р. помер Св. Бонавентура.

Після Ліонського Собору, наступники Григорія X: Іннокент V (1276 р.), Адріян V (1276 р.), Іван XXI (1276-1277 рр.) Микола III (1277-1280 рр.) і Мартин IV (1281-1285 рр.) дуже суворо поступали з імператором Михайлом VIII і патріархом Іваном та грецьким духовенством, передусім щодо слова «Філіокве» в символі віри. Папа Іван XXI постановив, щоб його вставити в символ віри. Імператор, передбачаючи спротив греків, прохав Миколу III і його наступника Івана XXI, щоб греки зберегли давній звичай і відмовляли Нікейсько-Константинопільський символ без слова «Філіокве», бо Ліонський Собор (1274 р.) не приписував грекам вставляти те слово, тільки визначив науку про походження Св. Духа від Отця й Сина. Але Папа Микола III настоював у 1278 р., щоб той самий символ відмовляли всюди. Михайло VIII і патріарх Іван слухняно згодилися, але візантійське духовенство спротивилося. Цей спротив Мартин IV, француз, відданий Карлові Андагавенському, приписав Імператорові Михайлові VIII і його екско-мунікував. Так що імператор помер у 1282 р. екскомунікований як Папою, так і противниками унії, а його суперник Карл Андагавенський, що в католицькій вірі не був кращим від Михайла VIII Палеолога, одержував різні почесті від Папи Мартин IV. Тому єдність Грецької Церкви з Апостольським Престолом перервалась.

30 березня 1282 р. моральний вплив Папи й політичний авторитет французів у Італії зазнали великої поразки. Сіцилійці під проводом Івана з Прочіди й при підтримці короля арагонського Петра зробили повстання - погром проти французів, відомий в історії як «Веспері Січіліяні» (Сіцилійська Вечірня) і впродовж одного дня повбивали майже всіх французів на Сіцилії. Відтоді Сіцилія перейшла в руки Арагонської династії, її голова Петро III одружився з Констанцією, дочкою Манфреда Гогенштауффа, яка була спадкоємницею королівства Неаполю й Сіцилії. Папа Мартин IV надармо із духовною шкодою екскомунікував Петра III Арагонського, кинув інтердикт на Сіцилію й заохочував до святої війни проти повстанців. Але сіцилійці не хотіли прийняти французів. Мартин IV і Карл Андагавенський померли того самого 1285 року, коли їхній авторитет зазнав важкого удару. Не більше щастя щодо сіцилійського питання, мав Папа Гонорій IV (1285-1287 рр.), римлянин.

За імператора Андроніка II (1282-1328 рр.), наступника Михайла VIII, візантійці могли вільно виявляти свою протиримську ненависть. Патріарха Івана XI Беккоса й інших єпископів-прихильників унії усунуено, ув'язнено або вислано на заслання. Впродовж 40 років (1282-1323 рр.) не було

урядових відносин між Грецькою Церквою й Апостольським Престолом. Тому що турки наступали, імператор Андронік II вислав послів до французького короля Карла IV, поручаючись доброзичливістю Папи Івана XXI. Однак розмови не увінчались успіхом. Наступні Папи, як Климент VI, Іннокент VI та Урбан V, попри доброї волі, не могли одержати майже ніякої допомоги від володарів Заходу для оборони грецької імперії, бо латинські князі тоді воювали самі між собою. В 1337 р. почалась т.зв. «столітня війна», що тривала аж до 1453 р. Крім цього, від 1378 до 1417 р. Католицька Церква на Заході була поділена великим розколом, бо двоє чи троє кандидатів намагалися стати Папою.

Епоха розквіту схоластики

Схоластика - середньовічна філософія, яка починається від ірландця Івана Скота або Ерюгенн (+ після 877 р.), якого вважають «батьком схоластики», й тривала аж до Вільгельма Оккама (1295-1349 рр.), в XIII ст. переживала квітучий вік. Він зв'язаний з заснуванням університетів і з виступом на поле знання жерб-ручих Чинів. Крім цього, дотепер західним християнським філософам були відомі тільки логічні твори Арістотеля в перекладах і коментарях Боеція - римлянина, а від половини XIII ст. дійшли до них з Іспанії геніальні твори Стагіріта з фізики, метафізики, психології, етики й політики. І так, коло 1200 р. творяться вищі осередки освіти. Єпископські школи будуть давати на майбутнє нижчу філософічну й боголовську освіту, а вищу можна буде набути в новій формі - в *університетах*.

Постання університетів - це основна дата в історії західної цивілізації і видатний етап на шляху розвитку людської думки, їх початок і розвиток дуже подібні. Зродившись у тіні катедраль, університети дуже скоро захотіли звільнитися з-під дрібничкової опіки єпископських канцелярій і капітул, бажаючи самостійно досягати тривкої культури. Ці їхні вищі змагання підтримував найвищий авторитет Церкви - Папа. Наприкінці XII ст. єпископські школи також і в Шартр почали занепадати. Тоді студенти звернулися до Парижа, щоб там набути знань. Канцлер Нотр-Дам старався взяти їх під свою владу. Вони, студенти й учителі, щоб успішніше перед ним оборонитись, об'єдналися в одну організацію «універсітас магістрорум ет схоляріум Парізієнзіум». В 1200 р. трапився прикрий випадок у Парижі, німецькі студенти напали на одну корчму і важко побили корчмаря. Тоді деякі міщани, заохочені поліцією, вчинили погром, і внаслідок того загинуло п'ять студентів. Університет звернувся до короля Пилипа Августа, король покарав міщан і дав університетові «привілегію форі екллезіястіці», тобто виключив його з-під контролю поліції й підкорив єпископській владі. Щоби звільнитися від опіки єпископських канцелярій, університет звернувся до Папи, й Папа Іннокент III взяв під свою опіку постаючий університет, а папський легат Роберт з Курсон у 1215 р. дав університетові статут, в якому були дуже обмежені права єпископів. Слово «університет» у нинішньому розумінні як «універсітас літерарум» було введено наприкінці XIV ст.

В подібний спосіб («екс консуетудіне»), як у Парижі, постали високі школи в *Болоті* (Італія), в *Оксфордї й Кембріджі* (Англія). За ними слідували в XIII ст. багато інших «екс привілегію», тобто основні грамоти папів, імператорів, королів та інших володарів: в Монтпее, Орлеан, Ліон, Падова, Салерно, Коїмбра (Португалія), Прага, Краків, Відень, Гайдельберг. І так Папа Григорій IX в 1229 р. заснував університет у Тулузі (Франція), Іннокент IV заклав **Студіум Куріє** в Римі в 1244/45 рр., імператор *Фрідріх II* високу школу в Неаполі в 1224 р., король Кастилії — університет в Саламанці в 1243 р. В 1231 р. Папа Григорій IX видав новий правильник для університетів. Буллею «Парене сцієнціарум» з 1231 р. паризький університет став міжнародною асоціацією, залежною тільки від Риму, тобто справжньою маленькою державою в Церкві і країні. В 1400 р. на 44 університети 31 був заснований папами. Найславніші тоді були ініверситети в Болонії і в Парижі. Болонія була славна з правничих студій («Болонія доцет»), а Париж був містом «філософів і теологів» - «нові Атени».

Університет був поділений на 4 *факультети*: *теологія, право, медицина й мистецтво*. Ці твердині інтелігенції були відомі й славні в християнському світі. Знані були імена учителів. Щоб стати добрим лікарем, треба було студіювати в Салерно або Монтпее, правники виходили з Болонії, а теологи з Парижа.

На 4 факультетах методи навчання були ті самі: професори викладали, а студенти, сидячи на землі, робили собі записки. Виклад поділявся на три частини: «лекуію» - тобто читання тексту, «квестію» - пояснення тексту і «діспутацію» - під час якої студенти й професори разом дискутували над аргументом. Викладовою мовою була латинська. Університети стали осередками інтенсивного інтелектуального життя, де під час дискусій стикалися найбільші уми, не лякаючись порушувати найскладніші питання засобами, які мали в розпорядженні.

Зросло велике бажання до знань. З університетів ішли у всіх напрямках нові досліди й нові пізнання та нові методи. Переходять вони й на Схід. Пізнають там краще *іслам, справжнього спадкоємця грецької науки й філософії*. Захід мав кілька разів зв'язки з арабським світом: у Сирії, де відкривають його хрестоносці, в Сіцилії - збирають його рештки нормани, та в Африці, а передусім в Іспанії, де університети в Кордобі й Толедо (викладова мова арабська) притягали багато студентів. Від XII ст. починається переклад арабських творів. Арабська наука починає поширюватися щораз більше: астрономічні таблиці, медичні твори Ібн Сіна (Авіценни), алгебраїчні, геометричні, тригонометричні підручники, географія Тольомея. Ці твори мали великий вплив на Заході. Навіть ісламська філософія й теологія дійшли до Парижа та Оксфорду й викликали великі суперечки, так що частина студентів і професорів була за або проти Авіценни, Газалі, Маймонідес чи Авероес, що народився 1126 р. в Кордобі, а помер у 1198 р.

Великою заслугою арабського впливу було відновлення — *воскресіння грецької думки*, бо з оригінальними арабськими творами почали перекладати на латинську мову грецькі архитвори, тоді невідомі на Заході. Дуже скоро поширились на Заході діалоги Платона, тексти Галена, Архімеда, грецьких Отців Церкви, а передусім твори Арістотеля. В 1312 р. почали вчити грецьку мову на університетах в Парижі, Оксфорді, Болонії і Саламанці. Нове поле відкрилося для думки.

Богослови, перед тим, щоб доказати якусь правду віри, обмежувалися до авторитету, до свідoctва Св. Письма, традицій, рішень Соборів - це була т.зв. «теологія позитивна». Натомість схоластика — теологія й філософія і докази («схоліє»), мали інші амбіції. Схоластика хоче опертись на філософії і доказати, що догми узгоджуються з розумом, так постає «теологія спекулятивна», філософія стає слугою теології («анцілля теологіє»). Головний метод розвитку пізнання -це діалектика - тобто мистецтво розумування, що з якогось поняття старається витягнути логічні наслідки. У великій пошані є силлогізм.

Основою цілої цієї величезної інтелектуальної праці була віра. Головними носіями розвитку знання в часи схоластики були недавно засновані два великі жебручі Чини: франціскани й домінікани. Так що чотирма великими докторами схоластики були два франціскани й два домінікани, а за національністю - двоє італійців, один німець й один англієць.

Олександр з Гель (+ 1245 р.), англієць, францісканин, професор паризького університету в 1230-1231 рр., якого назвали «доктор іррефрагібіліс» — незаперечний.

Св. Альберт Великий (1193-1280 рр.), німець, домініканин. Вчився в Падуї, в Кельні, а опісля викладав на університеті в Парижі (1245-1248 рр.). В 1260- 1262 рр. був регенсбурзьким єпископом, а в 1263-1264 рр. Папа Урбан IV зробив його своїм легатом і провідником хрестоносного походу в Німеччині й на Чехах, потім знову викладав у Кельні. Пояснював передусім Св. Письмо, найкраще Євангеліє від Луки, твори Арістотеля, псевдо-Діонізія Ареопігита, сентенції Петра Ломбарда. Мав величезні знання в філософії, теології і природничих науках. Тогочасні літописці назвали його «філософорум максімум», а нащадки дали йому титул «доктор універсаліс». Папа Пій XI у 1931 р. проголосив його святим і надав йому титул «доктор Екклесіє». Арістотелівський напрям християнської філософії — це був відважний чин його наукової ініціативи. Його спадкоємцем став Св. Тома з Аквіну.

Св. Тома з Аквіну (1225-1274 рр.), італієць, домініканин. Походив із визначної родини з Аквіно, в неаполітанській окрузі, був споріднений з імператором Фрідріхом II Барбаросою. Спершу вчився в бенедиктинському монастирі в Монтекассіно, а опісля в домініканів у Неаполі. Маючи 18 років, він став домініканином. Брати були проти цього, навіть замкнули його в замку, посилали сестер, щоб відтягнули його від того наміру. Однак одну з них він переконав, щоб стала монахинєю. А

як вислали ще й приятельку, то він її прогнав, а потім утік із замку. Дальші студії продовжував у Кельні (1248-1252 рр.) як учень Альберта Великого, тодішнього найбільшого вченого, що старався поєднати науку Арістотеля з християнством. Товариші називали Тому під час його перебування в Кельні «німим волом». Але коли він забирав голос, то десятьма словами розбивав своїх противників. Одного дня учитель Альберт Великий, натякаючи на насміх студентів зі Св. Томи, сказав: «Я вам кажу, що цей німий віл одного дня заричить так сильно, що потрясе цілим світом». У 1251 р. він уже мав безмежну культуру й знання, дуже вражаючі при його віці.

З доручення Папи Олександра IV в 1256 р. він став професором університету в Парижі, разом зі своїм приятелем францісканином Св. Бонавентурою, і був з ним 7 років. Потім був дорадником папів, а відтак вернувся знову до Парижа на три роки. Останній період життя провів у Неаполі. Помер по дорозі на II Ліонський Собор у монастирі цистерсів у Фоссанова (коло Неаполя) 7 березня 1274 р. на 49 році життя. Був високого росту, сильно збудований, спокійний, методичний, але енергійний. Перед смертю ніби сказав: «Це все, що я писав — це ніщо інше, як полова».

Папа Іван XXII в 1323 р. проголосив його святим, Пій V в 1567 р. дав йому титул «Вчитель Церкви», якого за життя називали «доктор ангелікус». Папа Лев XIII у 1880 р. проголосив його патроном філософічних і богословських студій.

Він розв'язав славне питання *відношення розуму й віри*, що вони мають свій порядок, своє поле дії. «Філософ бачить у сотворіннях, що їх характеризує по власній природі; а віруючий бачить в них те, що їх характеризує у відношенні до Бога» /«Сумма контра гентілес» 2,4/. Але розум і віра не можуть бути взаємозаперечуючими, тому що правда є одна. Бог є повною і цілковитою правдою. Правда, згідна з вірою, і правда, згідна з розумом, мусять себе взаємно доповнювати. Як астроном і фізик різними дорогами доходять до того самого висновку, що земля кругла, так природним розумом і надприродним об'явленням дійдемо до єдиної правди. /«Сумма теологіка», частина I, квестія I, арт. I/.

Томізм - це одночасно філософія й теологія, відділені в їхньому порядку, але об'єднані намірами. Це немов піраміда духу, основи якої сильно опираються на дійсності, конкретності, на змісті, а вершок підноситься в безконечність і невидимість. Людину розглядається під кожним поглядом: природу, її життя моральне, її нездужання й обмеження. В тій величезній системі включаються всі великі питання і знаходять свою розв'язку: існування Бога, пізнання, свобода, відношення між природою і надприродою.

4. *Св. Бонавентура* (1221-1274 рр.), Іван Фіденца, народився недалеко від Вітербо. Згідно з переказами, за посередництва Св. Франціска пізнав чудо, й у зв'язку з цим Св. Франціск назвав його «Буона вентура», передбачаючи, що перед тим хлопчиною відкривається славний шлях. Маючи 17 років, став францісканином, був учнем Олександра з Гель

і професором паризького університету. Мав тоді 36 років. У 1257 р. став головним настоятелем францискан. Папа Григорій X іменував його в 1273 р. кардиналом — єпископом Альбано, щоб він міг брати участь у II Ліонському Соборі, наприкінці якого він помер (14 липня 1274 р.), маючи 53 роки.

Він був ексегет, написав пояснення до «Екклесіяста» книги Мудрості, до Євангелія від Св. Луки й Івана. Збереглося 100 його конференцій і 500 промов. Написав «Потрійна дорога», «Солільоквія», «П'ять свят Ісуса», «Містична Венеція», «Пояснення до сентенції Петра Ломбарда», «Квестіонес діспутате», «Шлях душі до Бога». Фрасцисканську школу спрямував скорше до Платона й Св. Августина, ніж до Арістотеля. Був спекулятивним теологом зі сильним містичним забарвленням. У 1587 р. був зачислений до Учителів Церкви.

Перенесення Апостольського Престолу до Франції

Після смерті Григорія X, один по одному перебували Папи: Іннокент V (1276 р.), Адріян V (1276 р.), Іван XXI (1276-77 рр.). Цей був раніше славним професором медицини, він відкликав закон про вибір папи «Убі перікулум», але Папа Келестин (1294 р.) його знову відновив, а Климент VI (1351 р.) дещо злагіднив.

Наслідником Івана XXI був *Микола III*, зі славної римської родини Орсіні, муж сильного духу й досвідчений політик. Він роздавав своїм своякам різні -Ідності, й тому Данте Аліг'єрі в «Божественній Комедії» (Пекло, XIX, 46) «його :умну душу» (аміна трісте) - поміщує в пекельній в'язниці. Микола III за згодою короля Рудольфа прилучив у 1279 р. старовинний Равенський Екзархат до Папської Держави. В той спосіб він хотів ослабити владу Карла I Андагавенського з Італії та й зажадав, щоб він зрікся уряду римського сенатора. Однак Мартин IV (1281-1285 рр.) француз, був відданий Карлові I й відновив йому титул римського сенатора та підтримував його проти імператора Михайла Палеолога. В 1282 р. авторитет Папи й французький вплив у Італії зазнали болючого удару внаслідок протифранцузького повстання на Сіцилії. А Папа Мартин IV і Карл I померли того самого року.

Потім був *Гонорій IV* (1285-1287 рр.) з римської родини Савеллі, а також Микола IV (1288-1292 рр.), перший Папа францисканин. Він був зв'язаний з родиною Колонна проти родини Орсіні. Старався зорганізувати хрестоносців, але безуспішно. За його понтифікату араби здобули останню твердиню латинників на Сході - Аккон 1291 р.

Келестин V. Після смерті Миколи IV вибір нового Папи був важкий, бо 11 кардиналів не були між собою згідні щодо вибору нового кандидата й вибір тривав 2 роки й 3 місяці, спершу в Римі, а потім у Перуджі. Під впливом Карла II Андагавенського вибрано 5 липня 1294 р. монаха — Гремиту Петра з Мороне, що прийняв ім'я Келестина V й правив Церквою 5 місяців. Такий незвичайний вибір зроблено, мабуть, для того,

щоб дати Церкві пастиря, який не втручався б у справи політично-юридичні, але мав би тільки на увазі її духовне післанництво.

29 серпня 1294 р. Папа Келестин V був консакрований, коронований в Аквілеї. Як в'їжджав до церкви в супроводі кардиналів, єпископів і духовенства, то король Карл II і його син тримали поводи осла, на якому їхав Папа, а більше ніж 20.000-ний натовп народу радісно вітав його. Незабаром після коронації почали з нього насміхатися з огляду на його простоту і незнання куріальних справ. До Риму він ніколи не прийшов, але, за лородою Карла II, осів у Неаполі, який хотів послужитися Папою, щоб придусяти бунтівничу Сіцилію. 21-літнього сина Карла II Папа іменував ліонським архієпископом, а у вересні 1294 р., за порадою того ж короля, іменував 12 нових кардиналів: 7 французів і 3 неаполітанців.

Скоро відчув тугу за монашою келією і страх за спасіння своєї душі, й за згодою кардиналів 13 грудня 1294 р. зрікся папської гідності. Сам прочитав текст зречення, зійшов з трону, зняв зі себе папські відзнаки, тіяру, перстень рибака, а кардинал Орсіні тоді сказав: «Ти, отже, тікаєш з місця, яке мудрі й божевільні бажають досягнути». До своєї улюбленої келії не міг уже ніколи повернутись і мусив жити в Фумоне коло Анагні. Помер у 1296 р., а в 1313 р. Папа Климент V проголосив його святим. Цей крок Папи Келестина V похвалив Петрарка, але засудив Данте.

Боніфатій VIII (1294-1303 рр.). 24 грудня 1294 р. кардинали, зібрані в Неаполі, вибрали Папою Бенедикта Кастані з Анагні, який по батькові походив з Іспанії, а по мамі з родини графів Сегні, з якої вже вийшли Папи Іннокент III, Григорій IX та Олександр IV. Новий Папа на ціле небо різнився від Келестина V. Високої постави, рішучий, відважний, славний правник, імпульсивного темпераменту, нагальний та гнівливий, мав високе поняття папської вищості, подібно як Григорій VII та Іннокент III, незважаючи на те, що часи вже змінились.

Боніфатій VIII був у повноті сил, коли почав правити Церквою, мав коло 50 років. Вже своєю урочистою коронацією 23 січня 1295 р. він виявив, яке поняття має про понтифікат. Положення не було добре. Деякі політичні й релігійні противники Боніфатія VIII неслухно закидали йому, що він примусив Келестина V до зречення. Щоб уникнути розколу, якому сприяла димісія Келестина V, Папа Боніфатій мусив тримати його в замку Фумоне коло Анагні. Крім цього, він уневажнив привілеї, дані Келестином V, що були шкідливі Церкві.

Новий Папа мав намір *відновити повагу до Церкви*, щоб вона могла виконувати знову завдання судці. В першій своїй енцикліці (17 січня 1295 р.) Боніфатій VIII заявив, що хоче впорядкувати Церкву згідно з правдивим законодавством, а назовні встановити мирну єдність між християнськими володарями, щоб вони могли приготувати хрестоносний похід для визволення Св. Землі. Папа був переконаний, що повнота папської влади дає йому право морального проводу цілого християнського світу, а також і володарів з владою, і в питаннях земної політики. Однак

були такі, як король Франції Пилип IV Красний (1285-1314 рр.) і його дорадники та інші, що думали інакше, а саме, що влада короля є від Бога, отже, він є незалежним ні від кого, а в границях його королівства його влада поширюється на справи духовні й дочасні, тож ієрархія виконує духовну владу за згодою короля. Хоч Боніфатій VIII хотів миру, однак, був втягнений у війну, коли хотів замирити Карла II Андагавенського з Фрідріхом III Арагонським, які змагалися за корону Сіцилії. Папа сприяв Карлові II, а двоє кардиналів з родини Колонна — Фрідріхові III. І Папа мусив проти них воювати; сіцилійську корону в 1302 р. одержав Фрідріх III Арагонський.

Більш завзята боротьба була між *Боніфатієм VIII і королем Пилипом IV Красним*, який вимагав забагато грошей від французького духовенства, щоб мати змогу провадити війну проти англійського короля Едварда I. Впродовж XIII ст. французьке духовенство не раз жалілося Апостольському Престолові, що королі накладають на них завеликі податки. Щоб зберегти церковне майно від королівської захлапності, Боніфатій VIII видав буллу «Клеріціс ляікос» (24 лютого 1296 р.), забороняючи збірки й всякі десятини з церковної власності без згоди Апостольського Престолу. Подібну заборону видав і Лятеранський Собор 1215 р., однак в буллі вжито занадто гострого тону. Німецький і англійський королі погодилися на цю буллу, а французький король Пилип IV спротивився і заборонив вивозити гроші з Франції. Для скарбу римської курії це принесло б поважну шкоду. Окремою буллею Папа пояснив, що він не заборонив феодальних податків: і добровільних дарів від духовенства для королів. На знак доброзичливості роз почав перерваний 24 роки раніше канонізаційний процес Людвіка IX, діда Пилип-IV, і проголосив його святим у 1297 р. Французьке духовенство спонтанно дало королеві десятини за два роки. На деякий час настав мир.

Зміна наступила, коли Пилип IV і Едвард I почали боротьбу за феодальні права англійського короля на французькій території. Обоє вибрали Боніфатія VIII посередником, однак не як найвищого архиєрея, але як Бенедикта Кастані, щоб не признати ніякої його влади у світських справах свого королівства. Папа для свого спокою прийняв це розрізнення між найвищим архиєреєм і приватним громадянином і 22 червня 1298 р. видав судейське рішення, яке на наступній консисторії (збори кардиналів) підтвердив як папа.

Щоб відновити мир у серцях вірних і їх тісніше об'єднати на гробах Апостолів, Боніфатій VIII 22 лютого 1300 р. буллею «Антікворум габет» проголосив Ювілей. Великі маси тоді прибули до Риму. Пізніші Христові Намісники назвали ювілей «Святий рік» і спершу мали обходити його що 100 років, Климент VI встановив (1343 р.) - що 50 років, Урбан VI (1389 р.) - що 33 роки, а Микола V (1450 р.) що 25 років.

Ювілейний рік був сонячним променем у бурхливому понтифікаті Боніфатія VIII. Імператор Альберт Габсбург (1298-1308 рр.) повністю признавав папське право в уділенні імператорської гідності. Натомість

Пилип IV старався підкорити собі духовенство Франції. Щоб врозумити Пилипа IV, Папа вислав до нього легата Бернарда, єпископа Паміє, але Пилип IV його ув'язнив, бо він, будучи підданим короля, боронив Папу. Тоді Папа рішуче виступив на оборону прав Церкви, затаврував насильство короля і зажадав звільнення з тюрми єпископа Бернарда. Припинив привілеї, дані королеві щодо десятини, й скликав до Риму 1302 р. на Синод французьких єпископів, богословів і правників. Буллею «Авскульта філі каріссіме» з 1301 р. Папа завзивав і короля Пилипа IV, щоб приїхав на Синод сам особисто, або щоб вислав свого представника й відповів на роблені йому закиди. Згаданою буллею Папа приписував собі право інтервенювати в політично-церковних справах і давати рішення щодо короля, який порушував церковні канони. Однак Боніфатій VII не думав тим перебирати світської влади ані заступати короля в проводі дочасних справ.

Пилип IV не прийшов до Риму, бо на Синоді, без сумніву, програв би справу. Щоб нарід не довідався правди, почав підбурювати його й духовенство проти Боніфатія VIII, немов би він хотів мати політичну владу в Франції. Королівські урядовці вирвали з рук папського легата буллію і спалили її, а потім поширювали фальшиві папські листи, приписуючи Папі слова, що король підлягає Папі в справах духовних і дочасних. Це викликало обурення на Рим. Три генеральні стани: духовенство, шляхта й громадяни на Конгресі 1302р. підтвердили короля і запротестували проти незаконного втручання Римської Курії у французькі справи. В літі того самого року Боніфатій VIII під час консисторії заявив, що «...є дві влади, установлені Богом, але наші попередники детронізували трьох французьких королів..., а що король поповнив все те, що й вони, а навіть і більше, то ми здетронізуємо і його, як хлопця, хоч із великим болем та смутком». Почалась відкрита боротьба. Папа був рішучий опертися всіма силами. На скликаному до Риму синоді, не зважаючи на королівські збори, було 39 французьких єпископів і 6 архимандритів, і тоді 11 листопада 1302 р. Папа проголосив відомою буллею «У нам санктам» (Екклесіям Католікам ет іпсам апостолікам) науку про єдність і владу Церкви.

Єдність - є тільки одна правдива Церква, якої головою є Христос, а його намісник — Петро й наслідники. Хто каже, що не належить до Петра і його наслідників, той не належить до овець Христа.

Влада - папи мають найвищу і подвійну владу: владу пряму в справах духовних і непряму в справах дочасних, під оглядом спасіння душ.

Французькі правники пояснювали цю буллію так, що ніби Папа приписує собі буллею найвищу й пряму владу також і в справах дочасних. Пилип IV вважав, що це добра нагода поробити заходи для скликання Вселенського Собору, який мав би усунути папу Бенедикта VIII. З цією метою вибрався до Італії королівський канцлер Ногарет, щоб зібрати всіх противників Папи і силою та страхом примусити його до абдикації. Літом Боніфатій VIII виїхав до замку в Анагні (70 км від Риму на схід). Там на консисторії в серпні 1303 р. заклеїв короля і його прихильників, що

намагалися скликати Собор та заявив, що 8 вересня 1303 р. видасть нову буллю «Супер Петрі соліо», якою буде виклятий король і його дорадники. Але 7 вересня 1303 р. Ногарет і Яків Сціярра Колонна разом із 600 кіннотниками й 1500 піхотинцями *зробили напад на Анагні*. Папу покинули всі, крім двох кардиналів, а він чекав на своїх напасників у літургійних ризах, з тіярою на голові, молячись. Два дні старалися вони спонукати 70-річного старця, щоб абдикував, але безуспішно. Третього дня ананці прогнали французів, звільнили Папу й відправили до Риму. Однак несподіваний напад на Анагні так його пригнобив і виснажив, що 11 жовтня 1303 р. він помер.

Французький історик Даніель Ропс каже, що Боніфатій поступив невторопно, бо він хотів бути середньовічним Папою, наслідником Іннокента III, в часах, коли під натиском молодих та амбітних сил виринали нове поняття світу. Відтепер папи мусили мати на увазі нову ідеологію і, не зрікаючись своїх засад, застосовувати їх новими способами. Починалась нова ера націоналізмів.

Пилип IV і його дорадники тріумфували. Безпосередні наступники Боніфатія VIII: добрий Бенедикт XI (1303-1304 рр.) і Климент V (1305-1314 рр.) ішли на поступки королеві скільки могли. Була знята екскомуніка з короля і його людей, за винятком Ногарета, та проголошено, що король не брав ніякої участі в злочині нападу на Папу в Анагні. Цим вдоволено короля, але не скріплено духовне й дочасне добро народу. Пилип IV і його прихильники знищили середньовічне поняття єдності християнської спільноти під проводом найвищої влади Римського Архиєрея. Тому поняттю вселенської батьківської папської влади вони протиставили засаду необмеженої (абсолютної) монархічної влади. Свою державу обмежували до границь народу, володар якого хотів мати завжди щораз більшу владу в справах духовних і дочасних. Вони думали, що в такий спосіб скріплять своє королівство, тим часом його ослабили, ослабивши найвищу духовну владу, поборюючи папу. Пилип IV дав злий приклад своїм підданам - поборювати такої владу короля, що довело до руїни монархії під час французької революції.

Климент V (1305-1314 рр.). Коли помер Бенедикт XI, кардинальська колегія була поділена на дві протилежні групи: оборонців політики Боніфатія VIII і їх було 10, з провідником — кардиналом Матей Орсіні; натомість 6 кардиналів ведені Наполеоном Орсіні, хотіли порозуміння з Пилипом IV. Конкляве в Перудж тривало 11 місяців, нарешті погодилися вибрати Папою одного з поза колегії кардиналів — архієпископа Бордо (Франція) Бертранда з гот, і він прийняв ім'я Климента V.

Немічний тілом і слабкий волею Климент V легко йшов на поступки королеві. Після коронації в Ліоні Папа проголосив свій близький виїзд до Риму, але потім під впливом Пилипа IV змінив думку. Зрештою, бурхливий тоді Рим його не притягав. Крім того, багато його попередників було поза Римом. Бенедикт XI помер у Перуджі (1304 р.), Боніфатій VIII жив радше в Анагні, в Чівітавеккії, у Велетрі, ніж у Лятеранській палаті в Римі.

Келестин V ніколи не був у Римі, Микола IV жив більше у Чівітавеккії, Мартин IV вибраний у Вітербо (1281 р.), потім жив завжди в Тоскані й Умбрії, Микола III також вибраний у Вітербо (1277 р.), часто жив у Сутрі й Вітербо. Іван XXI залишився у Вітербо, де був вибраний Папою (1276-1277 рр.). Григорій X (1271-1276 рр.) тільки 2 місяці жив у Римі. Климент IV (1265-1268 рр.) жив в Умбрії або у Вітербо. Урбан IV (1261-1264 рр.) перенісся з Вітербо до Чівітавеккії, Олександр IV (1254-1261 рр.) помер у Вітербо. Іннокент (1243-1254 рр.) коротко жив у Римі, потім, втікаючи перед імператором Фрідріхом II, перенісся до Ліону в Франції і там був до 1251 р., відтак жив в Умбрії, а помер у Неаполі.

Климент V вибравши своїм осідком Францію, не хотів своїм прикладом зобов'язувати наступників, але *такий стан тривав 70 років*. Після короткого перебування в Ліоні, Бордо й Поатіє, Папа в 1309 р. перенісся до Аввігнону. У зв'язку з цим почали зростати французькі впливи в Курії. На 24 кардинали іменованих Климентом V, 23 були французи, один англієць. Він розрішив Ногарета й Колонну, кажучи, що Пилип IV у добрій вірі протиставився Боніфатієві VIII.

Знесення Ордену темпларіїв

Проти Темпларіїв почалась акція вже в 1305 р., а по двох роках - 13 жовтня 1307 р. їх всіх арештовано. Щойно після того почали закидати їм найрізномірніші злочини, хоч не було доказів. Правда, цей Орден мав тоді майже всюди недобру славу, тому що, ведучи ощадне життя, впродовж двох століть дуже розбагатів. Королеві Пилипові IV треба було грошей, і він хотів захопити їхнє майно. Ув'язненим Темпларіям говорили, що Папа їх покинув, що самотнім їх оборонцем є король, уживалися погрози й тортури. Поставлені перед вибором - признатися винними й просити прощення, або бути покараними смертю, багато з них, між іншим і Великий Учитель Жак де Моле, признались до вини. Того тільки треба було королівським урядникам, бо такі визнання дали їм змогу остаточно знищити Чин. Все-таки не йшло їм так легко, бо багато темпларіїв після перших хвилин заламання потім відкинули свої зізнання. Папа запротестував проти такої королівської «справедливості», заявляючи, що справу прослідкує сам, а загальне рішення відносно Ордену зробить Собор. Тоді Пилип IV і його дорадники взялися до такого самого способу, який вони вживали проти Боніфатія VIII. Скликали генеральні стани до Тур і там рішили знищити Орден. Після того Ногарет почав натискати на Папу, щоб зніс Орден. І Папа рішився на процес проти темпларіїв. Багато з них на процесі заявили, що Орден невинний, що їхні визнання вини були зроблені під тортурями. Правда почала пробиватися наверх, але королівські урядовці її не допустили. Синод в Сан засудив 54 темпларіїв на спалення за те, що вони відкликали зізнання, хоч вони заявили про свою невинність. Інші в'язні, бачачи такі страшні муки, признались винними.

В такій атмосфері терору відбувся Собор у Вієн 1311/1312 рр. Церковні трибунали Англії, Іспанії, Німеччини й Португалії видали вирок,

що Орден невинний. Однак Пилип IV особисто проводив дискусії, й ослаблений Папа уступив і буллею «Вокс ін ексцелсіс» розв'язав Орден Темляріїв. Надармо Великий Учитель Жак де Моле апелював до Папи: в 1314 р. його приведено до Парижа й перед катедрою Нотр-Дам у присутності 3 кардиналів, багатьох достойників і великого натовпу його й ще одного засуджено на досмертну тюрму. Щойно тоді вони показали провідниками Ордену й лицарями, урочисто заявляючи: «Ми не поповнили тих злочинів, які нам приписують, але ми провинилися, що так підло зрадили свій Орден, щоб рятувати своє життя. Орден є чистий, Орден є святий, оскарження й визнання є фальшиві!» Пилип IV не міг їм того простити і ще того самого вечора сказав їх спалити на вогнищі. Того самого року помер і король Пилип IV, і Папа Климент V, а народ сказав, що Моле, вмираючи, взивав їх на суд -трибунал Божий.

З тої причини справа Темляріїв залишилась загадкою аж до наших днів. Чи бажання захопити багатства Темпларіїв було єдиною причиною, що спонукала королівський уряд до такої завзятості? Та ж Франція могла залишити таку організацію, що мала свій осідок на Кіпрі. Легенди кажуть, що Темпларії — це був початок масонерії, дійсно тайного товариства, і кажуть, що як впала в січні 1793 р. голова короля Людовіка XVI під республіканською гільотиною, то незнаний голос з натовпу вигукнув: «Жак де Моле, ти помщений!». З християнського боку та драма мала болючі наслідки. Бо наступило затемнення світлої сторінки християнства - лицарських Орденів, а спосіб, в який це здійснено, закріплював переконання в умах людей, що папська влада стала до послуг світських вельмож.

Вієнський Вселенський Собор 1311 р. Почався 16 жовтня. Крім розв'язання Темпларіїв, Собор засудив деякі хибні вчення, доручив світському духовенству й монахам співпрацювати мирно для добра душ, рішив ввести в університетах катедри східних мов, знання яких потрібне для перекладу й пояснення Св.Письма й дискусій з некаталиками і з невірними. Процес проти Папи Боніфатія VIII не відбувся.

Коли помер Климент V, то Апостольський Престол був більше ніж два роки необсаджений, бо кардинали поділилися на три групи. Врешті вибрали 7 серпня 1316 р. в Ліоні кардинала Якопа Дуете, що прийняв ім'я *Івана XXII* (1316-1334 рр.). Хоч новий Папа мав уже 72 роки й фізично був слабим, то, однак, мав великі здібності й сильний дух. Він впродовж 18 років дивував усіх своєю активністю в адміністративній і політично-церковній ділянці. Передусім дбав про адміністрацію Церкви. Створив нові дієцезії, встановив ієрархію в Персії, зреформував лицарський Орден Св. Івана, збільшив приходи Апостольського Престолу.

За його понтифікату виринула суперечка між францісканами й домініканцями щодо *апостольського убожества*. Франціскани твердили, що Христос та Апостоли не мали нічого свого, ні приватне, ні спільно. Натомість домініканці твердили, що Христос і Апостоли мали дещо спільного. Науку франціскан Папа Іван XXII засудив у 1323 р. Під кінець

понтіфікату Івана XXII виринуло ще одне питання, а саме *про блаженне оглядання*. В 1331-32 рр. в трьох своїх проповідях Папа сказав, що перед воскресінням тіла й остаточним судом душі праведних не мають ще життя вічного, ані блаженного оглядання в стислому значенні того слова, відповідно прокляті й дияволи повинні бути мучені пекельними муками щойно після загального суду. Це викликало протести. Тоді Папа доручив богословам простудіювати це питання, й на їхню пропозицію 3 грудня 1334 р. Папа відкликав своє твердження. А його наступник Бенедикт XII в 1336 р. проголосив, що праведні перед воскресінням тіл і остаточним судом тішаться блаженным огляданням Божої суті. Ці два питання релігійного й наукового характеру поєднані зі суперечкою між священством та імперією, яка тягнулася від 1322 до 1347 р. В 1314 р. Людвік Баварський і Фрідріх Габсбург були вибрані своїми прихильниками *королями Німеччини*. Папа Іван XXII закликав їх до згоди. Конфлікт тривав 7 років, остаточно Людвік Баварський переміг Фрідріха Габсбурга в 1322 р. під Мигльдорф. Папа, перед підтвердженням його як імператора, хотів перевірити його особу й доручив йому, щоб він стримався від імператорського уряду. Так поступали його попередники, але від часів Іннокента III політично-церковна влада Апостольського Престолу постійно підупадала. Людвік Баварський відкинув домагання Папи й на місце імператорського вікарія в Італії, короля Роберта Неаполітанського, якого іменував Папа, протиставив свого вікарія в особі графа Бертольда з Найффен, Іван XXII встановив процес проти Людвіка і в 1324 р. його екскомунікував. Від тої екскомуніки Людвік письмово заапелював до Вселенського Собору. Опісля вибрався до Італії та в 1328 р. зайняв Рим, де був проголошений імператором і коронований у притворі Св. Петра. Івана XXII проголошено детронізованим, і 13 травня 1328 р. римляни вибрали нового Папу - францісканина, що прийняв ім'я Миколи V.

В суперечці Людвіка Баварського з Папою першого підтримували професори паризького університету: Марсиль з Падуї та Іван з Яндун, а також францісканин *Вільгельм Окгам* — філософ і правник. Цей останній своїми творами поменшував владу Вселенського Архиєрея. На його думку Церква - це спільнота вірних під проводом Христа. Вселенський Собор є непомільним, але Римська Церква й Апостольський Престол - ні. Отже, Вселенський Собор є понад Папою. Вселенське архиєрейство й імператорство є установлені Богом і між собою незалежні, але за згодою спільноти вірних імператор може втручатися в церковні справи, коли папа невідповідний.

Впродовж дальшого конфлікту між Папою і Людвіком Баварським антипапа Микола V підкорився й помер у 1330 р. в Анагні, а з Людвіком суперечка скінчилася щойно в 1346 р., коли німецькі князі усунули Людвіка й на його місце *вибрали Карна IV Люксембурзького* (1346-1378 рр.). Він у 1355 р. був коронований у Римі на імператора й робив старання, щоб Апостольський Престол більше не втручався у вибори імператора. На майбутнє імператора мали вибирати з церковні достойники: архиєпископи

Могунції, Авсбургу й Кельну; 4 князі: Палятинату, Чехії, Саксонії й Бранденбургу. Про папу не було згадки; йому не лишилося жодного права — ані підтверджувати вибраного, ані управляти необсадженою імперією. В такий спосіб імперія остаточно звільнилася від влади папи, але через те втратила свій універсальний характер. Імператор не був уже більше опікуном християнської спільноти в дочасних справах, але тільки перший між рівними князями Німеччини.

Бенедикт XII (1334-1342 рр.). Наступником Івана XXII був Бенедикт XII, цистерсіянин. Людина миролюбна, але одночасно й реформатор. Його спадкоємцем став Климент VI (1342-1352 рр.), що хотів зробити щасливими всіх своїх підданих і щедро роздавав мастки. В 1348 р. купив для Апостольського Престолу місто Авініон, заплативши власниці Іванні, королеві Неаполя, 80.000 золотих флоринів, і воно було власністю папів аж до французької революції (1789 р.). Під час «чорної пошесті» 1348-1349 рр., що панувала по цілій Європі й винищила майже третю частину населення, тобто 40.000.000 людей, Климент VI щедро помагав мешканцям Авініону, де вимерло 62.000 людей. Виступив на оборону жидів, яким закидували, що то вони викликали «чорну пошесть».

За час його понтифікату незгодний й громадські війни щораз більше ділили Італію, передусім Папську Державу. Місто Рим щораз більше занепадало, тому що там вже давно не було Папи, й стало жертвою внутрішніх поражунків баронів. У травні 1347 р. римляни проголосили трибуном плебея Коля ді Рієнцо, що хотів відновити в Римі часи Ціцерона, але по 7 місяцях його прогнали з Риму. Очевидно, в таких умовах папи не хотіли вертатися з Франції до Риму. Щоб покласти кінець тим нещасним умовам у Римі, Папа *Іннокент VI* (1352-1362 рр.) в 1353 р. вислав свого легата в особі іспанського кардинала Егідія де Альборноз, досвідченого дипломата й полководця. Він звільнив Рим від тиранів і встановив мир та в такий спосіб приготував повернення Папи до Риму. «Конституції Бгідіяна» проголошені в 1357 р., були основою адміністрації Папської Держави аж до 1816 р.

Іннокент VI був Папою строгим і справедливим і продовжував церковну реформу. Так само поступав і його наступник *Урбан V* (1362-1370 рр.), бенедиктинець, він старався зреформувати духовенство й монаші чини, усуваючи нагромадження бенефіцій і поширюючи провінціальні синоди. Щедро допомагав існуючим університетам і заснував нові в Кракові й у Відні та утримував власним коштом 1.400 вихованців. Відзначався святістю і знанням та був правдивим зразком для свого стада. Італійський поет Петрарка, що був його сучасником, величає його найбільшими похвалами. В 1367 р. Урбан V, незважаючи на спротив Франції й французьких кардиналів, приїхав до Риму й був там три роки. Рим виглядав тоді опустілим містом і мав тільки 30.000 мешканців. Папа іменував 8 нових кардиналів, з яких тільки один був римлянин, а інші французи. Наприкінці серпня 1370 р. Урбан V вернувся до Авініону, а в грудні того ж року помер.

Його наступник Григорій XI (1370-1378 рр.), останній Папа француз, від самого початку свого понтифікату мав намір вернутися до Риму, щоб передусім

припинити заворушення в Папській Державі. В тому намірі благала його й Св. Катерина Сієнська, яка в 1376 р. прибула до Авініону як делегатка флорентійської республіки, щоб випросити в Папи розрішення від кари інтердикту, який кинув Григорій XI на Флоренцію за те, що вона заохочувала Болонію до бунту проти Апостольського Престолу. В серпні 1376 р. Папа вибрався з Авініону й по чотирьох місяцях, тобто *17 січня 1377р. прибув до Риму*, де був урочисто прийнятий. Від самого початку старався відновити правдиве церковне життя, встановив мир у Папській Державі, впорядкував місії в Персії, Греції й у Вірменії. Папа хотів встановити мир у цілому християнському світі й тому скликав у 1378 р. представників європейських володарів. Крім Апостольського Престолу були представники республік: Флоренції й Мілану, імператора Німеччини, королів: Неаполя, Іспанії й Мадярщини. На жаль, на початку переговорів у березні 1378 р. Папа помер. З Папою Григорієм XI скінчилася т.зв. Авініонська неволя. Деякі історики, зокрема італійські й німецькі, критикували тих Папів, а інші, передусім французькі, хвалили. Безсторонньо треба сказати, що вони були подібні до тих Папів, які були вибрані в Італії в останній період середньовіччя. Всі вони відзначалися чеснотами, чесністю і ревністю у виконанні своїх обов'язків. І не можна казати, що були вони «єпископами французького двору». Всі вони мали почуття вселенськості Церкви та її величності. З ними зв'язане встановлення ієрархії в Персії та в Китаї, підтримка місій у Азії та Африці, вивчення й продовження реформи Церкви та засудження єресей. Всі мали тоді найшляхетніший намір знову zorganizувати хрестоносний похід, але це їм не вдалося. В своїх зусиллях не допустити до т.зв. «Столітньої війни» керувалися тільки високими християнськими засадами. Лише Климент V ішов дуже на поступки королеві Пилипові IV, принаймні, у французьких справах. Не занедбували дочасних і духовних справ Італії й через своїх легатів - кардиналів старалися звільнити Папську Державу. Після усунення з імператорського трону Людвіка Баварського стежили, щоби в Італії не зростала й не переважила французька потуга. Авініонські Папи ніколи не забували, що спадкоємець Петра повинен бути на його престолі в Римі, і як тільки змогли, вернулися до Риму. Але, не зважаючи на заслуги Авініонських Папів, тому що всі сім були французи й безперервно перебували у Франції, оточені кардиналами й французькими достойниками, легко виринали підозріння, що вони більше служать Франції, ніж Вселенській Церкві. Із 134 нових кардиналів за їх понтифікату було 13 італійців, 5 іспанців, 2 англійці, 1 швейцарець і 113 французів. Ця перевага французів в кардинальській колегії не подобалася італійцям і німцям. Незважаючи на пояснення й оборону перебування Папів у Авініоні, цей період - це час занепаду авторитету папства серед вірних.

Велика Західна Схизма (1378-1417 рр.)

Одним зі злих наслідків перенесення Апост. Престолу до Авініону була схизма в Церкві на Заході, яка тривала 40 років. По смерті Папи Григорія XI, 27 березня 1378 р., після 75 років перерви, вибір Папи знову відбувався в

Римі. Кардинальська колегія мала тоді 23 кардинали, з яких 16 було в Римі, але вони були поділені на 3 групи: італійська - 4 кардинали, і дві французькі, одна з провінції «Лімузін» - 7 кардиналів, а друга з інших французьких провінцій - 5 кардиналів. З сімох неprisутніх кардиналів 6 залишилося в Авініоні, а 1 — в Тоскані. Конкляве почалося 7 квітня 1378 р., а на площі Св. Петра зібрався озброєний народ, вигукуючи погрозливо: «хочемо, щоб Папа був римлянин або принаймні італієць». По одному дні дискусій кардинали вибрали одного з-поза кардинальської колегії, італійця Вартоломея Прігнано, архієпископа Барі. Однак, коли кардинали чекали на прибуття архієпископа Барі до Риму і на його заяву, що приймає вибір, римський натовп вдерся до Ватикану. Деякі присутні духовні, лякаючись гніву товпи, що не вибрано римлянина, хоча й італійця, просили кардинала Тебальдескі, римлянина, щоб вдавав, що то його вибрано, так само просили його й кардинали. Люди не чекали проголошення, наклали мітру й ризи та й проголосили його Папою, хоч він, старенький, опирався, кажучи, що «я не Папа, але архієпископ Барі». Перш, ніж римляни збагнули, що його не вибрано Папою, то він був ледве живий. Тим часом приїхав Вартоломей Прігнано - архієпископ Барі, але у Ватикані застав тільки старенького кардинала Тебальдескі, який повідомив його про правдивий і законний вибір. 9 квітня зібралися знову у Ватикані 12 кардиналів, повідомили його про вчорашній вибір, і, коли він прийняв і вибрав собі ім'я *Урбан VI* (1378-1389 рр.), то вони зложили йому традиційну «адорацію».

Спершу не було жодного закиду щодо законного вибору Урбана VI і його коронація відбулась у базиліці Св. Петра 18 квітня 1378 р. Наступного дня кардинали-виборці повідомили 6 кардиналів, які залишилися в Авініоні, про вибір Урбана VI, а 8 травня повідомили імператора й інших володарів. Урбан VI був добрим адміністратором, але суворої вдачі й через те набув собі ворогів серед деяких кардиналів, передусім французьких, хоча Св. Катерина Сієнська прохала його, щоб поступав з більшою любов'ю й лагідністю (вона померла в 1380 р.). Також і деякі володарі не були вдоволені з його діяльності. Кардинали з трудом переносили таке ставлення і, пригадуючи собі обставини вибору Папи, почали щораз голосніше говорити, що цей вибір був сумнівний, а навіть і недійсний. Наприкінці травня 1378 р. 13 кардиналів-чужинців перенеслися до Анагні, мовляв, у Римі загаряче, й у серпні видали енцикліку — послання до вірних, що вибір Папи Урбана VI був незаконним, бо здійснено його під впливом страху. Після того до них долучилися ще 3 кардинали італійці. Кілька днів пізніше всі вони перенеслися до Фонді.

Тим часом Урбан VI 18 вересня іменував 29 нових кардиналів. І того самого дня 13 кардиналів, зібраних у Фонді, одержали листа від французького короля Карла V з обіцянкою допомоги та із заохоченням вибору нового Папи. І 20 вересня 1378 р. вони вибрали одноголосно кардинала Роберта з Женеви, з родини французького короля, а він прийняв ім'я *Климент VII* (1378-1394 рр.).

Стало зрозуміло, що папство знову буде під впливом Франції, бо Климент VII в 1379 р. перенісся до Авініону й там почав творити нову Курію,

17 грудня 1378 р іменував 9 нових кардиналів. І так постало ще одне папство Авініонське й поділило католицький світ на 2 ворожі табори. Ця велика західна схизма тривала 40 років, вона кинула католицьке християнство в море сумніву й терпінь і завдала папству й церковному життю безмірної шкоди. Навіть найсильніші й найшляхетніші характери були непевні, котрий Папа є правдивий? Ніхто не був певний своєї віри; постав хаос. І в обох таборах були святі. Поодинокі держави й народи підтримували одного або другого Папу, залежно від політичних причин. Загально кажучи, Урбана VI визнавали народи, що противилися політиці Франції: Німеччина, Англія, Бельгія, північна Італія, Чехія, Мадяри й Польща. Натомість Климентові VII склали послух Франція, Неаполь, Шотландія, Португалія і Савадія.

Наслідки тої схизми були страшні. 29 листопада 1378 р. Папа Урбан VI викляв Климента VII і його прихильників, а Климент VII виключив з Церкви Урбана VI. Обидва Папи поступали як Вселенські Архиєреї Церкви. Було дві кардинальські колегії і дві церковні ієрархії, тобто по два єпископи для тої самої дієцезії. Схизма відсунула на дальший план реформу Церкви, не дала змоги рішуче протиставитись *єресям Івана Віклетфа та Івана Гуса*, зменшила послух і пошану до Апостольського Престолу, довела до поширення ідей про *вищість Собору понад Папу*. Одночасно зріс вплив володарів на церковні справи.

По смерті Урбана VI 14 кардиналів вибрали Папою кардинала Томачеллі, неаполітанця, який прийняв ім'я Боніфатій IX (1389-1404 рр.). Він був лагідної вдачі і тим з'єднав собі багато прихильників. Був рішучий, але одночасно й второпний та практичний.

Коли помер Климент VII, то авініонські кардинали 16 вересня 1394 р. вибрали Папою Бенедикта XIII (1394-1417 рр.), іспанця з Арагони, вченого-правника, але дуже впертого в своїй думці й волі; схизма продовжувалася.

Паризький університет, який мав тоді першенство в богословських студіях, після довгих нарад в 1394 р. запропонував потрібну розв'язку: 1 - уступлення добровільне й одночасне обох папів; 2 — компроміс - судді рішають, що дальше робити; 3 - Собор — Вселенський Собор знайде остаточну розв'язку.

Уступлення обох Папів і вибір одного тою самою колегією кардиналів могло б відразу відновити єдність Церкви. Обидві сторони давали обіцянки, але їх не виконували, Бенедикт XIII ніколи не мав щирого наміру уступати, навіть тоді, коли Франція, Кастилія й Наварра в 1398 р. відмовили йому в послуху, щоб примусити його до абдикації. Боніфатій IX і його наступники Іннокент VII, що був тільки два роки (1404-1406 рр.), та Григорій XII (1406-1415 рр.) виявляли кращу волю, але їм не подобалося, що їх прирівняно до незаконного Бенедикта XIII.

Після вибору Григорія XII, на пропозицію французького короля Карла VI вирішено, щоб обоє приїхали до Савони й спільно поклали

кінець розколові. Бенедикт XIII приїхав до Савони 24 вересня 1407 р., а Григорій XII не поїхав далше, як до Лукки. Почалося зволікання, і тому володарі та духовні закидали й Григорієві XII, і Бенедиктові XIII, що вони не хочуть відновити єдності.

Тоді кардинали одної й другої групи залишили своїх Папів і, зібравшись у Пізі, рішили, що через брак папи Кардинальська Колегія має правити Церквою та покласти кінець схизмі. Вони постановили скликати Вселенський Собор до Пізи на 25 березня 1409 р. Це перший раз в історії Церкви кардинали скликали Вселенський Собор на протигагу до папської влади. Нещасний стан Церкви, до якого довела схизма, сприяв поширенню ідеї про вищість Собору понад Папу, і перше практичне застосування її було на Соборі в Пізі. Згідно з цією теорією, повнота церковної влади є в Церкві, а не в її голові. Вселенський Собор представляє Церкву, отже, іменем Церкви має повноту влади й перевищує Папу, який є тільки першим слугою Церкви.

Вже в попередньому столітті Марсиль з Падови і Вільгельм Окгам проголошували засади вищості Собору над папою. А в часі схизми багато духовних і вчених приймали ці засади, бо не бачили іншої можливості відновити єдність Церкви. Серед них були професори паризького й оскфордського університетів. Це була помилкова теорія і вона протистояла 1300-літній традиції Церкви.

Собор у Пізі почався 28 березня 1409 р. Було там: 24 кардинали, 80 єпископів і 120 представників неprisутніх єпископів, 87 архимандритів, генеральні настоятелі Домініканців, Кармелітанців та Августинців, делегати 13 університетів, 300 богословів і правників. Головою Собору був найстарший кардинал, іменований ще перед схизмою в 1375 р. Григорія XII і Бенедикта XIII там не було. На 8-й сесії 10 травня 1409 р. проголошено, що синод в Пізі є правдивим Вселенським Собором і має найвищу владу над цілою Церквою, з правом судити навіть самих Папів. На 15-й сесії, 4 червня 1409 р., проголошено усунення обох Папів і що Апостольський Престол опорожнений.

Після 19-ї сесії, 26 червня, було конкляве, й кардинали вибрали нового Папу в особі медіолянського архієпископа Петра Філяргі, який прийняв ім'я Олександр V (1409-1410 рр.). Він був головуючим на останніх сесіях Собору, на яких була мова про реформу Церкви. Цей вибір ще більше посилив замішання, бо було вже аж троє Папів: Григорій XII, законний спадкоємець Урбана VI, Бенедикт XIII, псевдопапа, наступник Климента VII і Папа Пізанського Собору - Олександр V. Як Григорій XII, так і Бенедикт XIII заявляли, що акти Пізанського Собору є неважні.

Традиційна наука про будову Церкви, яку виклали 4 великі учителі XIII ст.: Олександр з Гель, Св. Бонавентура, Св. Альберт Великий і Св. Тома була така: Церква є монархією під проводом одного голови - папи; першенство Вселенського Архієрея походить від Христа, через Петра; скликання Собору є неважні, якщо не підтверджені папою; папа є найвищим суддею в справах віри й дисципліни, і ніхто не може відкликатися від його рішень до іншого

трибуналу, також і до Собору. Це є 4 основні точки, важливі аж до наших днів.

Більша частина вірних Заходу, передусім Франція, Англія, Португалія, Чехія, Німеччина й Італія визнали нового папу Олександра V, бо сподівалися, що то прискішить закінчення схизми. Але одночасно постав сумнів, чи кардинали мали право та владу скликати Собор. Вже на початку Собору делегати німецького короля Рупрехта Баварського, кандидата на імператора, заявили, що право скликання Собору належить виключно папі. Один з двох Папів був законний, отже, кардинали, іменовані незаконним Папою, не мали права вибрати нового Папу.

Григорій XII мав залишити Рим Олександрові V, але той помер у травні 1410 р. в Болонії. Тоді 17 кардиналів 17 травня 1410 р. вибрали новим Папою кардинала Бальтасара Косса, неаполітанця, який прийняв собі ім'я Іван XXIII (1410-1415 рр.). Як губернатор Болонії він знамените боронив мастки Церкви, але при тому керувався радше політичною вмілістю, ніж релігійністю, і тому від нього годі було сподіватись якихось заходів щодо реформи Церкви. Однак у руках Божих з'явився знаряддя, що прискішило закінчення схизми через започаткування Собору в Констанці.

Папи в часі великої схизми

Римські папи Урбан VI (1378-1389 рр.)

Боніфатій IX (1389-1404 рр.)

Іннокент VII (1404-1406 рр.)

Григорій XII (1406-1417 рр.) уступив 1415

Авініонські папи Климент VII (1378-1394 рр.) Бенедикт XIII (1394-1423 рр.) усунений 1417 р.

Пізанські папи

Олександр V (1409-1410 рр.)

Іван XXIII (1410-1415 рр.) усунений 1415 р.

Вселенський Собор у Констанці (1414-1418 рр.)

Велику заслугу в скликанні Констанського Собору мав Зигмунд, новий імператор Німеччини та король Мадярщини, що гаряче бажав миру в Церкві. Він переконав Івана XXIII, щоб той скликав Собор, але не в Римі й не в Італії. Вибрано місто Констанцу коло Швейцарії. 9 грудня 1413 р. Іван XXIII заповів відкриття Собору на листопад наступного року. На Собор закликано Григорія XII й Бенедикта XIII. Григорій XII обіцяв, що уступить, якщо два інші Папи зроблять так само, й вислав на Собор двох делегатів: кардинала Івана Домінічі, домініканця, архієпископа Рагузи та князя Карла Малятеса.

На Собор приїхало 29 кардиналів, 200 архієпископів і єпископів, 100 архи-мандритів і 300 богословів. Нижчих церковних достойників було коло 8.000. Імператор Зигмунд мав зі собою 1.000 кіннотників і слуг. Був запрошений і царгородський імператор Мануїл. А зацікавлених приїхало до

Констанци біля 70.000 осіб. Було близько 2.000 представників університетів. Так що Констанца стала впродовж Собору столицею християнства.

Собор мав перед собою *потрійне завдання*:

- 1- *реформа Церкви*;
- 2- *засудження блудів Івана Віклефа й Івана Гуса*;
- 3-*відновлення Церковної єдності*.

Собор можна поділити на три періоди:

1-й період 1414-1415 рр. Головою Собору в першому періоді був Іван XXIII. Він старався за посередництвом численних італійських Отців Собору, щоб Собор підтвердив його вибір на Папу. Але визначні богослови були переконані, що, щоб усунути схизму, треба, щоб всі три папи уступили. А щоб не дати переваги італійцям на Соборі, англійці, німці й французи встигли досягнути того, що учасники Собору мали голосувати не поодиноко, але по націях. І право голосувати мали, крім кардиналів, єпископів, представників неprisутніх єпископів і архимандритів, також делегати капітул, богослови, правники та делегати князів. Так що Собор був поділений на 4 нації: італійську, французьку, німецьку й англійську. Члени кардинальської Колегії голосували зі своїми націями, а опісля Колегія мала свій окремий голос. Через такий спосіб голосування Іванові XXIII не допомогла велика кількість італійців на Соборі. Крім цього, голосування по націях вводило в Церкву щораз більший партикуляризм замість універсалізму. Таке голосування по націях було тільки на Соборі в Констанці. Після Різдва на Соборі почали підноситись оскарження проти Івана XXIII, бо його поведінка не була беззакідною. Він зрозумів, що надія підтвердження його вибору на Папу щораз більше розвіюється, і заявив про свою готовність уступити, але потайки готував утечу з Констанци, бо думав, що після його втечі Собор розлетиться. 20 березня 1415 р., перебраний, на маленькому коні втік з Констанци до дуки Фрідріха Тирольського. Здавалося, що Собор розлетиться, бо почали тікати й прихильники Івана XXIII, але імператор Зигмунд не допустив до того. На 6-й сесії (26 березня-6 квітня) були проголошені *декрети про вищість Собору понад папою*, які твердили, що Вселенський Собор представляє цілу Церкву, його влада походить безпосередньо від Христа, і всі, а також і папа, повинні його слухати в справах віри, єдності Церкви й реформи як в голові, так і в членах. Треба мати завжди на увазі, що ці декрети постали в Констанці в тій атмосфері, яка утворилась після втечі Івана XXIII. їх зміст відповідає тодішній концилярній теорії. Були деякі Отці Собору, що спротивилися цим декретам. 29 травня 1415 р. на 12-й сесії Отці Собору позбавили Івана XXIII папської гідності.

2-й період Собору тривав від червня 1415 р., тобто від інтервенції Григорія XII до вибору папи Мартина V - 11 листопада 1417 р. Григорій XII, що мав 89 років був свідомий, що він законний Папа і дотеперішній Собор в Констанці вважає: недейсним, зокрема, в тій частині, коли

головував Іван XXIII і коли признав: вищість Собору понад папою. Григорій XII був готовий для святого спокою уступити, але добровільно й під умовою, що буде визнаний як законний Папа. III сесії 4 липня 1415р. через свого делегата кардинала Івана Домінічі, *Григорій А'.* скликав Собор і затвердив його рішення на майбутнє. Отці Собору без спроту прийняли це нове скликання й підтвердження рішень на майбутнє і в той спс виявили, що він є законний Папа. Опісля, перед тим Собором, правно скли? Григорієм XII, князь Карл Малятеса, другий делегат Папи Григорія XII, коротким* словами від імені Папи повідомив Собор про уступлення Григорія XII, щоб було відновити єдність, і передав Отцям Собору грамоту уступлення. Собор І усе, що зробив Григорій XII, та іменував його кардиналом - єпископом Порту.

Важче складалася справа з авініонським Папою Бенедиктом XIII. Після того, чк Франція його покинула, він перенісся на територію, яка належала до Арагон-ького короля. Собор гаряче прохав його, щоб він сам уступив. З цим наміром вибрався до нього сам імператор Зигмунд з 4 делегатами Собору в серпні 1415 р. Але Бенедикт XIII вимагав уневажнення Собору в Пізі та перенесення Собору з Констанци до іншого міста. Першу умову сповнено, а другу ні, й тому він не хотів уступити. Впродовж 1417 р. покинули його іспанські князі й сам Фердинанд Арагонський та Св. Віннкент Феррері. Врешті, 26 липня 1417 р. на 30-й сесії Собор усунув Бенедикта XIII. Іспанія вислала свою делегацію на Собор як п'ята еоборова нація.

Закінчення схизми вибором Мартина V. В той спосіб була приготована дорога до вибору нового Папи, але вирінуло питання, чи спершу вибрати нового Папу, чи провести реформу Церкви, як того бажали німці, англійці та й сам імператор Зигмунт. Остаточо вирішено — спершу вибрати папу, а опісля переводити реформу Церкви. На 39-й сесії, 9 жовтня 1417 р. був проголошений декрет «Фреквенс», яким установлено, щоб Вселенські Собори відбувалися періодично (в зазначених проміжках часу - що 5-7-10 років), тобто, щоб були сталою інституцією, колегіальною владою в Церкві та контролем над папою.

Всіх кардиналів, яких іменували три папи, було 23, однак, Собор вважав, що вони не мають достатньої влади, щоб вибрати нового Папу, й додав ще 30 папських виборців по 6 з кожної нації. Отже, було їх разом 53, і вони 8 листопада 1417 р. пішли на конкляве. По трьох днях вибрано кардинала Оттона Кольонну, що прийняв ім'я Мартина V; він був відомий з правничої науки, любові до миру й покори.

3-й *період Собору* почався вибором Папи Мартина V 11 листопада 1417 р. і тривав аж до останньої 45-ї сесії, 22 квітня 1418 р. Папа був головою на сесіях, і зони були присвячені реформі Церкви.

Київський митрополит на Соборі. В другій половині XIV ст., внаслідок тяжких політичних подій, зв'язки Української Церкви з Апостольським Престолом дуже послабли, але в 1418 р. починається зміцнення тих зв'язків. *Дня 19 лютого 1418р. приїхав до Констанци*

митрополит Григорій Цамблак. У його товаристві було коло 300 осіб: князі, бояри й монахи. На зустріч митрополитові вийшов сам цісар і з почестями впровадив його до міста. На день 25 лютого визначено для нашого митрополита урочисте послухання в Папи Мартин V (1417-1431 рр.). У своїй промові митрополит Цамблак найперше зложив Папі побажання з приводу вступлення на Петрів Престіл і заявив, що на українських землях запанувала радість, коли дійшла вістка про вибір Папи Мартин V, бо настала єдність у Церкві. Цими словами митрополит виразно натякнув на розкол, що був на Заході після повороту папів з Авініону до Риму, й саме цей розкол закінчився вибором Папи Мартин V. В дальшій частині своєї промови митрополит згадав, що, віддавна, бажаючи церковної єдності, він радився з королем Ягайлом (+ 1434 р.) і його братом Витовтом, а вони підтримували його шляхетні наміри. Знайшовши серед українського народу багато прихильників тих унійних змагань, митрополит Цамблак, за згодою вищезгаданих князів, вирішив поїхати на Собор.

Далі вказав наш *митрополит Григорій* і на те, що як *візантійський імператор, так і патріарх*, а з ними багато східних народів, бажають *церковного з'єднання*, як це зрештою виявив перед Собором посол цісаря Мануїла. Вкінці пропонував митрополит, щоб з'єднання завершити на Вселенському Соборі.

Папа Мартин V відповів, що докладе всіх зусиль, щоб довершити святе діло з'єднання. В тій справі Папа вислав листи до Ягайла й Витовта. На жаль, тих великих намірів не вдалося тоді здійснити, бо зимою 1419 р. захворів у Києві митрополит *Цамблак і передчасно помер*. Помер, отже, великий чоловік та апостол з'єднання, що був тоді, як каже король Ягайло в листі до Папи Мартин V, єдиною людиною, що могла довести діло до щасливого кінця. Все ж таки митрополит Цамблак став предтечею першої унійної акції, що її довершив на Вселенському Соборі в Флоренції митрополит Ізидор, пізніший кардинал Святої Римської Церкви.

21 березня 1418 р. було проголошено 7 декретів. Число кардиналів обмежено до 24, були спроби обмежити папську владу, але важливіших питань не рішено. Були заключені конкордати між Апостольським Престолом і Німеччиною, Францією, Іспанією, Італією та Англією.

Собор закінчився 45-ю сесією, 22 квітня 1418 р. Папа Мартин V залишив Констанцу 15 травня того самого року й по довгому перебуванні в Мантуї та Флоренції 28 вересня 1420 р. урочисто приїхав до Риму.

Роблячи підсумки довгої схизми, треба підкреслити, що, незважаючи на численні поділи, вона підтвердила єдність Церкви. Людська установа була б розлетілася в таких важких умовах, а установа Божа перетривала все та ще й знайшла силу для обнови, що саме тоді почалася.

Щодо Констанського Собору, то треба сказати, що в першій своїй частині він не був Вселенським і що декрети проголошені тоді про вищість Собору понад папу, не мають ніякого наукового значення. Хоч Мартин V був від початку Собору, та однак, не заaproбував ніколи всі рішення Собору, але

тільки ті, що були на добро віри й на спасіння душ. Тож заперечив, що Собор має владу безпосередньо від Христа, і що йому підлягає також і папа в справах віри.

Іван Віклеф та Іван Гус

Одним з трьох завдань Собору в Констанці, попри реформу Церкви й відновлення її єдності, було засудження єресей Івана Віклефа й Івана Гуса.

Іван Віклеф народився 1329 р. в Йоркшір (Англія). Визначний студент Оксфордського університету, а опісля - там же й професор теології. Коло 1370 р почав виступати проти володіння Церквою дочасним майном, проти жебручи:-Чинів та й узагалі проти духовенства, їм протиставив своїх одностудентів, духовню і світських, яких названо «вбогими священиками», й вони створили сект. Льюардів, яка скоро поширилася в центральній Англії. Головний його твір - це «*Тріяльогу**. У цій праці він писав *про призначення*, що деякі люди є призначені до слави, а деякі на загибель. Молитви й добрі діла нічого не помагають. Церква це невидима спільнота призначених. Св. Письмо - це єдине джерело віри й основа проповіді та правильник усіх поступків. Кожний вибраний Богом є тим самим і священиком, навіть не одержавши свячень. Головне завдання священика - проповідувати Євангеліє. Папа не є правдивим головою Церкви, але радше антихрист, і ті, що з ним співпрацюють, живуть у грісі. Треба повернутися до апостольської вбогості, й тому князі можуть забрати церковні маєтки. Відкидав тайни: Миропомазання й Оливопомазання. Заперечував перевтілення і реальну присутність Євхаристійного Христа, а визнавав тільки моральну присутність Христа. Заперечував відпусту і безжennість.

Собор у Констанці простудіював 48 тверджень Віклефа й засудив їх у 1415 р., тобто через 30 років після його смерті, бо Віклеф помер у 1384 р. Більше того, Собор постановив викопати його тлінні останки й спалити, що зроблено щойно в 1424 р. Чому з такою жорстокістю поступлено проти нього? Тому що щойно тоді краще зрозуміли значимість цієї людини та її ідей, що поширилися поза Англією, та створили новий осередок єресі в Чехії, де поширював їх Іван Гус. Опісля їх проповідували протестанти в XVI ст.: Св. Письмо - єдине джерело віри, правдива Церква — це невидима спільнота вибраних, папа — це антихрист, заперечення таїн, заперечення реальної присутності Євхаристійного Христа, заперечення відпустів, позбавлення Церкви дочасного майна.

Іван Гус (1370-1415 рр.). Коли в 1382 р. чеська княжна Анна вийшла заміж за молодого короля Рікарда II, започаткувалися часті зв'язки між чехами й англійцями. Багато студентів з Праги студіювало в Оксфорді, й там деякі з них захопилися тезами Віклефа. їх застосував до політичних і соціальних умов Чехії -Іван Гус. Він народився в 1370 р. В ранній молодості помер його батько, але завдяки посвяті матері він здобув глибокі знання і вже в 1398 р. став професором паризького університету, ще перш ніж став священиком. Загальновідомими були його знання, красномовність,

побожність і чесне життя. В 1402 р. став ректором празького університету, сповідником королеви Софії та славним проповідником і патріотом.

В Чехії на той час було велике протистояння між чехами, з одного боку, й німецькими та польськими емігрантами, з другого. Крім цього, була велика соціальна нерівність між паками (церковними й світськими) та слугами. Отже, Іван Гус був спершу оборонцем чехів і реформатором Церкви в значенні національному й соціальному. Але від 1409 р. почав поширювати блуди Івана Віклефа. Його головний твір — це «Де Екклезія» (Про Церкву), в якому писав, що Вселенське Архисрейство є людською установою, і що папські закони настільки важні, наскільки вони згодні зі Св. Письмом, і про те кожний може видавати осуд. Він твердив, що крім видимої Церкви під проводом папи, є невидима спільнота призначених під прямим проводом Христа, а її священники не мають іншого завдання, як читати Св. Письмо. Папа Іван XXIII його екскомунікував і заборонив Гусові правити Сл. Божу.

Як почався Собор у Констанці, Іван Гус звернувся до Собору, щоб з нього зняли наложені кари. Імператор Зигмунд дав Гусові «залізного листа», що екско-муніка з нього знята, але залишається заборона правити Сл. Божу. Три тижні після приїзду Гуса до Констанци, на приказ кардинала Петра з Аліяк і кардинальської комісії, яка займалася тою справою, Івана Гуса ув'язнено в одному монастирі, незважаючи на імператорське запевнення й гарантію. Причиною арешту було те, що Іван Гус правив далі Сл. Божу, мимо заборони. Кардинали рішили виявити себе строгими в справах науки, тим більше, що в той час Іван XXIII покинув Собор. Засуджено ще раз блудні вчення Віклефа й вирішено спалити його тлінні останки. Після шести місяців ув'язнення відбувся процес Івана Гуса. Деякі ідеї він заперечив, доказавши, що вони не є його, в інших важливіших він признався і заявив свою готовність доказати, що вони ґрунтуються на Євангелії. Для Собору, яким провадив кард. Петро з Аліяк, ці ідеї були єретичними, й Івана Гуса засуджено. Перед лицем смерті Іван Гус поведився з подивугідною відвагою й вірою. В своїх листах з тюрми до приятелів прирівнював себе до мучеників перших часів і жертвував своє життя, на його думку, за правду Божу. Якщо б він заперечив свої ідеї, то міг би врятуватися, однак відмовився це зробити. Перед своїми суддями Іван Гус заявляв: «...я не вчив ніякої єресі, жоден чех не є єретиком». 6 липня 1415 р. був засуджений як нерозкаяний єретик і, за тодішнім законом, переданий світській владі для виконання вироку. Ідучи на вогнище відмовляв «Помилуй мене, Боже...». Його смерть викликала великі заворушення в Чехії, бо чехи вважали його своїм оборонцем і жертвою Собору, Римської Церкви й німецького імператора Зигмунта. Ті заворушення мали характер національний і релігійний. 450 чеських вельмож запротестували проти засудження Гуса. Празький архієпископ під час облоги своєї палати врятувався втечею. В 1419 р. почалась *гуситська війна*, імператор Зигмунт вислав проти повстанців великі військові сили, які він називав «хрестоносцями», що знищили вогнем і мечем Чехію. На II Ватиканському Соборі в обороні Гуса став празький архієпископ кардинал Беран, і тепер принаймні частина чехів домагається реабілітації Гуса.

Собор у Базилії (1432-1449 рр.)

Декрет «Фреквенс», розголошений під час Собору в Констанці, коротко перед вибором папи Мартина V, постановив, щоб через 5 років відбутися новий Собор. І Папа Мартин V, хоч боявся самого імені Собору, в 1423 р. скликав Собор до Павії, звідки незабаром треба було перенестися до Сієни, з огляду на пошесть. Але до Сієни приїхало мало Отців Собору, крім цього, на засіданнях були часті суперечки про вищість Собору над папою і про дочасні цінності, тому 6 лютого 1423 р. Мартин V припинив його працю, з огляду на малу кількість Отців і пошесть. Опісля, під натиском володарів і єпископів скликав новий Собор *де Базилії*, а його започаткування поручив кардиналові Юліянові Чезарні. Перед початком Собору 20 лютого 1431 р. Мартин V помер.

Новим Папою став Євген IV (1431-1447 рр.), він підтвердив повноважності кардинала Чезаріні для започаткування Собору в Базилії. XVII Вселенський Собор почався 23 липня 1431 р., хоч на його відкритті не було жодного єпископа. До осені того року так мало було Отців Собору, що 18 грудня 1431 р. Папа Євген IV його розв'язав і на 1433 р. скликав Собор до Болонії, бо тут легше могли доїхати представники Константинополя.

В міжчасі до Базилії приїхала більша кількість Отців, і на першій сесії 4 грудня прочитано буллі Мартина V і Євгена IV про скликання Собору в Базилії. Намічено три завдання: *викорінення єресей, примирення між народами та реформа Церкви*. 23 грудня кард. Чезаріні одержав буллю про розв'язання Собору з Базилії, коли її прочитано на другій сесії 15 лютого 1432 р., то це викликало зелике обурення серед Отців Собору, які заявили, що Собор у Базилії скликаний правильно й законно. У зв'язку з цим тоді там підтверджено декрет Собору з Констанці, що Вселенський Собор має безпосередньо від Христа владу також і над папою. На третій сесії 29 квітня Отці Собору просили Папу, щоб відкликав розпуск Собору і впродовж трьох місяців-сам приїхав до Базилії, або щоб вислав своїх представників з належними повноваженнями.

Євген IV під впливом імператора Зигмунта, князів, кардиналів і вірних 15 грудня 1433 р. відкликав попереднє розпорядження про розв'язання Собору в Базилії, заявляючи, що він поступив законно у своїй праці щодо викорінення єресей, загального примирення й реформи Церкви. Однак заперечив першенство Собору. Все-таки напруження між Собором у Базилії і Папою зростало, зокрема, коли вирінуло питання церковного примирення зі Сходом, і тому Євген IV 18 вересня 1437 р. вирішив перевести Собор *до Феррари* в Італії, а сам тим часом перенісся з небезпечного Риму до безпечнішої Флоренції. Цього указу не послушали 1 кардинал, 10 єпископів і 300 богословів, що залишились у Базилії, і вони

травня 1439 р. проголосили, що:

1. Собор перевищує владу папи;
2. Папа не може законно скликаний Собор припиняти, переносити або розв'язувати без згоди Собору;

3. Хто є проти цього - той єретик.

• У зв'язку з цим вони проголосили Папу Євгена IV єретиком і вибрали нового в особі князя Амедея Сабавдського, який прийняв ім'я Фелікса V і був останнім анти-папою.

Флорентійський Собор 1439 р.

Останню спробу примирення між Римом і Царгородом започатковано напередодні упадку Східної Римської Імперії. Імператор Іван VIII Палеолог (1425-1448 рр.) дуже хотів одержати допомогу Заходу, бо була це остання надія врятувати імперію перед турецькою загрозою. 24 листопада 1437 р. імператор, його брат Дмитро, патріарх Йосиф II (1416-1439 рр.) та 22 інші єпископи сіли на корабель і попливли до Італії та 8 лютого причалили у Венеції й негайно почали переговори з Папою Євгеном IV.

Крім них, були ще: вчений Віссаріон - архієпископ нікейський, Ісидор - митрополит київський. Вони обоє й патріарх Йосиф II були великими подвижниками Флорентійської Унії. Були також представники патріархів: Олександрійського, Антіохійського та Єрусалимського. Разом приблизно 30 владик Східної Церкви із 700 особами почту. Головним противником Флорентійської Унії був Марко - архієпископ ефезький.

Західних єпископів було 150 під проводом кард. Юлія Чезаріні, й багато теологів. Переговори велися цілий рік, спершу в Феррарі, а опісля, від квітня 1439 р., у Флоренції, куди Папа переніс Собор у січні 1439 р., бо в Феррарі вибухла пошесть. Євген IV сам головував на зібраннях. Відкладено на бік другорядні справи, які в минулому мали значний вплив у суперечках між греками й латинниками. Питання розколу прослідковано виключно з точки наукової, бо було переконання, що як тільки дійде до порозуміння в ділянці теологічній, то відразу відродиться єдність християнства і зникне загроза з боку ісламу. Найбільше часу зайняла дискусія про походження Св. Духа з додатком до символу віри «і Сина». Врешті, під впливом архієпископа Віссаріона й митрополита Ісидора, що власноручно написав і виголосив 5 промов під час Собору, східні Отці погодились із західними, що Св. Дух походить від Отця і Сина, немов одного принципу (Прінципію). Вислів латинський «екс Патре Філіокве» та вислів грецький «від Отця через Сина» покриваються, бо в латинському вислові Син є немов «прінці-піюм» субістенції Св. Духа, в грецькому тексті сказано, що Син є причиною цієї субістенції. При відправі Св. Літургії можна вживати прісний або квашений хліб. Визнавалося, що по смерті душі очищуються чистилищними карами, отже, ще перед страшним судом ідуть до неба й оглядають самого Триєдиного Бога. Вкінці признано першенство Апостольського Престолу і Вселенського Архієрея над цілим світом.

Дня 16 липня 1439 р. в катедральному соборі Св. Марії, буллею «Радіють небеса» була проголошена Флорентійська Унія. Ту буллю підписали всі грецькі Отці, за винятком Марка Ефезького. Патріарх Йосиф II помер ще перед проголошенням буллі, поєднаний з Апостольським Престолом. Папа Євген IV. відправив Службу Божу, опісля Віссаріон

прочитав Буллю по-грецькому, а кард. Чезаріні по-латині. Потім грецькі Отці на чолі з імператором поцілували Папу в руку, на знак послуху, а Євген IV іменував двох східних Отців Собору, які найбільше прислужились до заключення Унії, а саме Віссаріона й Ісидора - кардиналами. Щасливе закінчення Ферраро-Флорентійського Собору - це велика заслуга й Папи Євгена IV, що з великою доброзичливістю відносився до східних Отців Собору, а крім цього, великий вклад дали й самі Отці Собору, східні й західні, які щиро бажали примирення. Також імператор Іван VII Палеолог всіма силами сприяв єдності, сподіваючись одержати допомогу від Апостольського Престолу і володарів Заходу, щоб рятувати свою імперію перед інвазією турків.

У зв'язку з Флорентійською Унією виринули надії про примирення і з іншими некаталиками. Наприклад, у Персії та Месопотамії вже від V ст. були несторіяни. і вони від VI-XIII ст. поширилися в Туркестані, Індії, Китаї й мали 20 митрополій та 200 Єпархій. Вживали сирохалдейську Літургію, але в Монголії й Китаї: Літургію перекладено на народну мову.

Внаслідок монофізму в V ст. відділилась від Католицької Церкви більша частина християн Вірменії, однак, у часи Іннокента III вони визнали першенство папи й вели з ним переговори у справі відновлення церковної єдності. Також більшості сирійців були монофізитами, й вони в V ст. створили свою Церкву під проводу едеського єпископа *Якова Барадея* й від нього прийняли назву *Якобіти*. Вони завжди були противниками Грецької Церкви і, навпаки, приязно жили з хрестоносцями. Якобіти, крім Сирії, були в Палестині, Малій Азії, Індії, на острові Кіпр, у Месопотамії і в XIII ст. мали 20 митрополій та 180 єпархій.

Коптійська Церква в Єгипті визнавала монофізм, а від неї була залежна Ефіопська Церква.

Монотелети - сирійці жили довкола монастиря Св. Марона над рікою Оронтом у Сирії. Внаслідок наїзду арабів, що знищили монастир Св. Марона, *мароніти* перенеслися в X ст. в Ліван, а потім розсіялися по Сирії, Палестині, Кіпрі та Єгипті. Багато з тих християн-некаталиків були відділені радше зовнішньо, ніж внутрішньо, тобто цілими століттями не мали зв'язків з Апостольським Престолом, або вживали деякі сумнівні чи помилкові вислови, щоб виявити свою віру. Тому крім буллі «Летентур челі», якою проголошено унію з греками, були також інші буллі й декрети, якими проголошувалась єдність з: *вірменами, якобітами, сирійцями, халдейцями й маронітами*.

На жаль, Флорентійська унія не мала тривких наслідків на Сході. Після повернення грецьких владик з Флоренції до Царгороду вони застали ворожу атмосферу, натомість Марка Ефезького вітали як національного героя. Було чути навіть голоси, що воліють підлягати радше туркам, ніж папі, бо турки не будуть вмішуватися в їхні церковні справи.

В таких умовах імператор Іван VIII не мав відваги проголошувати унію й помер у 1448 р. Спадкоємцем став його брат Константин XI. Він під впливом київського митрополита й кардинала Ісидора, якого вислав до

Царгороду Папа Микола V, 12 грудня 1452 р. проголосив унію в соборі Св. Софії.

Упадок Царгороду

В перші дні лютого 1451 р. помер султан Мурад II, що стільки страху завдав Європі. Його наступник Магомет II (1451-1481 рр.), що мав тоді 20 років, був ще страшнішим, а його головною думкою було здобути Царгород. Імператор Константин XI (1448-1453 рр.), що мав закінчити династію Палеологів, славну чергу імператорів Східної Римської Імперії, був добрим адміністратором і славним полководцем, але Захід залишався глухим до його розпачливих закликів, і тільки Венеція та Генуя прислали трохи моряків, а інші — взагалі нічого, залишившись байдужими. На початку квітня 1453 р. почалася справжня облога Константинополя. Облягало 150.000 турків, а місто обороняло 5.000 вояків. Останні дні Візантії були гідні її минулої величі. 29 травня 1453 р., коли турецькі гармати вже зробили пролом у мурі, в соборі Св. Софії відправлялась остання християнська Св. Літургія. До Св. Причастя приступив імператор і рештки його війська. Це була остання Св. Літургія під величавим куполом Св. Софії й останнє Св. Причастя останнього базилєва.

Наступ почався вдосвіта 29 травня. Дві перші атаки відбито. Битва тривала 20 годин, врешті туркам вдалося вдертися до середини міста. Тоді, коли вже все пропало, імператор Константин XI дав ще раз доказ величі. Скинув зі себе імператорські відзнаки, за винятком взуття, і, як звичайний вояк, кинувся у вир найзавзятішої битви, там його й знайдено на другий день мертвого серед купи трупів. Грабування міста тривало три дні, християн, що схоронилися у Св. Софії, повбивано, 50.000 мешканців продано в невольники, понищено мистецькі й наукові архитвори: статуї, рідкісні колумни, релігійні прикраси, манускрипти. Кажуть, що Магомет II в'їхав на коні до собору Св. Софії. Як ворог входив до святині, то ще не закінчено роздавати Св. Причастя. І оповідає легенда, що священик в ризах, який причащав людей, зник за колумною разом з чашою, і східні християни вірять, що прийде хвилина, коли собор Св. Софії буде їм повернений. І тоді наступить продовження Св. Літургії, що її перервали турки.

Цісарство впало не внаслідок внутрішньої слабості, але під ударами з-зовні. В 1204 р. воно одержало удар в плечі з рук хрестоносців. Без того візантійці, мабуть, зуміли б спинити наступ турків і передали б нащадкам скарби класичного та християнського мистецтва й знання.

Упадок Царгороду викликав у християнському світі велике потрясіння. Наочний свідок київський митрополит і кардинал Ісидор, що чудом врятувався із зайнятого турками Царгороду, вернувшись до Риму, оповідав страшні речі. Його пророкування майбутності християнського світу були дуже чорні; турків уже ніщо не спинить, і вони будуть продовжувати свій наступ на Захід і незабаром можуть з'явитися в Італії. Християнство, що через занедбання дозволило туркам знищити свою

захисницю й виховницю - Візантію, збагнуло рівень трагедії, але дуже пізно, і ця невдячність поставила його в страшну небезпеку.

Здобуття Царгороду в 1453 р. відкрило туркам шлях на Захід. Впродовж двох століть іслам натискав на південну й середню Європу. Магомет розтягнув своє володіння на більшу частину Балкан, зайняв Егейські та Йонські острови, Крим, зробив наїзд на Угорщину. Селім I в 1517 р. здобув Єгипет, а тим самим став паном Палестини й Арабії. І тоді, як володар Мекки та Єрусалиму міг прийняти титул каліфа - найвищого настоятеля всіх мусульман у світі. Найбільші територіяльні досягнення здобула Отоманська імперія за володіння Сулеймана I (1520-1566 рр.). В 1522 р. він прогнав лицарів - шпитальників з острова Родос, здобув майже цілу Угорщину. В 1528 р. заволодів узбережжям Червоного моря, і це відкрило йому шлях до Індії. Опісля три рази турки нападали на Австрію (1526, 1529, 1532 рр.) і тими походами підсилили протестанських князів, бо католицькі Габсбурги були зайняті війною з турками. В 1541 р. зайняли Будапешт. Папи, починаючи від Миколи V, закликали християн до святої війни. Так само робили Каліст III (1455-1458 рр.) і Пій II (1458-1464 р.). В 1455 р., коли турки облягали Білгород, то славний францісканин Св. Іван Капістрано з папським легатом при боці команданта Івана Гуніяді підтримував вояків, так що турки мусили припинити облогу в 1456 р. Смерть мадярського героя і Св. Івана Капістрано завершила війну на Балканах. Тільки в Албанії невтомний Скандерберг продовжував завдавати туркам важких поразок, так що, коли він помер в 1468 р., то султан немовби сказав: «Християнство втратило одну шаблю». Що ж могли зробити папи серед загальної байдужості народів Заходу. Положення було страшне, а однак, серед народів була незрозуміла байдужість.

Візантійська Церква пережила упадок імперії. Магомет II після трьох днів страшного грабунку Константинополя виявив себе толерантним до християн, не накидав християнам своєї віри, звичаїв, мови чи законів. Задовольнився поголовним податком, а за це дозволив їм практикувати їхню релігію і жити згідно з власними законами так, як було перед тим. Шукав порозуміння з грецьким духовенством, передусім з тими, що були ворожі унії з Римом. Один з них Юрій *Схоляріос*, вибраний патріархом під іменем Геннадій, 1 червня 1454 р. прийняв з рук султана золотий жезл як символ влади, як колись від імператора. Це був перший наслідок упадку Царгороду для *Візантійської Церкви, тобто її підкорення туркам*. Турки так поступали й з іншими підкореними народами. Патріарх був релігійним головою спільноти християн і від імені султана її суддею. Він і його священики не платили податків. За катедральну церкву служила йому церква Св. Апостолів, а від 1603 р. церква Св. Юрія в Фанар. В дійсності Церква була цілковито залежна від султана, бо церковні уряди одержували ті кандидати, які давали щедріші дари, й незабаром завівся звичай купувати високі церковні, навіть патріарші, достоїнства.

Церква на Сході під турецьким ярмом

Після упадку в 1453 р. Східної Римської Імперії наступило:

- підкорення *Грецької Церкви владі турків*;

- *постання національних Церков серед тих народів, які прийняли віру від Греків або юридична були від них залежні.*

Щодо підкорення християн турецькій владі, то Магомет II зробив з усіх християн окрему спільноту, до якої належали греки, араби, серби й албанці. Головою тої спільноти був урядове призначений царгородський патріярх, який мав безпосередній доступ до султана. Мимо того, становище патріярха було непевне. За 500 років турецького панування було 159 патріярхів. З них тільки 21 помер природною смертю в часі виконання свого уряду, 6 убито, 27 мусили зректися патріяршого уряду, а 105 усунено. Султани могли кожної хвилини усунути патріярха й кожного іншого єпископа, що попав до них у неласку. Небагато мали щастя сповняти свої обов'язки в спокою. Деякі після вигнання знову урядували, і так повторялося часом навіть 5 разів. Живучи в таких умовах, християни дуже страждали, не будували нових церков, на церквах не можна було ставити хрестів, не можна було дзвонити й виховувати нових священиків, а здобуття вищої освіти було немислимим. Підкуп став підпорою турецьких урядів. Це все мало негативний вплив на духовенство, оскільки потрібно було купувати кожний духовний уряд, а на це потрібно було зібрати гроші від своїх вірних.

Найгіршим нещастям було приведення невольників для султана. Що 5 років турки робили перегляд християнських юнаків від 8 до 15 року життя. Вибирали найсильніших і найздібніших хлопців і переписували на іслам та робили з них султанських невольників. Більшість з них належала до окремого військового відділу т.зв. *яничарів*. На жаль, вони ставали завзятими, фанатичними мусульманами й були головним знаряддям у переслідуванні християн. Постійна втрата найвартісніших одиниць від 1450 до 1685 р. стала причиною застою на християнському Сході. Як тільки це скінчилося, то положення християн поліпшилось. Мимо таких упокорюючих умов, християни їздили здобувати освіту до Італії або шукали її в нечисленних вчених монахів, які серед великих труднощів і небезпек старалися ширити науку. Очевидно, султан слідкував, щоб між православною й католицькою Церквами не дійшло до унії, бо бачив у ній небезпеку для своєї влади.

Щодо постання національних Церков, то народи, котрі були проти візантійського патріярха, хотіли встановити свої національні Церкви. У своїх домаганнях вони твердили, що: 1 - політичні столиці держав повинні бути й релігійними столицями народів; 2 — кожний народ повинен мати в себе найвищу церковну владу. Подібно поступали колись царгородські патріярхи у своїй боротьбі з Апостольським Престолом.

Першими були *москалі*. Після перемоги над татарами в 1480 р. вони почали могутнішати, супроводжені переконанням про особливе покликання Москви, що вона стане третім і остаточним Римом. І в 1589 р. царгородський

патріярх Єремія II погодився на окремого патріярха в Москві. Московський князь Іван III оженився з дочкою Томи Палеолога й тому він та його наслідники приписували собі спадщину візантійської імперії, бажаючи бути опікунами всього православ'я з новим осідком у Москві, як перед тим були ними грецькі імператори.

В 1850р, постала національна Церква в Греції, у 1870р. - в Болгарії, у 1879р. - в Сербії, а в 1885 р. - в Румунії, незважаючи на опір царгородського патріярха. Це сталося по звільненні балканських народів з-під влади турків. Ті Церкви поділялися на три частини: грецько-православна, мелхітсько-православна і слов'янсько-православна. Перша частина об'єднувала царгородський патріярхат, Грецьку Церкву й архієпископат Кіпру. До другої частини належали: Антіохійський патріярхат з осідком в Дамаску, Олександрійський і Єрусалимський патріярхати та архієпископат гори Синай. Третя частина охоплювала передусім слов'ян.

П'ЯТИЙ РОЗДІЛ. ПЕРІОД РЕФОРМ І РЕФОРМАЦІЙ

Протестантська реформація

Протестантська реформа мала свої глибокі корені й була найдовшим і найбільшим нещастям Церкви на Заході. З одного боку - занепад папської влади, занепад моралі й надмірна турбота про дочасні блага, а з другого - антикатолицькі виступи в XIV-XV ст., зокрема Івана Віклефа в Англії та Івана Гуса в Чехії, підготували шлях протестантській реформі в XVI ст. Перенесення Апостольського Престолу до Франції, поборювання папської влади (напр. - Вільгельм Окгам), велика схизма на Заході, протистояння Собору й Папи - все це дуже ослаблювало Церкву й кидало серед вірних зерна поділу та бунту. Крім цього, у самій Церкві були деякі недостойні церковні діячі.

Під кінець XV ст. в Німеччині під політичним оглядом панував дух незалежності й анархії. Імператор був першим князем, але не мав найвищої влади в цілій імперії. Було багато князівств, менш або більш незалежних, сильніший ущемляв слабшого, згідно з приповідкою «Махт, махт Рехт» - (сила творить право). В першій половині XVI ст., протягом 20 років селяни 5 разів бунтувались проти своїх панів, приготівляючи політично-соціальну революцію. Початки анти-католицького бунту були вже й перед виступом Лютера. Наприклад, на конгресі у Вормсі в 1521 р. висунуто багато оскаржень німецького народу проти Римської Курії й духовенства з домаганням чим скорішої реформи. В інтелектуальному житті перемагав гуманізм, промотором якого був Еразм. Гуманісти покликалися передусім на Св. Письмо й Отців, а традиції і встановлення Церкви (чини, культ, моці, паломництва) критикували. Під національним оглядом було помітне вивищення Німеччини, а, водночас, недовір'я та нехоть до Апостольського Престолу. Отже, ще перед Лютером, були зерна

невдоволення й бунту серед німецького народу, а Лютер лише зібрав їх воєдино.

В житті Мартина Лютера (1483-1546 рр.) можна відмітити 4 періоди:

- молодечий (від народження до паломництва в Рим (1483-1511 рр.);
- підготовка внутрішньої релігійної реформи (1511-1517 рр.);
- розрив з Католицькою Церквою й реформа в Німеччині (1517-1525 рр.);
- політична лютеранська реформа під владою князів (1525-1555 рр.).

Перший період. Лютер народився 10 листопада 1483 р. в Айслебені у Саксонії як 8-ий син. Батько гірник був суворим і жорстоким, нераз карав хлопця, мати також. І тому своє дитинство перебув Лютер серед страху й забобонів. Коли він мав шість років, то родичі послали його до школи в Мансфільд. У 1496 р. батько послав сина до Магдебургу на даліші студії, бо хлопець виявляв непересічні здібності. Через два роки він був вже в Айзенах, вивчаючи там латинську мову. На свій прожиток заробляв співаючи по вулицях і просячи «хліба, Христа ради». В 1501 р. вступив в університет в Ерфурті. Мав тоді 18 років і по 4 роках студій здобув титул магістра філософії.

Лютер мав меланхолійну вдачу, схильний до смутку та стривоженої совісті. Часто думав, як би то спасти свою душу, й тоді попадав у розпуку. 2 липня 1505 р. під час повернення з Мансфільда до Ерфурта застала його по дорозі страшна буря. Переляканий громами й блискавками, згідно із звичаєм звернувся до Св. Анни з проханням-обітницею, що, якщо врятується, стане монахом. Хоч обіт зроблений під впливом страху його не зобов'язував, та однак Мартин Лютер 17 липня 1505 р. вступив до монастиря єремітів Св. Августина в Ерфурті, а в 1507 р. став священником. Богословію студіював в університеті у Віттембергу, а в 1509 р. став коментатором «Сумме сентенцій» Петра Льомбарді в монастирській школі в Ерфурті. Восени 1510 р. співбрати вислали його до Риму боронити їхні строгі правила перед курією. В Римі пробув він 4 тижні, відвідав базиліки, катакомби, ходив на колінах «Св. Сходами», позискував відпусти, почитав святі мощі. Хотів зробити загальну сповідь, але не знайшов відповідного сповідника.

Другий період. При кінці 1511 р. Лютер поселився у своєму монастирі у Віттембергу, і це місто було центром його діяльності аж до смерті. В 1512р. став він доктором богословія, а незабаром професором Св. Письма на університеті у Віттембергу. Пояснював Псалми й Послання Св. Ап. Павла до римлян, до галатів, до євреїв і до Тита. Його виклади були цікаві, й слухачі радо його слухали. В науці про благодать обмежував незалежну волю, твердячи, що людина не може вибирати між добром і злом, але неодмінно хоче й робить зло, і що одержання ласки залежить від Божого призначення.

Щоб зрозуміти його та його науку, потрібно пізнати його душу. Вступивши де монастиря, він думав, що знайде певність спасіння власної душі. Як приходила найменша спокуса, то він вважав себе пропавшим. Ніяка молитва, ніяка покута і навіть щоденна сповідь не звільнювали його від страху перед пеклом. «Я робив покути, — казав він, - але розпука мене не покидала». Перепоною на його шлях} до спокою й любові було поняття про Бога, якого він уявляв собі суворию і гнівним суддею. На його думку грішна людина не може стати праведною.

В *третьому періоді* Лютер відверто виступає зі своєю реформою в бунті проти Апостольського Престолу. Нагодою для його виступу було проголошення відпустім у зв'язку з будовою базиліки Св. Петра в Римі. Проповідником відпустів у Німеччині був домініканець Тетцель, пересічний теолог, але добрий проповідник. Він проголошував, що пожертвою на базиліку Св. Петра, без досконалого жалю й бе: благодаті можна *прямо й непомильно* звільнити душі з чистилища. І тоді серед народу постав вислів, що «Собальд дас гельд ім Кастен клінгт, ді Сееле авс де Фегфюер спрінгт» (як тільки задзвонять гроші в скриньці, душа вискакує з чи: тилища). Такого роду перебільшення дало нагоду Лютерові явно виявити сво: науку. 31 жовтня 1517 р. Лютер причепив на дверях церкви у *Віттембе*: папір з 95 своїми тезами, в яких він заперечував перебільшені твердження Тетцеля щодо відпустів, а одночасно виступав проти католицької науки ще; духовного скарбу Церкви, щодо успішності відпустів і щодо заслуг за померлих. Також без пошани почав говорити про авторитет папи. Причіпляючи на дверях церкви свої тези, Лютер, згідно з тодішніми академічними звичаями, був готовий прилюдно їх боронити, але ніхто не зголошувався. Тим часом ці тези було надруковано й розіслано по цілій Німеччині. Це викликало дуже широкий відгомін серед народу, що поділився на прихильників і противників.

У жовтні 1518 р. папський легат кард. Тома де Віо з газети *Гаєтанус*, будучи в Німеччині на Соймі в Авсбурзі, старався, щоб Лютер відкликав свої хибні вчення, але безуспішно. В кінці листопада 1518 р. Лютер звернувся до Вселенського Собору, щоб той визначив правдиву науку, але й тоді він ще не хотів розриву, а в березні 1519 р. писав до Папи Льва X, що ніколи не хотів, і тепер не хоче атакувати Римську Церкву й Папу. Однак, поволі коло Лютера почали гуртуватись особи, що були готові використати його для своїх цілей, до них належав і Ульріхт *Гуттен*, представник німецького націоналізму й неприхильності до Риму. Рим не спішився із засудом і впродовж трьох років старався знайти мирну розв'язку, тим більше, що, щоб вжити силу проти Лютера, потрібно було звертатися до князя Фридриха Саксонського, у володіннях якого жив Лютер, а князь був його прихильником. Врешті 15 червня 1520 р. *Папа Лев X* буллею *«Ексурдже Долане»* (Встань Господи) засудив 41 помилку Лютера. 10 грудня 1520 р. Лютер спалив цю буллу власними руками в присутності професорів і студентів Віттенберзького університету й за те місяць пізніше був виклятий. Того самого року він видав три праці по-латині й по-німецьки:

До християнської шляхти німецької нації;
Про вавилонську неволю Церкви;
Про свободу християнина.

В 1521 р. новий імператор Карл V викликав Лютера на Сойм у *Вормс*, і Лютер прийшов, одержавши перед тим імператорську гарантію, хоч побоювався, щоб не сталося з ним так, як з Іваном Гусом. На соймі Іван фон Екке три рази схиляв Лютера, щоб той відкликав свої помилкові твердження, але він не хотів. Тоді імператор Вормським едиктом з 26 травня 1521 р. засудив його на вигнання, але князь Фридрих Саксонський дав йому приміщення у Вартбургу (Тюрингії), де Лютер почав перекладати Св. Письмо. Число прихильників Лютера зростало, серед них були: Карльштадт і Амсдорф, священики — професори Віттемберзького університету, Інґ і Янг — настоятелі Августинців, двоє домініканів і деякі з інших чинів. Серед світських були Цвінглі, Гуттен, а зокрема *Мелянхтон* (1497-1560 рр.), професор грецької мови на університеті у Віттемберзі, вірний приятель Лютера й відданий співробітник, що допоміг Лютерові систематично викласти його науку.

По смерті Льва X Папою став Адріян VI (голандець). 1 березня 1522 р. Лютер покинув своє укриття у Вартбурзі. В той час Німеччина переживала політично-соціальний нелад і заворушення. Народ вважав Лютера пророком нових часів і передвісником зреформованого християнського життя. Тоді він ще не думав творити власної Церкви, бо сподівався, що з цілої Німеччини можна буде створити одне незалежне суспільство, що під проводом Св. Духа буде керуватися засадами про оправдання через чисту віру й вільно пояснювати Св. Письмо, незалежно від учительського уряду Церкви. Спочатку він думав поширити свою реформацію на всю Німеччину, але коли побачив, що це неможливо через спротив католиків, то, щоб оборонити й захистити своє діло, звернувся до *князів, як опікунів* реформованої релігії і найвищих її настоятелів. Через те почала занепадати й свобода, за яку він боровся.

Нагодою для втручання князів у провід реформованої релігії й Церкви була *селянська війна* (1524-1525 рр.), що майже цілком знищила Саксонію, Тюрингію і Франконію. Селяни боролися проти панів світських і церковних. Хотіли рівності й свободи в соціальному й церковному житті, знесення десятин і привілеїв шляхти, знесення церковної ієрархії, що мала також і дочасну владу, домагалися свободи проповіді й спільного священства. Проти селян князі створили союз і розгромили їх 15 травня 1525 р., причому на полі бою згинувло 50.000 осіб. Лютер став на боці князів, бо боявся, що як переможуть селяни, то встановлять комуністичний лад зі шкодою для його власного авторитету, а тому закликав князів, щоби немилосердно придусили повстання селян. Від того часу почалося постійне втручання князів до організаційних справ реформованої Церкви. Багато німецьких князів радо приймали вчення Лютера, сподіваючись економічного й політичного зросту внаслідок конфіскації церковних багатств. І Лютер, що завзято боровся проти найвищого авторитету Апостольського Престолу, підкорив свою вільну

реформацію князям, з яких деякі були негідними — явними грішниками. І тому вже від 1525 р. Лютер почав тратити пошану серед німців. Перед тим вони бачили в ньому пророка посланого Богом, щоб визволити Церкву з вавилонської неволі й провести християнську реформу, а в 1525 р., коли довідалися, що він одружився з монахиною Катериною Бора й оселився з нею в монастирі у Віттем-берзі, то плакали над його моральним падінням.

В четвертому періоді життя Лютера настало остаточне підкорення реформації абсолютній владі князів. Цей період тривав аж до заключення релігійного миру між католиками та протестантами в *Авгсбургу в 1555 р.* В той період виникли лютеранські національні Церкви на чолі зі світською владою, згідно із засадою «Курс регіо, ілліус ет релігіо» (чиє королівство, того й релігія) Вже в 1525 р. князі Іван Саксонський та Альберт Бранденбургський почали організацію лютеранської реформи у своїх князівствах. Князь вирішував, яку релігію мають практикувати його піддані, а яка заборонена. Він вважав себе адміністратором християнської спільноти та її майна, іменував проповідників, виганяв прихильників інших релігій, карав противників Церкви у своїй державі

В 1531 р. князі послідовники Лютера заключили збройний союз проти імператора Карла V й німецьких католицьких князів і звернулися з проханням про допомогу до чужинців, зокрема до французького короля Франціска I. В то; спосіб вони збільшили свою політичну силу й незалежність у релігійних справах Вони вважали Лютера, який *в 1529 р. написав малий і великий Катихизм*-пояснювачем нової віри. В 1530 р. учень Лютера *Меляхтон зредагував т.зв. Авгсбурзьке Визнання*, яке запропонував сеймові в Авгсбурзі й виклав проте: тантську науку в 21 артикулі. Лютер їх апробував, а князі ввели у своїх державах і німецький протестантизм був установлений. Його прихильники від бунту проти Церкви переходять до бунту проти імператора. Де були сильні князі, там рішучіше вводився протестантизм зі шкодою для католицизму.

Організація зреформованого суспільства як державної Церкви, мала забезпечення з-зовні, але це не оберігало її від внутрішнього розкладу, до якого призводили дві основні засади протестантизму: *оправдання через саму віру й вільне трактування Св. Письма.* Якщо для оправдання достатньо самої віри, то виконання добрих справ не має значення. «Якщо хтось дуже грішить, - вчив Лютер, - то достатньо, щоб ще сильніше вірив і тим актом віри одержить прощення гріхів». Так писав Лютер до Меляхтона 1 серпня 1521 р.

Якщо б прийняти вільне трактування Св. Письма незалежно від найвищого учительського уряду Церкви, тоді кожний може створити собі таку віру, яка йому подобається і приймати або відкидати деякі науки та святі книги, а це не дозволяє опрацювати одну богословську науку для всіх християн. У 1525-1529 рр. сам Лютер признавав, що вже є стільки сект і віровизнань, скільки є голів. Його реформація не принесла релігійного миру Німеччині, навіть в тих князівствах, де вона перемогла, а навпаки викликала ще більше замішання, коли виринули ще анабаптисти. Лютер,

знищивши всяку ієрархічну владу, не міг покликатися й на свою. Зрештою, старіючи він займався більше дочасними справами й був розчарованою людиною. *Помер 18 лютого 1546 р. в Айслебені, а поховано його в церкві Віттенберзького замку.*

По смерті Лютера, князі-протестанти були об'єднані політичними амбіціями й почали громадянську війну з імператором Карлом V. В 1555 р. вони примусили імператора Фердинанда I (наслідника Карла) заключити мир в Авгсбурзі. Цей мир вводив релігійний поділ у Німеччині на два християнські віровизнання: католицьке й лютеранське, яке тоді називали авгсбурзьке. Всі інші віровизнання були виключені трактатом, а мир ґрунтувався на засаді «*кюяс регіо ілліюс ет релігіо*».

Католицька Церква зазнала великих втрат. На 20.000.000 вірних 14.000.000 перейшло на протестантизм. Крім північної Німеччини та Східної Пруссії, протестантськими стали Тевтонські Лицарі, Литва, Фінляндія, Швеція, Норвегія й Данія. Від першого раптового протестантизму Католицька Церква слабо боронилася, і тому протестанти легко поширювали свої впливи. Правда вже в 1521 р. англійський король Генрих VIII написав книжку проти Лютера про 7 Св. Тайн, і за це Папа Лев X дав йому титул «Дефенсор фідей» (оборонець віри), а в 1525 р. також написав працю проти Лютера англійський єпископ Іван Фішер, потім писали й інші. Від половини XVI ст. під впливом єзуїтів, зокрема Св. Петра Канізія, почалася католицька реформа Німеччини, й була відновлена в Римі німецька колегія «Германікум». На початку XVII ст. зміцнилися позиції католиків внаслідок їх політичної та релігійної діяльності. Католики знову почали переважати в Баварії, Ренанії, Вестфалії й Австрії. В 1609 р. 12 католицьких князів заключили союз для оборони католицької релігії.

В 1618 р. з релігійних причин почалася *«тридцятилітня війна»* і переросла в міжнародний політичний конфлікт, коли приєдналися до неї французький прем'єр - кардинал Рішельє і шведський король Густав Адольф, щоб підтримати протестантів проти династії Габсбургів. *Мир заключено в Мюнстері в 1648 р.* після великого знищення Німеччини. Мировий трактат встановив політичне ослаблення і релігійний поділ у Німеччині. Франція зберегла Альзацію й Лотарингію. Швейцарська конфедерація і Голандська республіка відділилися від імперії і від усякого впливу габсбурзької династії, а Німеччина була поділена на князівства, незалежні й політичне не об'єднані.

Лютеранська наука. Найбільше уваги Лютер присвятив *спасінню, Церкві й вірі*. Згідно з католицькою наукою для оправдання й спасіння потрібна співпраця людської волі (в дорослих) з Божою благодаттю. «Бог сотворив тебе без тебе, але не спасе тебе без тебе,» - каже Св. Августин. В Церкві діє встановлена Богом ієрархія на чолі із Вселенським Архиєреєм, що має владу пасти, урядувати й провадити спільноту вірних. Щодо акту віри, то в згоді на об'явлену правду є включений і розум. Натомість Лютер всю успішність оправдання й спасіння приписував виключно ласці, без участі

людської волі. В Церкві не признавав найвищої влади Вселенського Архiereя над спільнотою вірних, а в акті віри не лишав місця для розуму.

1. Говорячи про *оправдання*, Лютер учив, що людина не може нічого зробити для власного спасіння, а все робить Бог, бо первородний гріх так зіпсував людську природу, що вона може зробити тільки гріх. На його думку *самостійна воля не існує*, і під моральним оглядом нею керує або Бог, або сатана. Якже людина спасається? Вірою в Христа, бо Христос сповнив за нас закон і надолужив за всі наші гріхи. Вірою, що її пробуджує в душі християнина Бог без жодної його співпраці, заслуги Христа прикладаються до душі, й дається їй Божа благодать. Це не є догматична віра, але *безмежне довір'я до Христа*. Але тою благодаттю людина не оправдується внутрішньо, тільки *зовнішньо*, тобто її гріхи немов прикриті, однак всередині вона залишається грішною. *Добрі справи* не обов'язкові для спасіння. А Св. Письмо каже, що «Віра без діла — мертва». Добрі діла неможливі - вчив Лютер, бо людина внутрішньо залишилася грішною, а через первородний гріх втратила незалежну волю, так що не може виконувати добрих справ. Хто уповає на власні діла, той зменшує довір'я до заслуг Христа, а оправдання можна втратити через гріх недовір'я до заслуг Христа.

Те вчення Лютера противиться католицькій науці, яка каже, що оправдання -спасіння вимагає співпраці Божої ласки й людської волі. І тому Католицька Церква поручає християнам не тільки віру в науку й справи Христа, але така каже втілювати їх в життя і наслідувати Його діла. Згідно з католицькою наукою. *Бог діє всередині* людини і з людиною, а в лютеран - діє *з-зовні* людини й без людини. З того вчення про оправдання самою вірою походять й інші помилка Лютера: заперечення чистилища, відпустів, почитання святих, бо оправдані вірою в Христа не потребують вже жодного очищення, і не можуть допомогти їм відпустити Також зайве почитання святих, бо самодостатнє посередництво самого Христа. Є тільки дві Св. Тайни: Хрещення та Євхаристія, але вони не уділяють ласки тільки є знаками ласки й оправдання. В Євхаристії Лютер заперечував пере втілення, хоч допускав реальну дійсну присутність Христа в Євхаристії в хвилини Св. Причастя. Заперечував вартість жертви Сл. Божої, бо є тільки одна кривава жертва, яку приніс Христос на Голгофі. Сповідь поручав тому, що вона приносить злегшу душі.

2. В науці *про Церкву* Лютер відкинув ієрархію й найвищий учительський ряд Вселенського Архiereя, навчаючи про спільноту вірних і про спільне священтво. Католицька Церква вчить, що джерелом об'явлення є Св. Письмо й Передання, натомість Лютер твердив, що ним є тільки Св. Письмо, й кожний християнин може вільно його пояснювати.

3. Щодо *віри*, то католицька наука каже, що є співпраця між вірою й розумом та між ласкою й природою, бо ласка суппонує природу, а віра суппонує розум. Лютер учив, що віра є *ірраціональною*, і що Богові потрібно дати сліпу віру, що розум веде до гордості й противиться вірі.

Ульріх Цвінглі (1484-1531 рр.). Тоді коли Лютер поширював свою науку з Німеччини, в німецькомовній Швейцарії реформатором став

швейцарський в'язник Ульріх Цвінглі, що студіював у Берні та в Базилі, а згодом став ларохом в Айнзідельн. Він обмежував культ тільки до співів та молитов і заперечував дійсну присутність Христа в Пресвятій Євхаристії і в тому був предтечею Кальвіна. Його ідеї скоро поширились у Швейцарі, крім сімох кантонів, що залишилися католицькими. Між ними й «реформованими» в 1531 р. почалася *війна*, і в битві біля *Kappel* (близько Цюріха) реформовані зазнали поразки, згинув там і сам Цвінглі та його 24 проповідники, а Швейцарія залишилася поділена на католицькі й протестантські кантони.

Іван Кальвін (1509-1564 рр.)

Наука Лютера потрясла Європу, й на початку XVI ст. багато християн застановлялося над тим, чи нові ідеї, які пропаговано у Віттемберзі не могли б дати відповіді на тодішні питання. Так було в Франції й у Швейцарії. І як Віттемберг в Німеччині, так Женева в Швейцарії поширювала антикатолицьку реформацію в Західній Європі під впливом Івана Кальвіна.

Женева вже від 400 р. була єпископством. У 1154 р. женевський єпископ став князем Священної Римської Імперії, і від того часу мав у своїх руках дочасну й духовну владу. Але сабавдські графи старалися, щоб женевські єпископи походили з їхнього роду, бо хотіли підкорити собі Женеву. Через те в XII ст. дійшло до гострої боротьби між сабавдськими графами й женевськими єпископами з одного боку, й мешканцями Женеви з другого. Женевці, щоб зберегти свободу уклали союз з Берном і Фрібургом і в 1531 р. перемогли. Але Берн допомагав Женеві не тільки, щоб допомогти вибороти свободу, але також, щоб женевці прийняли протестантську реформу Цвінглі. В 1532 р. женевський єпископ повинен був перенестись до Ансі, а в 1535 р. прийшов до Женеви Вільгельм *Форель* (реформатор), в 1536 р. женевці відреклися від католицької віри й запросили до себе Івана Кальвіна.

Кальвін народився в 1509 р. в Нойоні (Франція). Від 1523 р. студіював гуманітарні науки в університеті в Парижі, а потім право в університеті в Орлеані й Буржі. В 1531 р. вернувся до Парижа й тоді, мабуть, вивчив твори Лютера, перекладені на французьку мову. В 1533 р. ректор університету, підозрюючи його в ересі, усунув його з університету разом з його приятелем Миколою Копом. Від 1536 до 1538 рр. жив у Женеві, потім його прогнали, а в 1541 р. він вернувся і жив у Женеві аж до смерті в 1564 р.

Його наука викладена в основному в його творі «Християнська інституція», що спочатку вийшов по-латині, а в 1541 р. по-французьки. Головною точкою його науки було *призначення*. «Бог, - писав Кальвін, - призначив одних людей для життя вічного, а інших на вічну загибель». Хоч людина спасається самою вірою, та однак добрі діла є об'єктивними знаками призначення, і їх потрібно виконувати з любові й вдячності до Бога. На думку Кальвіна, всі люди перед народженням Христа, за винятком ізраїльського народу, і всі люди після народження Христа, що не чули про нього, а також і

ті, що чули, але не пішли за протестантською наукою, є осуджені навіки. В культурі зберіг він тільки проповідь, молитву й спів псалмів, а Вечірню віправляли 4 рази на рік. Дійсної присутності Христа в Пресвятій Євхаристії він не признавав.

Кальвін поступово з професора й проповідника став диктатором Женеви, яку назвав «*Місто - Церква*» і для її управління встановив: *пастирів, учителів, старших і дияконів*. Пастирі мали проповідувати й уділяти тайни та дбати про церковну дисципліну, спочатку було їх 5, а потім 20. Вчителі мали виховувати молодь. Старших було 12 і вони мали стежити, щоб мешканці Женеви провадили бездоганне життя. Вони разом з пастирями творили т.зв. *Консисторію* (трибунал) що збирався раз на тиждень і розглядав усі злочини прилюдні чи приватні, вчинені в Женеві, та видавав засуди. Диякони вели харитативну діяльність В той спосіб Кальвін впровадив у Женеві дуже суворе життя. Були заборонені театри, танці, гарний одяг, напої по корчмах, бенкети. Каралися смертю прокльони, чужоложства, ересі й зневага релігії. В часи Кальвіна (1542-1564 рр.) видано в Женеві 58 засудів смерті й 76 засудів на вигнання, а мешканців було біля 13.000. Для поширення своєї науки Кальвін заснував у Женеві Академію що мала 1500 студентів і була справжнім університетом, з якого ще за життя Кальвіна вийшло 120 пасторів, і їх посиляли до Франції. В 1561 р. у Франції було вже 2150 кальвіністських общин. Вони потім поширилися в Голандії, Шкотії, Англії, Америці, Польщі й Мадярщині.

Англiканiзм

Розрив Англії з Католицькою Церквою дуже допоміг перемозі протестантизм в північній Європі і допоміг поширити його поза Європу. В середині XVI ст. Англія й Голандія були вже великими колоніальними потугами, й при їх допомозі протестантизм поширився в Америці й Азії. З початку XVI ст. ще не проглядались якісь інтелектуальні чи релігійні протикатолицькі напрями або течії в Німеччині Хоч і в Англії (подібно як у Німеччині, Італії й Франції) процвітав *гуманізм*, що домагався реформації, але дійсно католицької. Його головними носіями були щирі католики: *Іван Колет* (1466-1519 рр.), професор Св. Письма на Оксфдському університеті й декан церкви Св. Павла в Лондоні. Крім нього були Фішер і Томас Мор:

Іван Фішер (1469-1535 рр.) однаково любив літературу й душпастирську працю. З 1504 р. став канцлером університету в Кембріджі та єпископом Рочестеру. Спочатку він поборював хибну науку Лютера, а потім з тою самою рішучістю обороняв нерозривність подружжя і примату папи проти короля Генриха VIII. Найбільше любив книжки своєї величезної бібліотеки, багато допомагав бідним. На 47 році життя навчився грецької мови. Визначався високою освітою, суворістю життя, любов'ю й мужністю.

Томас Мор (1478-1535 рр.) - поет, філософ, правник, державний муж і радісний та глибоко віруючий християнин, займав перше місце серед

мирян. Його твір *Утопія* (1516 р.) описує ідеальне суспільство на неіснуючому острові, де люди керуються тільки світлом розуму. Тим хотів зробити немов порівняння між утопійним англійським суспільством, що хоч одержало дар християнського об'явлення, потурає надужиттям і хибам більше, ніж утопійне суспільство ведене світлом розуму.

Кардинал Тома Волсей. Папа Лев X, бажаючи зробити приємність королеві Генрихові VIII, в 1518 р. іменував його канцлера кардинала Тому Волсея *досмертним папським легатом в Англії*. Його завданням було: мати нагляд над церковними установами, бути єдиним посередником між британським духовенством і Римом, стежити за чистотою віри та догм. Будучи одночасно королівським канцлером і папським легатом, він був цілком відданий волі короля Генриха VIII і свої завдання виконував згідно з бажанням короля. Хоч мав потрібну світську й боголовську освіту й хотів релігійної реформи, то однак був людиною амбітною, чванливою й розпутною, чого доказом є те, що мав 800 слуг. Одним словом, був протилежністю тої людини, якої потрібно було тоді на чолі Церкви в Англії, щоб могла опертися королеві, що пустився на дивні шляхи.

Серед правників і професорів було тоді багато таких, що підтримували абсолютну владу князя в справах церковних (наприклад, *Тома Кранмер* - професор університету в Кентербері). І серед єпископів були такі, що хотіли сподобатися королеві, але Іван Фішер належав до тих рідкісних єпископів, котрі пильнували свого стада, і хоча його єпископство було найбільш важке в Англії, ніколи не старався перейти на якесь багатше. В 1530 р. він належав до тих трьох єпископів, які резидували в своїй єпархії. Ослаблення зв'язків з Римом, зісвідчення духовного життя, й надмірне підкорення духовенства монархії ослабили моральну силу духовенства та були дальшими причинами відділення Англії від осередку католицької віри. Якщо б англійська церковна ієрархія була тісніше зв'язана з Апостольським Престолом, то король Генрих VIII не мав би спільників у схваленні його розлучення й проголошення його головою Церкви в Англії.

Король Генрих VIII

Він народився в 1491 р. і був призначений до духовного стану, у зв'язку з цим студіював богослов'я в університеті в Оксфорді. Коли в 1502 р. помер його старший брат Артур, він став престолонаслідником, а в 1509 р. (по смерті батька Генриха VII) став королем Англії. Був добрим адміністратором, зміцнював свою королівську владу й утримував рівновагу з Німеччиною, Іспанією та Францією. Знав добре католицьку науку і був їй відданим, доказом чого є його праця проти Лютера під назвою «Наука про сім Тайн» (1521 р.), у другому розділі цієї праці він твердив, що хто не слухає папи, той грішить. За це Папа Лев X надав йому титул «оборонця віри» (*«Дефенсор фідей»*). В 1524 р. написав ще одну працю проти лютеран. Заявляв, що він досконалий християнин, часто слухав 3-5 Служб Божих на день, відмовляв Вечірню й Повечір'я, і Томас

Мор хвалив його чистоту, лагідність і справедливість. Крім цього любив він науку, музику й спорт. В дійсності поступав він під впливом гордості та самовпевненості й не терпів нічого, що противилось його владі або бажанням. Коли зустрічався з якоюсь перепорою, то не вагався вжити сили чи насилля, щоб її усунути.

Маючи 18 років став королем, і, згідно з бажанням батька, одружився з *Катериною Арагонською*, на 6 років старшою від нього (тіткою імператора Карла VI), своєю братовою по Артурі, що помер через пів року після вінчання. Це перше подружжя Катерини з Артуром було серйозною перепорою для Генриха VIII, і тому він прохав Папу про диспензу, щоб могли заключити з нею подружжя і не втратити віна та союзу з Іспанією. Папа Юлій II радо уділив йому диспензи також і тому, що в його антифранцузькій політиці потрібна була йому англійська приязнь. Подружжя було заключене в 1509 р., і Генрих VIII не мав ніякого сумніву щодо його чинності. З того подружжя було 5 дітей, але при житті залишилася тільки дочка Марія, а Генрих VIII хотів мати наслідником сина, і тому в 1526 р. задумав розвестися з Катериною (після 18 років подружжя) і заключити нове подружжя з двірською дамою *Анною Булен*, під претекстом, що подружжя з Катериною було недійсним. У 1529 р. був встановлений трибунал, який очолювали кардинал Волсей та італієць кардинал Кампеджджо, щоб вирішити справу. Папа Климент VII доручив кардиналу Кампеджджо затягнути справу, сподіваючись, що король врозуміється. Однак король був рішуче настроєний на розвід. На процесі в присутності короля Катерина обороняла свою справу, запротестувала проти одержаної зневаги і відкликала до Папи та залишила залу процесу. Єдиним, хто боронив на процесі нерозривність подружжя Генриха з Катериною, був єпископ Іван Фішер. Тому що Катерина відкликала до Папи, то ще в 1529 р. Климент VII цілу справу перебрав у свої руки, й це стало причиною великого гніву Генриха VIII, який хотів, щоб справу було розв'язано в Лондон: при прихильній допомозі кардинала Волсея й університетів в Оксфорді та Кентенбурі. Ведений пристрастю, король зважився встановити свою *найвищу-владу в Англійській Церкві*, усунув кардинала Волсея з уряду канцлера, за те, що той допустив перенесення його подружньої справи до Риму. Кардинал Волсей: помер у 1530 р. кажучи: «Якщо був би я так вірно служив Богові, як моїм: королеві, то був би мене не опустив у моїй старості».

В жовтні 1529 р. новим канцлером став *Томас Мор*, водночас Генрих VIII взяв на службу ще дві особи, амбітні й нечесні, що допомогли йому опанувати Англійську Церкву і вдоволити його пристрасть. Це були *Тома Кранмер і Тома Кронвель*. Тома Кранмер, невірний священик, порадив королеві запитати про думку в справі його подружжя найважливіші університети в Англії і Європи. Кембрідж, Оксфорд, Париж, Орлеан, Анжер, Тулуза, Феррара й Павія заявили, що Генрих VIII не мав права заключити подружжя зі своєю братовою. Згадані університети були попереджені амбасадорами з повними руками. Тим часом Папа Климент VII

зволікав, маючи підтримку імператора Карла V. Тоді на сцену вийшов *Тома Кронвель*, колишній секретар кардинала Волсея, дуже практичний але без принципів. Для нього брехня, обман, підкуп, злочин — це були законні засоби, щоб збільшити владу короля. В тому він керувався «Володарем» Маккявеллі. Церква - на думку Кронвеля - є знаряддям в руках короля, і держава може розпоряджатися церковним майном. Щоб підкорити духовенство королеві, він пропонував оскаржувати духовенство, що воно переступає закони, зокрема закон ще з 1353 р., який забороняв звертатися до чужих трибуналів. В тому обвинуваченні була включена й погроза конфіскації майна.

В 1531 р. духовенство, хоч нерадо, визнало, що король є «особливий опікун і єдиний найвищий пан Англійської Церкви та духовенства, і наскільки це дозволяють закони Христа, також найвищий голова*». Духовні думали, що приймаючи згадану формулу зі словами «наскільки це дозволяють закони Христа» (доданими єпископом Фішером), очистять своє сумління, сподіваючись, що буря минеться. Натомість канцлер Томас Мор не визнав Генриха VIII головою Церкви в Англії, не апробував його розводу й тому залишив уряд канцлера. Тоді король іменував Кронвеля новим канцлером. В 1531 р. англійський парламент ліквідував щорічні приходи, які належались Римській Курії за кожне бенефіціум одержане від папи. В січні 1533 р. Генрих VIII потайки заключив подружжя з Анною Булен, не чекаючи на рішення Папи. Через три місяці Тома Кранмер став архи-єпископом Кентербері. Папа згодився на його особу, бо сподівався, що зарадить лихові, однак, той проголосив чинність подружжя Генриха VIII з Анною Булен. Відповідь Риму була рішуча. В липні 1533 р. Генрих VIII був виключений з Церкви, а в березні 1534 р. Папа Климент VII проголосив дійсність подружжя Генриха VIII з Катериною Арагонською. Ті рішення Риму не змінили волю короля і не зменшили його влади. Король почав організувати незалежну англійську національну церкву, підкорену тільки йому, а не папі. В листопаді 1534 р. парламент під натиском короля видав «Акт супрематії», яким проголосив Генриха VIII головою Англійської Церкви, що має звичайну владу також і в справах доктринальних. Тобто він мав владу іменувати єпископів: контролювати, карати, поправляти, реформувати надужиття, ересі, незаконності; а приходи, що йшли перед тим до Риму, мали тепер йти до королівського скарбу. В 1535 р. Кронвель став «генеральним вікарієм для релігійних справ». В той спосіб Генрих VIII замкнув будь-яку дорогу до примирення з Апостольським Престолом. Схизма-розкол була довершена, в неї попав поволі весь англійський народ. Світська влада загарбала духовну. Цей розкол був першим періодом у відділенні Англії від Риму. Потім наслідники Генриха VIII додали до розколу хибні вчення лютеранізму й кальвінізму, і тоді наступив перехід з розколу в ересь, в англіканську реформацію. В Німеччині, Швейцарії й у Скандинавії був інший процес, бо там Лютер і

Кальвін та їх послідовники проголошували відразу єретичні науки про оправдання, незалежну волю й призначення.

Релігійне переслідування в Англії

В березні 1534 р. англійський парламент ухвалив «Акт успадкування», тобто що Єлисавета - дочка Генриха VIII та Анни Булен, яка народилась у вересні 1533 р. мала стати престолонаслідницею. Всі англійці були зобов'язані присягнути на цей «Акт» і знову заперечити владу папи. Почалося переслідування проти тих, котрі не хотіли присягнути, бо визнавали примат папи і його найвищу владу над англійською Церквою, та заперечували законність подружжя Генриха VIII з Анною Булен. За словами англійського історика Гріна, тодішній «англійський терор можна би порівняти тільки до диктатури Робесп'єра (1794 р.)». Протягом 10 років катівська сокира й шибениця були знаряддям уряду. Не щадили жодного соціального класу. Серед мучеників були франціскани і картузіяни, а передусім єпископ Іван Фішер і канцлер Томас Мор.

Іван Фішер - єпископ Рочестеру хотів реформи і впроваджував її в життя, а водночас був найкращим представником англійського єпископату. «Його єпископська палата в Рочестері, - казали люди, - своїм суворим порядком була подібна до монастиря, а своєю наукою до університету». Він був сповідником Катерини Арагонської і обороняв нерозривність її подружжя. В 1530 р. його арештовано перший раз за те, що критикував розвід. Однак противники ще не відважувались його знищити, бо втішався великою пошаною й авторитетом серед англійців. Щойно як вийшов «Акт супрематії», його 80-літнього арештовано третій раз за те, що відмовився скласти присягу на той «Акт». Може Генрих VIII його помилював би, якщо б Папа Павло III, бажаючи його врятувати, не іменував би його кардиналом. Це відзначення розлютило короля, і він сказав, що «не буде мати голови, щоб пожити кардинальський капелюх». Єпископ Фішер довідавшись про вирок смерті приготувався до тої хвилини, немов первісний мученик, а останні його слова були: «На тебе, Господи, уповав...» (Пс.). Це сталося 22 червня 1535 р.

Через два тижні, 6 липня 1535 р. помер мученицькою смертю й *Томас Мор*. Згинув він у надвечір'я перенесення мощів Св. Томи Беккета, що так як і він був лондонцем, канцлером і мучеником за свободу Церкви й примат. Морус був адвокатом, членом парламенту, і від 1529 р. - канцлером. Надзвичайно освічений, здібний, стежив уважно за подіями часу, а своє духовне життя будував на непохитних християнських засадах. Велич своєї смерті приготував своїм життям і мовчазним розважанням: «людина є в'язнем, - казав він, - засудженим на смерть, яка вичікує». Говорив це з усміхом глибоко віруючої людини. Його книжка видана в 1516 р. «*Утопія*» скоро принесла йому славу. В цій книжці представляє він як на уявній землі короля вибирають, всі багатства є спільними, вірн. вибирають духовенство, а Євангеліє є законом. Очевидно така людина не могла

змиритися із вчинками Генриха VIII, однак, він не відразу виступив проти короля як єпископ Фішер, хоч приватне засуджував його розвід. Щойно на проголошенні; парламентом «Акт успадкування» він відмовився присягнути й залишив пост канцлера; його заарештовано в квітні 1532 р. і ув'язнено на 14 місяців. В тюрм. роздумував він про Христові страсті й написав книжку «Спосіб, як зносите противності». Жінка й дочка намовляли його, щоб він пішов слідом інших визначних мужів, підкорився королеві й вернувся до своєї улюбленої бібліотеки. На це Мор відповідав, що «ця кімната», - показуючи на келію, - так само близька до неба». Все його майно конфіскували, а жінка повинна була продавати свою одєжу, щоб йому допомагати. Заходив до його келії і канцлер Кронвель та переконував, щоб присягнув на «Акт успадкування» і підкорився, але безуспішно. 1 липня 1535 р. у Вестмінстер Гол, тобто в тій залі, де він урядовав як канцлер, його засуджено на кару смерті. Перед трибуналом Мор сказав спокійно й відважно: «Тому що я засуджений, і Господь бачить в який спосіб, хочу вільно говорити про ваш закон. Сім років я студіював це питання і ніде не знайшов я в жодного доктора апробованого Церквою, щоб світський володар мав право бути головою Церкви». «Як то, — перебив йому канцлер Кронвель, - ви вважаєте себе за мудрішого і за ліпшого ніж усі англійські єпископи й аристократи?». «Замість єпископів вашої думки, - сказав Томас Мор, - я маю на своєму боці сотні святих; замість вашого парламенту Бог знає якого роду, я маю на моєму боці всі Собори впродовж 1.000 років; замість вашого королівства, по моєму боці є всі християнські королівства... Відкликаюсь до суду Бога, який досліджує серця людей. Церква є одна й неподільна, і ви не маєте жодного права ухвалювати закон, що ламає християнську єдність». Після того впала під сокирою ката голова «найліпшого зі всіх англійців».

Європа сильно зреагувала на смерть Том Мора. Три тижні по його мученицькій смерті його останній лист був перекладений на латинську, французьку, німецьку, іспанську й голандську мови. Папа хотів детронізувати Генриха VIII, але Франц I і Карл V відраджували його від такого кроку. Коли Генрихові VIII принесли вістку про виконання засуду, то він побілів і сказав до Анни Булен «то ви відповідальні».

Дальшими наслідками переслідування була конфіскація монастирів, що не хотіли скласти присяги. В 1535 р. знесено 376 францісканських монастирів, а від 1536 до 1540 р. 616 монастирів проголошено королівською власністю. Крім розколу з Апостольським Престолом та знесення почитання мощів та ікон, *Генрих VIII нічого не змінив у католицькій науці*, більше того, навіть переслідував єретиків - лютеран. В 1539 р. видав 6 артикулів, на основі яких під загрозою смерті всі англійські піддані повинні були вірити в перевтілення, в Причастя під одним видом, в Тайну Сповіді, в Сл. Божу за померших, в обіти та церковний цілібат -безженство. Король не пощадив жодного єретика, навіть сам канцлер *Тома Кронвель*, що стільки невинних жертв послав на смерть, обвинувачений в єресі, був покараний *смертю в 1540 р.* А

кентерберзький архієпископ Кранмер видав «Науку і поручення обов'язкові кожному християнинові», в якій виразно боронив католицьку науку про Євхаристію проти протестантів. До кінця свого життя король з найбільшою пошаною слухав Сл. Божу, відправлявану згідно з католицьким обрядом. Однак Церква в Англії, відірвана від осередку єдності віри занепадала і по смерті Генриха VIII в 1547 р. вже не мала сили опертися введенню блудів протестантизму.

Урядове введення протестантської реформи в Англії

Введення й поширення протестантської реформи в Англії тривало майже цілу другу половину XVI ст., тобто за Едварда VI (1547-1553 pp.) і Єлисавети (1558-1603 pp.). з короткою перервою за панування Марії (1553-1558 pp.)» що була католичкою. Після Єлисавети переслідування католиків тривало ще до 1681 р., тоді в Лондоні загинув останній мученик, хоча ще й потім багато католицьких священиків й мирян гинуло по тюрмах, конфісковувалось їхнє майно, але смертних засудів уже не було. Однак *законне переслідування* тривало аж до другої половини *XVIII ст.*

Коли в час малолітності короля Едварда VI (1547-1553 pp.) регентом був Сомерсет, то Кранмер зайнявся радикальною реформою англійської Церкви, усунув римську Літургію і безженність духовенства, а впровадив протестантське богослуження на англійській мові з багатьма римо-католицькими обрядами, об'єднав віроісповідання англійської Церкви в 42 артикулах, взятих в більшості з кальвінізму, а частинно і з лютеранізму й католицизму, зберігаючи й католицький єпископат. По смерті Едварда VI королевою стала його сестра *Марія Тудор* (1553-1558 pp.), донька Генриха VIII і Катерини Арагонської. Вихована в католицизмі на іспанський манер, в часи розколу й перемог єресі трималась по-геройськи, кажучи, що «воліла б втратити 10 корон, ніж наразити свою душу на небезпеку», й хотіла повернути католицьку віру в своєму королівстві. Тому казала ув'язнити Кранмера - архієпископа Кентенбері, що був промотором нової церковної політики в попередніх роках. Хоч погодилась на похорон Едварда VI в англіканському обряді, не брала в ньому участі, але вислухала заупокійну Службу Божу за нього. Просила Папу, щоб коронація відбулася в архимандрії Вестмінстер згідно з давніми звичайми й традиціями. При кінці 1553 р. англійський парламент відкликав усі закони проголошені за попереднього короля, а з'їзд провінції Кентербері відкинув женецький катихизм, визнаючи присутність Христа в Пресвятій Євхаристії. Вуйко Марії, імператор Карл V, радив їй не спішитись, а інші дорадники дораджували інакше, найбільший вплив на неї мав кардинал *Регінальд Поле* (1500-1558 pp.), її кузин, що на вістку про мученицьку смерть Томаса Мора підняв великий протест в Італії, де тоді перебував. Папа Павло іменував його кардиналом, а від 1537 р. «Легатом Англії», що дуже лютило Генриха VIII. В Італії кардинал Поле з кількома іншими кардиналами готував план праці Тридентського Собору, але, коли не вдалось йому реалізувати своїх думок, залишив Тренто і поселився у монастирі над озером Гарда. Там застало його

папське доручення довести до примирення Англії з Римською Церквою. Перед тим імператор Карл V одружив свого сина Пилипа з королевою Марією Тудор. З цим іспансько-англійським союзом була зв'язана релігійна проблем^а послууху англійців папі, а це вражало почуття їхньої національної свідомості й незалежності. Виринуло також питання церковного майна, що після 1537 р було розділене або продане, й від його розв'язки залежав приїзд кардинала Пол; до Англії. Папа Юлій III зважився пожертвувати багатствами, щоб тільки-досягнути примирення. Після того парламент проголосив свою згоду на повернення кардинала Поле, і він 21 листопада 1554 р. приїхав до Дувру, а 24 листопада урочисто в'їхав до Лондона, прийнятий королем і королевою. 27 листопада кардинал Поле у своїй промові в парламенті сказав про давні зв'язки Англії з Апостольським Престолом і вказав на границі, яких світська влада не може переступити. 30 листопада парламент просив королеву й короля повідомити представника Апостольського Престолу про свій жаль і вибднати прощення. Кардинал Поле уділив розрішення клякнущим лордам, послам, королівській парі, потім відспівано «Тебе Бога хвалим», а наступного дня 25.000 вірних у церкві Св. Павла одержали папське благословення. З січня 1555 р. уневажнено все, що було проголошене проти Католицької Церкви від часів панування Генриха VIII до Едварда VI. Кардинал Поле, ставши архієпископом Кентенбері та примасом Англії, почав реорганізувати Церкву. Скликав національний синод, який приготував «реформу Англії», священники одержали проповіді і виклад католицької віри; докладний правильник вказував, яким має бути вік, студії й потрібні прикмети кандидатів духовного стану; заборонено нагромадження багатств, єпископи мали відвідувати вірних і їх навчати. Почали вертатися монахи. Кардинал Поле опікувався університетами, хоч не погоджувався на введення римської інквізиції і не хотів посилати англійських юнаків у Рим до Єзуїтів, незважаючи на пропозицію Св. Ігнатія Льюїли.

Коли Папою став у 1555 р. Павло IV (неаполітанець), то, бажаючи визволити Неаполь від іспанської влади, заключив союз із Францією й оголосив війну Іспанії. Король Іспанії Пилип II примусив королівство своєї жінки (Англію) допомагати йому у війні. Тоді Папа позбавив кардинала Поле, як надто поблажливого суддю, прав легата і викликав до Риму перед Св. Оффіціум. Королева Марія Тудор затримала кардинала і запротестувала проти такого трактування, тим більше, що кардинал Поле підкорив Англію Папі. В той час французи зайняли Кале, останній англійський осередок на континенті. Ця сумна вістка прискорила смерть королеви Марії, що померла 17 листопада 1558 р. Того самого дня помер і кардинал Поле. Наслідницею стала Єлисавета (1558-1603 рр.), яку визнав король Пилип II. За її панування повернувся до Англії протестантизм.

Під час урядового введення протестантської реформи в Англії (1547-1603 рр.) потрібно відмітити три факти:

1. *Встановлення нового літургійного культу.* З цією метою під проводом Томи Кранмера в 1549 р. видано книгу «Книжка спільної молитви», а в 1552

р. «Визнання віри». В них сказано, що є тільки дві Святі Тайни Хрещення і Євхаристія, уділювана під двома видами. Відкинено науку про переміну хліба й вина в Службі Божій в Тіло і Кров Ісуса Христа. Книжка «Визнання віри» має 42 артикули залежні від кальвіністичної науки про Св. Письмо як єдине джерело віри, про оправдання через віру, про абсолютне призначення, заперечення чистилища і перевтілення. В 1563 р. «Визнання віри» зредуковано до 39 артикулів, які в 1571 р. потвердив парламент. В ній проголошено, що римський єпископ не має жодного права в англійському королівстві, і що король є головою Англійської Церкви.

2. *Переслідування католиків.* За володіння Єлисавети була спроба знищити католицьку релігію, немов католики ворожі батьківщині, а одна національна Церква скріпила б Англію. Однак Єлисавета і її міністри поступали обережно, зокрема вимагали від єпископів і священників присяги, що королева є головою Церкви в Англії. З 16 єпископів 15 відмовилося присяги, і їх усунено або ув'язнено. На 2.200 священників у 4 єпархіях 1453 склали присягу. На місце усунених католицьких єпископів була встановлена англіканська ієрархія. В 1559 р. кентенберзьким єпископом став *Матей Паркер*. Під час його свячення була вжита неповна формула, і через те його єпископське свячення було нечинним, а вслід за цим - і свячених єпископів та священників від 1559-1562 рр.

Переслідуючи католиків як ворогів Англії, Єлисавета заохочувала французьких гугенотів повстати проти свого короля, а голандських кальвіністів проти іспанського короля Пилипа II, що був тоді їхнім володарем. В той спосіб вона думала ослабити сусідні держави, а свою зміцнити. В 1568 р. ув'язнено в Англії *Марію Стюарт*, католицьку королеву Шкотії. Тоді багато католиків північної Англії збунтувалися проти Єлисавети й хотіли, щоб Марія Стюарт була їхньою королевою, її бабка була сестрою Генріха VIII, отже вона належала до англійської династії Тудор. Але повстанців переможено й покарано. В 1570 р. Папа Пій V екско¹ мунікував Єлисавету й проголосив її усунення з королівського трону. Піддані під карою екскомуніки не сміли складати їй послуху. Ця папська булля та спроби королів Іспанії та Франції звільнити Марію Стюарт, що від 1568 р. була в тюрмі, дала англійському урядові нові претексти для переслідування католиків. Від 1570 до 1603 р. страчено 126 священників і 63 мирян, серед них 3 жінки, а годі почислити тих, що померли в тюрмах і втратили своє майно.

3. *Католицьке апостольство під час переслідування.* Під час переслідування нове католицьке духовенство виховувалося поза Англією, в Бельгії, Франції й Римі. З англійської колегії в Римі від 1579 по 1789 р. вийшло 1341 священник, а 4 з них загинули мученицькою смертю. По смерті Єлисавети переслідування продовжував її спадкоємець Яків I (1603-1625 рр.), і за його володіння 16 священників загинуло мученицькою смертю. Внаслідок переслідування число католиків у

Англії зменшувалося, в середині XVII ст. було їх 150.000, а в 1780 р. тільки 69.000 в Англії і 30.000 в Шкотії.

Реформа Католицької Церкви

Католицька реформа Церкви не була залежна від протестантської реформації та й не потребувала зовнішнього поштовху протестантизму; католицька реформа не почалася Тридентським Собором, тобто після Лютера, але, навпаки, набагато раніше перед його виступом у Віттенберзі 1517 р., і ця католицька реформа не була відповіддю «реформаторам», причиною реформи було надприродне життя, внутрішня духовна сила, що завжди діє в Церкві, бо в ній живе й діє її Засновник і невидимий голова - Христос. Без сумніву, що протестантизм прискіпав внутрішню оборону Церкви й визначення правильної науки та апостольської праці, але обнова Католицької Церкви почалася ще перед протестантизмом і незалежно від нього.

Від XV до XVIII ст. католицька реформа була звернена і проти поганського ренесансу, і проти протестантської реформації, проти політично-релігійного націоналізму (галлшалізму). Починаючи від *Веннського Собору 1311 р. були домагання реформи в голові і в членах Церкви*. Потім всі Собори аж до Тридентського до того прагнули, і ця ідея була завжди живою, і практичне здійснення цієї реформи відбувалось одночасно. Це були скромні спроби, без розголосу. Зрештою і самі початки Церкви були непримітні, як і початки віднови Церкви в середньовіччі завдяки монахам в Клоні (Франція) й Цистерсам в X-XII ст., потім в XIII завдяки жебруючим чинам.

Згадані піонери духовної реформи Церкви хотіли: 1 - щоб кожний починав реформу від себе; 2 - потрібно поправляти не установи Церкви, а її слуг. Між іншими подібно говорив у 1512 р. богослов Егідій з Вітербо: «людей потрібно змінити релігією, а не релігію людьми». Вони хотіли досягнути реформу духовною обнотою, поворотом до джерел. Всюди починали виринати малі групки християн, що спільно студіювали важкі питання, читали Євангеліє й Старий Завіт, дискутували про теологію й містику. Появилось багато релігійних книжок. «Довести християнство до найкращого стану святості» - це була турбота папів і великого числа людей, між ними і єпископів, як наприклад, кардинала Хіменес з Цісерос (1435-1517 рр.), Св. Тома з Вілліанава (1488-1555 рр.) архієпископ Валянси, Джоберті архієпископ Верони (1495-1543 рр.), єпископ Іван Фішер в Англії та інші. Поставали побожні товариства, що називались «ораторія», бо багато часу вони присвячували молитві («ораціоні») із завданням викликати в людей внутрішню ревність та дати добрий приклад християнського життя.

Відновлення монаших Чинів та створення нових

Під час численних криз, які переживала християнська спільнота впродовж століть, сила опору зосереджувалась переважно в монаших

Чинах. Проти них почався завзятий наступ протестантської критики. Майже всі Чини, ще за 40 років до Тридентського Собору дали доказ своєї обнови. Серед *Бенедиктинців*, що відновили дисципліну й велич літургійних відправ, першими були монастирі в Бурсфельд (Німеччина), Мельк (Австрія), Монсеррат (Іспанія), Монтекассіно (Італія). Домініканці не потребували робити особливих змін, бо вони їх зробили в 1493 р. у Флоренції. Реформа Августинців почалася ще перед протестантством, але коли з їхніх рядів вийшов Мартин Лютер, тоді вони посилили працю над обнотою монашого життя.

Мабуть в жодному Чині не було стільки спротивів реформі, як серед *фран-цісканців*. Це був тоді найчисленніший і найбільш впливовий Чин, він мав професорів майже на всіх університетах, а проповідників на численних проповідницях. Потрібно пригадати, що незабаром після смерті Св. Франціска у францісканців було два напрями. Одні хотіли строго зберігати правила свого засновника, а другі бажали робити деякі зміни. Папа Климент VII у 1525 р. погодився на те, щоб ті, які бажають жити згідно з первісною францісканською традицією, зберігали дослівно устами й всюди проповідували, і це довело до створення в 1528 р. нової францісканської родини - капуцинів, їхня любов, щедрість і жертвенність здобула їм прихильність населення, так що через 100 років вони вже мали 1.400 монастирів і 30.000 монахів.

Реорганізація й обнова давніх Чинів була однак недостатньою, щоб задовільнити нові потреби, і тому поставали нові Чини. Такими були найперше Театини, засновані в 1524 р. (в Кеті-Теате) Св. Каєтаном *Тєн* та Іваном Петром *Карафа*, що в 1555 р. став Папою Павлом IV. Театини - це була община священників, що мали на меті реформу духовенства, богословські студії, проповідь, провід душ, велич відправ, опіку над молоддю. Жили дуже вбого, бо це був дуже успішний засіб для збереження апостольської свободи духовенства й гідності Церкви.

Наукою народу й хлопців займалися *Барнабінгі*, засновані в 1533 р. молоденьким лікарем з Кремои Антонієм Марією *Заккарія* (1502-1537 рр.). Назва походить від їхнього монастиря в Римі, що був на місці давньої церкви Св. Варнави.

Чин *Сомасків* був заснований у 1532 р. Єронімом Міяні (Еміліяні), він займався християнським вихованням сиріт та поміччю для упавших дівчат. Головний їхній монастир був у Сомаско (між Медіоляном і Бергамом) — звідси їхня назва.

Молода жінка Анджела *Мерічі* (1474-1540 рр.) згуртувала довкруги себе дівчат, що хоча склали потрійні обіти, але продовжували жити вдома, одягались дуже скромно, доглядали хворих, опікувалися маленькими дітьми, а їх опікункою була Св. Урсуля, і тому їх названо *Урсулянками*. Спочатку вони були діяльні в Бріксен (Тіроль). Завдяки медіолянському єпископові Св. Карлові Боромеєві. урсулянки з 1572 р. почали жити спільним життям і носити окремий габіт. а Папа Павло V у 1612 р.

об'єднав їх в окремий *Чин*. Після Тридентського Собору вони займалися вихованням дівчат, подібно, як єзуїти вихованням хлопців

Єзуїти зробили великий внесок у католицьку реформу XVI-XVII ст. засновник Св. Ігнатій Льойола народився в 1491 р. в північній Іспанії. Під час французько-іспанської війни 1521 р. був капітаном і комендантом фортеці *Пампльона* З малою горсткою вірних вояків він завзято обороняв цю фортецю впродовж шести днів, поки не був поранений. Куля скалічила йому ногу й розторошили кості. Перший лікар зле склав йому кості, й це грозило йому досмертних каліцтвом. Ігнатій зажадав нової операції, а це означало знову ламати кості та їх складати. Ці нові страшні терпіння він переніс із затисненими п'ястуками, але без нарікань. Мабуть зносив він страшні терпіння тільки для того, щоб знов, стати гарним і світлим капітаном, а не кривим старшиною. Однак Боже провидіння, -покерувало інакше. Фізичне ослаблення довело його до покори, а довге видужування в суворих мурах рідного старовинного замку стало для нього часом глибоких роздумів. Спочатку він бунтувався проти такої долі, проти безнадійно: майбутнього, він мріяв про нові битви, про світське життя, але сувора дійсність поволі усувала ті мрії.

Прикутий до ліжка, Ігнатій прочитав усі книжки з родинної бібліотеки, залишалися ще тільки книжки релігійного змісту: «Цвіт святих», і «Життя Христа» Поранений не радо брав ті книжки в руки, але, почавши читати, дуже зацікавився ними. Зокрема історія Св. Домініка й Св. Франціска викликала в нього думки наслідувати. Бажання величі, яке він не міг досягнути людськими засобами, зможе здобути Божими. І так почало зароджуватися в нього нове покликання. Світові примани вже видавались йому пустими в порівнянні з іншим життям, яке він почав відкривати. Радо переписуючи цілі сторінки з духовних книжок, що читав, (слова Христа записував червоним олівцем, а слова Марії - синім) безперервно і щораз гарячіше молячись, зважився піти за покликом.

Одужав в новому військовому однострої залишив батьківський дім і вибрався до славного бенедиктинського монастиря в Монсерраті. Там на самоті перебував три дні, а потім перед стопами ікони Богоматері склав свою зброю й однострій, взяв на себе одягу покірного паломника, висповідався й досягнув радості і спокої душі. З Монсеррата поїхав до *Манрези* (в Каталонії), де цілий рік жив життям суворої покути й роздумів, перед 1525 р. уклав свої «*Духовні вправи*», випробувавши їх найперше на собі, перш ніж поручати їх іншим, як постійну норму внутрішнього формування.

«Духовні вправи» - це маленька книжечка, біля 100 сторінок, однак у XVI ст. вона стала основною книжкою, її ціль - дати можливість людині, що може вільно розпоряджатися своїм життям і схильна до апостольства, ясно пізнати поклик Бога і великодушно піти за ним. Логічний зміст духовного зусилля полягає в тому, що кожна добра молитва повинна перемінитися в дію, людина контемплативна повинна бути одночасно й апостолом. Вже Св. Бенедикт писав у своїх «Правилах»: «Я буду в такій мірі паном світу, в якій мірі буду паном себе самого», тобто найбільш

успішною є та людина, яка є цілком паном самого себе. Ці слова писав Св. Венедикт тоді, коли валився старинний світ, бачучи, що немає іншого способу виховати монахів, досконалих Божих слуг. І тим способом він приготував також майбутні провідні верстви, які мали відбудувати західне суспільство в часи варварів.

Ігнатій і після свого навернення духом залишився воїном. Кожного дня росло в нього щораз сильніше бажання здійснити великі вчинки для Христа. Первісним його бажанням було навертати жидів і мусульман у Св. Землі, і вибрався він туди в 1523 р. з Барселони, через Гасту й Рим та Венецію. Францісканці його відрадили, кажучи, що не має він належної підготовки до такої місійної праці, і тому він вернувся до Європи. Почав студіювати, бо дійшов до переконання, що з більшим знанням буде більш корисним для душ. Маючи 33 роки, почав вивчати греку, латину, потім філософію й теологію в Алькалі й Саламанці, яка була тоді інтелектуальною столицею Іспанії, а вкінці - в Парижі, закінчив студії титулом магістра. Студії тривали 11 років (1524-1535 р.). Хоч не визначався ні зовнішнім видом (залишився кривим і мав малий ріст), не був добрим співрозмовником, не говорив гладко чужими мовами (по-латині, французьки й італійськи), навіть в іспанській мові зберіг місцевий діалект, mimo цього вмів зібрати біля себе людей. Умів робити підсумки, висновки. Визначався надзвичайною працьовитістю, міг цілими днями слухати лекції, дискутувати, а велику частину ночі присвячував писанню й читанню при слабкому світлі лампи. Збереглося не менше ніж 6.742 листів писаних його власною рукою, а це тільки половина його переписки. Хоча листи видаються холодними, однак з них пробивається надзвичайний спокій і логічність.

В Парижі Ігнатій здобув собі перших учнів: молоденького священика Петра *Фабера* з Сабавдії, аристократа Франца *Ксаверого* — пізніше великого місіонера, трьох іспанців: Ляїнеза, що в 1558 р. став наслідником Ігнатія в провіді Чину, Бобаділля, Сальмерона - головного богослова на Тридентському Соборі й португальця Родрігеза. З цієї групки постала **Соцієтас Єзу - Єзуїти**, 15 серпня 1534р. в празник Успення пішли вони раненько на «гору мучеників» (Монмартр) і в каплиці Св. Діонісія взяли участь у святій Літургії, яку відправив о.Фабер, єдиний серед них священик, і перед Св. Причастям склали обіти убожества, чистоти і праці над наверненням невірних у Св. Землі, а якщо не зможуть впродовж одного року вибратися до Св. Землі, то поїдуть до Риму до повного розпорядження Папи. В 1540 р. Папа Павло III апробував їхні конституції.

Св. Ігнатій хотів заснувати справжнє монаше військо, яке озброєне ідеями «Духовних вправ», немов здисциплінована бойова лава, під прапором і проводом Ісуса Христа, мала воювати «на більшу Божу славу». Ті слова більше ніж 250 разів приходять в «Конституціях». Так що від самого початку новий чин визначався сильною дисципліною, точним послухом папі й жертвенною обороною Церкви та взагалі конституції, маючи військовий характер. Незабаром почали зголошуватися до Єзуїтів визначні кандидати

різних національностей: Св. Петро *Канізіш* - апостол Німеччини, князь Св. Франціск *Борджя*, іспанець - третій наслідник Св. Ігнатія. Вони складали, крім трьох монаших обітів, четвертий *-повного й остаточного послуху папі*.

Єзуїти своєю діяльністю почали впливати на обнову католицького життя й піднесення релігійного рівня, «Духовними вправами» пропагували часту сповідь і духовний провід, важність Пресвятої Євхаристії та часте Св. Причастя, і багато вірних почало причащатися частіше. В монастирі в Авілі (Іспанія), коли до нього вступила в 1534 р. Тереса, то 150 кармеліткам було дозволено причащатися тільки 6 разів на рік, а найбільше - раз на місяць. 8 років пізніше завдяки своєму сповідникові домініканцеві Св. Тереса дістала дозвіл причащатися що два тижні, а в 1554 р. (після 20 років монашого життя) перший священник єзуїт, якого вона зустріла, порадив їй причащатись кожного дня.

Первісна діяльність Єзуїтів була зв'язана передусім з трьома іменами: Св. Франц Ксаверій, Св. Петро Канізії Св. Роберт Белярмін, вони були славними катехистами. Петро Канізіш (1521-1529 рр.) видав у 1555 р. *Катихизм*, що дуже скоро поширився, і ще за його життя було 200 видань та переклади на 12 мов.

Св. Роберт Белярмін (1542-1621 рр.), теолог, був 11 років професором у римській колегії. В його працях видно глибоке знання Св. Письма, Отців Церкви й історії Церкви. Він написав також катихизм по-французьки, що ще за його життя мав понад 40 видань і був перекладений на багато мов. Велику увагу присвячували єзуїти вихованню чоловічої молоді і з цією метою засновували багато колегій.

Розвиток Єзуїтів був надзвичайний: в 1540 р. було їх 10, в 1556 р., коли вмирав Св. Ігнатій, було їх вже 1.000 в 101 монастирі; в 1616 р. - 13.112 в 43с монастирях, через двісті літ 22.000. В 1954 р. було їх 32.008.

Католицька реформа від Папи Олександра VI до Папи Павла III

Під впливом поганського ренесансу в римській курії переважали справи політичні, світські й непотизм. Так було від Папи Сикста IV (1471 р.) до Льва X (1521 р.). Як став Папою Олександр VI (1492-1503 рр.), що перший раз у 1500 р. започаткував Св. Рік, то в Римській Курії була ідея реформи, але її не реалізовано. Папа Юлій II започаткував V Лятеранський Собор, що закінчився в 1517 р. й видав багато рішень щодо обнови церковного життя Римської Курії, але не було великого успіху, бо обнову потрібно було починати від себе. Папа Лев X (з флорентійської родини Медічі) займався більше ренесансом, ніж справами віри й звичаїв, він не збагнув небезпеку виступу Лютера й важливості часу, в якому керував Церквою. Його наслідник *Адріян VI* з Утрехту (1522-1523 рр.), глибоко віруючий, вчений, простенький і суворий, дбав тільки про добро Церкви. Перед вибором був професором теології на Лювенському університеті (1491 р.), потім учителем Карла V (1507 р.), пізніше займав інші високі становища. І за нього почалась реформа Римської Курії. Він сам давав приклад правдивого церковного життя і хотів, щоб усі так поступали, але смерть перервала його працю.

Його наслідником був *Климент VII* (1523-1534 рр.), з родини Медічі, людина чесна, опікун мистецтва й науки, дипломат, але як папа - не рішучий. На початку свого понтифікату видав багато декретів про обнови священничого й монашого життя, підтримував нові монаші чини, які в дійсності започаткували нову католицьку реформу.

За його архиєрейства *в травні 1527 р. було знищено Рим* («Сакко ді Рома») з політичних причин, бо він заключив союз із королем Франції Франціском I та з Венеційською республікою, з князем Мілану Сфорца проти Карла V — імператора Священної Римської Імперії і короля Іспанії. Для добра Церкви краще було не починати ворожої акції проти Карла V, що був щирим католиком і наймогутнішим володарем того часу. Вступом до знищення Риму була громадянська війна в Римі між прихильниками Карла V, під проводом князів Колонна, та прихильниками французького короля Франціска I, під проводом князя Орсіні, 6 травня 1527 р. прийшло військо Карла V (німці, іспанці й італійці). Папа Климент VII з деякими кардиналами схоронився в замку Ангела, а вороже військо сплюндрувало Рим, лише в ділянці Борго, недалеко від Ватикану 2.000 трупів кинуте в ріку Тибр, а 9.000 поховано. Після знищення, Рим почав приймати знову релігійний характер, на вулицях з'явилися релігійні походи й проповідники покути. Рішучий крок в напрямі реформ зробив Папа Павло III, вибраний впродовж 2 днів у 1534 р., що мав 67 років. Походив з родини Фарнезе, мав сильну волю, інтелігентний і досвідчений дипломат. негайно зробив Апостольський Престол осередком католицької реформи, не лише декретами, але й прикладом та дією. Для цього прийняв три важливі рішення: колегію кардиналів перемінив на дійсно церковну, відновив римську Інквізицію проти хибних наук, започаткував Тридентський Собор.

Зміни в кардинальській колегії. Іменуючи в 1535 р. нових кардиналів, Папа вибрав таких, що були переконаними прихильниками реформи й відзначалися чеснотами та знанням. В цей спосіб підібрав собі здібних співробітників, що мали допомогти йому відновити церковну дисципліну. Створив кардинальську комісію (Садолето, Поле, Контаріні й Карафа), яка мала простежити всі важливі проблеми й запропонувати розв'язку, маючи повну свободу. Комісія приготувала докладний звіт, в якому не пощадила нікого, навіть в найближчому оточенні Папи.

Віднова римської Інквізиції, яка підупала, за винятком Іспанії, де була відновлена в 1478 р. За порадою кардинала Карафи в 1542 р. Папа відновив Інквізицію під назвою «Св. Оффіціум» проти тих, що віддалялись від католицької віри, або нападали на неї. Вона складалася з шести кардиналів (потім з десяти) і 30 дорадників, її головою був сам кардинал Карафа, неаполітанець, дуже суворий щодо єретиків, а це означало, що «Св. Оффіціум» як трибунал також буде суворим і матиме право на цілу Церкву й на Римську Курію.

Започаткування Тридентського Собору не було легким, бо були труднощі з боку урядовців Курії, протестантів і князів. Спочатку Папа скликав Собор до Мантуї на травень 1537 р. З того був невдоволений Карл

V, що вибрано італійське місто на осідок Собору, і ніхто з єпископів не зважився туди їхати. Тоді Павло III проголосив, що Собор почнеться у Віченці *в травні 1538 р.*, але й туди приїхало тільки 5 єпископів. Потім Папа два рази скликав Собор до Триденту, але безуспішно, з огляду на перепони князя Мантуї, республіки Венеції, протестантів, боротьбу між Карлом V і Франціском I. Щойно після заключення миру між ними обома вдалось *під кінець 1545 р.* почати *Собор в Триденті*. Вибрано Тридент, бо він належав до німецької імперії, і були сподівання, що туди скоріше прийдуть протестанти, ніж до якогось італійського міста, і водночас Тридент не був дуже віддалений від Риму.

Тридентський Собор (1545-1563 рр.)

Тридентський Собор 13 грудня 1545 р. відкрили три папські легати - кардинал.-Дель Монте (пізніший Папа Юлій III), Червіні (пізніший Папа Маркел II) і Регіналь Поле. На відкритті Собору крім легатів були: один кардинал, 25 архієпископів і єпископів, 5 головних настоятелів Чинів, 40 богословів. Собор тривав 18 років; з двома довгими перервами, мав 25 сесій, його поділяють на три періоди: 1 - від грудня 1545 р. до вересня 1549 р.; 2 - від травня 1551 р. до кінця 1552 р.; 3 - від січня 1562 р. до грудня 1563 р.

1. *Перший період (1545-1549 рр.)* тривав від початку аж до перенесення його до Болонії з огляду на пошесть і сильний політичний натиск Карла V, який, ще подобатись протестантам, хотів, щоб спочатку було розглянуто справу рефері, а Папа хотів перше визначити католицьку науку. Остаточо зроблено компрої розглядаючи рівнобіжне обидві справи. Справи мали представляти папські легат і їх раніше розглядали богослови й правники, т.зв. «менші богослови», в паї кулярних конгрегаціях без вирішального голосу. Потім запропоновані спра розглядали Отці Собору на генеральних конгрегаціях, і вирішальний голос мала кардинали, єпископи та головні настоятелі Чинів. Постанови проголошувала в тридентському катедральному храмі. *В перший період було 10 сесій.* Собор встановив, що джерелами віри є Св. Письмо і традиції, і ніхто не сміє пояснювати Гз. Письмо проти зміслу Католицької Церкви.

Щодо первородного гріха, Собор вирішив, що гріх прародичів переходить на всіх людей, і його змиває хрещення, однак залишається пристрасть, яка не є гріхом, але наслідком гріха і схиляє до гріха. Наука про загальність первородного гріха не оминає і Пречистої Діви Марії, яка була від нього захоронена, але Собор не визначив її Непорочного Зачаття, яке тоді відстоювали домініканці.

Про оправдання Собор вирішив, що людина без благодаті не може спастися й не може бути бездіяльною. Це було проти єресі Пелягійян, що заперечували обов'язковість благодаті, й проти протестантів, які заперечували або зменшували необхідність співпраці людини з Божою благодаттю.

Про Св. Тайни взагалі Собор постановив, що вони встановлені Христом, і самі з себе «екс опере операто» уділюють благодать.

У справі дисципліни наказано, щоб пояснення Св. Письма в катедрах і церквах відбувалося під наглядом єпископа, і щоб єпископи жили в своїх дієцезіях та відвідували парохії.

2. *Другий період* (1551-1552 рр.). По смерті Павла III було довге конклаве, що тривало 4 місяці з огляду на брак згоди між кардиналами прихильниками імператора й прихильниками французького короля/Нарешті вибрано кардинала Дель Монте, папського легата на Соборі, що прийняв ім'я Юлій III (1550-1555 рр.). Мав тоді 60 років. Хоч був слабовольний і боязливий, зокрема перед Карлом V, однак був рішучий продовжувати Собор. Франція робила труднощі, бо король Генрих II із-за ворожості до Карла V не дозволяв французьким єпископам брати участі в Соборі, а крім цього потайки вів переговори з німецькими протестантами й турками, готуючись до наступу на імператора. Помимо цього, другий період Собору почався в Триденті 29 квітня 1551 р. і мав 6 сесій.

В науці *про Св. Тайни* проголошено, що в Пресвятій Тайні Євхаристії є дійсний і правдивий Христос, і що по освяченню настає пересуществлення цілої субстанції хліба в субстанцію Тіла Христа і цілої субстанції вина в Його Кров.

Про Св. Тайну Сповіді - Покаяння сказано, що вона необхідна для тих, які тяжко згрішили після хрещення.

Щодо реформи, Собор дав напрями для єпископів, як опікуватися своїм духовенством, виховувати нових кандидатів на священників і як повинні вони одягатись.

В часі другого періоду Собору, вороги Карла V напали з різних сторін на його володіння. Генрих II - король Франції зайняв Лотарингію, Сулейман II - турецький султан напав на Мадярщину і дійшов аж до Відня, князь Маврикій зі Саксої зрадив Карла V, перейшов до табору лютеран і несподівано зайняв Інсбрук та прямував на Тридент. Деякі Отці Собору виїхали, і Папа Юлій III перервав Собор на 2 роки, однак по 2 роках вже не мав відваги його продовжувати.

Після короткого понтифікату Маркела II вибрано Папою кардинала Карафу, який прийняв ім'я *Павла IV* (1555-1559 рр.), мав він тоді 80 років. Він був далі нетерплячий, рішучий, суворий, інтелігентний, високоосвічений, з глибоким богословським знанням і зразковим християнським життям. Мав дуже високе поняття про свій уряд і хотів, щоб його владі підкорялись усі, навіть імператори, королі й народи. Але це було XVI ст., а не часи Іннокентія III.

Він не скликав Собору, бо рішився проводити реформу буллями й декретами. Через 6 днів після вибору, на першій консисторії нічого не згадував про Собор, але почав видавати декрети, закликаючи єпископів до сповнення своїх обов'язків, робив прилюдно докори кардиналам, що жили надто світським життям. Єпископам давав повчання, як піклуватися духовенством.

Однак головним знаряддям реформи Павла IV була «Інквізиція», якої він був перед тим головою, і вона була для нього «зіницею ока». За його

понтіфікату вона мала необмежену владу. Встановлено список заборонених книжок. Інквізиція не жаліла нікого, навіть патріярха Аквілеї, що обороняв одного проповідника, який невторопно висловився про призначення. Кардинал Мороне попав до в'язниці в замку Ангела за те, що сказав, що насилля в релігійних справах не приносить добрих наслідків, а кардинал Поле за подібний вислів був позбавлений титулу «легат Англії». Католицьким державам доручено ввести в себе Інквізицію. Іспанія згодилась, а Франція відмовилась.

Мимоволі Папа був вмішаний у політичні справи. Невдоволений на Карла V за те, що той втручався в діяльність Собору й що заключив мир у Авсбургу в 1555 р. Будучи неаполітанцем і підтриманий родиною (зокрема кардиналом Карлом Карафа) та французьким королем, Папа хотів вигнати іспанців з Неаполя. Однак його військо зазнало поразки в серпні 1558 р., і наступило знову знищення-Риму.

Прикрий досвід мав Папа із згаданим кардиналом Карафа, якого в молодому віці зробив державним секретарем, а він приносив згіршення разом з іншими членами родини Карафа. Коли про це довідався Павло IV, то доручив одному священикові (театинцеві) перевірити поголоски, і, на жаль, вони були правдиві. Тоді Папа виявив незвичайну силу волі й у січні 1559 р. скликав таємну кон-систорію і визнав свою провину, що зробив кардиналами людей негідних і том; їх, своїх трьох свояків, позбавив всяких урядів та вислав далеко від Риму. Ці суми, події прибили старенького Папу, він збільшив свої пости й покути, щоб виправив провину, подвоїв старання в справі реформи й помер свято в серпні 1559 р.

3. *Третій Період* (1562-1563 рр.). По смерті Павла IV тримісячне конклаве вибрало кардинала Івана Ангела Медічі, що мав тоді 60 років і був контрасте до свого попередника, він прийняв ім'я *Пія IV* (1559-1565 рр.). Здавалось, що не буде великих змін, коли побачили як він зробив свого сестрінка 21-літнього Карла Боромея кардиналом і державним секретарем. Правда він був здібних провадив дуже прикладне життя, але був дуже молодим. Все ж таки вибір бу; щасливий, і під впливом кардинала *Карла Боромея* Папа відважився знов скликати Собор до Триденту на Пасху 1561 р., запрошуючи також протестанти:-але з огляду на брак Отців Собору, *Собор почався в січні 1562 р.* при участі 70 Отців і 34 богословів, а в кінцевих сесіях було 250 Отців. Від червня 1562 ; Собор розглянув науку про поодинокі Св. Тайни, чистилище, почитання святи і відпусти.

Під кінець Тридентського Собору виринули деякі труднощі. Імперат Німеччини Фердинанд I хотів, щоб Собор перенести в Інсбрук, ближче до зо: своїх впливів, а німецькі й французькі Соборові Отці домагались, щоб не займатись більше догматичними питаннями, тільки дисциплінарними. Натомість італійські н іспанські Отці сперечались між собою про походження *єпископської влади* : про відношення *єпископів до Вселенського Архисрея*. Італійці хотіли збільшення авторитету Папи і Римської Курії над єпископами, дехто з богословів Курії навіть твердив, що Христос установив одного єпископа Петра, а всі інші єпископи є тільки

помічниками (вікаріями) Папи. Іспанці, навпаки, обстоювали, що влада єпископів походить безпосередньо від Бога. Непорозуміння зростали, і внаслідок того впродовж 10 місяців (від вересня 1562 р. до липня 1563 р.) не було жодної сесії. Але завдяки посередництву кардинала Карла Боромея і нового папського легата кардинала Мороне Собор скінчився. Узгоджено науку про відношення єпископів до папи, а саме, що *єпископи мають безпосередньо від Бога владу чину*, а від папи - владу судовластя. В цей спосіб стверджено першенство папи й Боже встановлення єпископів, але не вирішено походження єпископської судо-владі й не здефіньовано примату папи, хоч про нього була мова на II Ліонському Соборі в 1274 р. і на Фльорентійському в 1439 р.

Тридентський Собор (догми, реформи, дисципліна)

Оцінюючи дерево по овочах, треба сказати, що не було в історії такого важливого Собору. Віра Церкви, заснована на Св. Письмі і Традиції, була відновлена дуже ясно й повно, бо більшість Соборових Отців були визначними богословами, патрологами, правниками й біблістами. Встановлено Канон Св. Письма й проголошено, що всі книги, вчислені в Каноні, написані під надхненням Св. Духа, і ніхто не мав права трактувати на свій спосіб Св. Письмо. І не можна текстам, які відносяться до віри й моралі, приписувати інший зміст, ніж той, що його подає Церква.

Щодо внутрішньої обнови Церкви були видані декрети, що свячення потрібно уділяти даром, що єпископи в своїх єпархіях повинні створити Семінарії для виховання нових священиків, що потрібно підбирати гідних кандидатів на єпископів і кардиналів, в останній сесії Собору йшла мова про реформу монаших Чинів.

Закінчився Собор 4 грудня 1563 р. Хоча Тридентський Собор не повернув назад до Католицької Церкви протестантів, та все ж встановив лінію кінцевого обво'язкового поділу між католицькою й протестантською наукою. Перед тим протестантизм деформував католицьку науку про Св. Письмо, Передання, первородний гріх, оправдання, встановлення Церкви і Св. Тайни, а Тридентський Собор ясно визначив, у що потрібно вірити.

Застосування декретів Тридентського Собору

Папа Пій IV мав перед собою важливе завдання - втілити в життя постанови Собору. Він буллею «Благословенний Бог» з 26 січня 1564 р. потвердив рішення Собору, які від 1 травня 1564 р. стали законами, в серпні 1564 р. Папа заснував конгрегацію для тлумачення праць Тридентського Собору. Цю працю продовжували його наслідники, зокрема Св. Пій V.

Пій V (1566-1572 рр.) був домініканцем, провадив строге життя, повне горячої любові та євангельської побожності. Відважно обороняв Церкву від володарів, еретиків і турків. Католицьку реформу проводив прикладом власного життя, живучи вбого, часто постив, хоча був хворий, відвідував сім базилік з відкритою головою й босий. Постійно займався

впровадженням у життя постанов Три-дентського Собору. Найважливішим і першим своїм завданням уважав іменування добрих єпископів, за 6 років свого понтифікату іменував 314 єпископів (майже третину всього єпископату). Сам керував єпископами, опікувався створенням семінарій, відбуттям синодів і відвідинами парохій. Постійно нагадував єпископам, щоб виховували добрих священиків, бо злі священики ведуть народ до загибелі. За його вселенського архиєрейства постала конгрегація Індeksu для цензури книжок, з доручення Папи вийшли «*Римський катехизм*», «*Часослов*», «*Служебник*».

Пій V повинен був думати й про оборону Європи від турків, що в 1570 р. вже зайняли острів Кіпр і готувалися до дальших наїздів на середземноморські країни. Папа через своїх послів закликав до хрестового походу, що увінчався успіхом. Завдяки іспанському королеві Пилипові II й Венеції та деяким князям створено міжнародний флот, який під проводом Івана Австрійського, брата Пилипа II, 7 жовтня 1571 р. здобув перемогу над турками біля *Лепанто* (в гольфі Коринту); з 200 турецьких галер зосталось 30. Турецька офензива на Середземному морі була назавжди спинена, але вони далі займали майже цілий Балканський півострів: Сербію, Болгарію, Румунію й Албанію.

Пій V довершив велику працю, бо мав визначних співробітників: Св. Карла Боромея, Св. Пилипа Пері, Св. Терезу з Авілі, Св. Івана від Хреста й інших.

Святий Карл Боромей (1538-1583 рр.)

Тридентський Собор дав необхідні засади для католицької обнови, й Папи, починаючи від Пія IV, давали докази, що хочуть ті постанови виконати. Але було завданням єпископів (яких досконалий образ і обов'язки пригадав Собор) подбати, щоб новий дух дійшов до глибини християнського сумління, в найдальші парохії. Деякі з єпископів звершили вже подивугідні діла, між ними Карло Боромей - архієпископ Мілану. Коли Папа 30 січня 1560 р. зробив його кардиналом, а через кілька тижнів державним секретарем, архієпископом Мілану, протектором Португалії, легатом Болонії, протектором кармелітів, францісканців та інших, (його приходи були 50.000 скудів), то римляни були незадоволені, бо вони думали, що відзначення сестринка Папи різними достоїнствами та приходами не принесе нічого доброго Церкві, і що Пій IV не буде кращий від своїх попередників.

Однак вони помилилися у своїх осудах, хоч Карло Боромей мав тоді 22 роки, але мав уже життєвий досвід, відзначався второпністю й інтелігентністю, яку вишколював 7 років на університеті в Павії. Ставши співробітником Папи, був ревним працівником і мужем молитви, практикуючи також «Духовні вправи» Св. Ігнатія Льойоли. І тому по смерті Пія IV кардинали хотіли вибрати його 28-літнього Папою, але він порадив їм вибрати кардинала Гіслері.

Після закінчення Собору й вибору нового Папи, кардинал Боромей вважав своїм першим обов'язком виконати соборовий декрет - перебувати в своєї єпархії в Мілані, куди він приїхав 28 вересня 1505 р. Незабаром скликав провінціальний синод, щоб проголосити соборові декрети й викласти свою програму праці. Почав наводити лад у своїх 800 парохіях, заснував великі семінарії в Павії, в Мілані та в Асконі (над Ляго Маджджоре), постановив, що синоди будуть відбуватися щороку. Хоча не всі були вдоволені його реформами, але кардинал Боромей проводив їх з рішучістю і святістю. Його шпиталі й захисти були повні, в його школах навчалися тисячі дітей, а, коли в 1576 р. в Мілані вибухла страшна пошесть, і хворі вмирали не лише від хвороби, але й з голоду та холоду, то він пішов між них, правив по шпиталях, причащав і допомагав. Роздавав усі свої багатства, продав навіть меблі й накриття, щоб тим нещасним допомогти. Помер у 1584 р., маючи 48 років, залишаючи світлий приклад. Те, що він зробив у Мілані, багато інших єпископів зробили в інших країнах з подивугідною ревністю й відвагою.

Свята Тереса з Авілі і святий Іван від Хреста

Давні монаші Чини, дивлячись на діяльність нових, дійшли до переконання, що треба в себе зробити реформи, щоб успішніше виконувати своє завдання. Того були свідомі також *Кармелітки* й *Кармеліти*, серед яких відзначалися дві визначні постаті: Св. Тереса з Авілі й Св. Іван від Хреста.

В серпні 1562 р. в маленькому містечку давньої Кастилії — Авілі трапилась непримітна подія, що стала прикладом і символом у великому ділі католицької реформи. Хоча в Авілі було вже багато монастирів, та постав ще один - Св. Йосифа, заснувала його Тереса з горсткою співсестер, що відокремились від великого монастиря «Втілення» (з 180 сестрами). *Тереса з Авілі* мала тоді 47 років. Хто бачив її чверть століття раніше, коли вона співала, сміялась і повторювала «похнюплені святі мені не подобаються», тому на думку не могло прийти, що вона колись стане реформаторкою Кармеліток і Кармелітів. З її чорних очей пробивались ентузіазм і ніжність, швидкість і жвавість. Батько привчав її змалечку до довгих молитов, вервиць, мовчанки, але в такому суворому вихованні вона не втратила ні віри, ні чеснот, ні радості життя. В цій сильній душі, яка була чоловічою з огляду на інтелігентність і відвагу, а жіночим було відчуття й пізнання (інтуїція) душ, благодать знайшла чудесно приготовлене поле для виконання Божого діла. Засновуючи 24 серпня 1562 р. *монастир Св. Йосифа*, Св. Тереса слухняно виконала приказ одержаний «звище», хоч не відразу послухала того голосу, чи радше слухала його розсіяно.

Роздумуючи про молодість, коли побачила в світі стільки зла й терпіння, зважилася вступити до кармеліток і стала ревною монахинєю, наскільки це було можливе серед 180 монахинь не дуже ревних. Завжди жила постановою рішучо й постійно виконувати свої обов'язки, опікувалась найбільш відштовхуючими хворими сестрами й цілими годинами молилась. Спочатку переходила подвійну кризу, фізичну й моральну. Фізичну, бо впродовж двох років (1537-1538 рр.) мала недугу нервів і частинний

параліч, а навіть одного разу вважали її за мертву. Перемігши важкі болі, зазнала іншої кризи, яку вона сама називає «часом невірності», тобто, коли нетерпеливилась в часі хору й богослужень та молилася лише устами. Вона була невдоволена, собою, йдучи тою небезпечною дорогою.

В 1543 р. пережила важкий удар - смерть батька. Це піднесло її в духовному житті, також і завдяки порадам сповідника - домініканця, але впродовж наступних 10 років хотіла поєднати речі, які годі було сумістити. Потім, несподівано, Бог, що чекав на ту душу, заговорив. Одного дня 1543 р. Тереса, переходячи коридором монастиря, опинилась перед статуєю розп'ятого Христа, яку там тоді поставили: «Статуя зворушливо представляла Христа покритого ранами, — оповідає свята, - і це пройняло мене цілу співчуттям до Його терпінь за нас. Мене заболіло серце від закидів сумління про мою невдячність за Його рани. Я клякнула перед Ним, і зі сльозами благала Його, щоб скріпив мене раз і назавжди, щоб я не могла Його більше ображати». Це був вирішальний удар, це був сонячний промінь, подібний до того, що одного дня кинув з коня на землю Савла (Павла) в дорозі до Дамаску. Вставши, вона ясно побачила в собі, що має робити; Тереса, ще світська монахиня, відчула, що вона стала «Тересою від Хреста». Далі провадили її деякі сповідники єзуїти та дозволяли часте Св. Причастя, яке давало їй надприродну силу, а поволі, зближуючись до неї таємничим кроком, вийшов на сцену сам Христос. Між нею і Богом встановився таємничий зв'язок. Тереса зазнавала таких піднесених екстаз, що німіла, а лице сяяло неземним світлом. Деколи сестри й вірні в каплиці монастиря «Втілення» бачили, як під час екстази підносились на кілька стіп від землі, хоча старалася всіми силами триматися за клявзурові ґрати. Зазнавши містичних ласк, як мало хто на Землі, перейшла на шлях злуки. Серед тих незбагнутих піднесень Тереса могла забути й про Землю, але вона мала певне відчуття дійсності, реалізму й духовного польоту, і для того Господь вибрав її як свідка й провідника. Щоб виправити лихо, яке завдавали Церкві єретики й лихі монахи, Тереса зважилася заснувати монастир постійної молитви й цілковитої покути, згідно із засадами «Книги встановлення перших монахів», що вийшла в 1507 р. І так в 1562 р. *постав монастир Св. Йосифа з Авілі*, перший монастир реформованого Кармелю - зіниця ока Св. Тереси. З цього зернятка виросло велике дерево. Спочатку було шість монахинь, і Тереса вливала в них «любов самоти, мовчання, погорди до земних вимог». Одночасно хотіла, щоб вони були «радісні, як діти, покірні, свідомі гідності їхньої душі, підкорені Св. Духові й залюблені в Христа, хоч позбавлені всього, але володарки світу». Цей маленький монастир став «небом, якщо на землі може бути небо» та став зразком для інших. Після п'яти років дозрівання в молитві й відкупленні Тереса перейшла до діла. Впродовж 15 років їздила страшними дорогами Кастилії і хоч нездужала, мала залізну волю й була невтомною працівницею, надзвичайною організаторкою, правдивою жінкою дії, а до того й письменницею, її твори

- це: «Внутрішній замок», «Думки про Пісню Пісень», «Конституції», «Книга фундацій» і «Письмо про відвідини монастирів».

Головний настоятель Кармелітів - о. Рубео, будучи на візитації в Авілі, під час зустрічі з Тересою зрозумів її план і те, що вона могла б зробити для його Чину, тому дав їй дозвіл засновувати й чоловічі монастирі, згідно з первісними правилами Кармелю, які вона ввела в монастирі Св. Йосифа, і Тереса згодилась.

Під час своєї першої подорожі в 1567-1571 рр. Тереса заснувала 7 жіночих монастирів і при цій нагоді зустріла в Медіні людину провидіння, яка допомогла їй засновувати зреформовані кармелітські монастирі. Цією людиною був *Св. Іван від Хреста*. Він мав тоді 25 років, був худим, маленьким і вже перейшов тяжку життєву школу. Батько помер, коли він був ще дитиною, а мати на прожиток дітей заробляла прядінням, і тому Іван повинен був навчитися різних ремесел. Коли зустріла його Тереса, то він уже закінчив студії і як санітар у шпиталі заробляв собі на життя. Маючи 21 рік вступив до Кармелітів і тоді вивчав філософію й теологію в Саламанці, закінчив їх ступенем доктора теології й вернувся до свого монастиря, щоб жити життям умертвлення, яким жили давні Кармеліти. Тереса й Іван розуміли себе від перших слів, і вона запропонувала йому співпрацювати у великому ділі кармелітської реформи. Він згодився «під умовою, що не потрібно буде довго чекати». І дійсно, не потрібно було довго чекати, бо Тереса негайно пошила йому габіт, який носять босі кармеліти, і в 1568 р. заснувала перший *монастир Кармелітів*. Ревність босих Кармелітів притягала велике число визначних людей, їхнє суворе життя мало великий вплив на народ, а практика вічної адорації, введена Св. Іваном від Хреста, поширилася скоро по цілій Іспанії.

Реформа кармеліток і кармелітів мала великі досягнення, і Тереса на приказ апостольського візитатора вернулася до монастиря «Втілення» як ігуменя, супроводжена Св. Іваном від Хреста (в ролі сповідника), щоб там здійснити реформу. Керуючись терпеливістю й любов'ю, вона ввела нові ідеї і в той монастир. Потім вибралася в другу поїздку по Іспанії, щоб заснувати нові монастирі. І тоді відкрила ще один тайний закон Божого Провидіння, що тут на землі можна довершити щось тривале тільки постійністю й боротьбою. На жаль, були й такі, що противились реформі. Тересі не могли нічого зробити, бо вона була відома, славна, і сам король Пилип захоплювався нею і читав її життєпис. Тому противники звернулися проти її співробітника - Івана від Хреста, вночі зловили його, закували як злочинця й повезли до монастиря в Толедо, де він впродовж багатьох місяців дуже страждав. Щодня били його монахи в рефектарі з насміхами, кпинами, погрозами й обіцянками, що зроблять його ігуменом, якщо залишить реформу. Серед великих терпінь, Іван зберіг надприродний спокій і навіть написав твір «Духовний спів», а по 7 місяців вдалось йому втекти з тюрми. Тим часом Тереса порушила небо й землю, щоб допомогти йому й реформованим кармеліткам, і мала успіх, бо в 1580 р. Папа створив автономну провінцію босих кармелітів,

Іван від Хреста став ігуменом і тоді написав праці: «Дорога до вершин Кармелю», «Темна ніч», «Живе полум'я любові».

Тереса, хоч хвора й втомлена, вибралася в третю подорож у невиконаному возі, небезпечними дорогами Кастилії і заснувала 17 монастирів кармеліток і 15 монастирів кармелітів. 4 жовтня 1582 р. затрималась в Альба Тормес, цілком вичерпана, але свідомо до останньої хвилини, з незвичайним спокоєм давала вона різні поради сестрам перед смертю, а останні її слова були: «Господи, Ти не відкидаєш серця, що жалує». В 1614 р. була проголошена блаженною, в 1622 р. святою (разом з Ігнатієм Льойолою), а Папа Павло VI проголосив її «Учителькою Церкви». Діло реформи серед багатьох труднощів продовжував Св. Іван від Хреста, що помер у 1591 р. І ця праця мала значний вплив на історію. І ще сьогодні кармелітські монастирі свідчать, що дух Св. Тереси з Авілі й дух Св. Івана від Хреста живуть, бо до геройських засновників долучились інші в пізніші часи, зокрема Св. Тереса з Лізіє.

Церква в XVI ст. мала в своїх рядах такі визначні постаті, як Пій V, Ігнатій Льойола, Франціск Борджа, Каєтан Тієн, Карл Боромей, Тереса з Авілі, Іван від Хреста, Франц Ксаверій, Петро Канізій. До них потрібно зачислити й Св. Пилипа Пері (1515-1595 рр.) веселого римського священика, що народився у Флоренції. Говорячи, про історію в XVI ст., потрібно згадати про Папів, які скликали Три-дентський Собор, Соборових Отців, а, зокрема, єпископів, котрі вводили в життя соборові постанови, і тих святих осіб, що вкладали в реформу свою відвагу й віру. Дерево, що росте, не лишається завжди таким самим. Подібно й Церква, маючи ті самі догми і підкорена тій самій владі папи й колегії єпископів, сьогодні не є та сама, що у варварських часах або у Візантії, чи за часів Св. Бернарда й Св. Людвіка, не є тепер та сама в Америці, в Європі, Азії чи Африці. Триденський Собор надав Церкві нове обличчя: *ясно визначеними догмами, релігійною обнотою і скріпленою єдністю*.

Наслідником Св. Пія V став Григорій XIII (1572-1585 рр.) правник та організатор. Заснував багато семінарій, відновив Римську Колегію (пізніший Григоріанський університет) для англійців, греків, маронітів і вірмен. Його старанням і жертвами виникло майже 20 семінарій у Німеччині та в країнах Східної Європи, для навчання простого народу послуговувався найбільше монахами капучинами. Щоб тісніше зв'язати народи центральної Європи з Апостольським Престолом, заснував три нунціятури: в Люцерні для Швейцарії (1579 р.), в Грацу для Австрії (1580 р.) і в Кельні для Німеччини (1584 р.). Вони були інформативними урядами, які повідомляли Папу про правдивий релігійний стан країни, а водночас були осередками діяльності, через які Папа проводив реформу й слідкував за виконанням своїх наказів. Нунції у своїх повідомленнях подавали також імена визначних і заслужених священиків, гідних стати єпископами.

Папа Сикст V (1585-1590 рр.) впродовж 5 років дбав про справедливу адміністрацію Папської Держави, про католицьку реформу й про успіх політично-церковних справ. Щодо цього останнього, то він підтримував

іспанського короля Пилипа II (1557-1598 рр.), що був тоді наймогутнішим володарем, бо крім Іспанії володів частиною Італії (Неаполь, Сицилія й Мілан), Бельгією і Голандією, Новим світом та Філіпінами проти Англії. Він був дуже працьовитим, боровся за релігійну й національну єдність, тому підтримував інквізицію, переслідував протестантів і мусульман, допоміг ще Папі Пієві V перемогти турків під Лепанто в 1571 р. Його панування - це золотий вік Іспанії: великі містики - Св. Тереса з Авілі. Св. Іван від Хрества і Св. Ігнатій Льойола; великі письменники, як Лопе де Вега (+ 1635 р.), Сервантес (+ 1616 р.) і його «Дон Кіхот», великі драматурги, великі артисти, що піднесли «Екскуріяль» - осідок Пилипа II; великі малярі: Ель-Греко, Дзурбаран, Мурілло і Веласкес.

Ведучи боротьбу з протестантами, Пилип II був готовий до війни з Англією, бо Єлисавета (1558-1603 рр.) дочка Генриха VIII підтримувала протестантів. Папа Сикст V думав, що воєнна акція припинить переслідування англійських католиків і королева Єлисавета буде поступати лагідніше (з її наказу загинула 8 лютого 1587 р. католицька королева Шкотії - Марія Стюарт), і тому допомагав Пилипові II в його морській *акції 1588р.* Однак величезний флот «ля інвісібіле армада» (153 кораблі і 28.000) вояків розбила буря на скелястому узбережжі Шкотії, 24.000 вояків загинуло без бою.

Релігійна війна у Франції

Її спричинило введення й організація кальвінізму в Франції. Зволікання Катерини де Медічі регентки малолітнього короля Карла IX було хибним. Зустріч з протестантами в Поасі нічого не дала, хіба те, що в січні 1562 р. протестанти дістали дозвіл на публічні культи. Незабаром це викликало невдоволення серед католиків, і дійшло до жертв у Вассі в 1562 р. Від тоді війна тривала майже 30 років. Перші основні бої були в Нормандії, де протестанти сподівались на англійську допомогу, пізніше були бої біля Парижа й Орлеану.

В 1572 р. великий вплив на короля Карла IX мав адмірал Колоні - голова гугенотів. На нього зроблено атентат, а 23 серпня 1572 р. Катерина де Медічі переконала сина про змову проти нього, й він дав наказ убити змовників - протестантів. У кіч *24 серпня 1572 р. на Св. Вартоломея*, найперше вбито адмірала Колоні й головних провідників гугенотів і 2.000 осіб у Парижі. Погроми протестантів у Орлеані, Руані й Тулузі тривали ще три дні й загинуло 8.000-30.000 осіб. Папа Григорій XIII не мав ніякої відповідальності за це, однак під впливом одностороннього повідомлення думав, що це перемога під час битви й тому сказав, що «ця вістка миліша ніж 50 перемог Лепанто». Погром у ніч Св. Вартоломея погіршив внутрішнє положення у Франції. Французька шляхта, маючи на увазі релігійні свободи, прийняла протестантизм, 24 серпня багато з них загинуло, 527 відреклось протестантизму, інші втекли до Женеві й до Лондона, а селяни — кальвіністи протестували проти короля, що помер 30 травня 1570 р. Його наслідником став брат Генрих III, перед тим король

Польщі, що був королем Франції 15 років (1574-1589 рр.). Франція була поділена на три групи: католиків, протестантів і «невдоволених політиків»; ці останні хотіли національного примирення, миру й толеранції, завдяки їм положення протестантів поліпшилося після ночі Св. Вартоломея 1572 р.

Генрих III, щоб заспокоїти всіх, у 1576 р. дозволив всюди (крім Парижа) протестантський культ і признав за протестантами попередні права. Проти того були католики й створили «Католицьку Лігу» або «Святу Унію», щоб відновити католицизм. Вони заявляли про свою вірність королеві, але й говорили про скликання Генеральних Станів, якщо Генрих III не хотів би виконати їхні програми. Положення короля було важким, і він у 1577 р. едиктом з Поатіє обмежив права протестантів, які дав їм у 1576 р. Після того домагався, щоб католики розв'язали Лігу, бо хотів відновити у Франції порядок, добробут і королівський авторитет. В закордонній політиці підтримував свого брата Франціска - короля Голандії й Бельгії, - проти Іспанії, а французькій шляхті дав дозвіл на похід проти англійської королеви Єлисавети.

Відносини між французькими католиками і протестантами погіршилися через успадкування. Генрих III був бездітним, брат Франціск помер раніше (1584 р.). Найближчою родиною був тоді Генрих Бурбон - «король Наварри», за яким було право успадкування, але він був провідником протестантів і поіменно виклятий Папою. Однак Генрих III повинен був визнати його як свого наслідника. Це обурило Лігу католиків, яка почала зміцнюватися, маючи запевнену допомогу іспанського короля Пилипа II. Від імені Генриха III його мати Катерина де Медічі в липні 1585 р. підписала трактат, яким було заборонено протестантський культ і визнання під загрозою вигнання. У зв'язку з цим Генрих «король Наварри» втратив право наслідства. Ліга католиків зі своїм провідником Генрихом Гізою, що контролювала 3/4 французької території, тріумфувала. Ліга хотіла тісно зв'язати французьке духовенство з Римом, відновити шляхті й містам їхні привілеї та полегшити морський похід Пилипа II проти Англії. Коли Генрих Гіза, що вважав себе нащадком Карла Великого, в травні 1588 р. зі своїм військом увійшов до Парижа, то королівські відділи виступили проти короля, і він був змушений утікати до Шартр. Після того Генрих III вдавав, що йде на поступки Гізові: іменував його намісником королівства, в жовтні 1588 р. скликав Генеральні Стани до Блюа, проголосив декрети Тридентського Собору, видав закони, на основі яких єретики були засуджені на вигнання. Вкінці, на 23 грудня 1588 р. король запросив Гізу до себе, той, не передчуваючи нічого злого, пішов до короля, але коли вступив до антикамери короля, встало 8 лицарів (що були особистою охороною короля) немов на привітання й одночасно кинулись на Гіза та прокололи його ножами. Наступного дня забито й кардинала Гіза. На першу вістку про драму в Блюа Париж збунтувався й не признавав Генриха III королем, а він залишений всіма й виклятий Папою за вбивство кардинала Гіза, об'єднався з Генрихом королем Наварри та його протестантами й 30.000 армією почав облогу Парижа. Тоді зголосився до

нього 20-літній юнак Жак Клемен, який був переконаний, що він є знаряддям Божої справедливості, щоб покарати Генриха III, бо інакше католиків у Франції спіткають такі переслідування, яких зазнали католики в Англії від королеви Єлисавети. Король прийняв юнака, що мав йому переказати якісь таємні речі, тим часом він проколов його ножем. 1 серпня 1589р. король, вмираючи, призначив своїм наслідником Генриха, короля Наварри, напоминаючи його, щоб став католиком.

Генрих IV (1589-1610 рр.). Проти Генриха Наварського католики поставили свого кандидата — Карла з Масн (з родини князів Льотарингії), а король Пилип запропонував свою дочку — Ізабеллу, яка народилася з його подружжя з Єлиса-ветою, княжною Франції. І Ліга католиків і Пилип II настоювали, щоб Папа Сикст V визнав їхнього кандидата. Папа не поспішав, бо хотів зміцнити католицьку віру, але зберегти автономію французького народу, і був противагою до Іспанії. Якщо б дочка Пилипа II *стала* королевою Франції, то він був би наймогутнішим католицьким володарем в Європі і мав би завеликий вплив на Апостольський Престол. Не хотів Папа підтримувати кандидатів Ліги, бо це збільшило б поділ між католиками у Франції. Залишилася кандидатура Генриха короля Наварри, здібного кальвініста, що виявляв нахил до католицизму, і тому Папа ані його не відкидав, ані не апробував, підтримуючи його добрий намір і лишаючи відкриту дорогу до навернення та й до королівського трону. Війна тривала ще 3 роки, Генрих Наварський здобув дві перемоги над католиками, однак положення було дуже важким, бо французький народ в більшості залишився католицьким, і Генрих Наварський, вернувшись до своїх слів сказаних у 1589 р., що «в мому королівстві буде збережена католицька релігія без новин і змін, і я готовий прийняти обчучення в тій релігії», 25 липня 1593 р. став католиком у архимандрії Св. Діонісія (Сан Дені). Склав ісповідь віри перед архієпископом з Бурж, висповідався й на Сл. Божій запричашався. Тому що місто Раймс було в руках прихильників Гіза, коронація Генриха Наварського відбулася 27 лютого 1594 р. в Шартр. Він прийняв ім'я Генриха IV і 22 березня виїхав до Парижа, який покинули іспанські війська. Настали часи миру й добробуту, в яких процвітала церковна наука, побожне життя й харитативна діяльність, доказом чого є такі імена, як: Св. Франціск Салезій, Св. Івана Франціска де Шанталь і Св. Вінкентій а Павльо.

Французи, маючи законного короля, що помирився з Католицькою Церквою, готові були його любити, бажаючи покласти кінець нещастям і вбивствам. Правда всі труднощі відразу не зникли, бо Ліга католиків була ще сильна, Іспанія була ще дуже замішана в французькі справи, а Генрих IV мав тоді мало війська і мало грошей. Він поступав рішуче й авторитетно, але одночасно був лагідний і толерантний. У 1598 р. помирився з Іспанією і видав *едикт а Нант 13 квітня 1598 р.*, даючи протестантам свободу совісті, культу, повні громадянські права, доступ до всіх урядів, університетів і шпиталів. У Парижі й Греноблі були вже радні обидвох релігій. Цей едикт - це слава для Генриха IV і для Франції, бо тоді, коли в Німеччині, Іспанії й Англії уряди накидували підданам віру, Франція ввела релігійну свободу.

Зі смертю Папи Сикста V (27 серпня 1590 р.) закінчується період остаточної підготовки й проведення реформи Католицької Церкви під проводом Апостольського Престолу, що почав Павло III і Тридентський Собор, продовжили Павло IV, Св. Пій V, Григорій XIII (створенням духовних семінарій), а завершив папа Сикст V впорядкуванням Римської Курії. З початком XVII ст. релігійне життя і апостольська діяльність зміцніли й поширилися, хоча й не бракувало труднощів і перепон.

Наслідники Сикста V: Урбан VII, Григорій XIV, Іннокентій IX разом були ледве один рік (1590-1591 рр.). Довше був *Климент VIII* (1592-1605 рр.), що дав приклад побожного, суворого та ревного життя і праці для Церкви. Продовжував релігійну реформу, підтримував розвиток церковної науки. В 1593 р. прийняв короля Генріха IV до Католицької Церкви і багато спричинився до заключення миру між Францією й Іспанією в 1598 р.

23 грудня 1595 р. прийняв представників київського митрополита Михайла Рогози, єпископів Іпатія Потія і Кирила Терлецького в справі віднови єдності Київської Митрополії з Апостольським Престолом. Два місяці пізніше потвердив київським митрополитам давні права. Відновлення єдності наступило в Бересті в 1596 р. - звідти й назва *Берестейська Унія*.

В 1600 р. спалено на вогнищі колишнього ієромонаха Бруно, що був оскаржений за ересь і атеїзм. Того ж року святковано Ювілейний Рік, і з тої нагоди прибуло до Риму пів мільйона паломників.

Впродовж XVII ст. Папи докладали великих зусиль, щоб об'єднати католицьких володарів та щоб звільнити Європу від протестантського насилля й від мусульманської неволі.

Протестантські перемоги

У Франції протестанти не здобули перемоги, тільки свободу совісті, культу й громадянські права. Але майже одночасно здобули перемоги в Англії, Шкотії та Голандії. Християнська Європа поділилась на два блоки - протестантський і католицький.

В Данії, що мала важливе положення й була володаркою Норвегії та південної Швеції, протестантизм запанував за Християна III й закріпився за Християна IV.

Північна Швеція також стала протестантською від Івана III й Зигмунта Вази й мала в особі короля Густава Адольфа (1611-1632 рр.) свого великого організатора, що використав копальні заліза, щоб добре озброїти своє модерне військо, а ліси на будову воєнних кораблів.

В *Шкотії* закріпився протестантизм завдяки Іванові Кноксові (1505-1572 рр.).

В Англії накінула «англіканізм» королева Єлисавета, в остаточно він закріпився за Якова I (1603-1625 рр.).

У *Швейцарії* деякі кантони прийняли кальвінізм, а інші залишилися католицькими.

Релігійні війни тривали довго й були жорстокими. Щоб їх припинити, випробовувалися «дві розв'язки» - поділу й компромісу. *Мир в*

Авгсбурзі 1555 р. встановлював, що кожне князівство може вибрати собі віру: католицьку або протестантську, і князь вибирає віру для своїх підданих - «куюс регіо еюс ет релігіо».

У *Франції. Польщі й Чехії* релігійні конфлікти припинено іншим способом - після взаємного спільного порозуміння встановлено «модус вівенді». Найслабнішим був *Нантський едикт 1598р.* (у Франції), який давав протестантам свободу сумління, культу й громадянські права. Варшавський сойм 1573 р. проголосив тривалий мир між прихильниками різних віровизнань, а чехи змусили австрійського імператора Матея (1612-1619 рр.) до компромісу. Релігійні стремління чехів були зв'язані з бажанням національної єдності, але здобули вони собі тільки право вибирати сойм. Чехи протестували проти австрійської династії Габсбургів, зокрема проти імператора Фердинанда II, що не шанував їхніх політичних і релігійних прав признаних за ними імператором Рудольфом II у 1609 р. Як відповідь на те, Фердинанд II знищив чеським протестантам дві святині, тоді вони напали на королівську палату Градчани (в Празі) і викинули через вікно двох членів уряду Фердинанда II, які були найбільш ворожі протестантам, це сталося 28 травня 1618 р. Потім королем став Фридрих V — кальвініст.

Револуція з Праги поширилась на Німеччину. Німецькі протестанти підтримували чеських і домагалися для них свободи сумління і релігійної рівності згідно з миром в *Авгсбургу 1555 р.* Фридрих V був провідником «Евангельської ліги», яка була протилежністю до «Ліги католиків», якою провадив Максиміліян Баварський та імператор Фердинанд II. І так запалився вогонь у центральній Європі, який горів 30 років під назвою «*Тридцятилітньої війни*». (1618-1648 рр.).

Впродовж XVII ст. Папи робили все можливе для примирення, хоча їх працю спинювала згадана війна й політично-церковний націоналізм католицьких володарів, які хотіли правити Церквою у своїй державі (Галліканізм у Франції).

Павло V (1605-1621 рр.) часто повчав єпископів, щоб резидували в своїх єпархіях, боронив свободу Церкви у Венеції від неслухняних втручань дуків і сенату в церковні справи.

Григорій XV (1621-1623 рр.) підтримував мир між католицькими князями й заснував Конгрегацію (для поширення віри), проголосив святими: Ігнатія Льойолу, Франца Ксаверія з Авіллі й Пилипа Нері.

Урбан VIII (1623-1644 рр.) прикрасив базиліку Св. Петра й місто Рим при допомозі славного різьбяр й архітектора Івана Лаврентія Берніні.

Можна захоплюватися духовною силою Церкви, яка без світської допомоги, а навіть поперек спротиву світської влади, в часи постійної боротьби католицьких князів, відновила своє релігійно-церковне життя, утвердила науку, збільшила свою апостольську працю, щоб позискати душі для Христа.

Місії

Від часів Арістотеля до середньовіччя, згідно із загальною думкою світ охоп-• лював: Європу, Азію (до Китаю й Монголії) та північну й східну Африку. Тому Христову благовість до початку XIV ст. проповідували місіонери в країнах від Марокко до Китаю і від Ісландії до Ефіопії. До того часу люди були переконані, що між західною Європою і східною Азією немає ніякого континенту, тільки океан.

Відважні мореплавці (португальські, іспанські й італійські) від XIV до XVI ст., досліджуючи Атлантичний океан в західному напрямі, не шукали нових континентів, тільки коротшої дороги до Азії (до Індії), бо східну дорогу замкнули турки, здобувши Візантійську Імперію.

Португальці досліджували західне узбережжя Африки й відкрили деякі краї, а Васко да Гама, обпливши цілу Африку, в 1498 р. доплив до Індії, і там Португалія заснувала колонію зі столицею в Гоа. Майже одночасно, шукаючи дороги до східної Індії, португальці відкрили західне узбережжя Бразилії.

В той сам час іспанські й італійські мореплавці на службі іспанського короля, досліджуючи Атлантику в західному напрямі, в надії знайти коротку дорогу до східної Індії, в 1492 р. *відкрили Америку*. Тут потрібно згадати, що в давній столиці Швеції Упсалі є географічна карта з 1450-их років, на якій позначена Америка, що її відкрили в X ст. вікінги (нормани, варяги), але в країнах середземноморського басейну та карта була невідома.

3 серпня 1492 р. Христофор Колумб (з Генуї, Італія) при допомозі іспанського короля Фердинанда й королеви Ізабелли, виїхав на трьох кораблях з пристані Палос (Іспанія) на Захід і по 70 днях важкого плавання доплив до острова, якого назвав Сан Сальвадор (Спаситель). Під час тої самої подорожі відкрив ще острови: Куба й Гаїті. Потім Колумб ще три рази вибирався на Захід, щоб доплисти до Азії й до Індії, і тому нововідкритим країнам дав назву "*Західних Індій*". Він відкрив ще Антіли, острів Тринідад і нарешті Центральну Америку між Панамою й Гондурасом. Вслід за Колумбом вибрався флорентійський купець Америкго Веспуччі, і його іменем названо новий світ - Америка.

В першій половині XVI ст. майже вся Центральна й Південна Америка належали до Іспанії (Мексіка, Перу, Чілі, Аргентина, Панама). Зайняття нововідкритих країн Іспанією й Португалією викликало заздрість *Англії*, і її мореплавці зайняли Північну Америку, а *французи* в 1534 р. дійшли до Канади і в 1608 р. заснували Квебек. Хоча до Австралії першими припливли, мабуть, французи (в XVI ст.), та від початку XVII ст. її дослідниками стали голандці.

На тих нововідкритих континентах і територіях жила велика кількість людей, що дотепер не чули нічого про Христову науку. Несподівано відкрилось велике поле праці для Церкви, яке раніше було обмежене Європою й частиною Азії та північної Африки. Папи думали про проповідь Євангелії тим народам і на нововідкритих землях визнавали владу князів, що ті землі зайняли, їм, тобто іспанським і

португальським володарям, Папи давали право *^патронату** -діло християнізації нових земель: будову церков, шкіл, шпиталів, номінування єпископів, висилку місіонерів. Все те залежало від найвищої королівської влади. Спочатку таке право «патронату» виглядало корисним, бо великі видатки місійної праці покривали дві католицькі нації (Іспанія й Португалія), що тоді були краще підготовані до місійної праці, були сильні духом і вірою, не заражені єресю, багаті й щедрі, зрештою не допустили б нікого чужого на свої колонії. Португальці й іспанці автохтонів своїх колоній робили невольниками, вживаючи їх на тяжких роботах на полях і копальнях. Апостольський Престол, королева Іспанії Ізабелла й міністр кардинал Хіменес дали наказ губернаторам Антиль людяно повертати поган, без сили й страху. Але королівські урядовці й колоністи або ігнорували королівські накази, або їх тлумачили по своєму і мешканців Антиль уживали до тяжких робіт, позбавивши їх свободи. Коли іспанці побачили, що автохтони заслабі для таких важких робіт і чисельно вмирають, то почали спроваджувати з Африки сильних *негрів*. Перевіз негрів почався з королівського наказу на початку XVI ст. і тривав 300 років, їх ловили в португальських колоніях Африки й насильно вивозили до Америки. Впродовж *трьох століть вивезено з Африки* майже 40.000.000 негрів. Починаючи від Павла III, Папи засуджували невольництво, стаючи в обороні автохтонів і негрів. У першій половині XVI ст. Папи, що працювали над католицькою реформою, заклали початки місійної організації в іспанських і португальських колоніях. Адріян VI, професор Лювенського університету й учитель Карла V, великою турботою оточив місію франціскан у Мексичі, куди найперше добралися бельгійські францісканці. В 1522 р. Папа дав їм великі повноваження. Павло III особливою прихильністю огортав місійну працю Франца Ксаверого в Індії, бо іменував його в 1541 р. легатом Індії дав йому всі повноваження. З початку XVI ст. почалася систематична місійна праця, Апостольський Престол почав видавати практичні повчання щодо уділювання Св. Тайн і зберігання церковних заповідей в Індії. Церковні *письменники* присвячували місійному питанню свої праці й поручали студії не лише єврейської, грецької, латинської й арабської мов, але також мов народів у нововідкритих країнах. Відносно мусульман, то робили різницю між турками й маврами, арабами та персами, починаючи від найбільш лагідних - персів. Одночасно були старання, щоб приєднати східних християн, зокрема ефіопців і яacobітів.

Заснування місійної централі. В 1567 р. Іван Ведвій, професор права на Лювенському університеті (пізніше єпископ Турне, Бельгія) просив Папів: Пія V, Григорія XIII, Сикста V й Климелта VIII - заснувати семінарії для місіонерів у Римі та в інших містах. Досвідчені місіонери по-різному трактували різні народи, інакше китайців і японців, що вже мали свою давню культуру, а інакше мексиканців, які дуже прив'язані до традицій, а ще інакше примітивні народи. До Риму почало напливати щораз більше

місійних справ, і, щоб їх належно полагодити, Папа Григорій XV 22 червня 1622 р. заснував місійну централю - *Конгрегацію Поширення Віри*.

Деякі місіонери мали великий успіх, наприклад францісканець Ксаверій, що від 1541-1552 р. проповідував у Індії, і Матей Річчі (єзуїт) - місіонер в Китаї від 1582 р. Він старався пристосовуватися до китайців одягом і звичаями, студіював філософію Конфуція, математику, географію, механіку й астрономію, що дуже подобалось китайцям. У той спосіб він прихилив до себе китайських вчених і міністрів і потім міг вільно проповідувати християнську релігію. Слава про нього дійшла й до імператора, і він запросив Річчі до себе в Пекін. Від того часу християнство в Китаї мало великі досягнення завдяки прихильності імператора й методів пристосування. Подібно поступав інший італійський єзуїт - де Нобілі в Індії. Хоч цей метод був успішний, постала довготривала суперечка щодо його продовження, зокрема суперечка про обряди китайців і малябарців, які Апостольський Престол кілька разів забороняв, бо одержував неточні повідомлення, з яких виходило, що в згаданих обрядах є забобони.

Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.)

Традиційна схема тої війни була така: вона почалась у Чехії в 1618 р. революцією чехів проти імператора Фердинанда II і мала свої політичні й релігійні причини. Тимчасова пасивність протестантських провідників дозволила Фердинандові II, завдяки армії «Ліги католиків», перемогти чехів у битві біля Білої Гори в 1620 р. (коло Праги) й позбавити їх усіх вольностей. Однак поволі війна поширилася на Німеччину, бо протестантський князь Фридрих V за те, що прийняв від чехів корону Чехії, був позбавлений всяких прав і титулів. *Голандці*, користаючи з нагоди, що в 1621 р. скінчилося дванадцятирічне перемир'я, підняли повстання проти іспанців і просили допомоги в короля Данії Християна IV. І так війна стала європейською.

Франція потайки підтримувала Данію, але коли Християн IV зазнав поразки й змушений був підписати мир в Любек, то французька дипломатія підштовхнула в 1631 р. протестантського короля *Швеції-Густава Адольфа* проти австрійського імператора Фердинанда II. Зі своєю знаменитою армією король Густав Адольф напав на Німеччину і, перемагаючи імператорські війська, дійшов до ріки Рейну. Однак Франція не хотіла, ані щоб Німеччина стала повністю протестантською, ані щоб була цілком імператорською. І, коли в 1632 р. згинув під Лютцен король Густав Адольф, тоді Франція (під проводом кардинала Рішельє) в 1635 р. оголосила війну Іспанії. Династія Габсбургів панувала тоді в Мадриді й у Відні, і Франція відчувала загрозу з двох боків, тому не вагалась (кардинал Рішельє й Мадзаріно) стати союзником протестантських князів, щоб не допустити до здійснення територіальних амбіцій Габсбургів. Спершу французькі війська зазнали неуспіхів, й іспанська армія в 1636 р. зайняла північну й східну Францію. Пізніше прийшли успіхи, габсбурзький союз захитався, іспанська армія покинула Францію, а в 1644 р. австрійський імператор

почав мирові переговори в Мюнстер і Оснабрік, які закінчилися *Вестфальським миром-трактатом у 1648 р.*

Ця тридцятилітня війна - це приклад перемішання політичних і релігійних справ. Мабуть жодна війна на Заході після інвазії Гунів, не була така жахлива. Взаємні грабунки, вбивства, підпали, погроми, що тривали роками в Німеччині, Франції, Голандії, Бельгії - це все роблено в ім'я Христового Євангелія, з наміром накинати те, чи інше «вірую». Правда, початок війни був релігійним, тобто конфлікт між католиками й протестантами, але в Чехії протестантська віра творила одну цілість з патріотичним ідеалом. Задушивши чеську революцію, імператор Фердинанд II запевнив перемогу католиків над протестантами і перемогу габсбурзького деспотизму над чеським народом, що хотів бути вільним. Це був не тільки кінець чеського протестантизму, але й кінець досить лагідного панування Габсбургів у Празі.

Коли в 1626 р. імператорські війська Валленштейна перемогли Мансфельда й «Протестантську Унію», а полководець Тіллі поборов короля Християна IV і його данців, то Фердинанд II зважився відновити в Німеччині католицизм. У 1629 р. він видав едикт, яким проголосив, що кожний протестант, який після миру в Авсбургу 1555 р. захопив католицьке добро, має його повернути католикам. Внаслідок того едикту протестантські князі втратили три архієпископства, 11 єпископств та всі архимандрії у північній Німеччині. Це була «контрреформа» з політичним забарвленням, тобто закріплення імператорської влади в Німеччині та ослаблення Франції. В той сам час, коли Фердинанд II довершував «окатоличення» Німеччини, його кузин Пилип II, король іспанський, зайняв Мантову, прогнавши з неї французів, щоб володіти Венецією й контролювати Савою. Відповіддю Франції був протестантський король Швеції - Густав Адольф, що, підтримуючи Францію, вступив у війну проти католиків, а потім приступила до війни й сама Франція, тобто «найбільш християнський король проти католицького короля і Священної Римської Імперії». І так «Тридцятилітня війна» скоро втратила свій релігійний характер і стала політичною. Вона була останньою з великих релігійних воєн і першим великим конфліктом модерних часів.

Кардинал Рішельє (1610-1642 рр.)

У зв'язку з «Тридцятилітньою війною» два питання потребують вияснення: позиція Франції і її короля та участь Панів у тій європейській драмі.

За політику Франції відповідальний її прем'єр кардинал Рішельє, і його політика була предметом завзятих дискусій, а саме, як пояснити, що кардинал Католицької Церкви став союзником протестантських князів, спiniaючи відновлення католицизму в Німеччині (тобто «контрреформу», і мабуть мав зв'язки з турками. Рішельє, коли став прем'єром не мав ще 40 років і був дуже енергійним, хоч і слабуватим. Війну починав тоді, коли був змушений до того обставинами, і хоч був союзником протестантських князів,

не виявляв ніякої прихильності до протестантської теології, а тому вислів венеційського амбасадора, що кардинал Рішельє «був більше державним мужем ніж церковним» не відповідає правді. Методи Рішельє не можна називати макіявелівськими, бо хоча він і захоплювався реалізмом Макіявеллі - відчуття можливого - та однак не приймав його цинізму. Рішельє боявся відкритої дипломатії, думаючи, що «секрет - тайна є душею добрих успіхів», але ніколи не був дволичним і дотримував слова. Політикам, які казали, що трактати можна порушити, коли вони не вигідні, відповідав, що «християнська віра противна таким засадам».

Кардинал Рішельє не підтримував увесь час протестантів проти Габсбургів. Спершу зберігав нейтральність, щойно в 1630 р., коли помітив габсбурзьку небезпеку, змінив своє ставлення. Для Рішельє було зрозумілим, що «окаатоличення» Німеччини - це був засіб панування імператора Фердинанда II, який хотів закріпити свою владу в Німеччині. Союз Мадриду з Віднем ставав щораз тіснішим, і два Габсбурги були загрозою для Франції, тому Рішельє, щоб оборонити національну територію, а може навіть і свободу й життя королівства, якого був прем'єром заключив союз із протестантами й допомагав королеві Швеції Густавові Адольфові. Наслідки політики Рішельє видно у Вестфальському трактаті, за яким відновлювався давній стан (статус кпо антеа), що не дуже був прийнятний Католицькій Церкві. Трактат був накишшай, передусім з огляду на небезпеку імперських амбіцій, яким протистояла Франція. Все-таки французька дипломатія забезпечила толеранцію католикам у Голандії, Бранденбургу й Ганновері. З точки зору Франції така політика була корисною.

Вестфальський трактат з 1648 року

Переговори тривали 4 роки в Мюнстер і Оснабрік (Вестфалія), і тракт підписано 24 жовтня 1648 р. Він призвів до:

- *пониження імператорської влади Фердинанда*, бо замість об'єднаної Німеччини під владою імператора, Німеччина була поділена на багато маленьких держав, які могли укласти угоди з іншими державами. Такий поділ Німеччини був корисним для Франції, а причиною поділу була наука Лютера про свободу сумління й про свободу культу, яка вийшла на користь князів - «куюс регіо еюс ет релігіо».

- *успіхи для протестантизму*, бо трактат постановив, що церковне майно має належати тим, хто мав його в 1642 р. Таке рішення було некорисне для католиків, бо католики втратили 2 архієпископства, 13 єпископств і багато архимандрій. Протестанти посилилися внаслідок сойму, а кальвіністи одержали тіж самі права, що католики й протестанти. Політична перемога протестантів співпадала з їхньою релігійною невдачею — створити одну протестантську Церкву; Кромвель, що незабаром (1649 р.) переміг англійського короля, не мав ще змоги створити союз усіх протестантських сил. У зв'язку з Вестфальським трактатом протестантські князі також збільшили свої території коштом католицьких.

Папа протестував проти рішень трактату, але безуспішно. Учасники Вестфальського трактату покинули давню велику ідею, яка домінувала впродовж середньовіччя, тобто, що між християнськими народами сильніше те, що їх єднає, ніж те, що їх роз'єднює - християнська ідея. Протестантська революція завдала тій ідеї смертельного удару й наставила одних проти других у страшні війни людей і народів, і всі покликались на Євангеліє. Тридцятилітня війна показала, що держави, які обороняли ідею християнської єдності Європи, хотіли втримати або накинати свою перевагу, покликаючись на ту ідею. Від тоді Європа стала збіркою малих і великих держав, що втримували рівновагу змаганням сил. Коли глянути на наслідки такої політики впродовж 300 років, то потрібно повторити слова Шя XII, сказані саме про угоду 1648 р., що «падають ті трактати, які не є підтримані моральним законом».

- *збільшення території Франції*. Імператор Фердинанд II повинен був відступити Франції три єпископства: Metz, Туль і Верден, які зайняла Австрія в 1552 р., і зректися всіх прав на Альзація, за винятком Страсбургу. Для Мадзаріно (1463-1661 р.) Вестфальський трактат був великим дипломатичним успіхом. Він, з походження сіцілієць, співробітник кардинала Рішельє, став сам кардиналом (хоч не мав свячень), а по смерті кардинала Рішельє став прем'єром і мав великі успіхи в зовнішній політиці. Король Людовік XIV був тоді малолітнім (5 років), а регентка Анна - мати короля - прихильно відносилася до Мадзаріно.

Внаслідок Вестфальського трактату настав тимчасовий мир між Церквами, бо урядове постановлено, щоб більше не боротися в ім'я різних віровизнань. Поділ Німеччини на багато держав різних віровизнань швидше посилював нетерпимість, а мир опирався на дипломатичних і територіальних основах, перемогла засада, що «чий край, того й релігія».

Подібне положення було й у *Швейцарії*, де політичний поділ на кантони тривав уже довше, й між католицькими та протестантськими кантонами був мир. В *Голандії* положення було неясне, бо голандські протестанти зробили революцію проти католицької Іспанії в ім'я релігійних свобод, але ті самі голандці були одночасно союзниками католицької Франції і тому мусіли дещо шанувати католиків. В загальному *Вестфальський трактат був некорисним для Католицької Церкви*.

Революція в Англії (1648-1688 рр.)

Політичне й релігійне положення Англії на початку XVII ст. на відміну від Франції, король Англії, на основі Великої Хартії з 1215 р. і довгої парламентарної традиції, не мав абсолютної влади, бо його влада була обмежена парламентом з двох палат — сойму й сенату.

Релігійне англійці були поділені на англіканів, презбітеріянів і пуританів. Були теж переслідувані католики.

Англікани належали до державної або англіканської Церкви, що єдина була визнана законом. Від кальвіністів вони прийняли науку, а від католиків ієрархію й обряди.

Презбітеріяни перейшли шкотську реформу і з ієрархи допускали тільки презвітерів. їхня літургія, подібно до женеvської, зводилась до молитов і символічної вечері, відправлюваної в храмах без прикрас, священослужителями одягненими на чорно.

Пуритани не мали окремих священослужителів, але кожний вірний під натхненням Св. Духа був для себе пастирем. Під оглядом моральним пуритани дуже стежили за приватним життям своїх членів і були суворими, їхня неділя була подібна до фарисейської суботи.

Історією англійської революції 1648 р. і її підготовку можна звести до боротьби трьох великих релігійних партій за англійський королівський престіл: англіканці (абсолютисти) зі Стюартами; презвітеріянці (конституалісти) з парламентом; пуритани (республіканці) з Кромвелем.

За володіння перших двох Стюартів у Англії загострилися релігійні й політичні суперечки. Король *Яків I* (1603-1625 рр.), хоч немічний, був завзятим оборонцем абсолютної влади короля. Він хотів накинати презвітеріянам і пуританам 39 артикулів англіканської Церкви. Багато пуритан воліло радше виїхати до Північної Америки, ніж прийняти 39 артикулів; за океаном вони заснували нові англійські колонії, зокрема Нову Англію.

Король Карл I (1625-1648 р.), син Якова I, був також переконаний, що влада короля є абсолютною, і через те почалася суперечка між ним і парламентом, король розпустив парламент і впродовж 11 років (1629-1640 рр.) правив сам при допомозі двох міністрів, притримуючись засади, що «рекс ест лекс» (король є законом). Невдоволення на короля зростало, а в Шкотії почалося повстання. В 1641 р. король знову скликав парламент, щоб той апробував видатки на придушення революції в Шкотії, а в 1642 р. Карл I покинув Лондон, щоб злучитися зі своїм військом, і це був початок громадянської війни в Англії.

На чолі військ парламенту, що боролися проти короля, був *Олівер Кромвель*, член парламенту, пуританин, людина без політичних скрупулів. Своїм воякам він прищеплював релігійний фанатизм, називав їх новими хрестоносцями, що, йдучи до бою, співали псалми. В 1645 р. він завдав поразки королівській армії, і Карл I втік до Шкотії. В 1646 р. король попав у руки парламенту, який поставив його перед суд, хоч король заперечував законність суду, кажучи «Бог дав мені владу». Мимо цього парламент засудив короля на смерть 44 голосами проти 20. Вмираючи, Карл I сказав: «Війна - це вина парламенту, не моя. Я вмираю, як християнин, прощаю всім і молю Бога, щоб ви поступали краще».

7 лютого 1649 р. в Англії проголошено республіку. Майже одночасно почалась революція в Ірландії, яку Кромвель придушив у травні 1650 р., а також виграв війну в Шкотії проти Карла I. Кромвель počував себе покликаним Богом, щоб встановити царство Боже на Землі, об'єднати протестантів і зробити Англію най-могутнішою державою. Правив за допомогою терору як диктатор. Кілька разів скликав парламент, потім його розпускав. Приятелі почали його покидати, частішими ставали

атентати на нього, прийшла недуга, й він у 1654 р. сказав: «Благодать Божа віддаюється від мене». Кромвель не став королем, але правив Англією як король, з правом вибирати свого наслідника. *Помер у вересні 1658 р.* і своїм наслідником назначив свого сина Рікарда, молодого юнака без досвіду і без енергії, який кілька місяців опісля абдикував, бо народ його не хотів, і Англія опинилась в анархії. В 1660 р. новим королем став Карл II (1660-1685 рр.), він поклав кінець анархії, але Англія була на тій самій точці, що й перед громадянською війною.

Король Людвік XIV (1661-1715 рр.)

Франція не була ніколи такою сильною, авторитетною і впливовою, як за володіння Людвіка XIV. Дещо з тої дисципліни й організованості залишилося й до сьогодні: мова, література, мистецтво й почуття величі.

Складаючи присягу в Раймсі, Людвік XIV присягнув, що буде «боронити Церкву, і це є обов'язок кожного короля в його королівстві - забезпечити їй завжди мир і не допустити, щоб вона стала жертвою якогось бунту чи злочину». В тих словах була основа союзу між тронем і престолом вже від самих початків французької монархії. І Людвік XIV був рішучий сповнити цю присягу як віруюча людина і як віруючий політик, бо знав, що цей союз був найпевнішою основою його королівства. Ішлося про співпрацю між двома владами: духовною й дочасною, для добра народу. Впродовж віків не було ідеальної співпраці між тими двома владами. Людвік XIV відсунув від влади всіх церковних людей, щоб вони не втручалися до його справ. Одночасно, послуговуючись конкордатом з 1516 р., який признавав за королем право представляти кандидатів на єпископів та незмінно користуватися тим правом, номінував вище духовенство. Наслідки не були добрі, бо вище духовенство було віддане королеві й готове йому служити, а він був засліплений славою. Навіть такі, як Боссюе, що мали великі церковні заслуги, були захоплені королівським двором - Версалем і поглядом короля. Сумним наслідком такого підкорення було відчуження вищого духовенства від Риму. Писати до Папи, до його співробітників, одержувати від них листи, без відома короля і його державного секретаря, вважалося державним злочином. І так постала немов національна Церква.

Король був оборонцем звичаїв і віри, видано закон, що карав богохульників, янзеністів, кв'єтистів і єретиків. Людвік XIV від самого початку виявляв неприхильність до протестантів, і навіть ворожість, бо їх вважали республіканцями і тайними союзниками чужинців. Крім цього, Людвік XIV вважав церковну єдність необхідною умовою національної єдності. В 1678 р. почалось переслідування протестантів у Франції, багато з них прийняло католицизм, і тоді поінформовано короля, що більшість протестантів втекла або на вернулася. Людвік XIV, повіривши тим вісткам, 18 жовтня 1685 р. *відкликав Нантський едикт* (з 1598 р.), що давав свободу сумління, культу та громадянські права. «Тому що краща й більша частина наших підданих так званої реформованої релігії прийняла

католицьку, Нантський едикт є непотрібний», - це слова едикту. Внаслідок того відклику всі протестантські святині зруйновано, заборонено зібрання протестантів навіть у приватних домах, пастори повинні були покинути Францію до 15 днів, діти протестантів мали бути охрещені й виховані в католицькій релігії. Протестанти не могли емігрувати під загрозою каторги.

Загал населення прийняв із вдовolenням відкликання Нантського едикту, навіть Боссюе називав Людвіка XIV з тієї нагоди «новим Константином, новим Теодозієм, Новим Карлом Великим». Цей відклик можна пояснити нетолерантністю часу й бажанням національної єдності, тому в очах сучасників він виглядав як акт політичної мудрості й правдивої релігії, але в дійсності це була велика помилка, що принесла Франції значні втрати. Не зважаючи на заборону, з Франції втекло 300-500 тисяч протестантів до Німеччини, Голандії, Ірландії, Швеції, Америки й Африки. Серед утікачів були ремісники, моряки, професори, і де вони поселялись, там зміцнювали противників Франції та займали визначні становища. Франція втратила майже 12.000 вояків, які потім воювали проти неї. В 1914 р. тільки в пруському війську було 500 старшин французького походження. Політика сили в релігійних справах ніколи не була корисною.

Янзенізм походить від Янзенія, професора Людвенського університету (пізніше єпископа), що виклав свою науку в книжці «Августинус». Під претекстом, що подає правдиву науку Августина про відношення між Божою благодаттю й людською свободою, Янзенію, на загал, приймав засади протестантів, перебільшував нещасні наслідки первородного гріха на незалежну волю і підкреслював маже число вибраних. І янзеністи утримувалися від Св. Причастя, бо мали перебільшене почуття грішності людської природи.

Людвік XIV, обороняючи католицьку релігію, вдаряв по янзеністах і протестантах в ім'я єдності Церкви, яку змішував з національною єдністю. Через те вже від початку його володіння траплялись деякі сумні випадки у відносинах між королем і Апостольським Престолом. Людвік XIV при кожній нагоді виявляв свій авторитет і потугу та легковажно трактував Апостольський Престол. У 1662 р. в Римі був атентат на французького амбасадора, король строго зреагував листом до Папи і відкликав свого амбасадора та доручив апостольському нунцієві вертатися до Риму, король навіть погрожував зайняти Папську Державу. Папа Олександр VII вислав до Франції одного кардинала, щоб перепросити короля за цей атентат. Після цього випадку абсолютизм Людвіка XIV скріпився, і він, послуговуючись наукою «галліканузму», старався обмежити владу Папи в Франції. Починаючи від 1678 р. Папа Іннокентій XI три рази писав до Людвіка XIV, остерігаючи його перед небезпекою, на яку той наражувався.

В 1682 р. французький парламент затвердив *декларацію чотирьох артикулів*, які зредагував Боссюе: 1 - цілковита незалежність світської

влади від Церкви; 2 - вищість Вселенського Собору над папою; 3 - Галліканська Церква має особливі привілеї; 4 - заперечення безпомилковості папи. Це все діялось напередодні битви під Віднем (1683 р.), коли цілій Європі загрожувала турецька інвазія. Іннокентій XI засудив цю декларацію. Напруження зростало, королівські війська зайняли Авініон (колись резиденцію папів), апостольського нунція конфіновано. У відповідь на це Іннокентій XI 16 листопада 1687 р. екскомунікував короля Людовіка XIV (секретно, не прилюдно). Король втомлений боротьбою хотів примирення, але в серпні 1689 р. наступила смерть Інокентія XI. Людовік XIV вдав, що це був особистий конфлікт між ним і Папою Інокентієм XI, а Папа Олександр VIII (наступник Інокентія) також хотів примирення, заявляючи однак, що рішення французького сойму з 1682 р. про декларацію чотирьох артикулів є неважні й безсильні. Мир був підписаний у 1693 р., єпископи, іменовані після 1682 р., одержали канонічні свячення, а чотири артикули з 1682 р. перестали бути державним законом. Але в 1695 р. *король підписав едикт 50 артикулів*, якими «згідно з правами Апостольського Престолу» організував Церкву в Франції, владу короля над духовенством, систему церковної юрисдикції, платню для парохів і сотрудників. Він діяв аж до французької революції 1789 р.

На 48 років володіння Людовік XIV аж 30 років посвятив війнам: з Іспанією (1667-1668 рр. і 1701-1714 рр.) за династичні права, з Голандією (1672-1678 рр.) за торговельні справи та з Габсбургами (1668-1697 рр.), щоб протиставитися їхнім амбіціям. У битві під Віднем (1683 р.) Людовік XIV не брав участі, бо мав союз з Туреччиною для рівноваги проти Австрійської імперії. Перемога під Віднем збільшила могутність Габсбургів і підкорила Мадярщину Австрії. В своїх останніх поученнях внукові Людовікові XV, старий король засудивши війни, казав: «Старайтеся потішати свої народи, чого я, на жаль, не міг зробити».

Мир в Утрехті 1713 р.

Після згаданих воєн, мир заключено в Утрехті в 1713 р. Франція мусила зруйнувати пристань Дюнкер і відступити Англії в Канаді затоку Гудзон, Акадію й Нову Землю. В Іспанії залишався молодий Пилип V, але він мусив відступити Австрії: Бельгію, Голландію, Мілан і Неаполь. Дука Савойї дістав Сіцилію й титул короля. Англія одержала Гібралтар і Мінорку, й перевага в Європі впродовж XVII ст. перейшла в руки Англії.

Людовік XIV, якого називали «король сонце, рекс християніссімус», помер 31 серпня 1715 р. Перед смертю висповідався, просив прощення за згіршення й кривди, а останні його слова були «тепер в годині смерті» і слова псалма: «Господи мій, поспішися мені допомогти». Тепер він справді був король «християніссімус». На його похороні проповідник, цитуючи слова Екклезіяста, казав: «Я став великим, я перевищив славу й мудрість всіх тих, що були переді мною в Єрусалимі, і я зрозумів, що в тім всім є ніщо інше, тільки пустота й пригноблення духа». Потім проповідник на хвилюку замовк, спустив очі й по хвилині, показуючи пальцем на королівські герби,

причеплені на прапорах, і на три букви над ними «Л.Л.Г.» («Люї Ле Гранд» — «Людвік Великий»), почав похоронну проповідь незабутніми словами: «Тільки Бог є Великий,...».

В останні 15 років володіння Людвіка XIV в Східній Європі також відбулися великі події. В 1699 р. постала коаліція Данії, Польщі й Росії проти короля Швеції Карла XII. В 1700 р. почалася війна; Данія перша зазнала поразки й вийшла з коаліції. В Польщі на місце Августа II (союзника Петра I) став королем Станіслав Лещинський (союзник Карла XII). В 1708 р. Карло XII уклав союз з Гетьманом Іваном Мазепою, однак у битві під Полтавою в 1709 р. виграв Петро I. Для України це була велика катастрофа, бо цар Петро I почав щораз більше її поневолювати. Гетьман Мазепа помер у Бендерах в 1709 р., а Карл XII вернувся до Швеції і загинув у битві в 1718 р. Наступником Мазепа вибрав Пилипа Орлика, а його син Григор був генералом в армії короля Людвіка XIV.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ. ЦЕРКВА В МОДЕРНУ ЕПОХУ

Модерна епоха і ворожі Церкві напрями

Перший період охоплює той час, коли Католицька Церква точніше визначила свою науку й відновила свою дію проти ренесансу, протестантизму й політично-церковного націоналізму (галліканізму). Цей період тривав від XV до XVIII ст. Хоч єдність віри в Західній Європі була розірвана протестантизмом, та, однак, християнська релігія далше мала вплив на суспільне життя, бо її вважали об'явленою релігією.

В першому періоді можна розрізнити 3 моменти:

1 - *Ренесанс*, що поширював відновлення науки й мистецтва за зразками старовинної поганської науки й культури. Під його впливом приписувано розумові виключне значення та оптимістичний погляд на людську природу. Головний осередок студій поганської класичної культури був у Італії, і через те деякий час мав вплив навіть на Римську Курію;

2-е *другий момент* першого періоду присвячувано увагу обнови католицизму, релігійного життя, визначено правильну науку, поширено апостолят — місії серед хрещених і серед поган в країнах Африки, Америки й Азії. Той час охоплював ціле XVI ст. й головними осередками католицької реформи були Італія й Іспанія, а осередком протестантської - Німеччина й Англія;

3-е *третьому моменті* від XVI до XVIII ст. наступає закріплення церковно-політичного націоналізму, під впливом монархічного абсолютизму з осідком у Франції за Людвіка XIV. В той час святістю життя відзначалися Св. Вінкентій а Паольо, Св. Франц Салезій, в красномовності Боссюе, а в мистецтві Рубенс і Берніні.

Від XVIII ст. зауважуються старання збудувати суспільство на *антихристиянській та атеїстичній основі*, найперше в Англії, а потім у Франції й інших країнах. Від XVIII ст. письменники, як Дідро

(енциклопедист) і Фейєрбах та інші почали поширювати *теоретичний атеїзм*, руйнуючи поняття й культ Бога в приватному й публічному житті, започатковуючи період раціоналістичного іллюмінізму, період, ворожий Об'явленню.

Іллюмінізм - це поширення нових ідей, які мали великий вплив на культуру й філософію наприкінці XVII ст. і ціле XVIII ст. Слово Іллюмінізм дослівно означає «просвічення» дійсності світлом розуму. *Розум* став єдиним провідником приватного й суспільного життя. Деяка частина людей набирала переконання, що всі лиха в суспільстві походять від того, що в минулому занедбано цей «провідник» (розум), і люди в своїх діях керувались упередженням, почуттями, авторитетом і традиціями. Треба залишити те все на боці й відновити виключно панування розуму, керуватися світлом свого розуму й натхненням первісної доброти людської природи, а тоді наступить зміна на краще в суспільстві й людському приватному житті, вони стануть досконалими й щасливими в цьому житті. Що згідне з розумом, є правдиве й добре. Людська природа сама по собі добра, світ досконалий, і людство просувається до щораз більшого морального *добра* й до щораз вищого розвитку. Добро й користь є тотожні, й тому у всьому треба шукати користі для себе й для ближніх. Іллюміністи хотіли будувати суспільство тільки на природі й проголосили тріумф природи й розуму.

Здавалося, що протилежністю розуму є віра, і тому доходило до розриву між ними. Деякі люди були переконані, що віра й наука, віра й розум не тільки між собою незалежні, але й противні, а навіть і протирічні. Носіями тих ідей були філософи, визначні письменники, що вважали себе не тільки вченими, але й новими хрестоносцями й добродіями людства, тому що поширювали добродійне світло розуму, намагаючись звільнити людський розум від християнського Об'явлення, від правд, від церковного закону й дисципліни. Піднесення вартості розуму означало повернення до природи, бо через розум проявляється природа. Розум творить науку, й наука стала великою новиною того часу, та й свого роду модою. Культурний світ був тоді під свіжим враженням нововідкритих законів Кеплера (+ 1630 р.), Ньютона (+ 1727 р.), Галілея (4- 1642 р.) й Торрічеллі (+ 1643 р.), а також винаходів Реоміра, Ватта, Франкліна, Гальвані, Вольта. Над тим усім часто дискутували, навіть у приватних домах.

Межі іллюмінізму. Б іллюміністів (за винятком Руссо) не було демократичних засад, на народ вони не звертали уваги, безмилосердно критикували давній лад, закликаючи до боротьби проти авторитету, традицій і віри, і тим викликали нищівний дух серед людей. Тому що *Церква* й *монархія* були немов виразниками й гарантами давнього минулого традиційного ладу, то Іллюміністи звертали своє вістря проти них, спершу обережно, а опісля відверто й нагальне. Церковні люди й прихильники Церкви боронилися, але, на жаль, слабо й непереконливо. Цей нищівний і революційний дух постійно зростав і міцнів, та й приготував у липні 1789 р. вибух французької революції.

Батьківщиною ілюмінізму була Англія (Беккон + 1626 р., Лок + 1704 р.), однак, ці ідеї сильно поширились у Франції (Декарт + 1650 р.), бо вони стали неначе кузнею ідей ілюмінізму й зробили їх загальноєвропейськими. Головними представниками французького ілюмінізму були: Монтеск'є, Вольтер і Руссо.

Карло де Монтеск'є (1689-1755 рр.) - президент парламенту в Бордо (Франція), написав дві важливі праці: «Перські листи» (1721 р.), тобто видумані листи до персів, що живуть у Парижі, й у цих листах висміює політично-релігійне життя французів. У другому творі «Дух законів» (1748 р.) хвалить байдужість у релігійних справах, католицьку релігію протиставляє давнім релігіям, намагаючись доказати, що католицька релігія має в собі зерна незгоди, фанатизму й релігійних воєн. Всі релігії, каже Монтеск'є, мають лише відносну вартість. Цей твір впродовж 22 місяців мав 22 видання, тобто одне на місяць. В ньому є, між іншим, такі слова: «Чи не прекрасна мета працювати для того, щоб залишити після себе людей щасливішими, ніж були ми...»

В книжці «Дух законів» Монтеск'є розглядає 3 державні устрої: республіканський, монархічний і деспотичний та пропагує перший, тобто республіканський, і поділ влади на: законодавчу, виконавчу й судейську, беручи за зразок англійську конституцію. Його теорія стала одною з основ тогочасної політики та гарантом злагіднення монархічного устрою і знайшла застосування в печатках французької революції. «Свобода, - казав Монтеск'є, — це не є незалежність... Вона не полягає в тому, щоб робити що хочеться, але могли робити те, що повинен хотіти».

Вольтер Франсуа Марі Аруе (1694-1778 рр.) був одним із найвизначніших письменників Франції і світової літератури у XVIII ст. Народився в Парижі, багато подорожував по Європі, був деякий час в Англії, від 1750 до 1753 р. жив у Берліні при дворі короля Пруссії Фридриха II, потім у Женеві, цариця Катерина II називала його своїм «учителем». Не був він ані істориком, ані філософом, ані глибоким мислителем, але мав незвичайну легкість пера, ясний, живий, зрозумілий і притягаючий стиль. Був мстивим, неморальним, безбожним і завзятим ворогом Католицької Церкви і в боротьбі проти неї послуговувався іронією та насмішками. Написав багато праць, найкращою є «Філософічні листи», але для історії України є важливим його твір «Історія Карла XII», де представлена також шведсько-російська війна та вирішальна битва під Полтавою 1709 р. Там подана характеристика Гетьмана Івана Мазепи та його ствердження, що «Україна завжди боролася, щоб бути свобідною».

Сам Вольтер не міг би поширити нових ідей ілюмінізму, якщо б йому не допомогло спільне видання, що було «тріумфом філософів» -- Енциклопедії (35 томів). Перший том вийшов у 1751 р., серед головних співробітників були: Вольтер, Монтеск'є, Руссо, Кесне, Турго, а головним редактором від 3-го тому був Дідро, він заперечував існування особового Бога і твердив, що Божя душа є в цілій природі. Енциклопедія постала під впливом ілюмінізму і була всюди поширена, незважаючи на заборону короля

Людвіка XV і засуд Церкви в 1758 р.; її перекладено на різні мови. В справах наукових, технічних та економічних -це цінний твір, і вона мала подати «загальний образ всіх зусиль людського розуму всіх поколінь і всіх часів». Але в релігійних справах Енциклопедія пропонувала свободу всіх політичних, філософських і релігійних теорій, щоб тільки були вони ворожими християнській релігії, зокрема католицькій. Енциклопедія поширювала безвірство, проголосила нищення всякої влади й приготувляла дорогу французькій революції. З католицького боку не було жодної належної відповіді енциклопедистам.

Жан Жак Руссо (1712-1778 рр.), народжений в кальвіністській родині, в 1728 р. став католиком, а в 1754 р. вернувся знову до кальвінізму. Визнання віри (кальвіністичне чи католицьке) в його житті було поверховим. Руссо був переконливим письменником, критиком і філософом. У своїх творах проголошував три засади:

- досконалість людини;
- соціальну рівність усіх людей;
- вищість народу над володарями.

На думку Руссо, людина спершу була вільною й незалежною, всі люди були досконало щасливі й рівні, а нещасливими й бідними стали щойно тоді, коли виникла приватна власність, бо тоді зникла рівність і настав поділ на людей сильних і немічних, багатих і вбогих, панів і слуг. Головним його твором була «Соціальна умова», в якому він каже, що людина народилася вільною, що свобода — це перше й невід'ємне право людини, і що прагнення людей до свободи й до рівності - це їхнє природне право. Влада князів (володарів) не походить від Бога, але від народу, бо народ має завжди найвищу владу. В релігійних справах Руссо домагався поділу між Церквою й державою, а навіть казав, що було б краще, якби не було Церкви. Розумом, — казав він, — не можна доказати, що Бог існує, але серце відчуває, що існує, й існування Бога вимагає саме людське життя.

Держава повинна стежити, щоб її закони були збережені, й карати (навіть смертю) тих, що обіцяли зберігати закони, а потім їх порушували, і під час французької революції цей закон був застосований.

«*Цивільна конституція духовенства*» (з 12 липня 1790 р.), укладена також під впливом Руссо, заявляє, що Церква у Франції є національною установою, підкореною народові й державі. Всі духовні мусили складати «присягу вірності» народові законам, та «Цивільній конституції духовенства», під загрозою втрати власного уряду й під загрозою кари, як порушників прилюдного спокою. Все законодавство проти духовенства, введення культу богині розуму, культу найвищого ества, який започаткував Робесп'єр, все це, крім самого факту революції, мало свою підготовку й оправдання в творі Руссо «Соціальна умова».

У вихованні Руссо проголошував *поворот до природи*. Любов до правдивої природи, життя в родині, прогулянки на самоті сприяють внутрішньому скупченню й здоровому відпруженню. Рекомендував простоту в одязі, поміркованість в їді й виховання за голосом сумління;

батьки є передусім громадяни, і їм, як громадянам, спільно прислуговує право виховання. Руссо мав великий вплив у XVII ст. на соціальне й родинне життя у Франції й Німеччині, зокрема, на жінок і молодь. Його релігія антицерковна й полягає у внутрішньому почутті та не допускає ніякої традиції й авторитету, є також антирозумовою, бо не допускає жодної участі розуму в культі Бога. До тих хибних наук треба би додати занепад морального життя вищої верстви, починаючи від королів і князів (Людвіка XV, Вольтера й Руссо).

Таємні товариства. В Європі були поширені тоді таємні товариства, зокрема, *Масони*. Це товариство виникло в Англії в 1717 р. і потім скоро поширилось по інших країнах під впливом ідей ілюмінізму. Спершу було воно товариством мулярів, зв'язаних таємним обітом взаємної допомоги, і муляри мали власне місце, де збирались, яке називали «ложа». В 1725 р. масони зорганізувались у Франції і незабаром мали велике число членів (мужчин і жінок) серед аристократії, письменників і мислителів. Спочатку багато людей ставали членами масонів у добрій вірі, маючи на увазі взаємну підтримку, відпочинок і філантропію. Однак масони від початку, крім зовнішніх виявів (зборів, дискусій, добродійних справ) мали й таємну антихристиянську ціль. Деякі з французьких письменників - Дідро, Вольтер були масонами, в Пруссії - король Фрідріх II, в Австрії.

Йосиф II, а в Португалії - Помбаль, теж були масонами. Вони прагнули до особистої природної досконалості й шанували «Великого Архітектора Всесвіту», дбали про звільнення від забобонів і від невілля, називались «братами й сестрами». Від 1742 р. прийшли слова: свобода, братерство й рівність, які опісля прийняла французька революція.

Масони не признавали іншої влади, крім тої, яку вони собі встановили. Виступали проти християнства, Католицької Церкви й проти існуючих тоді політичних установ. У філософії керувались раціоналізмом і хотіли завести первісний суспільний лад, тобто стан первісної природної свободи й доброти; не признавали соціальної різниці, ні батьківщини, ні привілеїв і були інтернаціоналістами. Церква засудила їх вперше в 1730 р., другий раз - у 1757 р., а потім ще кілька разів, але вони, маючи підтримку князів, міністрів та імператорів (Йосиф II, Катерина II і Фрідріх II), дальше скоро розвивались (у 1767 р. в Англії було їх мільйон, у США - 4 мільйони, в Франції - 30.000).

Політичне положення в XVIII ст. було тяжким - майже всі князі того часу мали абсолютну владу й були під впливом ілюмінізму та масонів. Негативний вплив тодішнього політичного світу відбивався й на вселенських архиєреях, серед яких визначався Бенедикт XIV (1740-1758 рр.), людина поміркована, правник й історик. Стараючись жити в згоді з володарями, заключив угоди з: Сардинією, Іспанією, Португалією, Австрією й визнав короля Пруссії. Його шанували й деякі філософи, з якими він переписувався, за його знання, доброту й простоту. Однак не вдалось йому припинити антикатолицької акції деяких урядів. За його понтифікату

почалось переслідування єзуїтів, спершу в Португалії, потім у Франції, Іспанії, Неаполі, Пармі й на Мальті.

Знесення єзуїтів. Від початку XVIII ст. єзуїти могутністю (23.000 членів, 800 монастирів, 700 колегій, 300 місій) викликали заздрість урядів, міністрів і філософів. Навчання у середніх і вищих школах в різних країнах було переважно в руках єзуїтів, вони були духовними провідниками й сповідниками королів і князів у Португалії, Іспанії, Німеччині й у Франції. Великого впливу досягнули вони місіями, духовними вправами й школами. Своїм знанням, зокрема, астрономії та географії, здобули собі велику пошану, як, наприклад, о.Річчі в Китаї.

В Південній Америці, в Парагваї, за згодою іспанського уряду, єзуїти створили т.зв. «Редути» («Редукціонес» - християнські республіки) й ними керували. Деякі злобні особи казали, що єзуїти добувають величезні скарби з копалень золота і що хочуть створити автономну єзуїтську республіку. Антисезуїтська буря почалася в 1750 р. Давні суперечки між парламентами й університетами, завзята боротьба проти янзеністів, намагання іллюміністів втягнути єзуїтів у свою стратегію, повалити традиційні зв'язки з Церквою і державою довели до рішень проти єзуїтів. Почалося з Португалії. Міністер Помбаль, жадний до золота, в 1750 р. одержав від уряду деякі «Редути» в Парагваї з 30.000 мешканців. Але коли португальські урядовці (з Бразилії) хотіли зайняти нові території, зустріли завзятий спротив мешканців, що не хотіли переходити з-під опіки єзуїтів під владу Помбала. Він оскаржив єзуїтів, що то вони заохотили людей до бунту, і почав їх переслідувати в 1750 р. в Португалії, а в 1759 р. повиганяв єзуїтів з монастирів, деяких замкнув до тюрми, і більшість вивіз кораблями з Португалії до пристані Чівітавеккії в Папській Державі.

У Франції нагоду до виступу проти єзуїтів дав о. я Валетт, що, ставши в 1743 р. прокуратором єзуїтських місій на Антилах, скоро підніс їх із занепаду, продаючи в Європі колоніальні товари. На жаль, пошесть десяткувала робітників - негрів на плантаціях, а морські розбійники розграбували кораблі, так що було 3 мільйони золотих франків втрати. Отець Ля Валетт залишився без грошей; вірителі звернулись до французької єзуїтської провінції з вимогою повернути їм ті гроші, вони відмовились, кажучи, що відповідальність несе тільки прокуратор о. Ля Валетт. Справа опинилася в паризькому парламенті, більшість якого складали янзеністи й галлікани, і парламент у 1761 р. постановив, що французькі єзуїти мають заплатити борг о. я Валетта, із заборonoю на майбутнє провадити торгівлю і вести школи. Водночас французький уряд вислав свого представника до головного настоятеля єзуїтів у Римі — о. аврентія Річчі, що був вибраний у 1758 р., щоб той дещо змінив у конституції «Товариства Ісуса», але він відмовився, кажучи: «Сінт ут сунт аут нон сінт» (нехай будуть такі, які є, або нехай не будуть цілком). По розв'язанні єзуїтів у 1773 р. о. Річчі ув'язнено, і він помер у 1775 р. в тюрмі замку Ангела.

В 1762 р. французький парламент рішив розв'язати єзуїтів, і це рішення підтвердив король у 1764 р. Папа Климент XIII протестував, але

безуспішно. У Франції було тоді 3.000 єзуїтів. Багато з них виїхали до Бельгії, Лотарингії та Швейцарії. За прикладом Франції пішли Іспанія й Італія. Здавалося неймовірним, щоб католицька Іспанія, батьківщина Св. Ігнатія Льойоли, засновника єзуїтів, вигнала їх зі своєї землі. Але це сталося в 1767 р., король Карл III підписав декрет про розв'язання єзуїтів, яких перевезено (5.000) до Чівітавеккії, пристані в Папській Державі. В кінці 1768 р. прогнано єзуїтів з Неаполя і Парми.

Держави (Борбони), що «де факто» розв'язали в себе єзуїтів, робили тиск на Папу Климента XIV, щоб розв'язав їх «де юре», бо інакше розпочнеться антикатолицька акція, навіть схизма. І Папа буллею «Домінує ак Редемптор» (Господь і Відкупитель) з 1773 р. без процесу розв'язав єзуїтів. Над підготовкою буллі найбільше працював іспанський амбасадор Моніно. Єзуїтів було тоді 15.000 (з того 3.000 на місіях). Це був болючий удар для Католицької Церкви: 800 колегій перестали існувати, а 15.000 учителів припинили свою діяльність. Іллюміністи й масони раділи, а Вольтер сказав: «За 20 років Церкви не буде». Згадана булля не була проголошена в Пруссії королем Фрідріхом II (протестантом) і в Росії православною царицею Катериною II, які рік раніше при першому поділі Польщі зайняли її частину, де єзуїти мали свої монастирі (350 єзуїтів було на Шлезьку і 201 на Білорусі). Там, де не проголошено буллі, єзуїти далі існували, і так вони врятувалися. В 1780 р. в Полоцьку на Білорусі єзуїти відкрили нові-ціята, а в 1814 р. Папа Пій VII знову їх відновив.

Феброніанізм. Крім іллюміністів і масонів, Церква зазнала удару й від єпископа Миколи фон *Гонтгайма* (трєвірського помічника в Німеччині), що студіював у Лювєнському університеті й у Римі. В 1763 р. він видав книжку під псевдонімом Юстина Фебронія «*Де статус Екклєзіє ет легітіма потестате Романі Понтіфіціс*» (Про стан Церкви і законну владу Римського Архиєрея). В цій праці є багато цитат з книжок протестантів, янзеністів і галліканів, і автор, щоб довести до єдності протестантів з Католицькою Церквою, пропонує обмежити авторитет папи. На думку Фебронія, первісна влада в Церкві належала до цілої спільноти вірних, а не виключно папи і єпископів. Папа є залежний від Вселенського Собору, і можна відкликатися від рішень папи до Собору. Феброній дуже поширює права світської влади щодо реформи Церкви і щодо оборони національних церков перед надмірною владою папи. Такі теорії були вже засуджені на Соборі в Констанці (1414-1418 рр., Віклеф). Книжка Фебронія була заборонена в 1764 р.

Йозефінізм. Продовженням феброніанізму був йозефінізм, що його започаткував імператор Йосиф II (1780-1792 рр.). Він, захоплений ідеями іллюмінізму, зробив з Церкви державну інституцію, в якій папи і єпископи залежні від світської влади, й хотів сам вирішувати такі конкретні справи, як процесії, дзвонення, ікони, вівтарі, свічки, і тому пруський король Фрідріх II називав його «королем-захристияном». Папа Пій VI протестував і навіть у 1782 р. вибрався в тяжку подорож до Відня, щоб врозумити Йосифа II, але безуспішно.

Італійський ілюмінізм не заходив у політичні, соціальні й економічні крайності, мав характер зрівноважений. Наприклад, один із представників італійського ілюмінізму Джан Баттіста Віко (1668-1744 рр.) встановлював закони поступового розвитку поодиноких епох: божеської (теократія), геройської (аристократія) і людської (демократія), домагався релігійності й доцінювання вартості (традиції), які постійно протиставляв напрямкам нових філософічних ідей. Він вірив у «колове повторення подій» (корсі е рікорсі сторічі), тобто, що історичні події в певних обставинах повторюються, і що Боже Провидіння кермує долею людства.

Постання Сполучених Штатів Америки. Ідеї ілюміністів знайшли перший раз своє практичне втілення в англійських колоніях Америки, де їх проголошено в 1774 р. у Філадельфії в *Декларації прав**, у якій сказано, що всі люди є вільні й рівні, і що народ має найвищу владу. За ті ідеї вони боролися і 4 липня 1776 р. проголосили свою незалежність, а в 1783 р. Англія визнала їх незалежність.

Французька революція 1789 р.

Французька революція мала більший вплив у світі, ніж англійська в XVII ст. (за Кромвеля) або американська (1776-1783 рр.), бо Америка й Англія були майже ізольовані, а Франція була могутньою й багатою державою в Європі. Більше того, вона була тоді культурним і політичним центром Європи й світу, тому те, що діялось у Франції, мало широкий відгомін поза її кордонами.

Глибинними причинами французької революції були: 1 — *ідеї ілюміністів*, зокрема, Руссо, що проголошував рівність і свободу; 2 - *події в Північній Америці*, в яких брало участь багато французів, і подібність між американською «Декларацією прав» (1774 р.) та французькою «Декларацією прав людини й громадянина» (1789 р.); 3 - *надужиття давнього режиму*, тобто соціальна нерівність і королівський абсолютизм.

Щодо соціальної нерівності, то треба сказати, що у Франції тоді було три стани: духовенство (130.000), шляхта (400.000) і третій стан (24.000.000). До нього належали селяни, робітники, купці й інші. Шляхта займала визначні державні становища й була звільнена від податків, натомість увесь тягар податків спадав на третій стан: відробляти панщину й працювати безплатно при ремонті доріг, замків та ін.

Ближчою й безпосередньою причиною французької революції була *фінансова криза*. Державне господарство Франції було дефіцитним (видатки на війни й на розтратив життя королівського двору, де самих кухарів було коло 400), так що в 1789 р. було близько 4 мільярдів франків боргу. Тому могли б зарадити якось *Генеральні стани* (духовенство, шляхта й третій стан), яких не скликувано від 1614 р., щоб вони не критикували дії короля й уряду, щоб через те не зменшився авторитет короля.

Перед революцією 1789 р. французьке духовенство мало багато *привілеїв*: виключно першенства католицького культу, незалежність від

світського трибуналу, звільнення від податків (бодай «де юре»), бо «де факто» мусили давати королеві частину своїх приходів. На 130.000 духовенства: 131 було єпископів, 70.000 світського духовенства, 37.000 монахів і 23.000 монахинь. П'ята частина Франції належала духовенству, яке своїми приходами утримувало 2.185 шпиталів, шкіл і захистів, в яких працювало 20.000 монахів і монахинь. Нижчих шкіл було 25.000, 165 семінарій, 900 колегій, у яких навчалось 72.000 чоловік, з того 40.000 даром. Майже всі єпископи походили зі шляхти. Силою конкордату з 1516 р. король іменував єпископів і архимандритів, а папа їх підтверджував. Не завжди були вибрані найкращі кандидати на єпископів, але велика їх частина була дуже вірна королеві, часто були це кандидати з малою богословською освітою. І тому напередодні революції Французька Церква не мала великого релігійного та морального впливу на народ. Хоч не було ворожого виступу проти Церкви, але й не було наглядної прихильності народу до духовенства, бо народ не бачив у духовенстві своїх оборонців і провідників.

Щоб вийти з критичної ситуації фінансової кризи й соціальної несправедливості, король Людвік XVI (1774-1792 рр.) зважився скликати Генеральні стани до Версаля на 1 травня 1789 р. Людвік XVI був добрим, віруючим, чесним і справедливим, але нерішучим і з революцією не міг собі дати ради, бо не міг спрямувати її на правильний шлях, ані не міг її придушити. Спершу думав робити реформи при допомозі міністрів Турго й Неккера, а потім стримував ті реформи. В 1778 р. встановив, що третій стан буде мати 600 делегатів у Генеральних станах (перед тим було їх 300), а духовенство й шляхта по 300 - це був вияв його прихильності до народу. Також рішив, що парохі можуть вибирати своїх делегатів і можуть бути вибрані. В минулому делегатами було тільки вище духовенство. В 1789 р. на 300 делегатів духовенства було 47: єпископів, 23 архимандрити, 12 каноніків, 6 генеральних вікаріїв і 208 парохів.

Третій стан мав 584 делегати, з того 374 адвокати. До того стану належав також і маркіз Мірабо, бо його вигнали зі шляхти за нечесне життя, але він був добрим оратором. Оборонцем третього стану був о.Сіє. Всіх делегатів у Генеральних станах було 1145.

Праця Генеральних станів почалась 4 травня 1789 р. прецесійним походом і Сл.Божою, щоб вимолити Боже благословення для нарад, що мали початися наступного дня. Релігійним актом почалась та революційна криза, яка завдавала болючих ударів Католицькій Церкві у Франції впродовж 10 років. На початку нарад (5 травня) виринула суперечка щодо способу голосування, і це протистояння тривало 5 тижнів. 17 червня 1789 р. третій стан на пропозицію о.Сіє, проголосив себе *Конституантою*, два дні пізніше до них прилучилося 149 делегатів духовенства, яких прийнято дуже радісно, а 25 червня - 47 делегатів шляхти. Тоді король доручив, щоб духовенство й шляхта злучилися з третім станом у Конституанті. Це був знак, що абсолютна монархія уступає.

Доля Франції в 1789 р. залежала не тільки від членів Конституанти, але також від так званих Клубів, де обговорювано політичні справи, тобто Клуб Кордильєрів, лідерами якого були Дантон і Марат, та Клуб Якобінців, лідером якого був Робесп'єр. Мешканці Парижа, що найбільше відчували фінансові труднощі, ставали неспокійними й шукали винуватців - 14 липня 1789 р. знищили тюрму *Бастілю* (побудовану в 1370 р.). Це зруйнування стало немов символом повалення старого режиму, а день 14 липня став національним святом. Революційний дух скоро поширився на провінцію.

Під впливом тих подій, 4 серпня Конституанта знесла *феодальні привілеї*: панщину, звільнення від податків, десятини духовних, права суду над кріпаками. Делегати шляхти й духовенства змагалися у жертвуванні своїх привілеїв, щоб встановити соціальну рівність у Франції.

20 серпня 1789 р. встановлено Комісію, завданням якої було відновити Церкву в Франції на національній основі. Хоча серед народу й третього стану була ще пошана до релігії, та, однак, події почали щораз більше набирати антицерковного характеру. 26 серпня Конституанта проголосила «Декларацію прав людини й громадянина», в якій помітний відгомін ідей ілюміністів (Монтеск'є, Руссо), і є 17 артикулів, які можна звести до трьох основних: *свобода, рівність і найвища влада народу*.

Всі люди вільні й рівні перед законом без різниці щодо народження, багатства й релігії. Кожний може вільно говорити й писати (свобода слова й преси), щоб тільки не порушував порядку, встановленого законом. Всі можуть дістатись на найвищі державні становища. Наступив поділ влади на законодавчу, виконавчу й судейську. Джерелом влади є народ. Тим Конституанта дала основні напрямні для держави ХУІІІ-ХІХ ст., що опиралися на двох засадах: народна суверенність і поділ влади. Відтепер король був не лише з волі Божої, але й з волі народу і не мав більше необмеженої влади, бо законодавча влада була в руках парламенту. В «Декларації» бракувало згадки про Божі права.

2 листопада 1789 р. 368 голосами проти 346 знаціоналізовано церковні маєтки. Великої матеріальної користі з того Франція не мала, натомість була велика шкода релігійна й моральна, бо Церква не мала можливості продовжувати добродійну діяльність. В місяці лютому 1790 р. знесено багато монаших чинів, а 12 липня 1790 р. Конституанта проголосила «*Цивільну конституцію духовенства*», бажаючи створити в Франції національну Церкву. На основі цієї конституції:

- Церква у Франції була підкорена державі;
- священики ставали державними урядовцями й складали присягу державі;
- число єпархій обмежено до 83, тобто стільки, скільки департаментів;
- церковне майно забирала держава, але зобов'язувалась платити духовенству;
- єпископів і парохів мав вибирати народ.

Французька революція, що почалася в ім'я свободи й справедливості «Цивільною конституцією духовенства», зробила велику несправедливість не

тільки Церкві, але й французькому народові, бо ввела замішання й перешкоди в його традиційне й релігійне життя. Почалося переслідування священників, що не хотіли скласти державі приписану присягу, і революція набрала антикатолицького характеру. Із 131 єпископів склали присягу 7, а потім майже половина духовенства. 24 серпня 1790 р. король апробував «Конституцію», а 11 квітня 1791 р. Папа Пій VI засудив її, і священники до 40 днів мали відкликати свою присягу.

13 вересня 1791 р. Людовік XVI апробував нову конституцію, що починалась «Декларацією прав...», Франція стала конституційною монархією, король мав виконавчу владу, а парламент законодавчу. На зміну Конституанти прийшли «Законодатні збори» (ЗО вересня 1791 р.), в яких було багато масонів і противників Церкви: Робесп'єр, Дантон, Марат; 27 духовних (в тому числі 19 інтрузів єпископів). Почалось переслідування священників, що не хотіли присягнути на «Цивільну конституцію духовенства», їх вважали ворогами революції, союзниками ворогів Франції, і через те їх ув'язнювали і навіть карали смертю. В травні 1792 р. вийшов закон, що всі священники мусять присягнути на «Цивільну конституцію духовенства» або покинути Францію. Людовік XVI не хотів апробувати того закону, і його 10 серпня 1792 р. усунено з королівського престолу та ув'язнено. Ненависть проти духовенства й шляхти почала зростати від квітня 1792 р. Наприкінці серпня вийшов закон, що хто не складе присяги на нову конституцію, мусить покинути Францію до 15 днів. Багато священників і шляхти залишилося, в Парижі, і згинуло тоді під гільотиною 1400 осіб, з них 217 священників.

21 вересня 1792 р. Конвент зніс королівство й проголосив першу республіку, а 21 січня 1793 р. засуджено короля на смерть. «Вмираю, - казав Людовік, — але прощаю всім тим, що спричинили мою смерть, і молю Бога, щоб кров, яку ви проливаєте, не впала ніколи на Францію». 17 вересня 1793 р. ухвалено «закон підозрілих» проти священників, шляхти й противників республіки. Тюрми скоро заповнилися в'язнями й засуди скоро виконувались. У Парижі згинуло тоді 2.539 осіб, а в цілій Франції 35.000 - 40.000 жертв, серед них монахині-кармелітанки. На місце християнської релігії введено *нову релігію* — *універсальний природний культ*. Замість церковного, введено *республіканський календар*, знесено неділі й свята, рік поділено на місяці по 30 днів, а 5 днів призначено на свято республіки, місяці поділено на декади (10-й день - відпочинок). Назви місяців і днів змінено, заборонено давати при хрещенні імена святих. У листопаді 1793 р. введено *культ природи, свободи й розуму*, а в січні 1794 р. Робесп'єр ввів *культ найвищого єства*. За Директорії (1795-1799 рр.) короткий час була релігійна толеранція в 1797 р.

Антикатолицький характер французької революції

Здавалось, що велика французька революція, яка почалась 14 липня 1789 р., не мала спочатку антикатолицького характеру. В дійсності, Конституанта була неприхильна до Церкви й мала план знищити католицизм. 4 серпня 1789 р. вона скасувала всі церковні привілеї і згідно з пропозицією

єпископа Таллерана дала нації всі церковні багатства, позбавляючи Церкву свободи і автономії та підкоряючи її світській владі. Законом з 13 лютого 1790 року заборонено складати монаші обіти та скасовано монаші згромадження контемплативного життя. Врешті цивільна конституція духовенства, яку ухвалила Конституанта 12 липня 1790 р., а король її підтвердив 24 серпня 1790 року, встановила вищість Держави над Церквою. Ця конституція вводила в життя французької Церкви глибокі переміни, не питаючи жодної компетентної церковної власті, наприклад, папи або національного Собору. Зменшено число єпархій, а єпископи і парохі мали бути вибрані й трактовані як державні урядники. Коротко кажучи, цивільна конституція духовенства підкоряла Церкву Державі і позбавляла її всякої автономії і незалежності. Церковні люди мали складати присягу вірності конституції, відмова вважалась бунтом проти держави.

26 серпня 1789 року Конституанта проголосила Декларацію прав людини й громадянина, а в 11-му артикулі цієї декларації сказано, що «нікого не можна переслідувати за його переконання, також релігійні» - це тепер вже не відносилось до духовенства, яке примушували присягати на вірність законові, багато єпископів і священників за совістю не могли цього прийняти, бо це означало б невірність Церкві й конституції, що її Христос дав своїй Церкві. Це був перший вияв тиранського й тоталітарного режиму.

В 1791 році почалась боротьба проти єпископів і священників, які відмовлялись від присяги. На 160 єпископів - 7 зложило присягу, а 30 втекли за кордон. В тяжкій ситуації опинилися священники й парохі, бо з одного боку вони були прихильні до революції, а з іншого - не знали, як поступити щодо присяги, не одержавши жодних заряджень ні від своїх єпископів, ні від Папи Шя VI, що осудив цивільну конституцію Духовенства щойно 10 березня 1791 року.

В таких умовах 107 депутатів-священників з усіх 263 склали присягу (потім коло 20 відкликали), а 52% всіх парохів присягнули.

У французькій Церкві наступив поділ на «присяглих» і «впертих». Ці останні мусили покинути свої парохії, які зайняли «присягли», а 4.000 парохій знесено. Цей поділ поглибився з вибором 68 нових єпископів, яких посвятив єпископ Талеран, створивши «Конституційну Церкву», яку Папа Пій VI осудив 13 квітня 1791 року.

В 1792 році релігійна ситуація погіршилась. На місце Конституанти прийшли Законодатні Збори, в яких більшість депутатів були безбожники. 27 травня 1792 р. вони проголосили декрет, що «вперті» є підозрілі у зраді, а тому засуджені на вигнання. 18 серпня 1792 р. знесено всі чернечі згромадження, а «впертим» заборонено ходити в священничій одежі. 26 серпня 1792 р. вийшов декрет, що «вперті» мають покинути Францію, і 40.000 священників пішло на вигнання. Почались масакри, від 2 до 5 вересня загинуло 223 священники (121 були мучениками і в 1926 році проголошені блаженними).

24 листопада 1793 року введено республіканський календар, декретом з 18 березня 1793 року засуджено на смерть священників, які уникнули вигнання.

В 1795 році з приходом Директорії ситуація дещо поліпшилась, бо встановлено відділення Церкви від Держави і признано свободу культу на основі 7-го артикулу «Декларації прав людини й громадянина».

Покращення наступило в 1801 році, коли підписано Конкордат, але Церква у Франції не одержала своїх маєтків, *вона стала більш вбогою, але й більш свободною*.

Починаючи від Папи Шя VI до Папи Лева XIII, Церква осудила революційну подію, вбивство короля, масакри невинних осіб, терор, релігійне переслідування, спробу дехристиянізації французького народу, а передусім мотиви, які кермували революцією.

Французькі революціонери проголосили кличі: «свобода, рівність і братерство», але релігійна свобода і свобода сумління для французької революції опиралась на факті, щоб людина щодо Бога й релігії могла зайняти позицію, яку сама хотіла. Натомість II Ватиканський Собор каже, що релігійна свобода і свобода сумління основана на факті, що людина як свободна і відповідальна особа, повинна свободно шукати релігійної правди, і не може підлягати жодному зовнішньому примусові. «Всі люди, - каже Собор, - зобов'язані шукати правду, передусім у тому, що відноситься до Бога та його Церкви і, її пізнавши, прийняти й зберігати» /Декларація про релігійну свободу «Людська гідність», ч.І/. Отже є моральний обов'язок шукати релігійної правди і її триматись, а водночас засуджено релігійний індиферентизм. Обов'язок шукання релігійну правду повинен виконуватися відповідно до гідності людської особи, в спосіб незалежний і згідний з власним сумлінням. Так, «що право на релігійну свободу є справді основане в самій гідності людської особи» /Там само, ч.2/.

Церква признає, що французька революція проголосила і заактуалізувала християнські принципи, які в попередньому періоді не були здійснювані, але, водночас, Церква осуджує французьку революцію за те, що вона мала дуже антихристиянський характер і докорінно створила християнські засади свободи, рівності й братерства, не лише відриваючи їх від євангельського кореня і від трансцендентної основи, тобто Бога, але й послуговувалась ними, щоб поборювати Бога й Церкву.

«Лиха» модерного світу - це докорінне спотворення думки й життя, атеїзм, або релігійний індиферентизм, що виключає Бога з прилюдного й приватного життя, бо вважає його «без значення, непомітним». За те «лихо» і французька революція несе свою частину відповідальності.

Конкордат 1801 р.

Щойно наприкінці грудня 1799 р. припинилось релігійне переслідування, коли консулом став Наполеон Бонапарт, він 28 грудня 1799 р. проголосив свободу культів. Наполеон бачив, що соціальний лад і моральне життя неможливі без релігії, і що, незважаючи на теперішнє

переслідування, релігійна більшість французького народу залишилась католицькою. «Жодну людину, - сказав він у 1800 р. в Мілані, - не можна вважати справедливою й чесною, якщо вона не знає, звідк; походить і куди йде. Без релігії люди ходять в темряві, бо тільки католицька релігія дає людині певне й непомильне світло про її початок і остаточний кінець. Спільнота без релігії — це корабель без керма. Без релігії нема ладу. Тілью релігія дає сильну й тривалу підтримку державі. Дайте мені одного доброг священника, і тоді мені не треба сотні поліцаїв».

У червні 1800 р. Наполеон запропонував Папі Шеві VII переговорити в справ-заключення конкордату. Після 13-місячних переговорів, у яких брав участь кардинал Косальві - конкордат *підписано 15 серпня 1801 р.*, на основі якого католицька релігія дістала знову свободу. Щоб усунути розкол між давніми єпископами й конституційними, Папа запропонував, щоб усі подалися до димісії. З давніх димісіювало 46, а 36 відмовилось, з конституційних, за винятком одного, всі димісіювали. Після того настав новий поділ єпархій, яких було 60. 16 доручив Папа давнім єпископам, 12 — конституційним, а на 32 єпархії іменував нови> єпископів. 12 квітня 1802 р. (в празник Пасхи), під час архиєрейської Св. Літургії в катедральному Соборі в Нотр-Дам у Парижі, на якій був Наполеон зі своїм почтом, проголошено конкордат.

Очевидно, що конкордат не був досконалим. Іменування єпископів урядом могло шкодити Церкві, католицька релігія перестала бути державною, навчанням і харитативною діяльністю керувала держава, а не Церква. Нічого не сказано в конкордаті про монаші чини, але від 1809 р. їх почали визнавати, одночасно поставали нові чини й згромадження. Видаючи текст конкордату, Наполеон долучив до нього так звані *оОрганічні артикули**, які обмежували права Церкви, щойно признані конкордатом.

Вимагалась згода для проголошення папських і єпископських документів для скликання провінціальних чи загальних синодів.

Від церковної влади можна відкликатись до імператорської.

Для катехизму потрібно підтвердження імператорського уряду.

В семінаріях мають пояснювати 4 галліканські артикули з 1682 р., укладені Боссюе:

I. Папа й Церква мають владу в справах духовних;

II. Повнота папської влади підкорена Соборові;

Папська влада обмежена декретами і звичаями галліканської Церкви;

В дефініціях правд віри пПапа має більшу владу, але доки ціла Церква того не прийме, їх можна змінити.

Папа Пій VII не апробував тих «Органічних артикулів».

Конфлікт Наполеона з Папою

Конфлікт почався у 1803 р. коли Наполеон домагався, щоб Пій VII уневажнив подружжя його брата Єроніма, що одружився з американкою (протестанткою). Щоб зменшити напруження й піти назустріч бажанням Наполеона, Папа згодився поїхати до Парижа на коронацію, що мала відбутися

в Нотр-Дам 2 грудня 1804 р. День перед тим Наполеон узяв церковний шлюб з вдовою Йосифою Боарне. Однак спокій не тривав довго. У 1806 р. імператор Наполеон почав натискати на Папу, щоб той приступив до економічної блокади Англії. Натомість Папа хотів зберегти нейтральність. Дійшло до того, що 17 травня 1809 р. Наполеон видав декрет, яким включив Папську Державу до своєї імперії, а 6 липня 1809 р. Папу Пія VII ув'язнено, спершу в Савоні (1809-1812 рр.), а потім у Фонтенебло (1812-1814 рр.). В 1809 р. Наполеон покинув свою бездітну жінку Боарне, мовляв, подружжя було заключене без присутності власного пароха та двох свідків, й одружився знову з дочкою австрійського імператора - Марією Луїзою. 1811 р. народився в нього син, що дістав титул «короля Риму», тим Наполеон хотів підтвердити, що спадщина Священної Римської Імперії перейшла на Францію.

В червні 1811 р. *імператор Наполеон скликав національний Собор до Парижа*, в якому взяло участь 6 кардиналів, 89 єпископів (між ними 9 іменованих Наполеоном) і 42 італійські єпископи. Наполеон домагався, щоб Собор підтвердив тих єпископів, яких він іменував, бо Папа не хотів їх підтвердити. Собор цього не зробив, кажучи, що без згоди Папи, підтвердження не дійсне. В червні 1812 р. з наказу Наполеона Папу перевезено з Савони до Фонтенебло коло Парижа, і там, під погрозами, Папа зрікся дочасної влади в Папській Державі та дав митрополитам повновасті підтверджувати єпископів, якщо вони до 6 місяців по номінації не одержать папського підтвердження. Незабаром опісля Папа відкликав це рішення.

Після поразки Наполеона під Ляйпцігом у 1813 р. і його заслання на острів Ельбу, Папа Пій VII 24 травня 1814 р. тріумфально вернувся до Риму. Після остаточної поразки Наполеона під Ватерлоо в 1815 р. і його заслання на острів Св. Олени Папа Пій VII, по mimo дізнаних кривд, заопікувався родиною Наполеона. «Побожна й відважна ініціатива 1801 р., - казав Папа, - спонукає нас простити йому пізніші кривди. Савона й Фонтенебло це були похибки духа, а конкордат -це був християнський спасений акт». Коли Папа довідався про недугу Наполеона, то заступався за нього перед англійським князем-регентом і постарався, щоб Наполеонові вислано священика (корсиканця).

Релігійне відродження у Франції

У важкі часи релігійного переслідування під час французької революції і панування Наполеона Церква мала таку духовну силу й життєдайність, що вийшла з тої проби мужнішою і започаткувала релігійну обнову. Не бракувало священиків, які з небезпекою для життя правили Сл. Божу й уділювали Св. Тайни, а під кінець XVIII ст. про віднову релігійного життя дбали передусім місії. Крім духовних провідників і місіонерів великий вклад для віднови релігійного духу в Франції доклали письменники: Франц Шатобріан, Йосиф де Местр, Фелікс де Лямене, Генріх Лякордер і Карло Монталамберт.

Шатобріан (1768-1848 рр.) під час французької революції подорожував по Канаді, Бельгії, Англії і втратив віру, яку відновив у 1798 р. завдяки молитвам вмираючої мами й сестри. До Франції вернувся в 1800 р. вже зі славою письменника й здобув собі прихильність Наполеона. 4 дні після проголошення конкордату (1802 р.) появився його твір «Геній християнства», що має 4 частини:

1-а говорить про правди віри, науку, чесноти й моральні закони, про існування Бога, яке доказують чуда природи й безсмертність душі;

2-а розглядає поетичну вищість християнства в творах Данте «Дівіна комедія» (Інферно) і Торквато Тассо «Джерузалемме ліберта»;

3-я описує вплив християнської релігії на мистецтво й науки філософії, історії й красномовства;

4-а — про католицький культ, урочисті відправи, похорони, добродійну й виховну діяльність Церкви.

Під кінець Шатобріан робить такий висновок: християнство досконале, але люди є недосконалі, досконале не може походити від недосконалого, отже християнство не походить від людей, тільки від Бога. Якщо християнство походить від Бога, то люди могли пізнати Його тільки через Об'явлення, тому християнство є об'явленою релігією.

Ціль твору була: доказати, що нема нічого більш досконалого, як християнська релігія, яка найпоетичніша і перевищує інші релігії в плеканні свободи, мистецтва й знання. Водночас нема більш божеської і більш святої (християнською наукою) 'моралі, більш маєстатичної, ніж християнські догми, й урочистішої за християнські відправи. «Геній християнства» не є глибоким філософським і богословським твором, у ньому Христос займає мало місця (5 сторінок), але він зворушив серця багатьох, що в часи революційної бурі втратили віру, пригадав радісні й чисті почуття їхньої молодості та допоміг віднайти віру. «Геній християнства» та другий його твір, що появився в 1809 р. — «Мученики або тріумф християнської релігії» започаткували літературну неохристиянську школу, від якої залежало багато авторів, що в своїх працях (історичних, філософських і наукових) керувалися католицьким духом. До них належав математик і фізик Ампер (1775-1839 рр.), який твердив, що існує згода між вірою й наукою.

Йосиф де Местр (1754-1821 рр.) з Шамбері зробив велику послугу Церкві своїми загальними знаннями та широким філософсько-історичним поглядом на справи. Головними його засадами були: знищення раціоналістичного духу XVIII ст. і піднесення ідей папів. Будучи спершу амбасадором у П'ємонті, а опісля в Росії (1803-1817 рр.), здобув собі, завдяки великій освіченості, славу в урядових й аристократичних колах. У Росії він приготував і видав найважливіші свої твори: «Папи» (1819 р.), «Галліканська Церква» (1821 р.) і «Петербурзькі вечори» (1821 р.); в них подає свою науку, що її можна висловити трьома словами: *авторитет - папа - король*.

Суспільство й держава не можуть існувати без релігії, твердив де Местр, як це іддно з французької революції. На думку де Местра, головна

помилка французької >еволюції була в тому, що люди хотіли правити собою, не слухаючи князя справах дочасних та папу в справах духовних. Найбільшу апологетичну силу письменницького пера де Местра видно в його «Петербурзьких вечорах» (2 томи); *ли* виділявся суворою логікою і класичною французькою мовою.

Фелікс де Лямене (1782-1854 рр.) скоро став сиротою й виростав без догляду. Маючи 10 років, читав уже твори Руссо й інших ілюміністів-раціоналістів, 16-літнім юнаком заявив, що є атеїстом. Мав меланхолійну й неспокійну вдачу. Під впливом брата священика в 1804 р. навернувся до католицької релігії і, маючи 22 роки, приступив до першого Св. Причастя. Потім почав навчати малій семінарії, в 1808 р. видав свій перший твір, у 1810 р. - другий. В 1815 р. був у Лондоні, а в 1816 р. став священиком. Славу здобув собі книжкою «Трактат Іро байдужість в релігійних справах». Пишучи цей твір, він мав перед очима {•вір Шатобріана «Геній християнства» і бажав додати йому філософсько-богословське доповнення. В тому першому періоді Лямене був монархістом і оборонцем Папи. Від 1830 р. починає боронити свободу Церкви перед всякою політичною інституцією, також монархічною, домагаючись відділення Церкви від держави. Ці ідеї обороняв він у журналі, який почав виходити в 1830 р. п.н. «Лявенір» і був першим журналом модерної епохи. З Лямене співпрацювали Лякордер, Монталямберт та інші. Після 1830 р. Лямене прийняв засади французької революції: найвищу владу народу, свободу сумління, науки, товариств тощо. Відкинув традиційну тезу про співпрацю між світською й церковною владою, бажаючи тісної злуки між Церквою і народом. Наміри Лямене та його приятелів були чисті й шляхетні, але небезпечні, й тому деякі єпископи висловили обурення. Лямене й Лякордер та Монталамберт в 1832 р. були в Римі у Папи Григорія XVI, просили апробати для своєї діяльності, але не одержали її. Того самого року енциклікою «Мірарі вос» Папа засудив деякі помилки Лямене, хоча й не назвав його імені, назвавши їх індеферентизмом. Спершу Лямене підкорився, бодай зовнішньо, хоч внутрішньо не покинув своїх наук, Забракло йому покори. Покинув релігійну практику й часослов під гретекстом надмірної праці; його нещадно атакували противники, і це довело до появи нової книжки в 1834 р. п.н. «Слова віруючого», спрямованої проти монархії проти палату. Після цього в 1834 р. був поіменно осуджений Церквою. Перед смертю в 1854 р. відмовився від священичої прислуги й католицького похорону.

Віденський Конгрес (1814-1815 рр.)

Конгрес мав завдання навести порядок у Європі й усталити нові границі між державами. Учасниками були представники більшості європейських держав, але рішення залежали від 4 переможців Наполеона: Англії, Прусії, Австрії й Росії. Головою Конгресу був австрійський канцлер Меттерніх, а представником Франції міністр закордонних справ Талеран. Він спершу хотів робити військову кар'єру (походив зі шляхти), але не зміг, бо був кривий, тому став священиком (не маючи до цього покликання), а

опісля єпископом. Був здібним, але нечесним дипломатом. Міністром закордонних справ став за Директорії, Наполеона й Людвіка XVIII. Помер у 1838 р. на 84-му році життя. Він переконав учасників Конгресу, що провини Наполеона не можна вважати провинями французів, і завдяки йому Конгрес прийняв засаду законності, що законні володарі мають вернутися на свої давні трони. Тобто Європа має повернутися до передреволюційного стану, але австрійський імператор не може вживати більше титулу «Імператора Священної Римської Імперії», тільки «Імператора Австрії». Заборонено торгівлю африканськими неграми, на жаль, тільки на папері.

Помилкою Конгресу було те, що не взято до уваги нових сил і нових вимог, які зродилися під час французької революції і проявлялися в ідеалах свободи, справедливості, рівності, в національних змаганнях і прагненнях до незалежності. Переміг знову абсолютизм, і відновлено передреволюційний стан. Замість засади, що народ є сувереном і має найвищу владу, застосовано давню засаду, що король має необмежену владу і є понад усіх. Проти засади рівності відновлено давні привілеї аристократії. Проти національних змагань до незалежності, королі, зокрема, Австрія з Меттерніхом, протиставили *Священний Союз*, який 26 вересня 1815 р. підписали цар Олександр I, імператор Франц II і король Фридрих Вільгельм III. В ім'я Пресвятої і Нероздільної Трійці - три володарі зобов'язались у своїй діяльності керуватися засадами релігії, справедливості, любові й миру. Вони вважали себе братами одної родини й батьками супроти своїх підданих; членами Союзу можуть стати й інші держави, якщо визнають ті самі святі засади. Також рішено взаємно собі допомагати, щоб забезпечити своїм підданим мир і щастя. Однак підстава Союзу була непевна, бо яку вартість мала релігійна угода, заключена між православним, протестантом і католиком? Опісля Союз став знаряддям в руках Меттерніха, щоб зберегти абсолютний режим і не допустити до ніяких змін чи реформ у Європі.

Члени Священного Союзу відступили від засад минулого століття і заявили, що будуть обороняти права релігії. Церква, використовуючи бажання урядів налагодити відношення й співпрацю з нею, започаткувала політику конкордатів, враховуючи нові умови й ідеї часу. Наслідки були добрими, бо майже всі держави (навіть Росія і Прусія підписали конкордат) хотіли мати свого представника при Апостольському Престолі. Коли в 1789 р. було тільки 27 представництв, то в 1820 р. - 42.

Свобода католиків у Англії 1829 р.

Ще перед вибухом французької революції в Англії зменшилось вороже ставлення урядових кіл до католиків, оскільки їх було мало, і вони не представляли небезпеки. Прем'єр Вільям Пітт, бажаючи закріпити національну єдність, довів до того, що в 1778 р. парламент ухвалив нові закони для католиків, на основі яких вони могли вільно визнавати свою віру й набувати посілости. В 1791 р. уряд, передбачаючи війну з Францією, дав католикам нові полегшення: знесено присягу супрематії і признано

свободу навчання. І в такий спосіб зрівняно католиків з «нез'єднаними» протестантами, які не належали до англіканської Церкви, а тому не могли бути депутатами до парламенту, вчитися в університетах і бути державними урядниками.

Французька революція мала щасливий вплив на розвиток католицизму в Англії, бо англійські колеги й монастирі, що були на території Франції, мусили припинити свою діяльність у Франції й вернутись до Англії разом з великим числом священників, монахів і студентів. Опісля прийшли й французькі священники, переслідувані у Франції, і своєю працею здобули собі пошану в урядових англійських колах. Крім цього, позиція Папів Пія VI й Пія VII проти політики Наполеона (не приступили до економічної блокади Англії в 1806 р.) вплинула на зміну політичної оцінки англійським урядом Апостольського Престолу. Католиків було тоді в Англії коло 150.000.

Вирішальний поштовх до зрівняння в правах католиків з англіканами дала *Ірландія*, батьківщина Св. Патрика. Геройська вірність ірландців-католиків дивувала й самих англійців, і напередодні французької революції вони встигли досягнути деяких успіхів. Ірландський парламент у Дубліні, незважаючи на спротив представника лондонського парламенту, відкликав деякі закони, що були прикрі для ірландців: опіку протестантів над католицькими сиротами, призначення спадщини тому синові, який відрікався від католицької релігії, заборона для католиків мати власну посілість, нагорода осіб, які робили доноси на католицьких священників.

Події в Америці (1774-1783 рр.) й у Франції (1789 р.) мали відгомін і в Ірландії, і навіть була небезпека революції. У 1800 р. прем'єр Вільям Пітт прилучив Ірландію до Англії, обіцяючи ірландським католикам, що вони будуть зрівняні в правах з англіканами, але король Юрій III не згодився на те, бо це б суперечило присязі, яку він склав у день коронації. Прем'єр Пітт настільки був чесний і відважний, що після відмови короля подався до димісії. Однак ірландці не перестали домагатися своїх прав. Правда, в розпал наполеонівських війн не думали робити повстання проти Англії, бо це виглядало б на зраду, але були переконані, що законний, завзятий і непоступливий спротив буде більш успішним, ніж повстання.

Світлим провідником ірландців був Данило О'Конель (1775-1854 рр.). Коли Ірландію прилучено до Англії, він мав 25 років і присягнув тоді, що буде боротися проти Англії «поки буде тривати та неслава...», та й опісля, майже півстоліття був героєм ірландської справи. «Не був він ні князем, ні полководцем, ні засновником імперії, — казав про нього Лякордер, — але звичайним громадянином і виграв більше битв, ніж багато славних завойовників». Засада О'Конеля була проста: не порушувати англійських законів, не починати відвертого бою, але не тратити жодної нагоди, щоб зібраннями, проханнями, протестами давати знати англійському урядові, що Ірландія існує і невдоволена своєю долею. Його діяльність поширилась, коли він став головою «Католицької Асоціації», що була під проводом ірландських єпископів, рішучих боротися за власну свободу, а парохі зобов'язалися збирати по одному пенні на місяць від своїх парохіян на діяльність згаданої асоціації, і

це дало поважні суми. Два рази англійський уряд розпускав асоціацію, і два рази О'Конель відновлював її діяльність під іншим іменем. Лондонський уряд кожного дня був засипаний проханнями, протестами, скаргами, які приходили з Ірландії. На зібрання приходило щораз більше людей, а промовці запевнювали їх, що незабаром католики здобудуть свободу.

В 1828 р. О'Конеля вибрано депутатом (проти урядового кандидата) до лондонського парламенту. Ірландію охопив ентузіазм, а О'Конель, довідавшись про свій вибір, сказав: «Тепер Ірландія є свободна». Однак він не міг брати участі в працях парламенту, бо англійський закон з 1689 р. забороняв католикам бути членами парламенту. О'Конель домагався визнання свого права, але парламент 190 голосами проти 110 відмовив йому в такому праві, однак це вже був успіх, що 116 депутатів голосували, щоб признати йому належне право, незважаючи на те, що він католик. У зв'язку з цим в Ірландії зростав неспокій, була загроза революції, також і католики в Англії піднесли голос, домагаючись свободи. В такій атмосфері, що сповіщала близькість свободи, Англія не могла втримувати довше давні позиції, бо наражалась на загрозу громадянської війни.

Веллінгтон, переможець Наполеона під Ватерлоо 1815 р., взяв на себе відповідальність довести до *зрівняння в правах католиків* з англіканами і в квітні 1829 р. англійський уряд признав католикам ті права, які вони мали давніше. Тобто католики мали відкриту дорогу до всіх державних урядів і гідностей, за винятком трьох найвищих становищ: короля, віце-короля в Ірландії й канцлера. Цей закон став чинним у цілій Британській Імперії, тобто в 20 державах католики здобули повну свободу. Мимо цього не всі проблеми були розв'язані відразу, а ірландці, досягнувши релігійної свободи, боролися за національну незалежність.

Натомість в Англії, у зв'язку з признанням католикам давніх прав, постав подвійний рух: 1 — оксфордський, що пропагував повернення до католицизму; його представниками були Ньюмен (1801-1898 рр.) і Маннінг (1809-1892 рр.), що стали опісля католицькими кардиналами, Маннінг став архієпископом Вестмінстера; головний твір Ньюмена — «Апологія мого життя». Завершенням цього руху було відновлення католицької ієрархії в Англії в 1850 р., довершене Папою Пієм IX; 2 - другий рух мав на меті *зближення з Католицькою Церквою*. Внаслідок цього руху постала всередині урядової Церкви т.зв. англо-католицька Церква, яка прийняла багато наук і обрядів з Католицької Церкви. Коли до Риму прийшла вістка про зрівняння в правах католиків з англіканами, то її прийнято з великою радістю. Це була перемога католиків, досягнута працею і відвагою.

Липнева революція 1830 р., бельгійське й польське повстання

У Франції, внаслідок розпоряджень короля Карла X, якими зліквідовано свободу преси, введено зміну виборчого закону й оголошено нові вибори, відбулася т.зв. липнева революція 1830 р. Карло X втік до Англії, а на його місце вибрано королем Людвіка Філіпа (1830-1848 рр.), що проголосив нову конституцію і дав широкі права громадянам. Він був противником

політичного напрямку Священного Союзу та принципів інтервенції, заявляючи, що народи мають право вибирати собі такий державний устрій, який вважають за відповідний, і жодна держава не може втручатися у внутрішні справи Іншої держави — це принцип неінтервенції. У зв'язку з цим серед поневолених народів зросли надії на визволення. Перші для приклад бельгійці, які відрізнялися від голландців походженням, мовою, історією і релігією, й були невдоволені тим, що майже всі урядовці були голландцями, а урядовою мовою — голландська. 25 серпня 1830 р. розпочалося повстання, а 4 жовтня 1830 р. проголошено незалежність Бельгії. Король Вільгельм I просив допомоги у великих потуг; Росія, Австрія й Прусія хотіли йому допомогти, але спротивились Англія й Франція. І незабаром ціла Європа визнала незалежність Бельгії. За прикладом Бельгії пішла Польща (листопадове повстання, яке цар Микола I жорстоко придушив).

Папа Пій VIII (1829-1830 рр.) негайно визнав новий французький уряд, заявляючи, що хоче підтримувати з ним зв'язки так, як з королем Карлом X; зганив єпископів, які покинули свої стада, щоб себе рятувати; доручив духовенству скласти присягу новому володареві й надав королеві Людвікові Філіпові титул «рекс христіаніссімус». Ці рішення вказували на те, що Церква, хоч і брала під увагу події, але йшла незалежним шляхом.

Спроба, розпочата в 1815 р. на Віденському Конгресі, знівечити всі досягнення революції і повернути до минулого, на чверть століття назад, не вдалась, і автор «Петербурзьких вечорів» Йосиф де Местр писав: контрреволюція не має бути революцією в протилежному розумінні, але противагою до революції». Політична нестійкість була всюди — у Франції, Іспанії, Італії, Португалії, Німеччині, на Балканах. І в небезпеці була не тільки політична організація, але змінювались і соціальні основи. Розвивалась індустрія, а одночасно зростав капіталізм і виринали щораз гостріші протиріччя між працедавцями й робітниками. Боротьбу католиків у Франції за вільне християнське виховання вели учні Лямене -о. Генріх Лякордер (1802-1861 рр.) і Карло де Монталамберт (1810-1870 рр.). Лякордер, ще як світський священник, у 1835 р. вславився своїми великопосними проповідями в Паризькій катедрі Нотр-Дам. Ті проповіді слухали 6.000 людей нової генерації, серед яких були віруючі й невіруючі. В 1838 р. він вступив до чину домініканів і в 1843 р. зреформував домініканів у Франції.

Граф Карло де Монталамберт (сенатор) відважно обороняв свободу Церкви та її право виховувати молодь. Таку акцію вели від 1841 р. французькі єпископи. Крім цього, були й інші події, які виявляли релігійну й інтелектуальну онову французького народу в першій половині XIX ст., наприклад, подивугідна праця скромного пароха з Арсу- Св. Івана Віянея, і появи Матері Божої в Лурді в 1858 р. Бернадеті Субіру.

На жаль, не бракувало й тих, які провадили руйнівну діяльність, наприклад Ернест Ренан, що впродовж 7 років учився за церковні гроші (1838-1845 рр.), а коли втратив віру, то дуже гостро нападав на Церкву. Найбільше шкоди вчинив він книжкою «Життя Ісуса», написаною в богохульному дусі й виданою в 1863 р. В ній заперечував божество Ісуса Христа, чуда й авторитет Церкви. Від 1863 до **1923 р.** ця книжка мала 205 видань на французькій мові й 216 видань на інших мовах, і тому серйозно посприяла поширенню невірства.

«Молода Італія»

Папа Григорій XVI (1831-1846 рр.) мав перед собою, окрім інших, пильне завдання - спинити революційні прояви не тільки в Папській Державі, але й у цілій Італії. Революційні настрої найбільше поширювала організація «Молода Італія», утворена в 1831 р. Джузеппе Мадзіні в Марселі (Франція). Мадзіні спершу належав до таємної організації «карбонарійів», що боролася за незалежність Італії, але, побачивши неуспіх повстань, зорганізованих карбонаріями в 1821 й у 1831 рр., задумав створити нову організацію, яка мала б завдання об'єднати італійські держави в одну незалежну італійську республіку. Але треба було найперше приготувати народ до такого завдання, виховати його, проголосити йому слова свободи, прав людини, поступу, рівності й братерства. На думку Мадзіні — від батьківщини не вимагається чогось, їй дарується, для її створення треба спільної території, мови, племені, історії, а найважливіше — *спільної волі*. В світлі цього ідеалу життя одиниці має бути посланництвом, а не себелюбством, люди мають не тільки права, але й обов'язки, а їхнє життя має бути посвятою й героїзмом. Щоб заклик до героїського життя, терпінь і посвяти для батьківщини не залишився даремним, Мадзіні опирає його на вірі в Бога. Для нього велике значення мали слова «вокс популі, вокс Деї», тобто, що у волі народу проявляється Божа воля. «Бог існує, — писав Мадзіні, - і живе в нашій свідомості, у свідомості людства й у всесвіті, що нас оточує. Наша свідомість взиває до нього в хвилинах терпінь і радості. Всесвіт виявляє його порядком, гармонією, мудрістю його рухів і законів. Хто може заперечувати Бога при виді зоряної ночі, перед гробом своїх дорогих, перед мучеництвом — це великий винуватець. Перший безбожник був, без сумніву, чоловік, що приховав свій злочин перед людьми і старався, заперечуючи Бога, звільнитися від єдиного свідка, перед яким не міг приховати злочин і не міг придушити закиди сумління, що його мучило».

Живучи спершу довгий час у Франції, а потім у Швейцарії й Англії, Мадзіні прийшов до переконання, що Європа князів і королів — це вже перестаріла й штучна будова, це будова без основ, і передбачав, що постане нова Європа - *Європа націй*. Він хотів створити одну вільну й республіканську державу зі столицею Римом, який тоді був столицею Папської Держави. Першим кроком у здійсненні цього наміру мала бути війна проти Австрії, другим кроком - об'єднання всіх італійських держав у одну, а третім кроком — встановлення республіканського ладу. Цієї мети

думав він досягнути без жодної зовнішньої допомоги: «є Італія фара да се». Щоб поширити свої ідеї Мадзіні в серпні 1831 р. в Марселі створив організацію «Молода Італія» і там, у 1832 р., почав видавати журнал «Молода Італія» і потаємно, через моряків, передавав його до Італії.

В 1834 р. Мадзіні створив у Берні (Швейцарія) організацію «Молода Європа», тож і для всієї Європи був він провісником «весни народів». Завжди був великим ідеалістом і непохитним республіканцем, людиною, повною посвяти для своєї батьківщини й батьківщини інших, а тому мав великий вплив на патріотів цілої Європи. На жаль, оправдував убивство з політичних мотивів, і це була пляма в його політичній доктрині.

Щодо віри, то Мадзіні вірив у Бога й величав Христа тільки як героя людської свободи, але заперечував його божество. Крім цього, «Молода Італія» була під масонським впливом, хоча він сам може й не був масоном, але, напевно, були масонами Гарібальді й Кріспі, які відігравали визначну роль у «Молодій Італії». Зрештою антиримський характер «Молодої Італії» - це діло масонерії.

Папа Пій IX (1846-1878 рр.)

З обранням кардинала Івана Майстай-Ферретті на Папу, що прийняв ім'я Шя IX, багато італійців пов'язували надії на звільнення й здобуття незалежності Італії. Незабаром після свого вибору Папа дав амністію політичним в'язням у Папській Державі, й це викликало велике захоплення, крім цього, дав свободу пресі і здійснив деякі реформи. Такі вчинки Шя IX заскочили австрійського канцлера Меттерніха, й він, щоб настрашити Папу, якого вважав «ліберальним», наказав австрійським військам зайняти місто Феррару, яке належало до Папської Держави. Пій IX рішуче заперечував проти цього насилля, і зі всіх сторін одержував заяви солідарності, навіть від Гарібальді з Америки та від республіканця Мадзіні, а король П'ємонт Карл Альберто запропонував Папі свою допомогу. Меттерніх мусив відкликати свої війська з Феррари. Ця солідарність італійців довкола Папи була доказом, що Італія готова вже до війни з Австрією.

Весна народів 1848 р. 30 років після Віденського Конгресу (1815 р.) в Європі було досить спокійно, за винятком 1830 р. (липнева революція в Парижі, повстання в Бельгії й Польщі) і війн на Балканському півострові, якого не захопили французька революція і наполеонівські війни. В інших країнах міцно володів «Священний Союз» і не допускав до жодних змін та силою придушував національні повстання. Однак європейські народи не забували гасел французької революції з 1789 р. і, організуючи потайки свої сили, чекали на відповідну нагоду для виступу. Тут і там вибухали повстання, хоча здебільшого вони були неуспішні. Щойно 1848 рік приніс вирішальну зміну. Сили, що потрясли Європою в 1789 р., довели до заворушень у 1820 і 1830 рр., але революція 1848 р. викликала ширшу й глибшу кризу, якої уникнули тільки деякі країни. Треба зазначити один факт, що революції 1848 р. не мали антицерковного чи антирелігійного характеру,

більше того, в Німеччині, Італії та Франції священники брали участь у тих народних здвигах.

Почалось у січні 1848 р. в Неаполі й у Палермо, 17 лютого у Флоренції, 22 лютого у Парижі, де народ домагався зміни виборчого закону, 3 березня повстали мадяри під проводом Людвіка Кошута, 4 березня в Торіно, 11 березня в Празі, 13 березня у Відні натовп підпалив віллу Меттерніха, і він мусив тікати з Австрії), 17 березня у Венеції, а 18 березня в Берліні й Мілані. У Франції внаслідок лютневої революції 1848 р. усунено короля Людвіка Філіпа й проголошено другу республіку, а в червні знову дійшло до боротьби на вулицях Парижа, і жертвою тої боротьби впав також паризький архієпископ Аффре, що хотів помирити два ворожі табори; він, вмираючи, сказав: «Нехай моя кров буде останньою».

Папа Пій IX прихильно поставився до ідеї незалежності Італії, бо добровольці з папського війська (за згодою команданта генерала Дурандо) брали участь у війні проти Австрії, в битві під Кустоцею (1848 р.). Це все викликало захоплення серед народу. І тому велике розчарування викликали в італійців слова Шя IX (28 квітня 1848 р.): «вірні нашому найвищому апостолатові, однаковою батьківською любов'ю обнімаємо всі країни й усі народи», бо італійці хотіли б, щоб Папа виключив зі своєї любові австрійців.

Щоб навести лад у Римі, Папа іменував міністром графа Россі, що мав уже попередній досвід у Болонії, і він був рішучий навести порядок у столиці Папської Держави, але 15 листопада 1848 р. загинув внаслідок атентату, коли виходив з парламенту. Вбивство міністра Россі дуже погіршило ситуацію в Римі. Наступного дня натовп облягав папську резиденцію Квірінал, деякі хотіли нової конституції, інші домагалися проголошення війни проти Австрії, ще інші проголошення республіки, а навіть були такі, що хотіли, щоб Папа зрікся дочасної влади. Пограбовано єзуїтський монастир у Римі, на вулицях натовп докучав кардиналам і церковним урядовцям, і тоді французький амбасадор запропонував Папі гостинність свого народу. Тоді Пій IX, одягнений у чорну рясу, 28 листопада 1848 р. виїхав на південь до Гаєти (коло Неаполя), маючи намір дістатись до Франції, але на прохання короля Неаполя Фердинанда II залишився в Гаєті і перебув там 17 місяців, до 12 квітня 1850 р.

В Гаєті на перше місце коло Папи висунувся кардинал Антонеллі - державний секретар, що відзначався великою силою, гумором, чемністю й реалістичністю. Тим, хто порівнював його до кардинала Рішельє (в XVII ст.) відповідав: «Рішельє служив королеві, що був тільки людиною й кермував королівством, а я служу Папі, Христовому Намісникові, що кермує цілим християнським світом». Кардинал Антонеллі спершу був прихильним до реформ, але внаслідок «весни народів» змінив свою думку, бо вважав, що революційний потік може знищити й Церкву, і тому дійшов до переконання, що треба опертись тому струменю. Коли з Риму прийшла делегація до Папи, щоб він вертався до свого міста, Пій IX її не прийняв. Після того, *9 лютого 1849 р.* римська конституанта 134 голосами проти 123 *проголосила*

римську республіку, зазначаючи, що Папа буде мати гарантовану незалежність у виконанні своєї духовної влади. На чолі римської республіки був тріумвірат під проводом Мадзіні. У такий спосіб відібрано у Папи місто, що від століть було осередком не тільки дочасної влади папів, але передусім осідком їхньої духовної влади. Багато італійців, а також іспанці, австрійці, французи, бельгійці були обурені римськими протипанськими діями. Пій IX підніс протест проти того насилля перед колегією кардиналів і перед дипломатичним корпусом, а незабаром опісля кардинал Антонеллі звернувся до урядів Австрії, Франції, Іспанії та Двох Сіцилій, прохаючи військової допомоги, щоб повернути Папі його права в Римі.

Президент другої французької республіки Людвік Наполеон був у замішанні, одержавши лист державного секретаря кардинала Антонеллі в справі мілітарної допомоги проти італійських республіканців. У минулому Людвік Наполеон належав до «карбонаріїв», мав зв'язки з провідниками «Молодої Італії» та з масонами, і це стримувало його від допомоги Папі. З другого боку, своїм призидентством у великій мірі він завдячував французьким католикам, тому не допомогти Папі означало настроїти проти себе католиків. І той час велася війна між П'ємонтом і Австрією, й після поразки п'ємонтців під Новарою (1849 р.) австрійські війська почали займати також північні території Папської Держави, загрожуючи Римові, й тоді Людвік Наполеон зважився вислати 10.000-й корпус під проводом генерала Удіно, доручаючи йому мирно полагодити суперечку між Пієм IX і римлянами, чого не вдалося досягнути через непоступливість кардинала Антонеллі та Йосифа Мадзіні. Й тоді почалася дивна війна - французька республіка проти римської республіки. Цілий місяць римляни чинили сильний опір французам на горбку Джанікольо під проводом Гарібальді. В тих боях загинув також поет Маммелі, автор італійського гімну «Брати Італії». 3 липня 1849 р. французькі війська увійшли до Рима, а полковник Ніль, пізніший маршал, поїхав до Гаєти й віддав Папі ключі від міста Риму.

Папа вернувся до Риму 12 квітня 1850 р., перебування у Гаєті викликало в нього зміну — він більше часу, ніж перед тим, почав присвячувати церковним справам, лишаючи справи політичні кардиналу Антонеллі. Папа засудив деяких священників, що дуже захоплювалися новими ідеями, поручав єпископам приїжджати «ад ліміна» — на гроби Апостолів Петра й Павла, а 8 грудня 1854 р. *проголосив догму Непорочного Зачаття*. Правда, перед тим запитував єпископів, але в документі проголошення догми говорить «силою власті Св. Апостолів Петра й Павла та нашою», виконуючи на ділі привілей непомильності, хоч правно цей привілей буде проголошений 16 років пізніше, на I Ватиканському Соборі.

Важливою подією після повернення з Гаєти було відновлення католицької ієрархії в Англії на чолі з кардиналом Віземаном, що зробив Пій IX 29 вересня 1850 р.

Великі труднощі мав Папа з прем'єром П'ємонту графом Камілло Кавур, що особисто не був ворогом Церкви, але йшов за тодішньою практикою, що не треба дотримуватися християнських засад у політиці. Він

був споріднений зі Св. Франціском Салезьким і мав постійно біля себе священика, але хотів ввести в життя засаду: вільна Церква у вільній державі. Ще раніше міністр Сікарді ліквідував у П'ємонті привілей окремого суду для духовних осіб і позбавив їх дочасних багатств. Кавур підтвердив ці закони й довів до того, що в 1855 р. п'ємонтський парламент закрит 300 монастирів, а державна каса збагатилась на два мільйони золотих лір. Ця протицерковна політика Кавура викликала обурення серед італійського духовенства. Незважаючи на це, період від Гаети 1850 р. до 1859 р. можна вважати спокійним для Папи Пія ІХ. Нові неспокої почались у зв'язку з війною (1859 р.) між П'ємонтом (в союзі з Францією) та Австрією. В травні 1859 р. впродовж 12 днів італійські патріоти зайняли деякі міста Папської Держави: Болонію, Равенну, Чезену, Форлі, Ріміні, Фаенцу й Феррару. В червні Папа рішуче запротестував, але небезпека зростала. Щоб спинити похід Гарібальді на Рим з півдня, королівське військо готувалося зайняти південну Італію, однак, посередині була Папська Держава, яку обороняло невелике папське військо, коло 10.000 добровольців, серед яких було багато чужинців: бельгійців, іспанців, ірландців і французів. До битви дійшло під *Кастельфідардо* (коло Льорето) 18 вересня 1860 р. Папське військо хоч завзято боролось (1 проти 5), немов хрестоносці, зазнало поразки й відступило до міста Анкони, а провінції Умбрія і Марке зайняли королівські війська.

Після того положення Папської Держави погіршилося, вона втратила 10 провінцій і 1.200.000 осіб. Залишилося в ній менше ніж 700.000 підданих. Всі були свідомі, що надходить черга Риму. Кавур, що знав про це краще, ніж хтось інший, почав таємні переговори, бажаючи, щоб Папа зрікся дочасної влади, бо тоді настане мир і піднесеться престиж Папи. На ті пропозиції Пій ІХ дав відмову, а в 1861 р. Кавур несподівано помер. Примітним було те, що в той час у Франції вийшла книжечка під назвою «Франція, Рим та Італія», де йшла мова про створення маленької Папської Держави, що здійснилось у 1929 р. створенням Ватиканської Держави.

Нещастя, які спіткали Папу Шя ІХ, мали інший наслідок від того, якого сподівалися його противники, тобто великий зріст поваги до Папи. Виявом цього були численні паломники в Римі, зокрема, в 1854 і 1867 рр. з нагоди 1800-річчя смерті Св. Петра й Павла. В тому році були проголошені святими: Св. Павло від Хреста (Італія), Св. Іван Берхманс (Бельгія), Св. Йосафат Кунцевич (Україна) та японські мученики.

В 1864 р. з'явився т.зв. «Силлябус*» - список ворожих Католицькій Церкві наук: раціоналізм, що протиставив розум Об'явленню; натуралізм, що заперечував Бога; пантеїзм, що всюди бачив божеське; індиферентизм, що дозволяв кожному вірити в що завгодно; галліканізм, що хотів національних церков, незалежних від Папи, статалізм, що підкоряв Церкву світській владі; а крім цього, соціалізм і комунізм. Поява «Силлябуса» викликала велику опозицію в різних країнах. Уряд Наполеона ІІІ заявив, що «Силлябус» противний засадам, на яких опирається

конституція імперії у Франції, і тому заборонив його проголошувати у своїй країні. Подібно було в Неаполі й у Палермо.

Архієпископ фон Кеттелер (1811-1877 рр.)

Вільгельм Еммауїл фон Кеттелер народився 25 грудня 1811 р. в Мюнстері. Після закінчення середньої школи студіював право. За його молодості була одна голосна й прикра подія - пруський уряд арештував архієпископа Кельну Вросте фон Вішерінг. Католики вважали, що цим насиллям пруський уряд зневажив Католицьку Церкву, й у зв'язку з цим Кеттелер у 1837 р. покинув державну службу в Берліні та перенісся до Мюнхена і там у 1841 р. почав богословські студії, а в 1844 р. став священником. Перших 4 роки він душпастирював. У 1848 р. його вибрано депутатом до парламенту в Франкфурті, однак, у 1849 р. він зрікся гідності (мандата) депутата й став парохом у Берліні. В 1850 р. Папа Пій IX іменував його єпископом Мюнстера.

У 1848 р. фон Кеттелер мав шість славних проповідей про соціальне питання, а в 1849 р. видав працю під назвою «Великі сучасні соціальні питання», потім, у 1862 р., вже як архієпископ, видав ще одну працю під назвою «Свобода, авторитет і Церква», в якій доказує, що Церкві потрібна свобода для сповнення її післанництва. Найважливішою його працею була книжка, яка вийшла в 1864 р. під назвою «*Робітниче питання й християнство**». У своїх проповідях і працях фон Кеттелер пропонував нові засоби для розв'язки робітничого питання, напоминав робітників до взаємної помочі, благословляв створення робітничих товариств, обстоював людську й християнську гідність робітників. І тому Папа Лев XIII при нагоді видання своєї великої енцикліки про робітниче питання «Рерум новарум» (1891 р.) назвав архієпископа фон Кеттелера своїм «великим попередником» у розв'язці робітничого питання і тим підтвердив соціальну науку архієпископа фон Кеттелера. З його діяльністю треба поєднати й працю о. Адольфа Кольпінга, що займався передусім мандруючими робітниками.

Під впливом діяльності архієпископа фон Кеттелера й інших визначних мужів у Німеччині постало окреме законодавство праці, яке спонукало канцлера Бісмарка до проголошення нових законів для робітників (у 1882-1889 рр.) на випадок недуги, старості чи каліцтва. Головною метою законів Бісмарка було зменшити вплив соціалістів на робітників, все ж таки ті закони залишалися позитивним свідченням про внутрішню політику Бісмарка.

Відновлення католицької ієрархії в Англії 1850 р.

Наприкінці XVIII ст. в Англії зауважується зріст пошани до Католицької Церкви з боку протестантів. Сталось це завдяки доброму прикладові деяких священників і мирян, які внаслідок французької революції і релігійного переслідування мусили переселитися до Англії. Потім відбулася акція О'Конеля і признання прав католиків у Ірландії в 1829 р. завдяки

старанням Веллінгтона. В 1840 р. Папа Григорій XVI встановив у Англії 8 апостольських вікаріїв, а число католиків постійно зростало. І нарешті, 29 вересня 1850 р., Папа *Пій IX відновив католицьку ієрархію в Англії* на чолі з кардиналом Віземаном, який помер у 1890 р. Його наступником став кардинал Маннінг, що мав перед собою потрійне завдання: зміцнити авторитет ієрархії, виховати духовенство й піднести рівень робітників. Для англійського католицького духовенства він написав книжку про вічне священство. Наприкінці свого життя кардинал Віземан (+ 1890 р.) у своїх автобіографічних записках залишив плоди свого досвіду про священство й про труднощі, які утруднювали поширення католицизму в Англії. *Серед труднощів* він перераховує: 1 - *слабе виховання духовенства*; 2 - *поверхова проповідь* - забагато проповідувалось про набоженства й про суперечки, і в духовенства бракувало любові до Бога та любові душ; 3 - незнання Св. Письма, без якого християнське життя убоге; 4 — незнання протестантів у Англії, через те була взаємна упередженість, і деякі католицькі священники не хотіли приймати англіканів, які наворачалися до Католицької Церкви, а багато з них вели безгрішне життя й харитативну діяльність; 5 - багато священників були тільки *адміністраторами* Св. Тайн, не плекаючи внутрішнього життя; 6 - зачасто священники покликаються на свій священничий характер, тому кардинал Віземан ставив їм перед очі приклад Св. Карла Боромея - архієпископа Мілану; 7 - поручав *уникати полеміки в проповідях*; 8 — заохочував признавати інтелектуальний і релігійний рівень своїх слухачів (наприклад, марно тратить час той, — писав кардинал Віземан, — хто проповідує про Непорочне Зачаття тим, які не вірять у вочлочення Божого Сина. Також поручав користуватися поміччю добрих християн. Нарід треба привести до Христа й Церкви, казав він, радше любов'ю, ніж розумом. Своім священникам кардинал Віземан передав такий клич: «Сумма діцере, сумма семпер велле, ет сумма фацере» («про найвище говорити, найвищого завжди бажати й найвище робити»).

І Ватиканський Собор (1869-1870 рр.)

6 грудня 1864 р. на зібранні Конгрегації Обрядів Папа Пій IX виявив свій намір скликати Вселенський Собор, щоб тим «надзвичайним засобом зарадити надзвичайним потребам християнського стада». Папа питав про думку 21 куріяльного кардинала, з яких більшість відповіли позитивно, два негативно, а шість хиталися. В березні 1865 р. комісія у складі п'яти кардиналів (потім називалась Центральна Комісія) за дорученням Папи почала готувати спосіб скликання Собору та його теми. Виринули чотири головні точки: питання доктринальні, політично-церковні, поширення віри й Східна Церква та церковна дисципліна. Влітку 1865 р. Пій IX розіслав листи до 36 латинських єпископів (одинадцяти італійців, дев'яти французів, семи іспанців, п'яти з Австро-Угорщини, двох баварців, одного бельгійця й одного англійця), щоб вони висловили свої побажання щодо соборових тем. У відповідь більшість говорили про теми доктринальні й дисциплінарні. Кардинал Печчі, архієпископ

Перуджі (майбутній Папа Лев XIII), висловив побажання, щоб Собор порушив справу єдності відділених християн, зокрема, східних. Наприкінці 1865 р. апостольські нунції одержали з Риму листи, щоб подати імена богословів і правників, яких треба покликати до Риму для підготовки Собору. Спершу Папа думав скликати Собор у 1867 р. з нагоди 1800-ліття мучеництва Св. Апостолів Петра й Павла, але вибух війни в червні 1866 р. між Австрією й Прусією дещо спинив підготовку Собору.

26 червня 1867 р. при нагоді святкувань мучеництва Св. Петра й Павла в присутності 500 єпископів Пій IX проголосив близьке скликання Собору та віддав його під опіку Непорочної Діви Марії. 11 серпня 1867 р. Центральна Комісія іменувала 5 комісій, яким призначено опрацювання соборових матеріалів: богословсько-догматична комісія, дисциплінарна, монахів, місійна й Церков східних обрядів, політично-церковна. 29 червня 1867 р. буллею «Етерні Патріс» Папа скликав Собор на 8 грудня 1869 р. до Ватиканської базиліки. В підготовчих комісіях працювало 60 римських богословів і каноністів та 36 з-поза Риму. Критиковано добір цих останніх - мовляв, залишено кращих.

8 вересня 1868 р. листом у латинській і в грецькій мові Папа запросив усіх єпископів Церков східного обряду, що не перебували в єдності з Апостольським Престолом, на Собор, покликаючись на участь їхніх попередників у Ліонському й Флорентійському Соборах. Царгородський, вірменський і коптійський патріярхи не прийняли запрошення.

10 днів пізніше Пій IX окремим листом закликав усіх протестантів та інших некатоліків, щоб вернулись до єдності Христового стада, але цей лист мав негативний відгомін, бо Папа закликав їх не на Собор, але до єдності.

На початку лютого 1869 р. римський двотижневик «Ля Чівільта каттоліка», який видавали єзуїти, надрукував статтю, приготовану в паризькій нунціятурі, що Франція сподівається від Собору проголошення догми непомильності. Ця стаття викликала завзяті дискусії передусім у Франції, Англії й Німеччині не тільки з огляду на приготоване проголошення непомильності папи, але й з огляду на поділ католиків на «звичайних» і «лібералів». Цих останніх трактовано з легковаженням, при цьому зазначалося, що Собор буде тривати коротко й не матиме іншого завдання, окрім проголошення догми непомильності. Були також труднощі щодо правильника, схеми, часу виступу, натиску згори і т.п. Урядове в'яснення було таке, що треба працювати скоро і «навести лад», однак, була надана повна свобода Соборовим Отцям, щоб вони могли висловити свою думку. Ватиканський Собор підготований краще, ніж попередні, а різниця між Тридентським і Ватиканським була також і в тому, що на Ватиканський Собор не запрошено володарів, тільки висловлено бажання, щоб католицькі князі допомогли доброму проведенню Собору.

Перебіг Собору

Собор почався 8 грудня 1869 р., в ньому взяло участь 807 отців з 1084, що мали право брати участь, з них 176 - італійців, 88 - французів, 51 - з Австро-Угорщини, 41 — іспанець, 34 — ірландці й англійці та 60 - з місійних країн. Соборові Отці почали ділитись на групи, які віддзеркалювали передсоборові праці. Одна група виступала за проголошення догми непомильності, до неї належали: кардинал Маннінг, архієпископ з Малін (Бельгія), єпископи Регенсбурга й Падер-борна (Німеччина), й ця група до кінця січня 1870 р. зібрала 380 підписів за проголошення догми про непомильність папи. Друга група була менша, до неї належали, зокрема, французькі, німецькі, австрійські й мадярські єпископи, в тій групі були: хорватський архієпископ Строссмаєр і архієпископ фон Кеттелер. Ця група збрала лише 140 підписів. Соборові Отці, що належали до тої групи, твердили, що проголошення догми про непомильність папи утруднить заключення єдності з православними й протестантами.

Перші тижні проминули в справах формальних, і щойно 28 грудня 1869 р. почалась дискусія над схемою догматичної конституції «про віру», головним автором якої був о.Францелін (єзуїт). Вона багатьом не подобалась, забиравало голос 35 отців, що її критикували й домагались у ній змін.

21 січня 1870 р. Соборові Отці одержали схему про Церкву, яка складалася з 15 артикулів і 21 канону. Дві німецькі газети опублікували її зміст. Це відразу викликало полеміку, почалась кампанія проти проголошення непомильності папи. Центром цієї кампанії був Мюнхен. Водночас вирунула кампанія за проголошення непомильності папи. 29 січня 480 соборових отців просили Собор, щоб дефінювати науку про непомильність Римського Архиєрея. Того самого дня 136 єпископів Отців Собору внесли прохання проти проголошення догми непомильності, бо, мовляв, вона не на часі.

Конституція про католицьку віру. Найперше, 24 квітня 1870 р., була проголошена догматична конституція «Божий Син», урочисто апробована всіми отцями (667) і підтверджена Папою. В ній Собор говорить про Бога Отця, про об'явлення, про віру й розум та засуджує матеріалізм, пантеїзм і фідеїзм.

Потім на чергу прийшла схема *про Христову Церкву*. В перших 10 розділах була мова взагалі про Церкву, 11-12 розділи говорили про примат папи (до 11-го розділу опісля додано догму про непомильність папи), а в 13-15 розділах говорилося про відношення Церкви до світської влади. 29 квітня Отці Собору одержали повідомлення, що незабаром почнеться дискусія над 11-м розділом конституції про Церкву, тобто про Римського Архиєрея й непомильність. Проти такої зміни порядку схеми про Церкву заперестував 71 отець - французькі й інші. 14 травня почалась загальна дискусія над *схемою про Римського Архиєрея* і тривала до 3 червня, забирали голос 66 отців (39 було «за», а 27 - «проти»). Зголосилось до слова ще 40 соборових отців, але 3

червня дискусію припинено на пропозицію 141 отця, проти чого протестувало 89 отців.

Від 15 червня до 13 липня була завзята дискусія над розділом про непомильність папи. Зголосилося до слова 120 отців, і від 15 червня до 4 липня говорило 57 отців (35 було «за», а 22 — «проти»). Під час голосування над поодинокими розділами та над цілим текстом схеми на 601 присутнього 451 голосувало «за», 88 — «проти», 62 хотіло зміни тексту («юкста модум»), а коло 50 отців не брали тоді участі в Соборі. Треба було нових переговорів, нових змін та інтервентів Папи. Спершу Пій IX не виявляв своєї позиції, але опісля явно ганив противників непомильності й проти декого з них виступив суворо, хвалячи натомість інших.

У цьому випадку й деякі уряди, зокрема, Франція та Австро-Угорщина, старались впливати на дискусію Собору.

88 Соборових Отців, що 13 липня голосували проти проголошення догми непомильності, походили з таких країн: 24 з Франції (51 голосувало «за»), 25 з Австро-Угорщини (10 були «за»), 11 з Німеччини (6 були «за»), 9 з Північної Америки (36 були «за»), 7 з Італії (216 були «за»), 5 з Англії й Ірландії (22 були «за») і 7 східних (28 були «за»). 17 липня 62 соборові отці письмом (55 спільно, а 7 індивідуально) повідомили Папу, що покидають Рим, щоб на Соборі не голосувати проти проголошення непомильності.

Після узгодження деяких поправок соборових отців, остаточний текст догми непомильності папи був такий: «Вселенський Архиєрей, коли говорить «екс катедра», тобто, коли виконує свій уряд пастиря й учителя всіх християн і силою своєї найвищої апостольської влади дефініює науку в справах віри й обичаїв, тоді ціла Церква вважає його, з огляду на божеську присутність, обіцяну Св. Петрові, — непомильним тою непомильністю, якої хотів своїй Церкві Божественний Відкупитель, в дефініюванні науки, віри й обичаїв; і такі дефініції є самі зі себе, а не за згодою Церкви, незмінні». 18 липня було голосування і з 537 Соборових Отців 535 голосували «за» догматичну конституцію «Пастор Етернус» (Вічний Пастир), а два голосували «проти» (італійський єпископ з Каяццо - Річчо й американський єпископ з Ляйтл-Рок-Фіцджеральд). Після голосування Папа негайно підтвердив згадану конституцію.

Перервання Собору

19 липня 1870 р. Франція почала війну з Прусією, а 2 серпня імператор Наполеон III відкликав свої війська з Риму, які були в Римі від 1849 р., щоб не дозволити італійцям зайняти столицю Папської Держави. 1 вересня 1870 р. Наполеон III зазнав поразки під Седаном і попав у Пруський полон, в Парижі проголошено падіння імперії і третю республіку, а Італія мала вже розв'язані руки, щоб зайняти провінцію Ляціо й зробити Рим столицею королівства.

11 вересня 60.000 італійських вояків під командою генерала Кадорни вступили на територію Папської Держави, король Вікторіо Еммануеле II

звернувся до Папи, щоб той зрікся дочасної влади, і що буде мати всі права суверена, буде посідати «Чітта Жоніна», Лятеран, Кастельгандольфо та смугу території аж до моря й річне відшкодування. Папа Пій IX відмовився, кажучи «нон поссумус» (не можемо). Почалась облога Риму. Пій IX доручив генералові Канцлерові, що мав 12.000 вояків, уникати непотрібного кровопролиття та робити тільки символічний спротив проти насилля, крім цього, скликав дипломатичний корпус і запротестував проти цього «святотатського атентату».

20 вересня 1870 р. був бій, що тривав 4 години, і в ньому згинulo 6 папських вояків та 32 італійських. Італійські гарматні кулі зробили пролом коло «Порта Пія» («бречча ді Порта Шя»), і через нього війська дісталися до середини міста. Папа казав вивісити білий прапор на замку Ангела. 2 жовтня 1870 р. плебісцит вирішив прилучити Ляцію й Рим до королівства Італії. Папська Держава перестала існувати. Франція запропонувала Папі острів Корсіку, але Пій IX залишився у Ватикані.

В той бурхливий час відбулося ще 3 засідання Собору (13 і 23 серпня та 1 вересня). Після плебісциту 2 жовтня ні Папа, ні Соборові Отці не почувалися незалежними, й тому 20 жовтня Пій IX перервав Собор, який мав вирішити ще 51 схему.

Король Вітторіо Еммануеле II приїхав до Риму в грудні 1870 р., щоб допомогти жертвам великої повені, але урочисто вїхав у столицю й зайняв Квірінал щойно 13 травня 1871 р., італійський уряд окремими законами, т.зв. «Закони Гварентідже», визнав недоторканість особи Папи як суверена, забезпечуючи йому посідання Ватиканських палат, Лятерану, Канцелярії, віллі в Кастелгандольфо, повну свободу конкляв і соборів, вільний зв'язок амбасадорами, кардиналами, єпископами й вірними, а папському дворові приділив 3.225.000 лір річно. Однак Пій IX не прийняв тих законів, кинув церковні кари на окупантів Риму і став «в'язнем Ватикану».

Група противників проголошення непомильності папи зібралась 22-23 вересня 1871 р. у Мюнхені й постановила створити незалежну Церкву «старо-католиків», однак, той спротив не мав широких і довготривалих впливів. У Німеччині виступав проти непомильності, зокрема, професор Діллінгер, у Швейцарії уряд заборонив проголошувати соборові декрети, Австрія зірвала конкордат з Апостольським Престолом. Були спротиви в Італії, Іспанії й Португалії, Англії й Франції (О.Льоасон). Мимо того, I Ватиканський Собор доконав велике діло й залишив незнищимий слід в історії Церкви.

«Культуркамф» у Німеччині

«Культуркамф» - це була боротьба канцлера Бісмарка проти Католицької Церкви в Німеччині, й тривала вона 5 років (1873-1878 рр.) та була пов'язана з проголошенням догми непомильності Папи. Бісмарк почав переслідувати католиків, бо боявся, що Папа, «ставши найбільш абсолютним володарем світу», схоче керувати державами. Один з дорадників Бісмарка писав: «проголошення непомильності - це проголошення панування Папи

над світом». Були також і політичні причини тої боротьби: в південній Німеччині була перевага католицизму, а німецькі католики були ворожі Бісмаркові, крім цього, протипапська політика подобалась Італії. Була також і особиста причина - Бісмарк був лютераном.

Крім цього, Бісмарк знав, що багато німецьких католиків, добрих патріотів, хотіло, щоб об'єднання німців відбулось довкруги католицької Австрії, а не довкруги протестантської Прусії. Зрештою, й архієпископ фон Кеттелер після перемоги Прусії над Францією під Седаном сказав: «Пруська перемога - це німецька поразка».

Німецькі католики вже від 10 років мали свою партію - так званий «Центрум», до якої належали 60 послів і визначний провідник Віндгорст (1812-1891 рр.). Вони були добре зорганізовані в Ренанії, а в південній Німеччині, переважно католицькій, католиків єднала традиційна антипатія до Прусії. Бісмарк, рішучий консерватист, не погоджувався з соціальними напрямками, які поширювались у німецькому католицизмі. На міжнародному полі Бісмарк не хотів допустити до зближення між Францією й Італією, яка радо дивилась на його боротьбу з Католицькою Церквою. Нарешті, Бісмарк, як щирий протестант, старався понизити католицизм і Папу.

Конфлікт почався в грудні 1870 р., коли пруський уряд заборонив священникам проголошувати в церквах постанови I Ватиканського Собору. Після проголошення догми непомильності, мюнхенський теолог Деллінгер виступив проти цієї догми, а деякі групи створили Церкву, що вважала себе єдиною вірною правдивій католицькій традиції, її члени називались «старо-католиками». Коли єпископи забороняли їм навчати в університетах теологію, тоді пруський уряд став у їх обороні. Рим запротестував проти такого втручання пруського уряду у внутрішні справи католиків, і тоді наступив розрив дипломатичних зв'язків між Прусією й Апостольським Престолом. Коли в січні 1872 р. міністром культів став д-р Фальк, то він постарався, щоб німецький парламент апробував деякі виразно антикатолицькі закони. Наприклад, заборонено навчати членам монаших згромаджень. «Імперія (проголошена в 1871 р.) є в стані війни з Римом, — сказав один посол, - як це було під час боротьби між папством та імперією». «Але ми не підемо до Каносси», - відповів Бісмарк (як Генріх IV до Папи Григорія VII). Кожного року в травні з'являлись нові протикатолицькі закони, що називались *«Травневі закони»*. В травні 1872 р. запропоновано парламентові проект закону, щоб вигнати єзуїтів з Німеччини. В травні 1873 р. знесено малі семінарії, а майбутні священники мали спершу вчитися в гімназіях, а потім в університетах і здавати іспит з германської культури. В травні 1874 р. проголошено, що тільки цивільні подружжя є важні законно. Законами з травня 1875 р. прогнано з Німеччини всі чернечі згромадження, за винятком тих, що опікувалися хворими.

Католицькі єпископи не вводили тих законів у своїх єпархіях і були радше готові на тюрму й вигнання. Жертвою переслідування впали архієпископи: Падерборну, Мюнстеру, Кельну, Познаня, 400 парохій

залишилися без священників. У лютому 1875 р. з'явилась енцикліка Шя IX, яка заохочувала католиків до боротьби. А «Католікентаг», започатковані в 1848 р., ставали масовими виявами протесту проти переслідування. Німецькі католики під проводом Віндгорста, що від 1848 р. був послом, а опісля міністром, вміло й рішуче обороняли свої права. І з кожним днем ставало щораз наглядніше, що канцлер Бісмарк не зломить католицького спротиву. В цьому він переконався під час виборів до парламенту в 1878 р., коли число католицьких послів т.зв. «Центрум» (основаного в 1871 р.) зросло до 105 (тобто на 16 послів більше, ніж у попередніх виборах). Натомість націонал-ліберали, що підтримували Бісмарка, мали тільки 78 послів (тобто на 49 менше, ніж у попередніх виборах). Бісмарк зрозумів свої похибки й був готовий до малої «Каносси». Правда, він не відкликав «Травневих законів», але звільнив міністра освіти Фалька й змінив свою церковну політику, а цю зміну полегшив йому вибір нового Папи Лева XIII (1878-1903 рр.). Папа негайно по своєму обранні, незважаючи на те, що були перервані дипломатичні зв'язки між Ватиканом і Берліном, вислав листа до імператора Вільгельма I, подібно, як це зробив з урядами прихильних держав, повідомляючи про свій вибір на Апостольський Престол. При цій нагоді просив повернути німецьким католикам мир і спокій, а вони будуть добрими підданими імператора. Імператор відповів прихильно, і зв'язки знову нав'язано.

Почались переговори між католиками й Бісмарком, і вони тривали 18 місяців. Бісмарк бачив, що зростає соціал-демократична партія, а зі своєю націонал-ліберальною мав деякі труднощі, тому був змушений опиратись на католиків. Зустрівся з лідером католиків Віндгорстом, щоб довідатись про умови підтримки католиків і в 1881 р. Бісмарк заявив у «Райхстагу», що буде відновлена пруська амбасада при Апостольському Престолі, причому всієї об'єднаної Німеччини -тобто імперіяльна. В 1882 р. Прусія почала платити церковні відшкодування, в 1883 р. знесено зарядження, що єпископи мають попередньо інформувати світську владу про номінацію парохів. Таким чином «Травневі закони» стали неактуальними. В 1887 р. Бісмарк просив посередництва Папи в полагожденні суперечки з Іспанією. В міжчасі престолонаслідник Фрідріх, будучи в Римі, прохав аудієнції, і Лев XIII дуже радо його прийняв. Після цих подій 1500 німецьких священників вернулися до своїх парохій, з'явилися знову монаші чини, крім єзуїтів, які щойно в 1903 р. відновили свою діяльність. «Культуркамф» остаточно скінчився в 1883 р. Після смерті Фрідріха III, сина Вільгельма I, імператором став Вільгельм III, він був три рази у Папи Лева XIII (в 1888, 1893 і 1903 рр.).

Папа Лев XIII (1878-1903 рр.)

20 лютого 1878 р. Конкляве вибрало новим Папою архієпископа Перуджі кардинала Йоакима Печчі, що тоді мав 68 років. В Конкляве брало участь 60 кардиналів (37 італійців і 23 чужинці). По трьох днях голосувань кардинал Печчі дістав 43 голоси, на три більше, ніж було потрібно. Він народився в 1810 р. в Карпінето недалеко від Риму. Маючи 26 років, став священником, і як доктор теології вступив до «Церковної

академії», що виховувала священників для дипломатичної служби. Потім був папським делегатом в Беневенто, Сполето, Перуджі, виявляючи прикмети доброго й розумного адміністратора. В 1843 р. став Нунцієм у Бельгії, але там не мав успіху. Вернувся до Перуджі, де був 32 роки архи-єпископом і там став кардиналом. В Перуджі зібрав коло себе людей, які цікавились філософією, критикою й ексегезою, заснував «Томістичну академію», а в своїх пастирських листах заторкував усі важливіші питання того часу.

Коли став Папою, то положення було неспокійне. Правда, Пій IX провадив рішучу боротьбу проти модерних єресей, а догма непомильності дуже піднесла духовну владу папи, однак, Пій IX надзвичайно болюче відчув втрату Папської Держави і в останні 8 років не робив зусиль, щоб пристосуватися до нових умов. Необхідну зміну зробив новий Папа Лев XIII, і це видно з його першої енцикліки «Інскрутабілі Деї консіліо» (квітень 1878 р.). Згадується в ній, що незвичайно швидкі зміни суспільства й життєвих умов мимоволі спонукають Церкву до обнови, до перемінення. Відколи вона існує, завжди мала перед собою цю проблему, й тільки завдяки своїй святості Церква вийшла переможницею. Церква мусить боронити депозит незмінної віри — правди, що не може толерувати жодного перемін. І під тим оглядом вона є консервативною, вірною минулому силою, й традиція має одну вирішальну частину її думки. Але, водночас, тому що Церква складається з живих людей, вона мусить пристосовуватися до вимог часу. Ця дилема ставала щораз пекучішою, зокрема, від кінця середньовіччя, тобто відколи Церква перестала контролювати всі людські установи. І в XX ст. вона спонукала християн ставати «за» або «проти» революцій «за» або «проти» модерного світу.

Для здійснення своєї програми Папа Лев XIII мав 25 років понтифікату й рідкісного співробітника - кардинала Маріяна Рамполля дель Тіндаро (1843-1913 рр.), якого зробив державним секретарем. Він походив із Сіцилії, був вихованцем єзуїтів, закінчив «Церковну Академію» і мав дипломатичний досвід. Визначався великою інтелігентністю та глибокими чеснотами. Кожного ранку впродовж 16 років приходив до Папи з теккою паперів, які протягом 2 годин спільно опрацьовували.

Більш помітні успіхи мав Лев XIII у міжнародній політиці, стараючись установити «мир і гармонію» з різними державами, навіть ворожими до Католицької Церкви. Він при кожній нагоді підкреслював, що Церква вчить пошани до встановленої влади, та що християнство є найуспішнішим заборомом проти руйнівних доктрин. Зі свого боку Папа прохав від урядів бодай свободи дій для Церкви, а де було можливо, - прихильного законодавства до католицьких справ. У той спосіб вдалось йому нав'язати зв'язки з Німеччиною й покласти кінець «Культуркамфові» та «малому Культуркамфові» у Швейцарії. В Іспанії ліберальний уряд припинив антиклерикальні заходи. Дипломатичні зв'язки з Ватиканом нав'язали різні держави: Бельгія, Норвегія, Росія й держави Південної Америки.

У Франції республіканська політика набрала протицерковного характеру. Члени неапробованих державою чинів не могли керувати прилюдними або

приватними школами. Уряд одним декретом розв'язав чин єзуїтів, а другим зобов'язував усі монаші згромадження в тримісячний термін постаратися про урядову апробату. На цьому потерпіло 8.000 монахів та 100.000 монахинь. Єзуїтів вигнано. Лев XIII в енцикліці «Нобіліссіма Галльорум генс!» (з 8 лютого 1884 р.) висловив біль, що Франція, давня католицька країна, своїми новими урядовими рішеннями віддалялася від Церкви та що був загрожений церковний мир серед французького народу, однак, закликав духовенство й вірних бути послухними владі. В 1885 р. вийшла енцикліка «Іммортале Деї» з політичною програмою Лева XIII, якою він відчиняв двері для порозуміння з республіканським режимом, сподіваючись, що католики приймуть республіканський устрій і своєю діяльністю вплинуть на зміну протицерковного законодавства. В січні 1890 р. вийшла енцикліка «Сапієн-ціє християне» в якій є таке промовисте його твердження: «Тягнути Церкву до якоїсь партії, щоб вона помагала перемагати політичних противників - це велике надужиття релігії».

Ініціативу зближення католиків з республіканським режимом взяв на себе кардинал Лявіжіє, засновник «Білих Отців» (місіонарів у Африці), і зробив він це на бажання Папи Лева XIII. В листопаді 1890 р., коли до Алжіру, де кардинал Лявіжіє був архієпископом, прибув французький середземноморський флот, він прийняв у своїй палаті старшин і представників війська, а наприкінці прийняття сказав: «Коли воля народу виразно закріпилась, щоб захоронити країну перед загрожуючими їй пропастями, нема іншого виходу, як тільки співпраця з урядом». Накінець відспівано республіканський національний гімн «Марсельезу».

Французькі католики, що були ворожі до республіки, гостро зреагували проти тих «картагінських фантазій Африканця». Папа Лев XIII, що уважно слідкував за тими подіями й реакцією на них, не добачав у тому нічого тривожного, а в червні 1891 р. іменував нунцієм у Парижі Д.Феррара й нав'язав зв'язки з республіканськими провідниками. У відповідь на це 5 французьких кардиналів написали спільного листа, в якому писали, що «католики повинні припинити політичні незгоди й стати на конституційний терен», але одночасно подали звіт про антирелігійну акцію республіки за останніх 10 років. Незважаючи на це Папа видав 20 лютого 1892 р. нову енцикліку, в якій писав, що «прийняти нову владу не тільки можна, але й треба. Така позиція — це найбільш -певний і успішний шлях для всіх французів у їх світських відношеннях до республіки й уряду». Єпископи й частина вірних прийняли енцикліку, але без ентузіазму, однак, багато священників і вірних були невдоволені новою політикою Папи. І відважна ініціатива Лева XIII припинити протистояння між республікою й Церквою не дала бажаних успіхів.

Австро-Угорщину загально вважали заборолом католицизму в Європі, однак там залишились ще впливи йосифінізму, масонерії та прихильників Бісмарка, що були ворожі до Церкви. Через те не вдалось відновити конкордату й перешкодити апробаті закону з 1894 р. про обов'язковість цивільного подружжя. Папа закликав католиків, щоб вони були вірними й

домагалися своїх прав. Подібну позицію зайняв щодо Угорщини, пригадуючи в 1886 р., в 200-ту річницю звільнення міста Буди від турків, що мадяри завжди були оборонцями християнства проти турків, і доручав їм учити дітей катехизму по-мадярськи, а не по-німецьки.

Особливу увагу Папа Лев XIII звернув і на *слов'ян* енциклікою «Гранде мунус» з 30 вересня 1880 р., якою пригадав цілій Церкві світлі постаті й апостольську працю слов'янських апостолів Св. Кирила й Методія і ввів їх літургічне свято в календар латинської Церкви. Цією енциклікою він признав індивідуальність слов'янських народів, закликаючи їх до єдності й згоди Церков. «Маємо нагоду допомогти слов'янським народам, - писав Лев XIII, - про безпеку й спасіння яких дуже журимося. Як тоді два святі Кирило й Методій, поширюючи католицьку віру, привели слов'янські народи з руїни до спасіння, так і тепер під їхнім небесним покровом були для них сильною обороною». Нагодою для написання цієї енцикліки був лист Папи Івана VIII до моравського князя Святоплука в 880 р., в якому Папа похвалив і підтримав уживання слов'янської мови в літургії, щоб «цією мовою проповідувати славу й діла Господа нашого Ісуса Христа». Цей лист починався словами: «Індустріє тує». Це було також признання рівності всіх мов перед Богом.

Апостольський Престол та Італія. В очах Шя IX італійський уряд - це був «п'ємонтський або субальпійський уряд», що зайняв Рим, узурпуючи права Папи, що став добровільним в'язнем Ватикану. Італійські католики, щоб виявити свій спротив проти уряду узурпатора, не брали участі в політиці. Було багато таких, які сподівалися, що Папа Лев XIII зразу після свого вибору перше благословення з зовнішнього балкона базилики Св. Петра уділить людям на площі, і тоді італійське військо віддало б йому почесність. Однак новий Папа дав перше благословення з внутрішнього балкона базилики і там заявив, що буде продовжувати принципи Шя IX щодо римського питання, тобто зайняття Риму. В квітні 1878 р. в першій своїй енцикліці Лев XIII «відновив і підтвердив» протест Шя IX проти порушення прав Церкви щодо дочасної влади й щодо зайняття Риму. Ще в 1902 р. він ставив ті самі вимоги. Масони й ліберали загострювали конфлікт між Апостольським Престолом та Італією. В 1881 р. під час перенесення тлінних останків Шя IX до базилики Св. Лаврентія «за мурами» дійшло до великого заворушення. Хоч перенесення відбулося вночі, і в ньому взяло участь коло 100.000 людей, противники хотіли кинути тіло Папи Пія IX в ріку Тібр. Багато єпархій було необсаджених, без єпископів, бо уряд не давав згоди, не давав так званих «ексекватур». У 1887 р., коли прем'єром був Депретіс, була спроба зближення у зв'язку з тимчасовим перенесенням столиці Італії до Флоренції, а Папа міг мати повну суверенність над «Чітта Жоніна». Однак, коли анти-клерикали піднесли крик, що Папа остаточно зрікається дочасної влади, то Лев XIII в листі до кардинала Рамполлі обороняв всі свої права. Ситуація погіршилась, коли прем'єром став Кріспі (один з 1000 «Мілле» - гарібальдінів), бо заборонено викладання катехизму в народних школах, у 1888 р. поставлено пам'ятник Джордано Бруно (ексдомініканцеві,

поширювачеві атеїзму й неморальності), який згинув на вогнищі в 1600 р. на «Кампо деї фйорі» з наказу інквізиції. Це зроблено навмисно в 1888 р., коли Лев XIII відзначав ювілей свого священства. В 1895 р. урочисто відзначено зайняття Риму, 20 вересня проголошено обов'язковим національним святом, а на горбку «Джанікольо» поставлено великий пам'ятник Гарібальді. У хвилини великого напруження між Апостольським Престолом й Італією Лев XIII виявляв намір перенестися до Іспанії, на Мальту або до Австрії, хоч був готовий піти назустріч кожній спробі зближення. В 1900 р. дав дозвіл похоронити короля Умберта I, якого вбив анархіст, у Пантеоні - церкві Св. Марії мучеників.

Папа був свідомий небезпек і труднощів, що стрічали Церкву, бо коли приїжджав до Риму якийсь голова держави й спершу склав візит італійському королеві («узурпаторові»), то Папа не міг його прийняти. Ворожість між Італією й Апостольським Престолом спонукала італійський уряд зблизитись із протестантською Німеччиною і протиримською Австрією, в противагу Лев XIII бажав зближення між Францією й Росією, щоб зрівноважити сили. Були деякі спроби таємних переговорів, що їх провадили кардинал де Гогенльогє і посол Фаццарі та деякі салезіяни, однак, якихось важливіших успіхів, зокрема, щодо римського питання, не було. Видавалось дещо дивним, що Папа Лев XIII, в загальному передбачливий і відкритий до різних проблем, залишався замкненим і непоступливим щодо римського питання. Та непоступливість мала один щасливий наслідок - життєдайність італійського католицизму. Правда, італійські католики не брали активної участі в політиці й притримувалися засади «не елетті, не елетторі», але шукали інших способів діяльності, передусім при допомозі «Жопера деї Конгрессі» і «деї Комітеті Каттолічі».

Папа Лев XIII і міжнародна політика. Від часу Віденського конгресу 1815 р. Папи були усунуті від участі в міжнародних конгресах, що мали вирішальний вплив на основні політичні події. Навіть кардинал Консальві, якого шанували й яким захоплювались провідники Європи, не добився признання прав для Апостольського Престолу брати участь у радах народів. Здавалось, що вже скінчився період, коли Папа припиняв суперечки між народами й заводив мир між ними. Однак така нагода виринала перед Левом XIII у 1885 р., яку дав йому недавній ворог канцлер Бісмарк. Між Німеччиною й Іспанією почалася суперечка за острови Кароліни (на Тихому океані) й здавалось, що почнеться війна. Несподівано канцлер Бісмарк від імені імператора Вільгельма заявив, що він гонтовий підкорити вирішення конфлікту безумовній моральній владі - авторитетові, який має Папа. В листі до Лева XIII він титулує Папу «Сіре», щоб оминати формули «Святіший Отче», але й щоб делікатно натякнути на суверенність Папи. Очевидно, що іспанський уряд мусив погодитися на таку пропозицію Бісмарка, а Лев XIII пропонував таку угоду, в якій були б підтверджені давні права Іспанії, і в якій Німеччина бачила б признання окремих користей. Обидва уряди прийняли компроміс. Лев XIII написав до Бісмарка й висловив йому своє вдоволення за його лагідність та відзначив його «Орденем Христа».

Були також інші нагоди, які Папа використовував, коли йшлося про справедливість, любов і мир між народами. Наприклад, Лев XIII енергійно підтримував ініціативу, спрямовану проти невольництва в Африці, й написав у 1890 р. на цю тему листа.

Неодноразово англійський уряд прохав Папу інтервенювати в Ірландії, щоб заспокоїти ірландців і не допустити до вибуху. Коли імператор Вільгельм I вирішив скликати до Берліна міжнародну конференцію, щоб «поліпшити долю робітників», то прохав Папу про підтримку та участь. У 1889 р. в Газі готувалось проведення міжнародної конференції миру, й голландська королева повідомила про це Папу та прохала його про «моральну підтримку». Папа відповів, що це «його завдання підтримувати діло миру й успішно співпрацювати», а державний секретар кардинал Рамполля повідомив, що Апостольський Престол вишле свого представника, коли дістане запрошення. Однак італійський уряд запротестував, бо боявся, щоб ватиканський представник не висунув на конференції римське питання.

Труднощі Церкви у Франції. В 1894 р. арештовано й засуджено на каторгу капітана Альфреда Дрейфуса, обвинуваченого в шпіонажі на користь німців. Чотири роки пізніше справа набула небаченого розголосу. В обороні невинності Дрейфуса став також адвокат Жорж Клемансо (пізніший прем'єр і письменник Еміль Золя + 1902 р.). Більшість католиків, що шанували військо, виступили в обороні Дрейфуса, оскаржуючи республіку. В дійсності зрадником-шпіоном був майор Естерази, мадярського походження, в чому він опісля признався. Республіканці й антикатолики почали нову офензиву проти Церкви, а Клемансо писав, що між республікою й Церквою не може бути замирення, доки Папа не відкличе Силлябус з 1864 р. Почався наступ на деякі монаші згромадження (асумпціоністів, єзуїтів, братів християнських шкіл). 2 липня 1901 р. вийшов закон, згідно з яким жодна релігійна асоціація не може бути заснована без урядової апробати. В 1902 р. у французьких виборах виграла лівиця (368 послів), і головою уряду став Еміль Комбе. Він мав докторат з філософії (про Св. Вернарда й Св. Тому), вчив у одній малій семінарії, а потім, втративши віру, студіював медицину, став масоном і як голова уряду провадив боротьбу проти Церкви. Застосовував з 1901 р. протицерковні закони, і внаслідок того у Франції замкнено 1500 церковних інститутів, аж дійшло до зірвання конкордату з 1801 р.

Енцикліка про суспільне питання. 15 травня 1891 р. Папа Лев XIII видав енцикліку «*Рерум новарум*», про суспільне питання, яка вражає єдністю думки й вислову, шириною поглядів і відвагою. Вона складається зі вступу й двох частин. У вступі Папа згадує, що змінились відносини між працедавцями й робітниками, що багатство нагромадилось в руках невеликого числа людей, а, натомість, поширилося убожество, і що в енцикліці буде мова про умови життя й праці робітників.

В першій частині Папа підкреслює, що існує соціальне зло, бо більшість робітників живе в нужді, ремісничі корпорації скасовані в

минулому столітті і на їх місці не створено нічого, нові закони віддаляються від християнського духу, і робітники залишаються беззахисними перед скупістю працедавців і розгнужаною конкуренцією. Хоч ті вислови подібні до соціалістичних, однак, Лев XIII застерігає від соціалістичних розв'язків, що розпалюють в убогих ненависть до багатих, а це є противне любові. Соціалісти хочуть знесення приватної власності й введення колективної, натомість «приватна й особиста власність є природним правом людини», законна й побажана основа родини. Соціалісти приписують занадто велике місце державі, натомість домашня - родинна спільнота має логічну й реальну першість над суспільною спільнотою.

В другій частині Папа найперше покликається на моральний закон, що повинен спричинитися до зміни соціального положення, бо це є питанням справедливості, яке залежить від морального богослов'я. В природі між людьми є численні відмінності, що спричиняють соціальні нерівності, які повинні служити для добра суспільства. Основною похибкою є віра в те, що класи - це «вроджені вороги», немов би природа озброїла убогих до завзятого двобою проти багатих. Тим часом їх треба об'єднати й зрівноважити. Робітники мають обов'язок чесно виконувати контракт праці, шанувати особу й майно працедавця, уникати насилля. Натомість працедавці мають обов'язок трактувати робітників по-людськи (а не як невільників), не накладати праць понад їхні сили й давати їм справедливую платню.

Держава, каже Папа, повинна співпрацювати для спільного добробуту. Її обов'язком є дбати, щоб був порядок, і не дозволити, щоб страйки доводили до безладдя, але також стежити за розподільною справедливістю, зокрема, охороняти найбільш немічних «берегти життя й користі робітничого класу», якщо ж держава цього не робить, то порушує справедливість. Енцикліка детально уточнює, що держава повинна контролювати умови (моральні й матеріальні) праці й давати запоруку «справедливої оплати». Енцикліка відкидає ліберальну теорію, що працедавець виконує всі свої зобов'язання, коли виплачує вільно умовлену платню. Робітник має право одержати те, що потрібне для набуття необхідних речей.

Працедавці й робітники повинні об'єднатися, щоб розв'язати ті важкі питання. Професійні товариства є законними й заснованими на природному праві. Вони не є обов'язковими, але держава має їх охороняти й контролювати.

Хоч не можна твердити, що енцикліку «Рерум новарум» прийняли всі як основний текст, та однак, навіть неприхильні до Папи люди відчували, що йдеться про незвичайну подію. З приводу появи цієї енцикліки німецькі часописи писали, що Папа «випередив уряди», англійські - «це діло мудреця», французькі - «це велика подія в історії модерних суспільств». Правда, безпосередній вплив енцикліки був обмежений, однак, вона

створила нову атмосферу, незвичайний фермент соціальної щедрості, й робітниче питання зайняло перше місце серед інших проблем того часу.